

EDİTÖRLER
TÜLAY METİN
SONGÜL DUMLUPINAR ALİCAN

ORTAÇAĞDA KADIN

HIRS, TUTKU VE HAKİMİYET

Kronik

ORTAÇAĞDA KADIN
Hırs, Tutku ve Hakimiyet

—

Editörler
TÜLAY METİN
SONGÜL DUMLUPINAR ALİCAN

KRONİK KİTAP: 595
Dünya Tarihi Dizisi: 43

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Aralık 2024, İstanbul

ISBN
978-625-6228-40-5

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

ORTAÇAĞDA KADIN

Hırs, Tutku ve Hakimiyet

Editörler
TÜLAY METİN
SONGÜL DUMLUPINAR ALİCAN

Kronik

GÜ. Kastamonu Eğitim Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. 2008 yılından itibaren Kastamonu Üniversitesi FEF Tarih Bölümü'nde Yardımcı Doçent Dr. kadrosu ile görev yaptı. 2011 yılında Doçent unvanını aldı. 2011-2014 tarihleri arasında Tarih bölüm başkanlığı, 2016-2018 yılları arasında Dekan Yardımcılığı, 2018-2019 tarihleri arasında SBE Müdürlüğü görevlerinde bulundu. 2017'de Profesörlük unvanını aldı. 2018-2021 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu Aslî Üyeliği görevini yürüttü. Prof. Dr. Yakupoğlu Selçuklu Tarihi, Anadolu Beylikleri, Türk İskân Tarihi, Ahilik, Zaviyeler, Vakıf Sitemi ve Medreseler üzerine bilimsel çalışmalar yürütmüş; bu alanlarda uluslararası ve ulusal makaleler, kitaplar ve kitap bölümleri kaleme almış, bildiriler sunmuştur. Yurt dışında Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, KKTC ve Fransa gibi ülkelerde çağrılı konuşmacı olarak bulunmuş, tarihî, sosyal ve kültürel projelerde görev almış, konferanslar vermiş, alanı ile ilgili saha çalışmalarına katılmıştır. Hâlen Kastamonu Üniversitesi İTBF Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi ABD. kadrosunda çalışmalarını sürdürmektedir.

Erkan Göksu, 1976'da Malatya'nın Yeşilyurt ilçesinde doğdu. İlkokulu Yeşilyurt'ta, ortaokul ve liseyi Malatya'da okudu. 1998 yılında Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. 1999'da Kırıkkale Üniversitesi'ne İnkılap Tarihi Okutmanı, bir yıl sonra aynı üniversitede Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2004 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı "Türk Kültüründe Silah" konulu tezle yüksek lisansını, 2008 yılında da Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırladığı "Türkiye Selçuklularında Ordu" konulu tezle doktorasını tamamladı. 2009 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalına Yard. Doç. Dr. olarak atandı. 2013 yılında Ortaçağ Tarihi Doçenti oldu. 2015 yılı içerisinde altı ay süre ile Ardahan Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görev yaptı. Aynı yıl içerisinde Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde çalışmaya başladı. 2019 yılında profesör kadrosuna atanan Göksu, hâlen aynı üniversitede görev yapmakta olup evli ve iki çocuk babasıdır. 2011 yılında Türk Tarih Kurumu 80. Yıl Bilim ve Teşvik Ödülü'ne, 2012 yılında ise Türk Ocağı 100. Yıl Ziya Gökalp İlim Teşvik Armağanı'na lâyık görülen Erkan Göksu, 2021 yılında Türk Tarih Kurumu Aslî Bilim Kurulu Üyeliği'ne seçilmiştir. Göksu'nun başta Selçuklu tarihi olmak üzere Ortaçağ Türk tarihinin muhtelif konuları hakkında yazılmış birçok kitabı, tercümeleri ve bilimsel dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Esra Çıplak, Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Lisans eğitimini (2002); Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Anabilim Dalında Yüksek Lisans ve

Doktora eğitimini tamamladı (2015). 2010-2011 yılları arasında MEB DGM Suriye, Şam'da *Ma'had el-Ecânib*'de Arapça; 2018 yılında İran, Tahran'da Allâme-i Tabatabâi Üniversitesinde Farsça dil eğitimi aldı. Ortaçağ Türk-İslâm tarihi, Memlûk tarihi ve Furûsiyye konusu üzerine çalışan yazar, 2016 yılından itibaren Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümünde görev yapmaktadır.

Esra Güneş, 14.06.1996 yılında Balıkesir'in Ayvalık ilçesinde doğdu. İlkokulda beş yıl Sarımsaklı Mecit Ataklı İlköğretim Okulu'nda okuduktan sonra ilköğretimini Ayvalık On Beş Eylül İlköğretim Okulu'nda tamamladı. Ayvalık Anadolu Lisesi'nden 2014 yılında mezun olup, aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih bölümü lisans öğretimine başladı. 2019'da Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı ve 2021 yılında İkinci Haçlı Seferi'nde Bir Kraliçe: Akitanyalı Eleanor başlıklı tezini sundu. Aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nda doktoraya kaydoldu. Şuanda Prof. Dr. Seyhun Şahin danışmanlığında doktora programına devam etmektedir.

Meryem Gürbüz, Konya Ereğli'de doğdu. 1994 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda, *Hazar Müslüman İlişkileri* başlıklı tezi ile yüksek lisansını, *Hârizmşahlar'da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat* adlı çalışması ile de doktorasını tamamladı. 1997 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi oldu. 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde 35. Madde görevlendirmesi ile Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2006 yılında Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'ne Yrd. Doç. Dr. olarak atandı. 2015 yılında "Ortaçağ Tarihi Doçenti" unvanını aldı. Halen aynı üniversitede çalışmaya devam eden Gürbüz'ün ortaçağ Türk tarihi alanında yayınlanmış çeşitli çalışmaları vardır.

Songül Dumlupınar Alican, 1982 yılında Malatya'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini doğduğu şehirde tamamladı. 2005 yılında Ege Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda kaleme aldığı *Kalavun Dönemine Kadar Memlûk-Haçlı İlişkileri* başlıklı yüksek lisans tezini 2008 yılında savundu. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunduğu *Ortaçağda Âmid (Diyarbakır)* başlıklı tezi ile tamamladığı doktora derecesini 2019 yılında aldı. 2020 yılında, bir yıl önce öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladığı Malatya Turgut Özal Üniversitesi bünyesinde Dr. Öğr. Üyesi kadrosuna atandı. Malatya Turgut Özal Üniversitesi Tarih Bölümü'nde çalışmalarını sürdürüyor. Evli ve iki çocuk annesi.

Suat Kaymak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde

lisans (2006-2010) eğitimi aldı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)* başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini (2010-2014) ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda *Selçuklular Döneminde Bağdâd'da Mezhep Mücadeleleri (1055-1152)* isimli teziyle doktora eğitimini tamamladı (2016-2022). Abbâsî ve Selçuklu tarihi üzerine araştırmalarını sürdürmektedir. *Türkiye Selçukluları ve Erken Beylikler Epigrafisine Giriş (1065-1350): Bir Bibliyografya Denemesi* (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2013) bir kitap çalışması ile mezkûr konularda muhtelif çalışmaları bulunmaktadır. Ekim 2022 tarihinde beri İstanbul Beykent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Tülay Metin, Denizli'de doğdu. 2002 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitede 2004 yılında Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans, 2010 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında doktora eğitimini tamamladı. 2011 yılında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalına Yard. Doç. Dr. olarak atandı. 2015 yılında Ortaçağ Tarihi Doçenti oldu. 2021 yılında Profesör kadrosuna atandı. 2018-2021 yılları arasında Türk Tarih Kurumu Asli Bilim Kurulu Üyesi olarak görev yaptı. Aralık 2023 tarihinde Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümünde çalışmaya başladı. Selçuklular ve Beylikler tarihi, şehir tarihi, Ortaçağ'da sosyal, kültürel ve iktisadî hayat hakkında çalışmalar yapan yazar, İngilizce, Arapça ve Farsça bilmektedir.

Yusuf Budak, 1986 yılında Ağrı'nın Eleşkirt ilçesinde doğdu. 2006 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde lisans eğitimine başladı. 2014 yılında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2018 yılında *Abbâsî Halifesi el-Muktedî Bi Emrillâh ve Dönemi (1075-1092)* başlıklı tezle yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. 2022 yılında *Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Kılıç Arslan ve Dönemi (1155-1192)* isimli tezle doktorasını tamamladı. Yazarın, *II. Kılıç Arslan ve Dönemi (1155-1192)* (Kitabevi Yayınları, İstanbul 2024) bir kitap çalışması olup Abbâsî ve Selçuklu tarihi üzerine araştırmalarını sürdürmektedir. 2010 yılından sonra Eleşkirt'te Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurumlarda öğretmen olarak görev yaptı. 2023 yılında Iğdır Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak göreve başladı. Yazar, evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
11

GİRİŞ
13

BİRİNCİ VE İKİNCİ HAÇLI SEFERİ'NDE KADINLAR
Birsel Küçüksipahioğlu
17

SELÇUKLULARIN DEVLET ANASI: ALTUNCAN HATUN
Erkan Göksu
31

TÖREGENE HATUN VE ZAMANI
Altay Tayfun Özcan
45

ANADOLU BEYLİKLERİNİN SİYASİ HAYATINDA KADININ ROLÜ
Cevdet Yakupoğlu
67

HÂREZMŞAHLARDA (1097-1231) KADIN VE İKTİDAR
Meryem Gürbüz
97

AKKOYUNLU VE KARAKOYUNLU TÜRKMEN HATUNLARININ TAHT KAVGALARINDAKİ ROLÜ
Ayşe Atıcı Arayancan
131

HİNDİSTAN'DA BİR KADIN HÜKÜMDAR: SULTAN RAZİYE (1236-1240)
Bilal Koç
141

GÜRCÜ KRALLIĞINDA KADIN KRAL TAMAR VE İKTİDARI
Ayşe Beyza Ercan
168

ŞECERU'D-DÜRR: TRAJİK VE İHTİŞAMLI BİR YAŞAM ÖYKÜSÜ
Songül Dumlupınar Alican
189

"MEGALĒ BASILIS TŌN ROMAIŌN": ROMALILARIN BÜYÜK İMPARATORİÇESİ EUDOKIA MAKREMBOLITISSA (1021-1096)
Esra Çıplak
209

SELÇUKLU HANEDANININ HATUNLARI: ÇAĞRI BEY'İN KIZLARI
Suat Kaymak
244

İKTİDAR YOLUNDA MUHTERİS BİR KADIN: AYŞE HATUN
Yusuf Budak
278

KRALİÇE AKİTANYALI ELEANOR
Esra Güneş
299

DİZİN
329

ÖNSÖZ

Kadınların tarihine ilişkin bugüne dek birçok şey yazıldı ve halen de yazılmaya devam ediliyor. Günümüzde kadın çalışmaları hemen hemen bağımsız bir bilimsel disiplin haline geldi ve gerek dünyada gerekse ülkemizde sadece kadınlar ile alakalı bilimsel çalışmalar yapan birçok enstitü, araştırma merkezi, düşünce kuruluşu, dernek ve vakıflar var. Öyle ki geldiğimiz noktada bunlar ile ilgili bir liste yapmak bile mümkün değil. O kadar çoklar ve her geçen gün daha da artıyorlar. Gelgelelim, hem devletler hem de özel kuruluşlar tarafından maddî ve manevî olarak beslenen ve desteklenen bu büyük ilginin kadınlara ilişkin "*hakikatleri*" gerçekten de doğru bir şekilde ve "*nasılsa öyle*" ortaya çıkarıp çıkar/a/madıkları konusundaki şüpheler izale edilebilmiş değil. Bilakis, bir zamanlar "*adı bile olmayan*" kadının etrafında yeni bir hikâye örüldüğü, kadınların aslında doğrudan kendileri ile ilgili olmayan anlatıların özne görünümlü nesnesi olarak vitrine konuldukları, siyasî, kültürel ve elbette ekonomik teşebbüslerin önüne konarak onları gizleyen bir sütre, paravan haline getirilmek istendikleri yönündeki kuşku giderek yayılıyor. Şu soruyu yüksek sesle sormak gerekiyor: Acaba şimdilerde kadının adından başka neyi var? Hatta bu ad kimin eseri?

Soruları çoğaltabiliriz. Kadın bugün sosyal hayatta nasıl bir yer işgal ediyor? Kapitalist ekonominin en önemli bileşeni olarak kurulan bir kadın profilinden söz etmek mümkün mü? İş hayatında kadınlar nasıl bir konumdalar? Kamuyu bir yana bırakacak olursak, örneğin iş tanımı, beklentiler ve ücretler konusunda kadın-erkek eşitliğinden

söz edilebilir mi? Fiziksel bir obje olarak kadın ile ruhsal bir süje olarak kadın arasında gerçekten de bir uçurum yok mu? Kadının yaşadığımız çağda bir kadın olarak değil de bir çeşit cinsiyetsizleştirme aparatı olarak yeniden kurgulandığı iddiaları abartı mı? Doğrusu bu soruların sonu gelmez. Fakat kadına yönelik nasıl bir kavrama teşebbüsü içerisinde olursak olalım, öncelikle ona ilişkin bir tanım geliştirmemiz gerekiyor ve bunu da ancak tarih üzerinden yapabiliriz. Kadın hakkında sağlıklı bir tarihî anlatı oluşturarak ve onun tarihteki rolünü doğru bir biçimde tebarüz ettirerek. Elinizdeki çalışmanın temeldeki amacı sözünü ettiğimiz bu tarihî anlatının oluşturulmasına naçizane bir katkı sağlama girişimidir. Bu doğrultuda Doğu dünyasından ve Batı dünyasından bazı örnekler alındı ve bahse konu örnekler üzerinden "*kadının ortaçağlardaki hali*" tasvir edilmeye çalışıldı. Her tasvirin bir tanımlama çabası olduğu fikriyle ve örnek olarak seçilen kadınlar, elbette Rankeci anlamda "*nasılsalar öyle*" resmedilmeye çalışıldılar. Bilemiyoruz, çalışmada, belki de editörlerin kadın olmasının getirdiği bir tarafgirlik de vardır. Buna okuyucular karar verecek. Eksiklikleri elbette vardır, olabilir. Ancak bu eksiklikler, eksikliklerin giderilmesi için bir işaret parmağı olmalıdır. En azından biz öyle umuyoruz.

Bu kitabın ortaya çıkmasında bölüm yazarak katkı sağlayan Prof. Dr. Birsel Küçüksipahioğlu, Prof. Dr. Erkan Göksu, Prof. Dr. Altay Tayfun Özcan, Prof. Dr. Cevdet Yakupoğlu, Doç. Dr. Ayşe Atıcı Arayancan, Doç. Dr. Meryem Gürbüz, Doç. Dr. Bilal Koç, Dr. Öğr. Üyesi Esra Çıplak, Dr. Öğr. Üyesi Songül Dumlupınar Alican, Dr. Öğr. Üyesi Suat Kaymak, Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Budak, Uzman Esra Güneş'e çok teşekkür ederiz.

Bir teşekkür de son yıllarda Türk tarih yayıncılığında gündem belirleyici bir rol üstlenen Kronik Kitap'a. Çalışmamızın faydalı olmasını, yeni çalışmaların yapılmasına ilham olmasını ve elbette kadınların kendilerine ilişkin kavrayışlarının gelişimine katkı sunmasını diliyoruz.

31 Ekim 2024

Prof. Dr. Tülay Metin

Dr. Öğr. Üyesi Songül Dumlupınar Alican

GİRİŞ

Tarih kadınlar konusunda genellikle konuşkan olmasa da bazı kadınların cesaretleri, başarıları, ihtiras ve cazibeleri, eğitim ve kültürleri ile tarihin sahnesine dâhil olabildiklerini, kendilerine onun sayfaları arasında yer açmayı başarabildiklerini biliyoruz. Bu türden kadınların tarihte icra ettikleri rol kuşkusuz sadece kendilerine bir yer açıp görünürlük elde etmekle sınırlı kalmamış, bilim, kültür ve medeniyet alanlarında ortaya konulan izlerle önemli ilerlemelerin kaydedilmesi derecesine ulaşmıştır. Aynı şekilde siyasî alanda da etki üreten kadınlar, mücadeleci ruhları ile dünyayı şekillendirmiş ve tarihin akışına yön vermişlerdir. Kadınların, zamanlarının en kudretli liderleri ile yeri geldiğinde savaş alanlarında karşı karşıya geldiklerini, yeri geldiğinde ittifak ettiklerini, yeri geldiğinde akıl oyunları ile diplomasi satrancında kendilerine yer edindiklerini tarih yazmaktadır.

Gelgelelim, tarih erildi. Her dönemde erkek egemenliği baskın konumdaydı. Bu nedenle de kadın olmak kolay değildi. İnsanlığın en eski dönemlerinden itibaren kadınlar genel olarak "kendinde" bir hayata sahip olma fırsatını bulamıyorlardı. Varoluşları aile hayatı içerisinde ve toplumsal bağlantılar etrafında şekilleniyordu. Fakat Ortaçağlarda bu durumun biraz değiştiğini belirtmek gerekir. Bu dönemlerde kadın kavramı ve algısı birçok yönden değişikliğe uğramıştı. Devletler, savaşlar, dinler ve yeni güçler kadının konumunu ve durumunu etkilemiş, toplumda ve ekonomide kadın rolü genişlemişti. Ağırlıklı olarak eş, anne, tarım ve hayvancılıkla uğraşan köylü, dokumacılık ve il işi ile meşgul olan zanaatkâr kimliğiyle bilinen

kadınlar, önemli roller üstlenmeye başladılar. Tarih, kadın liderlerin doğuşuna ve onların hem toplum hem de ekonomi üzerindeki geleneksel etkilerinin artmasına tanıklık etti. Bilindik rollerini devam ettirerek evleri ile ilgilenmek için geride durmaya, erkeklerin gölgesinde kalmaya devam etseler de Ortaçağda yeni bir kadın kimliği inşa etmeyi başardılar. Tarih kendilerinden söz etmeye, onları anlatmaya başlamıştı artık. Kendilerinden beklenenin ve umulanın fazlasını yaptılar. Zamanlarının ötesine geçtiler.

Ortaçağlar, ülkeler ve yüzyıllar arasındaki farklılık ve çeşitlilikleriyle zaman ve mekân olarak kendi içinde geniş bir yelpaze oluşturur. Dolayısıyla insanlık tarihi açısından tek ve tekil bir Ortaçağdan söz edilemez. Daha ziyade ülkeler ve asırlar için farklı Ortaçağlar olduğunu ifade etmek gerekir. Bu bakımdan, örneğin Doğu ve Batı Ortaçağlarını aynı düzlemde değerlendirmek doğru değildir. Sıklıkla karşımıza çıkan bu hata, tarihî süreçlerin de hatalı bir biçimde okunması gibi bir sonuç doğurmuştur ve doğurmaktadır. Bir başka ifadeyle, Ortaçağlarda baktığımız farklı coğrafyalarda farklı ortaçağlar görürüz. Bu dönemlerde, örneğin Avrupa'nın karakterini büyük katedrallerin inşası, Haçlı Seferleri, veba, şehirlerin ve üniversitelerin yükselişi, tarihî kayıtlara Büyük Bölünme (Schisma) olarak geçen Roma Katolik ile Doğu Ortodoks kiliseleri arasındaki resmî kopuş belirlemiştir. Bütün bu hadiseler din, siyaset, toplum ve kültürü etkilemiş, bundan doğal olarak kadınlar da payını almıştır. Zihinlerde, kadınların konumu ve kendilerine verilen haklar noktasında karanlık bir dönem olarak yer alan Avrupa Ortaçağı, kadının bir insan olarak adeta sosyal hayattan silindiği bir çağa tekabül eder. Söz konusu çağda yapabilecekleri şeylerin son derece kısıtlı olduğunu bildiğimiz kadınlar günlük hayatta birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Özgürlük ve güçleri üzerinde kilisenin doğrudan ve belirleyici bir müdahalesi olan kadınların, toprak ve ev işleri ile meşgul olma dışında bir fonksiyonları yoktur. Şüphesiz sosyal, dinî ve ekonomik faktörlerin yönlendirmesiyle pek çok kadın rahibe olmuş yahut rahibe olmak zorunda bırakılmış, kendilerini ifade edebilecek başka bir zemin bulamamışlardır. Öte yandan, soylular sınıfına mensup

kadınların prenses, düşes veya kraliçe gibi unvanları alabildikleri mevkilere de gelebildiği vurgulanmalıdır. Yine cinsiyetleri nedeniyle maruz kaldıkları bütün kısıtlanmalara ve dışlanmalara rağmen bu yok sayılışa direnç gösteren kadınların var olduğu ve bunların asırlar boyunca edebiyat, siyaset, tarım ve aile yaşamına önemli katkılar sağladıkları da belirtilmelidir.

Doğu toplumlarına bakıldığında, kadının yeri ve konumu ile ilgili olarak gerek bölgeye gerekse zamana göre farklılıklar olduğu görülür. Hatta aynı bölge ve zaman diliminde yaşayan kadınlar arasında bile farklılıklar mevcuttur. Örneğin, şehirde yahut kırsalda yaşayan kadınların durumu aynı değildir ve bunlar arasında, elbette yaşam biçimlerine bağlı olarak sosyal, kültürel ve ekonomik farklılıklar oluşmuştur. Bununla birlikte, her toplum modelinde olduğu gibi Doğu toplumlarında da kadının sosyal, siyasî, hukukî ve ekonomik alanlardaki konumunu belirleyen faktörlerin siyasî ve sosyal çevre, örf ve adetler ile dinî kurallardan bağımsız olmadığı özellikle not edilmelidir. Dolayısıyla yaşanan coğrafyanın dini kavrama biçiminden tutun da oranın iklim koşullarına kadar birçok etkenin kadının konumu üzerinde belirleyici olduğu söylenebilir. Aile içindeki konumundan giyimine, sosyal veya siyasî hayat içerisindeki etkinlik veya örtüklüğüne, gündelik yaşam içerisindeki kuruculuğu ya da gelenek ve geleceğin aktarım ve inşa sürecindeki rolüne dek her şey bu "habitat" tarafından şekillendirilir. Bu bakımdan, yerleşik toplumlardaki kadın algısı ile göçebe topluluklardaki kadın anlayışı farklıdır. Aynı şekilde sıcak iklimlerdeki kadın algısı ile mutedil yahut soğuk iklimlerdeki kadın algısı aynı değildir. İslâm âlemi özelinde bakacak olursak, Müslüman toplumlarının her bir ünitesindeki kadın anlayışları arasında bazen çok derin oldukları görülen farklılıklar mevcuttur. Bu durumda, şüphesiz onların İslâm öncesi dönemdeki yaşam biçimleri, dinleri, yaşadıkları coğrafyalar, kültürel aidiyetleri ve gelenekleri, benimsemiş oldukları siyasî ve ekonomik yaşam formları ve akla gelebilecek her türlü özgün nitelikleri etkilidir. Dolayısıyla, "*Doğu toplumlarında kadın*" şeklindeki ifade bir yana, "*İslâm toplumlarında kadın*" ifadesi bile genellemedir ve İslâm dininin kadına ilişkin

yaklaşımındaki teorik tarafın ötesinde bir tarihî olguyu yansıtmaz. Kadına ilişkin meselelere bu hat üzerinden temas edildiğinde, her toplumun kendine ait bir kadın yaklaşımına sahip olduğunun söylenmesi hatalı bir değerlendirme olmayacaktır.

Burada kısa bir bahis de "*Türk kadını*"na ayıralım. Türk tarihine bakıldığında, kadının, bölgemizde yaşamış diğer toplumlardan nispeten farklı ve üstün denebilecek bir konuma sahip olduğu hemen göze çarpar. Türk tarihinde kadının her zaman saygın bir yeri olmuştur. Ailede ve toplumda kendisine hürmet edilen, değer verilen kadın, "*ikinci sınıf insan*" olarak görülmez, sistematik ve geleneksel bir baskıya maruz bırakılmazdı. Merhamet, fedakârlık ve sadakat gibi ulvî değerlerle özdeşleştirilmişti. Millî ozanımız merhum Neşet Ertaş'ın "*kadınlar insandır, biz insanoğlu*" şeklindeki sözlerinde ifadesini bulan bir ontolojiyi temsil ediyordu. Onur ve şeref gibi yüksek kavramların merkezinde yer alıyor ve varoluşun kaynağı olarak telakki ediliyordu. Bu kuvvetli telakkinin en bariz şekilde yansıdığı zemin, "*anadil*," "*anavatan*" ve "*anayurt*" gibi birçok kelimenin ortaya çıktığı Türkçedir. Aynı şekilde "*Anadolu*" kelimesinin "*ana ile ilgili*" bir etimolojik açıklama ile akıllara kazınmasını sağlayan o meşhur hikâyeyi de kadına atfedilen merkez rolünü yansıtan bir anlatı olarak burada zikredelim. Ayrıca 10. yüzyılda Türk ülkelerini gezen Müslüman Arap seyyah İbn Fadlan ile 14. yüzyılda Anadolu'yu karış karış dolaşan ünlü İbn Battûtâ'nın Türk kadınının toplum içerisindeki yeri ve kendisine gösterilen muameleyi uzun uzun ve biraz da şaşkınlıkla naklettikleri notlarını da hatırlatmadan geçmeyelim.

BİRİNCİ ve İKİNCİ HAÇLI SEFERİ'NDE KADINLAR

*Birsel Küçüksipahioğlu**

Papa II. Urbanus'un Kasım 1095'te yapılan Clermont Konsili ile resmen başlattığı Haçlı Seferleri Avrupa'da büyük sevinç ve heyecan meydana getirmiş, yaş, cinsiyet ve statüye bakmaksızın herkes sefere katılmaya söz vermişti.[1] Papa, Clermont'ta yaptığı konuşmada kadınların da sefere katılabileceğini söylemiş ancak yanında babası, erkek kardeşi, eşi veya vasisinin olmasını şart koşmuştu. Konu ile ilgili olarak Haçlı tarih yazarı Robertus Monachus, papanın Clermont Konsili'nde "*yaşlı, güçsüz ya da silah taşımaya uygun olmayanların hac yolculuğuna çıkmasını istemiyoruz; hiçbir kadın da kocası, erkek kardeşi ya da yasal vasisi olmadan asla yola çıkmamalıdır*" dediğini belirtir.[2] Muhtemelen papanın bu söyleminden hareketle çok sayıda kadın Haçlı Seferi'nde yer almış ve bunların büyük bir kısmı sefere askeri destek sağlamanın yanı sıra bir idealin gerçekleşmesine katkı sunmak için katılmışlardı. Yani Birinci Haçlı Seferi'nde dile getirilen "kutsal toprakları kurtarmak" ve bu topraklar üzerinde Hristiyan hâkimiyetinin yeniden sağlanması düşüncesini gerçekleştirmek için Haçlı Seferi'ne dahil olmuşlardı.[3]

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, RHC. occ.,* I, trc. E. A. Babcock- A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond the Sea. By William Archbishop of Tyre,* 2 cilt, New York 1943, I, s.93.

2 Robertus Monachus, *Historia Iherosolimitana, RHC. occ.,* III, trc. Carol Sweetenham, *Robert the Monk's History of the First Crusade*, Ashgate 2005, 81. Krş. Elizabeth Siberry, *Criticism of Crusading 1095-1274*, Oxford 1985, s. 44; Birsel Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007, s. 16, not 107.

3 Christop T. Maier, "The Roles of Women in the Crusade Movement: A Survey" *Journal Of Medieval History,* 30 (2004), s. 70.

Birinci Haçlı Seferi ana ordularından önce sefere çıkan Pierre l'Ermite'in 20.000 kişiden oluşan ordusunda kadınların olduğu bilinmektedir. Nitekim bu hususla ilgili Anna Komnene, Pierre'in yanında ülkelerini terk etmiş kadın ve çocuklardan bahisle "….*çok sayıda silahsız insan, omuzlarında palmiye dalları, haçlar taşıyarak yürüyorlardı, bunlar yerlerinden, yurtlarından ayrılmış kadınlarla çocuklardı*" demektedir.[4] İstanbul'da Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118) tarafından ağırlanan bu ordu daha sonra Anadolu yakasına geçirilerek Kibotos askeri karargâhına yerleştirildi. İmparatorun emriyle Haçlılar sıkıntı çekmesin diye mısır, şarap, peynir, yağ ve arpa yüklü gemiler buraya gönderildi ve tacirler uygun fiyatlarla onlara satış yaptı. Erzak konusunda endişeleri İmparatorluğun sağladığı destekle ortadan kalkan Haçlılar sevinç içinde yaşantılarını sürdürürken Albertus Aquensis'in söylemiyle bol yiyecek ve hareketsizlik onları ahlaksız ve saldırgan yaptı. Bu yüzden hoş olmayan ahlak dışı durumlar görüldü.[5]

Bu ordu Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile 21 Ekim 1096'da yapılan Drakon Savaşı'nda perişan olmuş, kaçarak karargâhları Kibotos'a gelenler de güçlükle kurtulmuşlardı. Ancak kendilerini takip eden Türklerin karargâha ani baskınıyla pek çoğu hayatını kaybetmiş, geride kalan çocuk ve kadınlar da Türkler tarafından esir alınarak canları bağışlanmıştı. Bilindiği üzere Haçlılar çok sayıda kadını, hasta ve eli silah tutmayanlarla birlikte karargâhta bırakmışlardı.[6] Haçlı tarih yazarı Albertus Aquensis karargâha giren Türklerin yüzleri güzel ve gözlerine hoş görünen genç kızları ve rahibeleri alıp götürdüklerini belirtir.[7]

Pierre'den sonra papanın çağrısıyla harekete geçen Avrupa feodallerine mensup beş büyük ordu yola çıktı. Birinci Haçlı Seferi'nin

4 Anna Komnene, *Aleksias, Birinci Haçlı Seferi Esnasında Bizans. Bir Bizans Prensesinin Anıları*, trc. Bekir Çelikcan, İstanbul 2024, s. 338; Umar, s.304.

5 Albertus Aquensis, *RHC. occ.,* IV, trc. s. 31 vd.

6 Küçüksipahioğlu, *Haçlılar ve İstanbul (1096-1261)*, İstanbul 2021, s. 91 vd; aynı yazar, "Türklerle Haçlıların İlk Karşılaşması: Drakon Savaşı", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 3 (2013), s.44 vd.

7 Albertus Aquensis, *RHC. occ.,* IV, trc. s.43.

bu ordularında papanın söylemi üzerine eşleri, oğulları veya babaları ile seferde yer alan kadınlar bulunuyordu. Ekkeardus'un Haçlıların çoğunun yanında eşlerinin olduğunu söylemesi[8], Anna Komnene'nin, Birinci Haçlı Seferi'ne katılanlar arasında kadınların da olduğunu ve böyle bir hareketin benzerinin görülmediğini kaydetmesi[9] seferdeki kadın varlığına işaret etmesi açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla Birinci Haçlı Seferi'ne katılan feodallerden en zengini olan ve büyük askeri güce sahip bulunan Raymond St. Gilles'in ordusunda kocalarıyla sefere iştirak eden kadınların olması bu kayıtları desteklemektedir.[10] Yine Birinci Haçlı Seferi liderlerinden Robert de la Normandia ile Etienne de Blois'nın doğuya doğru gelirken 1097 Nisanı'nda İtalya Brindisi'den ayrılarak deniz yoluyla ilerlemeleri sırasında batan bir gemide aralarında kadınlarında olduğu 400 kişinin hayatını kaybettiğinin ifade edilmesi seferde kadınların da olduğunu göstermesi açısından ilginçtir.

Sefer sırasında kadınlar sahada savaşmaktan ziyade destek olarak yer almış şehirlerin zaptında görev almakla birlikte daha çok yiyecek sağlama, askere su taşıma, yaraları sarma, yemek yapma, hayvanlara bakma, silahları hazırlama, düşmana karşı mühimmat tedarik etme, su kaynatma ve çamaşır yıkama gibi işleri yapmışlardı.[11] Fulcherius Carnotensis, Birinci Sefer ordularının İznik kuşatmasında kadınların varlığına değinmekte, bunları din adamları ve çocuklar ile birlikte silah taşımayanlar içinde sayarak 600.000 kişinin İznik'i kuşattığını söylemektedir. [12] Bilindiği üzere 6 Mayıs 1097 günü Türkiye Selçuklu Devleti başkenti İznik önlerine gelen Haçlılar 14 Mayıs'ta şehri kuşatmaya başlamış, öncü Türk birlikleri ve Sultan I. Kılıç Arslan'ın tüm çabasına rağmen kuşatmaya son verilememişti. Bununla birlikte İznik'teki Türk garnizonu Haçlıların hücumla şehri

8 *Die Chronik Des Ekkehard von Aura*, Leipzig 1893, s. 49.

9 Anna Komnene, s. 339.

10 Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007, s. 16.

11 Helen J. Nicholson, *Women and the Crusades*, Oxford 2023, s. 3.

12 Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium, RHC. occ.*, III, trc. R. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969, s. 81.

almasına imkân vermeyerek Bizans İmparatorluk görevlisi Manuel Butumites'le teslim şartlarını görüşmüş ve 18 Haziran gecesi İznik'i Bizans'a teslim etmişti. [13] Güçlükle bu durumu kabul etmeye çalışan Haçlılar ardından yollarına devamla Osmaneli'ne (Lefke) gelmiş, burada orduyu iki kısma ayırarak bir günlük ara ile yola devam etmişlerdi. Bu sırada birinci grup Norman lider Bohemund'un, ikinci grup ise Raymond'un idaresine verilmişti. İlk yola çıkan Bohemund'un komutasındaki birinci grup olmuş, Sultan Kılıç Arslan ve askerleri de onları takibe başlamıştı. Haçlılar Dorylaion'a geldiklerinde sultan komutasındaki Türk askerlerinin taarruzuyla karşılaştı ve 1 Temmuz 1097'de yapılan savaşta bu ilk grup, Türkler karşısında çok güç duruma düştü. Türk disiplin, strateji ve taktiğiyle ilk kez karşılaşan ve şaşıran Bohemund askerlerine cesaret verici konuşmalar yaparak moral vermeye çalışırken, pek çok Haçlı Türklerin ok ve kılıçlarıyla hayatını kaybetti. Ölenler arasında Haçlıların önde gelenleri de bulunmakta ve her taraftan bağırma ve ağlama sesleri gelmekteydi. [14] Böylesi güç durumda kadınların Haçlılara yardım ettikleri görüldü. Gesta Francorum, Dorylaion Savaşı'nda kadınların kendilerine çok yardım ettiklerini ve savaşanlara içmek için su taşırken aynı zamanda onları cesaretlendirdiklerini belirtirken[15], Robertus Monachus, Haçlıların yaz sıcağından ve susuzluktan bitkin düştüklerini, kadınların yakındaki nehirden su taşımamış olsalardı birçoğunun orada hayatını kaybedeceğini ifade etmektedir.[16] Yine Monachus kadınların ağıt yakarak ölüleri sürüklediğini de söylemektedir. Petrus Tudebotus

13 I. Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 24 vd; Küçüksipahioğlu, "Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir Yakınında Haçlılara Karşı Büyük Mücadelesi: Dorylaion Savaşı (1 Temmuz 1097)", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 4 (2013), s. 137.

14 Küçüksipahioğlu, "Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir Yakınında Haçlılara Karşı Büyük Mücadelesi: Dorylaion Savaşı", s. 137 vd.

15 *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum.*, *RHC. occ.*, III, trc. Rosalind Hill, *The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem*, Oxford 1979, s. 20. Krş. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, Ankara 1989, I, s. 142: Natasha R. Hodgson, Women, Crusading and the Holy Land in Historical Narrative, Woodbridge 2007, s. 41.

16 Robertus Monachus, s. 109.

da kadınların Haçlılara su götürdüklerini zikretmekte aynı zamanda kendilerini savunan ve savaşan Haçlılara cesaret verici tezahürat yaptıklarını kaydetmektedir. [17] Türkler karşısında çaresiz kalan ve yenilen Bohemund komutasındaki bu ilk grup arkalarından gelen ikinci grubun desteğiyle Kılıç Arslan karşısında dayanmaya çalışmış fakat sultan daha fazla kayıp vermemek için geri çekilmeyi uygun bulmuştu. Kılıç Arslan ve askerleri Dorylaion'da gösterdikleri üstün gayret ve özveriye rağmen Haçlı ordularını perişan edememiş ve seferi orada sonlandıramamışlardı. Ama onlara verdikleri korku ve endişe ile sergiledikleri savaş ve uyguladıkları taktiklerle Haçlıları adeta büyülemişti.[18]

Haçlılar Dorylaion'dan sonra yollarına devamla Akşehir üzerinden ilerlemeye devam ettiler. Ancak buradan geçerken Temmuz sıcağı ve susuzluk yüzünden çok çıkıntı çektiler ve aralarında kadınların da olduğu ölümler yaşandı. Willermus Tyrensis, susuzluk ve kuraklık yüzünden beş yüzden fazla kişinin hayatını kaybettiğini, hamile kadınların sıcak ve susuzluk yüzünden erken doğum yaptıklarını belirtir. [19] Benzer bir ifade Albertus Aquensis tarafından da tekrar edilmekte ve o da beş yüz kadar insanın hayatını kaybettiğini, Temmuz 1097'de susuzluk ve yorgunluk yüzünden hamile kadınların yolda erken doğum yaptığını, yaşadıkları acı ve içinde bulundukları psikolojik durum yüzünden bazı kadınların çocuklarını yolda bıraktıklarını kaydetmektedir. [20]

Ağustos ortalarına doğru Konya'ya ulaşan ve özellikle Meram bahçelerinde dinlenen Haçlılar yollarına devamla Ereğli-Kayseri-Komana üzerinden 20 Ekim 1097'de Antakya'ya geldi ve şehri ertesi gün kuşatmaya başladılar. Şehir bu sırada Türklerin hâkimiyeti altındaydı ve vali Yağısiyan tarafından idare ediliyordu. Haçlıların gelişi öncesi gerekli tedbirleri alan vali, oğulları Şemsüddevle ve

17 Petrus Tudebodus, *Historia de Hierosolymitano Itinere, RHC. occ.*, III, trc. J. H-L. L. Hill *Peter Tudebode*, Philadelphia 1974, s. 34 vd.

18 Küçüksipahioğlu, "Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir Yakınında Haçlılara Karşı Büyük Mücadelesi: Dorylaion Savaşı", s.140 vd.

19 Willermus Tyrensis, *RHC. Occ.*, I, trc. s. 173 vd.

20 Albertus Aquensis, *RHC. Occ.*, IV, trc, 139 vd.

Muhammed aracılığıyla çevredeki Türk beylerinden yardım istedi. Haçlılar açısından durum ilk günlerde fazla zorluk taşımadı. Şehirde bol miktarda yiyecek bulunmaktaydı ve Antakya'daki Türk garnizonu tarafından ufak saldırılar dışında ciddi bir hücum yapılmıyordu. Fakat kış aylarının başlaması ve yiyeceklerinin bitmesi ile Haçlıların durumu kötüleşti. Antakya'daki Türklerin hücumları, kuşatmanın uzaması, çekilen kıtlık, yaşanan deprem ve salgın, şartlarını daha da zorlaştırdı ve pek çok kişi bu sırada hayatını kaybetti.[21] Albertus, Antakya kuşatmasında kadınların fazla olduğunu, şehirde çıkan veba salgınında ölenler arasında çok sayıda kadının bulunduğunu belirtir. [22] Gesta Francorum'da Antakya kuşatmasında Bohemund'un karargâhına düşen ok yüzünden bir kadının yaralandığı ve hayatını kaybettiği kaydedilir. [23]

Haçlılar karşılaştıkları zorluk ve yaşadıkları sıkıntıların aralarında bulunan ve hoş olmayan, ahlak dışı tavırlar sergileyen bazı kadınlar yüzünden olduğunu söylemeye başlamış, işlenen günahlar yüzünden başlarına bu felaketlerin geldiğini dile getirmişlerdi. Bu nedenle seferin önemli bir siması olan Le Puy Piskoposu Adhemar insanları tövbe etmeye ve üç gün oruç tutmaya çağırdı. Ayrıca aralarında yaptıkları istişare sonrası muhtemelen sadece ahlak dışı ve hoş olmayan işler yapan kadınların ordudan uzaklaştırılmasına karar verildi.[24] Fulcherius'un ifadesine göre ordugâhtan kovulan kadınlar civar bölgelere giderek kendilerine yaşayabilecekleri yerler buldu. [25]

Antakya'yı Firuz adında bir Ermeni'nin yardımıyla hile ile ele geçiren Haçlılar ardından ordusuyla gelerek kendilerini kuşatan Kürboğa ile mücadele etmek durumunda kaldı. Sonuçta Antakya'nın tamamına sahip olarak burada bir Haçlı Devleti kurdular. Ocak 1099'dan itibaren de Suriye-Filistin üzerinden ilerleyerek 7

21 Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 34 vd.

22 Albertus Aquensis, *RHC.occ.*, IV, trc. s. 345.

23 Gesta Francorum, s. 29.

24 Fulcherius, (RHC. Occ., trc, s. 95) evli ve bekar tüm kadınların ordugâhtan uzaklaştırıldıklarını belirtir.

25 Fulcherius, aynı yer.

Haziran 1099'da Kudüs'e geldiler. İçinde bulundukları güç koşullara rağmen şehri kuşattılar hatta bununla kalmayıp taarruzda bulundular.[26] Bu süreçte kadınların kuşatma sırasında kaplarla su taşıyarak erkekleri cesaretlendirdikleri ve kuşatma aletlerinin yapımına yardım ettikleri görüldü. Hatta Willermus, kadınların güçlerinin çok ötesinde savaştıklarını ve silaha cesaretle sarıldıklarını belirtir.[27]

Görüldüğü üzere Birinci Haçlı Seferi'ne katılan toplumun üst düzey sınıfına mensup olmayan kadınların büyük bir çoğunluğu destek unsuru olmakla birlikte bir idealin gerçekleşmesi için seferde yer almışlardı. Ancak Antakya örneğinde olduğu gibi muhtemelen bu ideali özümsememiş olanların düşüncesiz ve ahlak dışı hareketleri yüzünden felaketlerin sorumlusu olarak hedef haline geldikleri anlaşılmıştır.

Haçlı seferinde yer alan üst düzey sınıfa mensup kadınlar da bu ideal çerçevesinde hareket etmiş kendi istekleriyle veya ailelerine destek olmak için yola çıkmışlardı. Siyasi ve diplomatik bakışla sefere yön veren bu kadınlar aynı zamanda pek çok insanın sefere dahil olmasında rol oynayarak seferin maddi organizasyonunu da üstlenmişlerdi.[28] Ayrıca eşlerinin yokluğunda naiplik yapmışlardı. Mesela Birinci Haçlı Seferi liderlerinden Flandre Kontu II. Robert, eşi Burgundy Prensesi Clemens'i naip olarak yerine bırakmış ve mülkleri ile ilgilenmesini istemişti. Clemens ayrıca eşinin sefer hazırlıklarına da destek vermişti. 1138'de Kudüs'e hac için giden ve daha sonra İkinci Haçlı Seferi'ne katılan Flandre Kontu Thierry de yola çıkarken arkasında Anjou Prensesi olan eşi Sybil'i bırakmıştı. Sybil aynı zamanda Kudüs Kralı ve Anjou Kontu Foulque'ün kızıydı.[29] Zaten yola çıkan Haçlıların geride bıraktıkları bilindiği üzere kilisenin koruması altındaydı. İnsanların sefere dahil olmasında üst düzey sınıfa mensup olmayan kadınların da etkisinin olduğu düşünülebilir.

26 Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 42 vd; aynı yazar, "Haçlıların 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü Ele Geçirmesi", *Uluslararası Kudüs ve Mescid-i Aksa Sempozyumu*, 6-7 Ekim 2017 Mardin, Mardin 2018, s. 333-344.

27 Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, trc. s. 362, 366-367.

28 Nicholson, s. 3; Maier, s. 76.

29 Nicholson, s. 105-106.

Seferin uzun bir süreci kapsaması kadınların eşleri ile bu yolculukta olmasını muhtemelen gerekli kıldı. Zaten papanın da isteği bu yöndeydi. Bununla birlikte, seferi birlikte yaşama heyecanı, eşini arkada bırakmama düşüncesi ve sefer sonunda elde edileceği beklenen kazanımlar da göz ardı edilmemelidir.[30] Hatta sefer öncesi kadınların eşlerini veya yakınlarını bu oluşuma dahil etmek için cesaretlendirdikleri veya zorladıkları da tahmin edilmektedir.[31] Nitekim Birinci Haçlı Seferi'ne çıkan fakat ettiği yemine rağmen Antakya'dan geri dönerek seferi tamamlayamayan Blois kontu Etienne'e eşi Adele yeniden doğuya gitmesi ve verdiği yemini yerine getirmesi için baskıda bulunmuştu.

Sefere katılan üst düzey sınıfa mensup Haçlı kadınları Elvira örneğinde olduğu gibi eşleri olan feodal beylerin yanında yer almış ve doğuya gelmişlerdi. Elvira, Raymond de St. Gilles'in eşi olarak doğudaydı ve burada Alfonso-Jourdain adında bir erkek çocuk dünyaya getirmişti. Raymond'un Şubat 1105'te hayatını kaybetmesinden sonra 2 yaşında olan oğluyla batıya eşinin hâkimi olduğu Toulouse Kontluğu'na geri döndü. Toulouse asilleri efendilerinin bir oğlu olduğunu öğrenince heyet göndererek onların Toulouse'a dönmelerini sağlamış ve Alfonso'yu Raymond'un resmi mirasçısı olarak görmüşlerdi.[32] Elvira'dan başka Urfa Haçlı Kontluğu'nun ilk yöneticisi ve Kudüs'ün Kralı olan I. Baudouine'in eşi Godvere de kocasına eşlik etmişti. Godvere'nin ilk eşinden çocukları bulunmaktaydı ve onlarda sefere katılmışlardı. Ancak Godvere doğuya geldiğinde Maraş'ta çocuklarıyla birlikte hayatını kaybetti.

Birinci seferdeki bu durum 1101 Yılı Haçlı Seferleri ile İkinci Haçlı Seferi'nde devam etmiş ve muhtemelen 1095'te hayatını kaybeden Avusturya Dükü II. Leopold'un dul eşi Ida ile Fransa Kralı VII. Louis'nin eşi Eleonore üst düzey sınıfa mensup Haçlı kadınları olarak adı geçen seferlerde yer almışlardı.[33] İkinci Haçlı Seferi'ni maddi olarak da desteklediği belirtilen Eleonore'un kalabalık bir

30 Maier, s. 72.

31 Maier, s. 75.

32 Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 71.

33 Nicholson, s. 16.

maiyet ile ve kraliçe olarak doğuya geldiği, sefere katılmasında kendisine son derece düşkün olan ve onu arkada bırakmak istemeyen eşi Louis'nin payının bulunduğu, Eleanore'u örnek alan pek çok üst düzey kadının da sefer de yer aldığı bilinmektedir. Sefer sırasında Louis'nin Haçlı siyasetine müdahil olan Eleanore'un Antakya'da, aynı zamanda amcası olan Prinkeps Raymond ile eşi Louis arasında kaldığı, eşinin sözlerine itibar etmeyerek amcasını dinlediği bu yüzden Louis ile sıkıntılı zamanlar yaşandığı belirtilmektedir. Kralı, Nureddin Mahmud üzerine yürüme hususunda ikna edemeyen prinkepsin bunun intikamını yeğeni Eleonore'u kullanarak almaya çalıştığı ve Louise ile eşinin arasını açmak için uğraştığı iddialar arasındadır. Aslında Louis ifade edildiği gibi eşine son derece bağlıydı ve onun etkisindeydi fakat Antakya'da Raymond ile eşi arasındaki samimiyetin dedikodulara sebep olması öfkelenmesine neden oldu. Bunu kraliçenin kendisinden boşanacağına dair sözleri ve Antakya'dan ayrılmak istememesi daha da artırdı. Ancak kral buna müsaade etmedi ve zorla eşini Kudüs'e götürerek bu meselenin kapanmasını sağladı. Eleonore, başarısızlıkla sona eren bu seferden sonra kral ile ayrı gemilere binerek ülkesinde döndü ve bir süre sonra Louis'den ayrılarak İngiltere Kralı Henry ile evlendi.

Bizans tarih yazarı Niketas Khoniates İkinci Haçlı Seferi sırasında Alman Haçlılar arasında kadınların da olduğunu, bunların erkekler gibi ata binip, erkek elbisesi giydiklerini, mızrak ve diğer donanımlarıyla erkeklere benzediklerini, amazonlardan daha erkeksi görünüm sergilediklerini yazmıştır. [34] Yine İkinci Haçlı Seferi sırasında Bizans İmparatoru Manuel'in ilk eşi Alman asıllı Bertha'nın Alman Haçlı ordusunun başkent İstanbul'da sur dışında ikametgâhı esnasında iyi beslenmeleri için aracı olduğu belirtilmektedir. [35]

Birinci Haçlı Seferi sırasında ve sonunda Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta devletler kurmayı başaran Haçlılar bölgede kalıcı, devamlı ve başarılı olmayı hedefleyen politikalar belirlediler ve genişleme stratejisi benimsediler. Aynı zamanda müşterek Hristiyan

34 Niketas Khoniates, *Historia*, trc. Fikret Işıltan, *Niketas Khoniates. Historia. (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Ankara 1995, s. 40.

35 Nicholson, s. 67.

gayelerine hizmet etmeye çalıştılar.[36] Bu süreçte doğuda dünyaya gelmiş olan üst düzey Haçlı kadınlarının da bu çabaya destek verdikleri görüldü. Mesela Kudüs Kralı II. Baudouin'in kızı, Kral Foulque de Anjou'nun eşi Melisende bunlardan biriydi. Siyasetteki etkinliği ile eşinin bile önüne geçen Melisende Foulque'ün ölümünden sonra oğluyla birlikte krallığı yönetmiş, Türk-İslam dünyasının en önemli lideri İmadeddin Zengi'nin Urfa kuşatması sırasında kendisinden istenen yardıma devlet ileri gelenleri ile yaptığı istişare sonrası üst düzey görevlilerden Nablus Kontu Philippe, Taberiyye hâkimi Elinand ile Konnetabl Manassé de Hierges'i askeri birlikle yardım için Urfa'ya göndermiş, aynı zamanda Urfa'nın İmadeddin tarafından fethi üzerine gerçekleşen İkinci Haçlı Seferi ordularını bölgede ağırlayarak Haziran 1148'de Akka'da Haçlı liderleriyle yapılan toplantı da hedefin Dımaşk olarak belirlenmesinde rol oynamıştı.[37] Melisende, 1152 yılında müstakil olarak krallığı yönetmeye başlayan oğluna tepki gösterince III. Baudouin krallığın ikisi arasında bölüşülmesini istedi ve Kudüs ile Nablus civarını annesine bırakacağını belirtti. Kendisi ise Sur ve Akka'ya hükmedecekti. Fakat bu paylaşım anneyi memnun etmediğinden ana oğul arasında sorunlar yaşandı. Hatta III. Baudouin bir ordu ile annesinin üzerine yürümekten ve ona verilen yerleri geri almaktan çekinmedi. Oğlunun bu hareketi üzerine Melisende, Kudüs iç kaleye sığınmak zorunda kaldı. Kral, Kudüs önlerinde karargâh kurarak şehri zorladı. Bunun üzerine şehir ileri gelenleri daha kötü olayların yaşanmaması için krala kapıları açtı. III. Baudouin, şehre girerek annesinin bulunduğu iç kaleyi kuşattı ve iki taraf arasında şiddetli bir çatışma görüldü. Uzun süre devam eden mücadele sonunda Melisende, Kudüs'ü oğlu Baudouin'e bırakmaya razı oldu. Kendisi ise Nablus ve civarında hüküm sürmeyi kabul etti.[38]

36 Küçüksipahioğlu, *"*Artuklu Döneminde Orta Doğu'da Haçlılar ve Politikaları*"*, *Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 3-4 Kasım 2016 Mardin,* Mardin 2017, s. 95-101.

37 Sevtap Gölgesiz Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı. Siyasî Tarihi (1099-1187)*, Ankara 2020, s. 208 vd; Küçüksipahioğlu, "Musul ve Halep Valisi İmâddeddin Zengi'nin Haçlılarla Mücadelesi", *Şarkiyat Mecmuası*, 36(2020), s. 121.

38 Willermus Tyrensis, *RHC. occ.* I, ,trc, II, s. 204 vd. Ayrıca bkz. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 279 vd; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı. Siyasî Tarihi (1099-1187)*, s. 216 vd.

Doğu'da yönetici konumundaki Haçlı kadınlarının Türk-İslam dünyasının önemli komutanlarıyla gizli bir şekilde haberleştikleri de görülmektedir. Mesela Kudüs Kralı II. Baudouin'in kızı Alice'in eşi Antakya prinkepsi II. Bohemund'un ölümü üzerine devlet yönetimini iki yaşındaki kızı Constance adına üstlenmiş ve kendisine muhalefet edenlere karşı İmadeddin Zengi'den yardım istemiştir. Antakya'nın bir kadın tarafından idare edilmesini doğru bulmayan Haçlılar Kudüs Kralı II. Baudouin'den yardım istemeyi gerekli gördü. Çünkü Zengi'nin her geçen gün artan gücünün sadece Antakya için değil tüm Haçlı devletleri için tehlike arz ettiğini düşünüyor ve Alice'in yönetimini bu nedenle tehlikeli görüyorlardı. Ancak Alice, Willermus'un kaydına göre, Antakya'yı yönetmeyi çok istediğinden koşum takımları ve dizgini gümüşten, örtüsü beyaz ipekten kar beyazı bir atı güvendiği adamı aracılığıyla büyük bir ihtimalle 1130 yılı Temmuz'undan sonra Halep'te bulunan Zengi'ye göndererek yardım istedi.[39] Bu talebin Zengi tarafından kabul edilmesi halinde Alice onun hâkimiyetini tanıyacağını belirtmekteydi. Alice'in gönderdiği mesajı Zengi'ye götüren şahıs Zengi'ye veremeden Antakya'ya gelen Kral II. Baudouin'in adamları tarafından yakalanarak kralın huzuruna getirildi ve plânın tüm detaylarını ifşa etti. Yani Zengi'nin kendisinden istenen yardımdan görünüşe göre haberi olmadı. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Zengi, Alice'in bu yardım çağrısından haberdardı ve muhtemelen ikisi arasında bir anlaşma gerçekleşmişti. Bu yaşananlar karşısında Kudüs Kralı II. Baudouin Antakya'ya gelmiş fakat kızının itirazı ile karşılaşmıştı. Bunun üzerine kral güçlükle de olsa kızını ikna edip affetti ve onu Lâzikiye'de yaşamaya mecbur bıraktı.[40]

Haçlılar bulundukları bölgelerde sadece kendi insanlarına güvendikleri için devlet yönetimi ve kurumlarında onlara yer vermiş, yerli Hristiyanları görevlerinden uzaklaştırmış veya tercih etmemişti. Hatta yöneticiler kendi veya aile bireylerinin evliliklerinde de buna dikkat etmişlerdi. Mesela Kudüs Kralı II. Baudouin büyük

39 Willermus Tyrensis, *RHC. Occ.*, I, trc. II, 44 vd.

40 Küçüksipahioğlu, "Musul ve Halep Valisi İmâdeddin Zengi'nin Haçlılarla Mücadelesi", s. 111 vd.

kızı Melisende'i batıdan gelen Anjou Kontu Foulque ile evlendirerek evlilik yoluyla Foulque'ün Kudüs kralı olmasını sağlarken, yukarıda da bahsettiğimiz ikinci kızı Alice'i de Antakya Prinkepsliği varisi olan ve Avrupa'dan gelen II. Bohemund ile evlendirmek suretiyle uzun süredir kendi uhdesinde olan Antakya'yı vermişti. Alice'in kızı Constance da Raymond de Poitiers ile evlenerek onun Antakya prinkepsi olmasını sağladı. Ancak Raymond, Türk-İslam dünyasının en önemli lideri Nureddin Mahmud ile yaptığı İnab Savaşı'nda hayatını kaybedince Constance ailesinin hiç tasvip etmediği Renaud de Chatillon ile hayatını birleştirerek herkesi hayal kırıklığına uğrattı. Zira annesi Alice, teyzeleri Melisende, Trablus Kontesi Hodierna ve diğer yakınları kendisinden asil bir eş seçmesini istemiş, bu sayede Antakya'nın güvenilir birinin ellerinde olabileceğini söylemişlerdi. Hatta kuzeni Kudüs Kralı III. Baudouin Trablus'ta toplantı yaparak aile bireyleriyle onun evliliğini müzakere etmişti. Ancak Constance, alışmış olduğu özgür yaşamdan kolaylıkla vazgeçmeyerek hiçbir yakınını dinlememiş sonunda kimsenin tasvip etmediği Renaud de Châtillon ile 1153 yılında evlenmeyi uygun görmüştü. Bu kişi İkinci Haçlı Seferi ordularıyla doğuya gelmiş ve ülkesinde geleceği olmadığını düşünerek geriye dönmemişti. Constance ile yaptığı evlilik sayesinde Antakya prinkepsi olan Renaud'nun Alice'in kendisiyle neden evlendiğine şaşırdığı ifade edilmektedir.[41]

Haçlı kadınları veya kızları kimi zaman esir edilmiş Haçlıların serbest bırakılması sırasında vaatlerini yerine getirecekleri hususunda rehine olarak verilebiliyordu. Mesela 1124 yılında Halep hâkimi Belek tarafından esir edilmiş olan Kudüs Kralı II. Baudouin, Timurtaş tarafından serbest bırakıldığında verdiği söze sadık kalacağını göstermek için o sırada dört yaşında olan en küçük kızı Joveta'yı diğer Haçlı ileri gelenlerinin çocuklarıyla birlikte rehine olarak verdi ve bu bir yıl sürdü.[42] Joveta, büyüdüğünde Kudüs'teki Azize Anna Manastırı'na daha sonra ise Kudüs Kraliçesi ablası Melisende'in

41 Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, trc. II, s. 212-214. Krş. Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 148.

42 Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara 1987, s. 55.

çabalarıyla Zeytindağı'na yakın Behhania'da inşa edilen manastıra başrahibe oldu.[43]

Sonuç olarak, Haçlı Seferleri'nde kadınlar yer almış ve Haçlı ruhuna destek vermişlerdi. Üst düzey sınıfa mensup kadınların rolü daha ziyade sefer hazırlıklarında yer almak, sefere katılımı teşvik etmek olurken, daha alt düzeydeki kadınlar belirtildiği gibi su taşıma, yemek yapma, hayvanlara bakma gibi işleri üstlenmişlerdi. Bununla birlikte onlardan da muhtemelen insanları sefere katılmaya teşvik edenler olmuştu.

Kaynakça

Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae, RHC. occ.*, IV, s. 265-713, trc. Susan B. Edgington, *Albert of Aachen, Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem,* Oxford 2007.

Anna Komnene, *Aleksias, Birinci Haçlı Seferi Esnasında Bizans. Bir Bizans Prensesinin Anıları*, trc. Bekir Çelikcan, İstanbul 2024.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara 1987.

——— , *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996.

Die Chronik Des Ekkehard von Aura, Leipzig 1893.

Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium, RHC. occ.,* III, s. 311-485, trc. R. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127,* Knoxville 1969.

Hodgson, Natasha R., *Women, Crusading and the Holy Land in Historical Narrative*, Woodbridge 2007.

Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum, *RHC. occ.,* III, s. 119-163, trc. Rosalind Hill, *The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem*, Oxford 1979.

Karaca, Sevtap Gölgesiz, *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187)*, Ankara 2020.

Küçüksipahioğlu, Birsel, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007.

——— , *Haçlılar ve İstanbul (1096-1261)*, İstanbul 2021.

——— , Türklerle Haçlıların İlk Karşılaşması: Drakon Savaşı", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 3 (2013), s. 43-51.

——— , "Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir Yakınında Haçlılara Karşı Büyük Mücadelesi: Dorylaion Savaşı (1 Temmuz 1097)", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 4 (2013), s. 135-144.

——— , "Musul ve Halep Valisi İmâdeddin Zengi'nin Haçlılarla Mücadelesi", *Şarkiyat Mecmuası*, 36 (2020), s. 103-126.

43 Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, trc. II, s. 132 vd. Krş. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 190-191.

——— , "Artuklu Döneminde Orta Doğu'da Haçlılar ve Politikaları", *Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 3-4 Kasım 2016 Mardin,* Mardin 2017, s. 95-101.

——— , "Haçlıların 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü Ele Geçirmesi", *Uluslararası Kudüs ve Mescid-i Aksa Sempozyumu*, 6-7 Ekim 2017 Mardin, Mardin 2018, s. 333-344.

——— , "Nûreddin Mahmud Zengî'nin Haçlı Politikası ve Hârim Zaferi", *"Bir Ömür Tarihle Yaşamak: Prof. Dr. Refik Turan"*, Ankara 2022, s. 287-300.

Maier, Christop T., "The Roles of Women in the Crusade Movement: A Survey" *Journal Of Medieval History,* 30 (2004), s. 61-82.

Nicholson, Helen J., *Women and the Crusades*, Oxford 2023.

Niketas Khoniates., *Historia*, trc. Fikret Işıltan, *Niketas Khoniates. Historia. (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Ankara 1995.

Petrus Tudebodus, *Historia de Hierosolymitano Itinere, RHC. occ.,* III, s. 9-229, trc. J. H.-L. L. Hill *Peter Tudebode*, Philadelphia 1974.

Robertus Monachus, *Historia Iherosolimitana, RHC. occ.,* III, s. 717-882, trc. Carol Sweetenham, *Robert the Monk's History of the First Crusade*, Ashgate 2005.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, Ankara 1989-1992, I-III.

Siberry, Elizabeth., *Criticism of Crusading 1095-1274*, Oxford 1985.

Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, RHC. occ.,* I, s. 1 vdd, trc. E. A. Babcock- A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond the Sea. By William Archbishop of Tyre,* 2 cilt, New York 1943.

SELÇUKLULARIN DEVLET ANASI: ALTUNCAN HATUN

*Erkan Göksu**

Âdem ve Havva'dan olan insana "âdemoğlu" dendiğinden beri insanın yeryüzündeki macerası Âdem ve oğulları üzerinden anlatıldı. Havva ve kızları ise hep âdemoğlunun gölgesinde kaldı. İnsanlık tarihini hilkatten beri birlikte yazsalar da âdem-oğlu tarih yazıcıları onları pek yazmadı. Onlardan geriye sadece erkek egemen siyasal ve toplumsal hayatın sınırlarını zorlayıp ön plana çıkan ve âdem-oğlu tarih yazıcıların "kayda değer" gördükleri birkaçının hikâyesi kaldı.

Bu durum tarihin her döneminde böyle olsa da ortaçağda biraz daha baskındı. Âdem-oğlu tarih yazıcıların kadınları görmezden gelmeye matuf bu yaklaşımları gerek doğuda gerekse batıda aynı olsa da bazen istisnai kayıtlara ve ilgi çekici bilgilere de rastlanmaktaydı. Her ne kadar bu bilgiler kadını merkeze alan, hayata ve olaylara onların gözüyle bakan bir yaklaşımdan uzak olsa da en azından "kadının adı var"dı. Bunların bir kısmı sıklıkla karşılaşılan kız evlat, bacı, eş ve ana türünden biyografik bilgilerden ibaretken bir kısmı ise erkeklerin dünyasında görmezden gelinemeyecek kadar ön plana çıkan kadınlara dairdi. Bu şekilde "tarihe geçen" kadınlar ya siyasal olarak erkekleri geri bırakacak bir güce sahip olan ya ordular yürütüp zaferler kazanan ya da bu özelliklere sahip erkekler üzerinde çok güçlü bir nüfuza sahip bulunanlardı.

Ortaçağda meşhur siyasi evlilikler de kadının görünür olmasını, yani kaynaklara yansımasını sağlayan olaylardandı. Burada da

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

aslında olayın kahramanı kadın değil, iki hanedan arasındaki sıhriyet yani akrabalık ve buna bağlı olarak gelişen diplomasiden ibaretti. Bu şekilde kendilerinden bahsedilen kadınların ön plana çıkan özelliği, mensup oldukları hanedan, eşleri, babaları veya erkek kardeşleriydi. Kayda konu olan esas mesele ise bu evlilik sayesinde sona eren savaşlar, yapılan barışlar ya da tabiiyet anlaşmaları olduğundan bu kadınların çoğunun isimleri bile zikredilmezdi. Bazen uzun uzun anlatılan düğün merasimleri ve çeyiz miktarları bile kadın ve kadın dünyasını yansıtmaktan ziyade, mensup oldukları hanedanın, babalarının ya da eşlerinin zenginlik ve şatafat gösterisinden başka bir şey değildi. Bir de kaynaklara meslekleri ve el işleriyle yansıyan kadınlarla,[1] fiziki özellikleri ya da "erkekleri eğlendirmedeki maharetleri"yle "kayda değer" bulunanlar vardı ki özellikle bu ikincilerle ilgili kayıtlar, erkek düşüncesinin kadına yüklediği obje ya da meta anlatısından ibaretti.[2]

Ortaçağ tarih yazıcıları, kadınlar konusunda oldukça ketum davransalar ve sadece "kayda değer" buldukları bazı şahıs ve olayları aktarmakla yetinseler de sadece bu kayıtlar bile bazı toplumların kadına verilen değer konusunda diğer ortaçağ toplumlarına kıyasla daha ileri bir seviyede olduğunu göstermekteydi. Bu toplumlardan biri de hiç şüphesiz Türklerdi. Gerek İslamiyet öncesi gerekse İslamiyet sonrasında kadın, Türk düşünce dünyasının yansıdığı hemen her alanda ön plana çıkmış ve bu duruma şahit olan ortaçağ tarih yazarları, bu kadınları hayret ve hayranlıkla zorunda kalmışlardı.

1 Meslekleri ve el işleriyle kaynaklara geçen kadınlarla ilgili örnekler için bkz, Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluların Meslekler*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 17, 19, 24, 36, 41, 75, 109 ve başka yerler.

2 Kaynaklarda cariyeler ile hanende, sazende, rakkase, kevaşe vb kadınlara dair bir hayli kayıt vardır. Bazı örnekler için bkz, İrfan Aycan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (1988), s. 155-193; Rıza Savaş, "Emeviler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Bazı Kadın Şarkıcıları," *İstem*, IV/8 (2006), s. 51-61; Ahmed Hakkı Turabi, "Medineli Efemine Şarkıcı Tuveys (11-92/632-711)," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/1 (2010), s. 41-65; Nadir Karakuş-Mustafa Erzen, "Şarkıcı Cemile ve Medine'de Kültürel Hayat," *Hitit İlahiyat Dergisi*, XXII/2 (2023), s. 901-918.

Esasen kadının devlet yönetiminde söz sahibi olması, Türk düşünce dünyası ve devlet geleneği bakımından garip veya şaşırtıcı bir hadise değildi. Zira muhtelif Türk devletlerinde de örneklerine rastlanan bu durum, "Hatun" unvanı taşıyan hükümdar eşleri veya hanedan mensupları için hem hukuki bir hak ve salahiyetin, hem de bir vazifenin icrasından ibaretti. Türk devlet geleneğine göre Hatun, devlet yönetiminde Hakan'ın en büyük yardımcısı olup Han buyrukları "Han ve Hatun buyurur ki …" şeklinde başlar; yabancı devlet elçilerinin kabulünde Hakan'la beraber Hatun da hazır bulunur; resmi merasimlerde ve şölenlerde Hakan'ın yanına oturur; meclislerde siyasi ve idari konulardaki görüşlerini beyan eder, hatta bazen savaş meclislerine dahi katılır; Hakan'la birlikte ya da Hakan adına barış antlaşmalarını imzaladığı bile olurdu.[3]

Türk tarihinin en erken dönemlerinden itibaren takip edebildiğimiz bu durum, İslami dönemde de varlığını sürdürdü. Farklı hanedanlar tarafından farklı coğrafyalarda kurulan Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin hemen hepsinde kaynaklara veya destanlara, halk edebiyatı ve söylencelere yansıyan "güçlü" kadınlar vardı.[4] Bazen ile başlayan cümleyi paragraf başı yapalım siyasal olarak erkekleri geri

3 Hatun unvanı ve Türk devlet geleneğindeki yeri hakkında toplu bilgi için bkz, Abdulkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 29-31; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 124-127; Saadettin Gömeç, "Kagan ve Katun," *DTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVIII/29, (1997), s. 81-90; Süleyman Tülücü, "Divanü Lugati't-Türk'te Kadın İçin Kullanılan Sözler," *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 16, (Şubat 1982), s. 137-141; Abdülkadir Özcan, "Hatun," *DİA*, XVI, s. 498-500.

4 Bu kadınlar hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bazı örnekler için bkz, Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları,* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017; Zekeriya Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları,* Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994; Necdet Sevinç, *Türklerde Kadın ve Aile*, TDAV Yayınları, İstanbul 1987; Okan Yeşilot (Ed.), *Türk Tarihinde İz Bırakan Kadınlar*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2024; Sevim Can, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308),* İstanbul 2008; Hava Selçuk, *Türk Tarihinde Savaş ve Kadın*, İstanbul 2014; Abdulkadir Yuvalı-Hikmet Demirci, *Türk Dünyasının Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021; Bilge Gizem Kükrer, *Eski Türk Toplumunda Kadın*, Ötüken Neşriyat İstanbul 2023; Abdurrahman Kurt, "Tarihi Süreçte Türk Kadınları," *Türkler,* V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 399-405.

bırakacak bir güce sahip olan bazen ordular yürütüp zaferler kazanan bazen de bu özelliklere sahip erkekler üzerinde güçlü bir nüfuza sahip olan bu kadınlardan biri de Altuncan Hatun'du.

Kaynaklarda "Harezmşah'ın[5] eski eşi ve ondan doğan Enuşirvan isimli çocuğun anası"[6] olarak takdim edilen Altuncan Hatun, daha sonra Tuğrul Bey'le evlenmiş ve bir Selçuklu Hatunu olarak şöhret kazanmıştı. Onun genellikle Harezmşah Şahmelik'in hanımı olduğu ve Selçukluların 1042-1043'te Harezm'i ele geçirmesinden sonra Tuğrul Bey'le evlendiği kabul edilse de ilk evliliğini yaptığı Harezmşah'ın kim olduğu,[7] hatta Tuğrul Bey'le ne zaman ve ne şekilde evlendiği açık bir şekilde kaydedilmemişti.[8]

5 Harezm, Ceyhun (Amuderya) nehrinin döküldüğü Aral gölünün güneyinde ve nehrin her iki tarafında uzanan arazinin adıdır. Bazı İslam coğrafyacıları Harezm'i (Harezm, Harizm) batıda Oğuz Türkleri'nin ülkesi, güneyde Horasan, doğuda Maveraü'n-nehr, kuzeyde yine Türk topraklarıyla çevrili bir ülke olarak tanıtır. Bölgenin hâkimlerine, önceden beri Harezmşah denir. Nitekim Harezm'de "Harezmşah" unvanıyla hüküm süren ilk hanedan Afrigoğulları (305-995), daha sonraki dönemlerde de din, millet ve devlet fark etmeksizin bölgenin hâkimine Harezmşah denmiştir. Harezmşahlar Devleti adı da buradan gelir." Abdülkerim Özaydın, "Harezm," *DİA*, XVI, s. 217-220. Zeki Velidi Togan, "Harezm," *İA*, V/1, s. 240-257; Coşkun Erdoğan, *Harezmşahlar, Anuşteginden Celaleddin'e*, Selenge Bilgi Serisi, İstanbul 2020, s. 11-13; Aynı yazar, "Harezm İsmi ve Bölgenin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bazı Tetkikler," *AÜ TAED*, 62, (2018) s. 307-322.

6 Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I-Sultan Tuğrul Bey Dönemi," *Belgeler*, XVIII/22, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 63. (Bundan sonra "Sıbt" şeklinde kısaltılacaktır.)

7 Harezm'in 1017'de Gazneli Mahmud'un Hacib Altuntaş'ı bölgeye tayin etmesinden 1041 tarihine kadar Altuntaş, ardından da oğulları Harun ve İsmail'in idaresinde kaldığı, Dandanakan Savaşı'ndan sonra Gazneli Mesud'un bölgeye Selçukluların eski düşmanı Şahmelik'i görevlendirdiği, Şahmelik bir ordu ile Harezm'e yürüyüp Harezmşah İsmail'i mağlup ederek bölgeye hakim olduğu (12 Şubat 1041), Harezmşah İsmail'in Harezm'den kaçıp Selçuklulara sığındığı ve bunun üzerine harekete geçen Tuğrul ve Çağrı beylerin 1042-43'te Harezm'e yürüyüp Şahmelik'i ortadan kaldırdıkları bilinse de (Erdoğan, Harezmşahlar, s. 14-16) Altuncan Hatun'un Harezmşah Harun'un mu, İsmail'in mi yoksa Şahmelik'in mi eşi olduğu bilinmiyor.

8 Bu konudaki değerlendirmeler için bkz, Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, s. 144 vd; Ayşe Dudu Kuşçu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği," *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S.1, (Ocak 2016), s. 181-182; Ergin Ayan, "Harezmşahlar Hanedanının Evlilikleri," *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, XXXII/32, (Ocak, 2016), s. 13-36.

Dönemin tarih yazarları tarafından "kayda değer" bulunmasının sebebi, Tuğrul Bey'in eşi olması ve onun sultanlığı dönemindeki bazı siyasi ve askeri olaylarda ön plana çıkmasıydı. Onun Selçuklu tarihini etkileyen olaylardaki rolü, onu "Devlet Kurtaran Örnek Bir Türk Kadını"[9] haline getirmişti.

Altuncan Hatun ismi kaynaklara ilk defa 1056'da Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'la Halife el-Kaim Biemrillah arasında gerçekleşen evlilik merasimi münasebetiyle yansımıştı.[10] Bu evlilik sırasında Altuncan Hatun, Hatice Arslan Hatun'la birlikte Bağdat'a gelmiş ve nikâh, çeyiz ve düğün merasiminde yer almıştı. Halife'nin annesi Seyyide Hatun, gelini Halife sarayına (Darülhalife) götürmek için Bağdat'taki Sultan sarayına (Darülmemleke) geldiğinde

9 Mehmet Altay Köymen, "Devlet Kurtaran Örnek Bir Türk Kadını," *Milli Kültür*, I/1, (1977), s. 44-45.

10 "Halife'nin bu isteğini birkaç kez mektuplaşmadan sonra kabul eden Sultan, Selçuklu emirleriyle birlikte kadılar, şahitler, bilgin ve tacirleri saraya davet etti ve içinde, çeyizlerin bulunduğu süslenmiş odaları onlara gösterdi. Halifenin Sarayı'na (Darülhalife) (6 Şaban=19 Ekim Cumartesi) nakledilen, bir benzeri daha olmayan çeyizler arasında şunlar vardı: Üzerlerinde genç kızların bulunduğu yük taşıyan develer, katırlar, mal (para), cevahir, yakutlar, altın ve gümüş kaplar, üzerlerinde halis ipek kumaştan yapılmış kaftanlar ve mücevher kemerler, nakışlarla benek yapılmış atlar ve Rum katırlarına binen kız oğlan kız sekiz cariye, üzerlerinde mücevher işlenmiş kaftanlar bulunan katırların üstünde altı genç kız vs. Bir süre sonra Reisürruesa İbnü'l-Müslime, Sultan'ın katına çıkarak halifenin "Hiç şüphesiz Tanrı, size, emanetleri ehline teslim etmenizi emreder" mesajını arz etti. Sultan da "Halifenin şerefli emirlerinin başının üstünde olduğu" cevabını verdi. Daha sonra Halife'nin annesi Seyyide, bir çektiriyle Dicle yoluyla Sultan'ın Sarayı'na (Darülmemleke) giderek "Halifenin eşi olan gelinin, kendisine teslim edilmesi" hususunda sultanın eşi Altuncan Hatun'a haber gönderdi. Bunun üzerine Hatun, halifenin annesine gelini bizzat götürmeyip birisiyle gönderdi." Sıbt, s. 4-5. Bu evlilik hakkında ayrıca bkz, Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzi'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)," *Belgeler*, XXVI/30 (2005), s. 11-12 (İbnü'l-Cevzi olarak kısaltılacaktır); Bundari, *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Üsre*, (Terc. Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999, s. 8, İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, IX, (Çev. Abdülkerim Özaydın; Redaktör: Mertol Tulum), İstanbul 1991, s. 468; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraus), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, I, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-İngilizceden Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 308.

Hatice Arslan Hatun'u teslim etmesi için Tuğrul'un eşi Ulu Hatun Altuncan Hatun'a müracaat etmiş, Altuncan Hatun ise gelini hazırlayarak bir adamı aracılıyla Seyyide Hatun'a teslim etmişti. Altuncan Hatun'un gelini bizzat değil, bir adamı aracılığıyla Seyyide'ye teslim etmesi çeşitli yorumlara[11] sebep olsa da bu olay münasebetiyle Altuncan Hatun'un Selçuklu sarayının Ulu Hatun'u olarak ön plana çıkması dikkat çekiciydi.[12]

Altuncan Hatun'un büyük rol oynadığı ve onu adeta efsane haline getiren asıl olaylar ise bundan birkaç yıl sonra, 1058-1059 yıllarında yaşandı. Tuğrul Bey'in bir yandan ülke sınırlarını genişletmek bir yandan da Arslan Besasiri meselesini çözmek için çabaladığı bu yıllar, İbrahim Yınal isyanının patlamasıyla hem Tuğrul Bey hem de Selçuklular için tam bir kâbusa dönüşmüştü. Tuğrul Bey'in amcası Yusuf Yınal'ın oğlu ve aynı zamanda da üvey kardeşi olan İbrahim Yınal,[13] Arslan Besasiri'den ve Mısır Fatımi halifesinden destek alarak ayaklanmış ve bu isyan son derece tehlikeli bir hal almıştı.[14] İbrahim Yınal'ın Hemedan'a yöneldiğini öğrenen Tuğrul Bey, onun o bölgedeki Türkmen obalarından asker sağlamasından ve şehirdeki sultanlık hazineleri ile mal ve silahları ele geçirmesinden endişelenerek alelacele hareket etmiş, bir yandan da eşi Altuncan Hatun'u, veziri

11 Ayşe Dudu Kuşçu, Altuncan Hatun'un gelini Seyyide Hatun'a bizzat teslim etmemesini şöyle değerlendiriyor: "Altuncan Hatun, tecrübeli bir sultan ve vakur bir kız annesi edasıyla bu işi kendisi yapmamış bir başkasına yaptırmıştır. Belki de bu olayda Altuncan Hatun, halife Kaim Biemrillah'ın, Ermeni bir cariyeden doğma annesini protokolde kendisine denk görmeyip bu işi bizzat kendisi yapmamış, bir başkasına havale etmiştir." Ayşe Dudu Kuşçu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği," s. 182-183.

12 Sultan Melikşah döneminde Halife Muktedi ile Mahmelek Sultan'ın evliliği sırasında da Terken Hatun ön plana çıkmıştı. Ravendi, *Kitab-ı Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Sürur*, (Terc. Ahmet Ateş), I, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 137; Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, *Tarih-i Güzide*, (Neşr. Abdu'l-Hüseyin Neva'i), Tahran 1362, s. 440.

13 İbrahim Yınal hakkında toplu bilgi için bkz, Cihan Piyadeoğlu, "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal," *Türkiyat Mecmuası*, XXIII/2, (2013), s. 117-143.

14 İbrahim Yınal isyanı hakkında toplu bigi için bkz, Süleyman Genç, "Selçuklu Tarihinde İbrahim Yınal İsyanı ve Onun Fatımi Arka Planı," DEÜ. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31, (2010) s. 9-48.

Amidülmülk Kündüri'yi, Hatun'un oğlu Enuşirvan'ı ve yanından hiç ayırmadığı doktoru ve müneccimini Bağdat'a göndererek "gerekli önlemleri almalarını ve işleri yürütmelerini" emretmişti.[15]

Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'dan önce (11 Aralık 1058) Hemedan'a ulaşmayı başarsa da isyancılar karşısında başarılı olamadı ve Hemedan Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı. Her taraftan kuşatılmış durumda olan Tuğrul Bey çok müşkül vaziyetteydi. Altuncan Hatun, veziri Amidülmülk Kündüri, Enuşirvan ve diğerleri ise 24 Kasım 1058'de Bağdat'a ulaşmışlar, merak ve endişe ile olayları takip ediyorlardı. Tuğrul Bey onlara mektuplar yazıp yardım istedi. Altuncan Hatun hemen harekete geçmek ve ordunun başında Tuğrul Bey'e yardıma koşmak düşüncesindeydi. Fakat şehirdeki Selçuklu askerinin ayrılması durumunda Arslan Besasiri'nin tekrar Bağdat'a girmesinden korkan Halife el-Kaim Biemrillah, ona izin vermedi.[16] Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk Kündüri'nin de Halife'yi desteklemesi, Altuncan Hatun'u hem üzdü hem de öfkelendirdi. Tuğrul Bey'in en sadık adamlarından Vezir Amidülmülk'ün sultan kocasını kaderine terk etmesini aklı almıyordu. Bir hışımla bu tavrının sebebini sordu. Vezir Amidülmülk, Altuncan Hatun'un Tuğrul Bey'e yardım için hareket etmesi durumunda Hemedan yolunda Besasiri ve İbrahim Yınal kuvvetlerinin arasında kalacağını, bu durumda Tuğrul Bey'i kurtaramayacağı gibi kendi hayatını da tehlikeye

15 Sıbt, s. 31; İbnü'l-Cevzi, s. 15.

16 Sıbt, s. 31; İbnü'l-Cevzi, s. 15. Tuğrul Bey, 25 Aralık 1055'te Bağdat'a girerek şehri ve Halife el-Kaim'i hâkimiyeti altında bulunduran Büveyhoğulları Devleti'ne son vermişti. Büveyhoğullarının Bağdat askeri valisi Arslan Besasiri, Tuğrul Bey'in önünden çekilip Bağdat'ı terk etmiş, böylece Bağdat ve Abbasi hilafeti "Büveyhoğlu işgalinden" kurtulmuştu. Ancak Arslan Besasiri'nin Bağdat üzerindeki tehdidi hala devam ediyordu. Tuğrul Bey bu tehdidi ortadan kaldırmak için çabalarken Arslan Besasiri, İbrahim Yınal'ı kışkırtarak isyan etmesini sağladı. Tuğrul Bey de onun üzerine yürüyünce Bağdat korumasız kaldı. Esasen Halife el-Kaim ve Veziri Reisürrüesa İbnü'l-Müslime Arslan Besasiri ve İbrahim Yınal ilişkisinden haberdar olmalarına rağmen, Arslan Besasiri'nin Bağdat'a girmesini engelleyecek tek kuvvet olan Selçuklu askerini Bağdat'ta tutabilmek için Tuğrul Bey'i durumdan haberdar etmemişlerdi. Fakat olaylar farklı gelişip Tuğrul Bey Hemedan'a gidince, en azından Bağdat'ta bulunan Selçuklu askerlerini şehirde tutarak Arslan Besasiri'nin işgalinden kurtulmak istiyorlardı.

sokacağını söyledi. Halifenin veziri Reisürrüesa İbnü'l-Müslime de aynı şeyleri söylüyor ve Altuncan Hatun'u Bağdat'tan ayrılmaması için ikna etmeye çalışıyorlardı.[17]

Altuncan Hatun onların bu tavrına çok öfkelendi. Halife el-Kaim'in tahtını ve tacını, Vezir Amidülmülk'ün ise mevki, makam ve sarığını borçlu oldukları Sultan kocasına karşı hiç mi vefaları yoktu? Nasıl olur da göz göre göre Sultan'ı ölüme terk edebiliyor, onu kurtarmak için hiçbir girişimde bulunmuyor, üstelik bir de kendisine mani olmak istiyorlardı?

Bu sırada Vezir Amidülmülk, Sultan Tuğrul Bey'e karşı vefasızlığın ötesine geçen bir girişimde bulundu. Halife el-Kaim'le görüşüp "Tuğrul Bey'den ümit kestiğimize göre onun yerine geçecek birini bulmalıyız" dedi. O sırada Bağdat'ta bulunan Altuncan Hatun'un önceki eşinden olan Enuşirvan'a işaret ederek onu Selçuklu Sultanı ilan etmeyi teklif etti. Halife de bunu kabul edince Sultan Tuğrul'u ölmeden mezara koydular ve Enuşirvan'ı tahta çıkarmak için hazırlıklara başladılar. Altuncan Hatun, daha Vezir Amidülmülk'ün Tuğrul Bey'i bu zor gününde yalnız bırakıp onu kaderine terk etmesini hazmedememişken yeni sultan arayışını duyunca öfkeden deliye döndü. Yeni sultan olarak belirledikleri kişi kendi oğlu Enuşirvan olsa da bu oldubittiyi kabul edemez, ihaneti andıran bu girişime seyirci kalamazdı. İşin ucunun kendi oğluna da dokunacağını bile bile tepkisini dile getirmekten çekinmedi. Bununla da yetinmeyip Halife ve Vezir'in emri hilafına hareket etmeye karar verdi. Tuğrul Bey'e bağlı Selçuklu emir ve komutanlarına gizlice haber salıp bir ordu toplamaya başladı. Tuğrul Bey'i kaderine terk etmeyecekti.[18]

Selçuklu emirleri arasında vefa ve sadakat sahibi bazı beyler de onun gibi düşünüyorlardı. Enuşirvan'la ilgili düşünceden haberdar olur olmaz Sultan Tuğrul'a bağlılıklarını belirten İnanç ve Ömer beyler, hayatları pahasına Vezir Amidülmülk'e itiraz ettiler. Vezir Amidülmülk onları ortadan kaldırmaya çalışınca da Cibal'e

17 Sıbt, s. 31.

18 Sıbt, s. 31-32.

kaçtılar.[19] Amidülmülk, bir yandan onları yakalamaya uğraşırken, diğer yandan da Enuşirvan'ı saklayıp koruma altına almak zorunda kaldı. Olay duyulunca Bağdat'ta bulunan bazı "Türkmenler ve Türkler" İnanç ve Ömer beylere katıldı. Bunun üzerine Amidülmülk, Enuşirvan meselesini Halife'ye açtı. Halife'nin tek derdi Bağdat'ı, daha doğrusu kendisini Arslan Besasiri'den korumaktı. Dolayısıyla ne Tuğrul Bey ne Enuşirvan ne de Amidülmülk umurundaydı. Bağdat'ı ve kendisini korumak için şehirde bulunan askerlerin Enuşirvan meselesi yüzünden bir bir ayrılmaları işine gelmiyordu. Amidülmülk'e Enuşirvan meselesinin şimdilik gizlenmesi gerektiğini söyledi. "Sultan Tuğrul Bey'in ölümü hakkında birtakım asılsız haberlerin ortaya çıktığı bir zamanda Enuşirvan'ın hükümdarlığı gündeme getirilirse halk Sultan'ın ölümü hakkında çıkan şayialara inanır. Besasiri ve müttefikleri de bundan güç alıp bize göz diker. Bu nedenle şu anda yapılması gereken şey, memleketin boş kalmaması amacıyla askerler için hiç zaman

19 "15 Ocak Cumartesi Selçuklu başbuğları Darülmemleke'de bir araya gelip bir durum değerlendirmesi yaptılar. Vezir Amidülmülk, Ömer'e "Neden Sultan aleyhine fitne ve fesat çıkarıyorsun? Ona karşı niyetin niçin dostça ve dürüst değildir? Karşımızda Besasiri gibi bir düşman varken senin askerleri kışkırtıp aralarına fitne ve fesat soktuğun ve onları Halife'den ayırmaya zorladığın bana bildirildi" dedi. Vezir'in bu sözleri üzerine Ömer, eliyle ona işaret ederek, "Sen kimin fesat çıkarmada çaba gösterdiğini bilirsin. Fakat benim seninle birlikte olmamı asla istememiştin. Ben, senin aksine Sultan'a tabiyim" dedi. Onun bu sözlerine son derecede kızıp öfkelenen Amidülmülk, onu tutuklamak amacıyla ayağa kalkarak üzerine yürüdü. Fakat bunu sezen Ömer, derhal dışarı çıkarak kılıcını çekti ve atına binip evine gitti. Amidülmülk'ün adamlarından bir gurup onun yolunu kestilerse de yakalayamadılar. İnanç Bey ise Amidülmülk'ten korkusu nedeniyle Ömer'in arkasından Vezir'den ayrılıp gitti. Ömer de hiç vakit kaybetmeksizin silahlı ve kılıçları çekili asker ve haslarının başında olduğu halde, Cibal'e yönelip gitti. Bu arada Hatun, Reisürrüesa'ya durumun daha çok kötüye gitmemesi ve İnanç Bey'in Ömer'e katılmaması amacıyla İnanç Bey'le Amidülmülk'ün arasının düzeltilmesi hususunda bir mektup göndermişti. Mektubu alan Reissürruesa, İnanç Bey'i yanma çağırtıp ona Halife, Sultan ve Amidülmülk'e bağlılık ve sadakat hususunda ant içirdi. Ayrıca onun gönlünü alıp ululamak amacıyla ona Halife tarafından bazı güzel giysiler tahsis ettirmeyi sağladı. Kendisine gösterilen bütün bu ilgi ve ihtimama rağmen İnanç Bey, yatsı vakti Reissürrüesa'nın sarayından çıkıp kendisine Divan'da ant içirilmesine hiç aldırış etmeksizin derhal Ömer'in arkasından gidip ona katıldı" Sıbt, s. 31-32.

kaybetmeden birtakım önlemler alıp onları iyi bir şekilde yönetmek olacaktır." dedi.

Bu sırada gerçekten de birbiri ardına "tüyler ürpertici" dedikodular çıkmıştı. Bazıları Besasiri'nin gelmekte olduğunu, bazıları ise Sultan'ın İbrahim Yınal karşısında mağlup, esir ve hatta maktul olduğunu söylüyordu. Ancak Altuncan Hatun bunlara itibar etmedi. Bağdat'ta bulunan Sultan'a sadık adamlardan ve Türkmenlerden toplayabildiği kadarını topladı ve işe girişti. Belli bir güce erişince Vezir Amidülmülk ile oğlu Enuşirvan'ın tutuklanmasını emretti. Onun bu cesur hamlesini haber alan Amidülmülk ve Enuşirvan çareyi kaçmakta buldular. Dicle'yi geçip o sırada Reisürruesa İbnü'l-Müslime'nin daveti üzere Bağdat yakınlarına gelmiş olan Hille hâkimi Dübeys b. Mezyed'e sığındılar. Terk ettikleri konakları ise yağmalandı.[20]

Altuncan Hatun, topladığı "Haylbaşiyye, Türkmenler ve Sultan'ın adamlarını" gelişmelerden haberdar edip kendisini Sultan'a yardıma gitmekten alıkoyan Amidülmülk ve Enuşirvan'ı kınadıktan sonra bir gurup askere Hemedan'a hareket emri verdi. Kendisi de 24 Aralık'ta yola koyuldu. Rüzgârın yön değiştirdiğini, daha doğrusu Bağdat'ta Altuncan Hatun rüzgârının esmeye başladığını gören Halife el-Kaim ona engel olmak için özel ulaklar gönderdi. Reisürrüesa İbnü'l-Müslime'ye emir vererek şehrin çıkışlarına muhafızlar diktirdi ve sabaha kadar nöbet tutturdu. Ancak Altuncan Hatun çok süratli hareket etti. Bu tedbirlerin alınmasına fırsat bırakmadan Bağdat'taki Türk ve Türkmenler ile Selçuklu birliklerinden topladığı ordunun başında Hemedan'a doğru hareket etmeyi başarmıştı (24 Aralık 1058).[21]

Bazı kaynaklar Altuncan Hatun'un Bağdat'tan ayrılışı hakkında farklı sebeplerden söz etseler[22] de onun yegâne amacı Tuğrul Bey'i

20 Sıbt, s. 32; İbnü'l-Cevzi, s. 15; İbnü'l-Esir, IX, s. 485.

21 Sıbt, s. 32-33; İbnü'l-Cevzi, s. 15.

22 "...Söylendiğine göre Altuncan Hatun, Besasiri'nin Bağdat'a saldıracağından korkuya kapılarak Sultan'a gitmek niyetinde idi. Ayrıca Sultan'ın çok yakınlık duyup sevdiği Ebu Kalicar'ın kızıyla evlenip gerdeğe girdiği" haberi de kendisine ulaştırılmıştı. Bunlardan başka Hatun, Sultan'ın, Enuşirvan ve Amidülmülk'ün kendi aleyhine olan düşünce ve kararlarını bildiğinden dolayı endişe etmekteydi. Hâlbuki Sultan, çoğu zaman onların görüş ve düşüncelerinin kendisi için olumlu ve iyi olduğunu bilir ve bunu daima fark ederdi. İşte bütün bu nedenlerden dolayı Hatun, onları yakalatıp tutuklattırmaya karar vermişti. Yine söylendiğine göre Sultan, her

düştüğü müşkül vaziyetten kurtarmaktı. Altuncan Hatun'un ordu ve hazinelerle Hemedan'a gelmekte olduğunu öğrenen İbrahim Yınal, onu yakalamak için büyük bir askeri birlik gönderdi. Bu sırada durumdan haberdar olan Türkmenlerin bir kısmı da Altuncan Hatun'la birlikte gelen ordunun hazine ağırlıklarını yağmalamak için muhasarayı bırakıp İbrahim Yınal'ın gönderdiği birliğin peşine takıldılar. Bunu fırsat bilen Tuğrul Bey kapandığı Hemedan'dan çıkıp kendisine yardıma gelen orduyla birleşti. O sırada Çağrı Bey'in oğulları Kavurt, Yakuti ve Alp Arslan da Tuğrul Bey'in yardımına koşmuş ve İbrahim Yınal'ın karşısına dikilmişlerdi. Neticede İbrahim Yınal mağlup edildi ve Tuğrul Bey düştüğü bu müşkül vaziyetten kurtuldu.[23]

İsyan bastırıldıktan ve İbrahim Yınal ortadan kaldırıldıktan (23 Temmuz 1059) sonra Tuğrul Bey Rey'e doğru hareket etti. Altuncan Hatun da ona katıldı. Bu sırada Enuşirvan da eli kolu bağlı şekilde onun yanında bulunuyordu. Tuğrul Bey onun bu haline acıdı. Anasının hatırına ellerini çözdürüp serbest bıraktı ve Altuncan Hatun'un sağlığında ona ilişmedi.[24]

---

ikisinin tutuklanması hususunda Hatun'a bir mektup göndermişti. Hatun, Sultan'ın bu mektubunu onlara bildirdi ve Sultan aleyhine girişimlerinden vazgeçmeleri tavsiyesinde bulundu. İşte bu nedenle Amidülmülk ve Enuşirvan, Dicle'yi geçip Hille Emiri Dübeys'e sığınmış, terk ettiği evleri ise yağma edilmişti." Sıbt, s. 32-33.

23 İbrahim Yınal, Rey civarında yapılan savaşta yenilmiş ve yay kirişi ile boğdurulmak suretiyle idam edilmiştir. Bkz, Sıbt, s. 39-40; İbnü'l-Esir, IX, s. 489; Bundari, s. 13-14; Ravendi, I, s. 106; Hüseyni, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Terc. Necati Lügal), TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 14; Ebu'l-Ferec, I, s. 313.

24 Sıbt, s. 33. "Enuşirvan, Altuncan Hatun'un ölümünden sonra Tuğrul Bey'in emriyle tutuklandı. Aytegin'in gözetiminde Rey'e götürülürken "Beni bırakın, annemin mezarını ziyaret edeceğim" dedi. Onu Rey'e 10 fersahlık mesafede bulunan Altuncan Hatun'un kabrine götürdüler. Anasının kabri başında ağlayan sızlayan Enuşirvan, "Ben, buradan asla ayrılmam" deyip oraya oturup kaldı. Aytegin durumu Sultan Tuğrul'a bildirdi. Sultan Tuğrul "Enuşirvan'ı bağla ve anasının kabrine yakın bir kaleye hapset" dedi. Enuşirvan 1063'e kadar o kalede kaldı. Tuğrul Bey'in hastalığının artması üzerine kale muhafızı ona, "Eğer Sultan Tuğrul ölürse seni serbest bırakırım" dedi. Bir süre sonra sultanın ölümü üzerine Enuşirvan, ondan vaadini yerine getirmesini istedi. Durum önce Vezir Amidülmülk'e bildirildi, ancak Vezir, Enuşirvan'ın salıverilmesine izin vermedi. Dolayısıyla Enuşirvan'ın hapis hayatı devam etti. Akli dengesi biraz bozuk olan Enuşirvan bir gün kale muhafızını hapis tutulduğu hücreye çağırıp onunla satranç oynamaya başladı. Fakat bir ara ansızın onun üzerine atlayıp öldürdü. Bunun üzerine kaledekiler derhal

Altuncan Hatun, 1060'ta Zencan'da öldü. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla vücudunda su birikmesi şeklinde kendisini gösteren bir hastalığa (istiska) yakalanmış ve kurtulamamıştı.[25] Hastalığının son demlerinde bile eşi Tuğrul Bey ve devletin istikbalini düşünerek hareket etmiş ve Tuğrul Bey'e "Dünya ve ahiret şerefine nail olman için halifenin kızıyla evlenme hususunda çaba göster" demişti. Üstelik bütün mal ve parasının, Tuğrul Bey'in evleneceği halifenin kızına[26] verilmesini vasiyet etmişti.[27] Tuğrul Bey, Altuncan Hatun'un vefatından sonra Halife el-Kaim'in kızına talip oldu. İlerleyen yaşına ve o güne kadar böyle bir düşüncesi olmamasına rağmen ömrünün son demlerinde bu tür bir girişimde bulunmasında Altuncan Hatun'un vasiyetinin etkisi olduğu muhakkaktı.

Halife el-Kaim, uzun süre direndikten sonra bu evliliği kabul ederken bazı şartlar ileri sürdü. Bu şartlardan biri "Altuncan Hatun'a ait olan bölgelerdeki bütün mülk ve gelirlerinin kendisine bırakılması" idi.[28] Neticede uzun ve netameli bir süreçten sonra, diğer yerine getirilen şartların yanında "Sultan'ın ölen eşi Altuncan Hatun'a ait bütün ıktaların kendisine verildiğine dair bir ferman (tevki)"[29] verilmek suretiyle bu evlilik gerçekleşti.[30]

---

harekete geçip Enuşirvan'ın bulunduğu hücreden kaçmaması için etrafını çevirdiler. Enuşirvan ise bu sırada çok sevdiği cariyesine bir zarar gelmesinden endişe ediyordu. Ona "Sen, şu pencereden aşağıdaki düzlüğe atla ve oradan bana bak!" dedi. Cariye, kendini aşağıya atmadan önce Enuşirvan, kendisinden önce onun herhangi bir tehlikeye uğramaması düşüncesiyle onu aşağıya itti. Fakat bu sırada çıkan bir rüzgar, cariyenin elbisesine girip onu hiçbir şey olmadan oradaki bir dağın yakınlarına kadar uçurdu. Böylece ölümden kurtulan cariyenin sadece kolu kırıldı. Cariyeden hemen sonra kendini aşağıya atan Enuşirvan ise parçalanarak can verdi. Cesedi bir tabuta konularak getirilip annesinin Rey'deki mezarının yanına gömüldü." Sıbt, s. 39, 83, 90.

25 Sıbt, s. 63.

26 Bazı kaynaklara göre Tuğrul Bey'in evlenmek istediği Seyyide Hatun, Halife'nin kızkardeşi (Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih-Selçuklu Devleti*, (Terc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 104), bazılarına göre ise kızkardeşi değil, kızıdır (Bundari, s. 18; el-Hüseyni, s. 15; İbnü'l-Esir, X, s. 36; Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, *Tarih-i Güzide*, s. 430).

27 Sıbt, s. 63.

28 Sıbt, s. 63.

29 Sıbt, s. 80.

30 Bundari, s. 18-21; İbnü'l-Esir, X, s. 36-38; Hüseyni, s. 15; Reşidü'd-din, s. 105.

Altuncan Hatun hakkında en fazla bilgi veren Sıbt'a göre o, çok dindar, aklın ve dinin hoş gördüğü belirli bir görüş ve niyet sahibi idi. Yoksullara pek çok sadaka verir, çok yararlı ve iyi işler yapardı. İyi fikirli, azimli ve ihtiyatlı idi. Bu nedenle eşi Sultan Tuğrul, birçok iş ve sorunlarda onun fikrini alır ve bunların çözümlerini kendisine bırakırdı.[31] Süryani müellif Ebu'l-Ferec ise "kocası Sultan Tuğrul Bey tarafından çok sevildiğini, hatta devletin bütün işlerinin Altuncan Hatun tarafından idare edildiğini"[32] söylemişti. Gerçekten de kendi oğlunun zarar görmesini bile göze alarak büyük bir cesaretle siyasi ve askeri roller üstenen Altuncan Hatun, "akıllılığı, ileri görüşlülüğü ve siyaset bilirliğiyle ölüm döşeğinde,"[33] hatta ölümünden sonra bile Sultan kocasına ve onun şahsında devletine hizmeti sürdürmüştü. Bütün bu özellikleriyle o, "Selçukluların Devlet Anası"ydı.

Kaynakça

Donuk, Abdulkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, TDAV Yayınları, İstanbul 1988.

Yuvalı, Abdulkadir-Hikmet Demirci, *Türk Dünyasının Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

Kurt, Abdurrahman, "Tarihi Süreçte Türk Kadınları," *Türkler,* V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 399-405.

Özcan, Abdülkadir, "Hatun," *DİA*, XVI, s. 498-500.

Özaydın, Abdülkerim, "Harezm," *DİA*, XVI, s. 217-220.

Turabi, Ahmed Hakkı, "Medineli Efemine Şarkıcı Tuveys (11-92/632-711)," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/1 (2010), s. 41-65.

Sevim¸ Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I-Sultan Tuğrul Bey Dönemi," *Belgeler*, XVIII/22, TTK Yayınları, Ankara 1997.

Kuşçu, Ayşe Dudu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği," *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 1, (Ocak 2016), s. 173-190.

Kükrer, Bilge Gizem, *Eski Türk Toplumunda Kadın*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.

Bundari, *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Üsre*, (Terc. Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999.

Piyadeoğlu, Cihan, "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal," *Türkiyat Mecmuası*, XXIII/2, (2013), s. 117-143.

Ebu'l-Ferec (Bar Hebraus), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, I, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-İngilizceden Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1999.

31 Sıbt, s. 63.

32 Ebu'l-Ferec, I, s. 315.

33 Kuşçu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği," s. 187.

Merçil, Erdoğan, *Türkiye Selçukluların Meslekler*, TTK Yayınları, Ankara 2000.
Erdoğan, Coşkun, "Harezm İsmi ve Bölgenin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bazı Tetkikler," *AÜ TAED*, 62, (2018) s. 307-322.
Erdoğan, Coşkun, *Harezmşahlar, Anuşteginden Celaleddin'e*, Selenge Bilgi Serisi, İstanbul 2020.
Ayan, Ergin, "Harezmşahlar Hanedanının Evlilikleri," *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, XXXII/32, (Ocak, 2016), s. 13-36.
Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, *Tarih-i Güzide*, (Neşr. Abdu'l-Hüseyin Neva'i), Tahran 1362, s. 440.
Selçuk, Hava, *Türk Tarihinde Savaş ve Kadın*, İstanbul 2014.
Hüseyni, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Terc. Necati Lügal), TTK Yayınları, Ankara 1999.
İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, IX, (Çev. Abdülkerim Özaydın; Redaktör: Mertol Tulum), İstanbul 1991.
Aycan, İrfan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (1988), s. 155-193.
Kaçın, Bülent, *Selçuklu Hatunları,* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
Köymen, Mehmet Altay, "Devlet Kurtaran Örnek Bir Türk Kadını," *Milli Kültür*, I/1, (1977), s. 44-45.
Karakuş, Nadir-Mustafa Erzen, "Şarkıcı Cemile ve Medine'de Kültürel Hayat," *Hitit İlahiyat Dergisi*, XXII/2 (2023), s. 901-918.
Sevinç, Necdet, *Türklerde Kadın ve Aile*, TDAV Yayınları, İstanbul 1987.
Yeşilot, Okan (Ed.), *Türk Tarihinde İz Bırakan Kadınlar*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2024.
Ravendi, *Kitab-ı Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Sürur*, (Terc. Ahmet Ateş), I, TTK Yayınları, Ankara 1999.
Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2002.
Reşidü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih-Selçuklu Devleti*, (Terc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2011.
Savaş, Rıza, "Emeviler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Bazı Kadın Şarkıcıları," *İstem*, IV/8 (2006), s. 51-61.
Gömeç, Saadettin, "Kagan ve Katun," *DTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVIII/29, (1997), s. 81-90.
Can, Sevim, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308),* İstanbul 2008.
Sevim, Ali, "İbnü'l-Cevzi'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)," *Belgeler*, XXVI/30 (2005).
Genç, Süleyman, "Selçuklu Tarihinde İbrahim Yınal İsyanı ve Onun Fatımi Arka Planı," *DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31, (2010) s. 9-48.
Tülücü, Süleyman, "Divanü Lugati't-Türk'te Kadın İçin Kullanılan Sözler," *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 16, (Şubat 1982), s. 137-141.
Kitapçı, Zekeriya, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları,* Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994.
Togan, Zeki Velidi, "Harezm," *İA*, V/1, s. 240-257.

TÖREGENE HATUN VE ZAMANI

Altay Tayfun Özcan[*]

1241'in sonlarında Ögedey'in, bir zamanlar babasının uyarılarını da almasına neden olan alkol tüketimine bağlı olarak hayatını kaybetmesi,[1] Moğol İmparatorluğu'nun bundan sonraki tarihini derinden etkileyecek hadiseleri tetikledi. Moğol İmparatorluğu'ndaki değişim, esasında tek bir kadının, Ögedey'in dul eşlerinden Töregene'nin kararlarıyla şekillenecekti. Aslında Töregene, Moğol siyasetinde etkili ilk kadın değildi. Cengiz'in annesi Höelün ve eşi başhatun Börte ile diğer hanımlarından Yesülün, hükümdarın alacağı kararlarda Cengiz'in tercihlerini şekillendirmişlerdi. Onların telkinleri ile Cengiz, Cuçi Kasar'ı idam etmekten vazgeçmiş, Tebtengri'yi ortadan kaldırmış ve Harezm seferi öncesinde varisini ilan etmişti. Ancak Töregene onlardan farklıydı. O, bir hükümdarın kararını şekillendiren kadınlar sınıfında değil, karar alıcı kadınlar sınıfındaydı. Elde ettiği güç, akademik yanılsamaya yol açarak "Moğol hükümdarından sonra devleti naibelerin idare ettiği" şeklinde bir akademik mite neden olacak kadar büyüktü. Fakat gerçekte olan şey, Moğol İmparatorluğu'nda kendisinden önce hiçbir kadının elde edemediği ve kendisinden sonra da hiçbir kadının elde edemeyeceği bir konuma bizzat kendi çaba ve yeteneğiyle geldiğiydi.

Töregene'nin Moğol tarihindeki kariyeri aslında bir esir olarak başladı. Nitekim Nayman asıllı[2] olan Töregene, 1204'te Cengiz'in

* Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Ögedey'in ölümü ile ilgili olarak bk. T.T. Allsen, "Ögödei and Alcohol," *Mongolian Studies*, Vol. 29/ 2007, s. 3-12.

2 Bazı kaynaklarda Töregene'nin Merkit boylarından birisine mensup olduğu ifade edilse de Nayman olduğunu ifade edenler de vardır ki onların kayıtlarının bu

Merkitler üzerine giriştiği sefer sırasında Merkit beyi Toktoa Beki'nin oğlu Kudu'nun eşi konumundaydı.[3] Bundan önceki hayatıyla ilgili bir şey bilinmese de bu sırada 20'li yaşlarına gelmediğini, dolayısıyla 1185 dolaylarında doğduğunu varsayabiliriz. Yine, Merkitler ile Naymanlar arasındaki ittifakın varlığı ve eşinin de Merkit beyinin oğlu olması, Töregene'nin önemli bir Nayman beyinin kızı olduğunu, dolayısıyla evliliğinin politik ilişkilerin bir yansıması olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Bu gerçek veya değil, ancak Moğollar onu sıradan bir esir olarak değerlendirmediler. Töregene, Cengiz Han tarafından oğlu Ögedey'e eş olarak verildi.[4] Bu evlilikte, Ögedey'in ilk eşi değildi. Nitekim kendisinden önce güçlü bir kadın, Reşidüddin'in "diğerlerinden çok daha büyük bir kadın" olarak andığı Borakçin Ögedey'in hanesine girmişti.[5] Ancak ona ilk evladını veren kadın Töregene olacaktı. Nitekim evliliklerinin ikinci senesinde, 1206'da Güyük'ü dünyaya getirerek saygın bir konum elde etmeyi başardı. İlerleyen yıllarda dünyaya getirdiği Köten, Köçü, Karaçar, Kaşi adlarındaki dört erkek ve kız evlat ile Ögedey'in hatunları arasındaki mevkini sağlamlaştırdı.[6] Yine de çocuk dünyaya getirmek, hane içerisinde onun öne çıkmasını beraberinde getirmiyordu. Bu nedenle Töregene, muhtemelen 1230'lardaki ölümüne değin Borakçin Hatun'un gerisinde kaldı.[7] Aynı zamanda

---

noktada daha güvenilir olduğu görülüyor. Bu hususta mülahazalar için bk. Y. Söyüt, "Moğol İmparatorluğu'nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun," *Journal of Universal History Studies*, C.4/2, 2021, s. 214-215.

3 *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. A. Temir, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 125. Reşidüddin ise onun Merkit beyi Dayir Usun'un eşi olduğunu ifade eder. Ancak bunun, aradan geçen yılların etkisi ile ortaya çıkan hatalı bir kayıt olduğu anlaşılıyor. Bk. Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh: Compendium of Chronicles*, A History of the Mongols Part Two, English translation and annotation by W. M. Thackston, ed. Ş. Tekin, G. A. Tekin, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilization 1999, s. 304 (Bundan sonra Rashiduddin Fazlullah II).

4 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 125. Ayrıca bk. Rashiduddin Fazlullah II, s. 304.

5 Rashiduddin Fazlullah II, s. 304.

6 Rashiduddin Fazlullah II, s. 304

7 Borakçin Hatun'un konumu ve muhtemel ölüm tarihine dair bk. A.F. Broadbridge, *Women and the Making of the Mongol Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2018, s. 168.

kendisinden sonra Ögedey'in hanesine giren genç bir kadın da kendisini geride bırakmıştı: Möge Hatun.

Cengiz'in son eşlerinden birisi olan Möge Hatun, hükümdarın ölümünden sonra Türk ve Moğol evlilik gelenekleri uyarınca Cengiz'in oğulları arasında dağıtılan kadınlardan birisi olarak Ögedey'in hanesine girmiş ve hızla Kağan'ın gözdesi olmayı başarmıştı. Reşidüddin'in ifadeleri, Ögedey'in Möge Hatun'a düşkünlüğünün normalin üzerinde bir sevgi olduğuna işaret etmekte ve Ögedey'in ordasında başladığı yeni hayatının ona önceki eşinden daha da büyük bir sevgiyi bahşettiğini göstermektedir.[8] Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin, Kağan'ın ölümünden hemen sonrasında Möge'nin öne çıktığını gösteren ifadeleri de aslında bu geçmişi ile ilgiliydi: "*geçmiş bir uygulamaya ve Cengiz töresinin hükmüne göre sıradan ve seçkin kişilerle ilgili kanun hükümleri Ordu kapısında ve Möge Hatun'un sarayında uygulanıyordu.*"[9] Bu beyan, Ögedey'in ölümünden sonra ölen kağanın *orda*sındaki işleyişte Möge Hatun'un öne çıktığını göstermektedir. Bununla birlikte evladının olmaması, İmparatorluğun kaderinde oynayacağı rolü de sınırlandırıyordu.[10] Tahta geçirecek bir oğlu olmayınca Moğol iktidarındaki kadının etkinliği de geleceği de belirsizdi. Hele ki karşısında da çok etkili bir rakibi varken: Töregene Hatun.

---

8 Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh: Compendium of Chronicles*, A History of the Mongols, Part One, English Translation and Annotation by W. M. Thackston, ed. Ş. Tekin, G. A. Tekin, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilization, Cambridge Massachusetts 1998, s. 77 (Bundan sonra Rashiduddin I). Reşidüddin'in, Ögedey'in eşleri listesinde de Möge Hatun Töregene'nin gerisinde zikredilir. Bk. Rashiduddin II, s. 304. Möge'nin geçmişi hususunda ayrıca bk. A. F. Broadbridge, *Women and the Making of the Mongol Empire*, s. 168-169. Diğer taraftan Ögedey'in Alguy ve Kirgisteni (muhtemelen sadece onun Kırgız aslına işaret ediyor) adlı gözdeleri de olmuştu, ancak bir şekilde onların isimleri ne Alaaddin Ata Melik Cüveyni ne de Reşidüddin'in eserlerinde kayıtlı olup Yuan Shi içerisinde geçer. Bu hususta bk. I. de Rachewiltz, "Was Töregene Qatun Ögödei's 'Sixth Empress'?," *East Asian History*, Num. 17/18, 1999, s. 73.

9 Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 223.

10 Rashiduddin I, s. 77. Ayrıca bk. A. F. Broadbridge, *Women and the Making of the Mongol Empire*, s. 167.

Töregene Hatun'u, Möge Hatun karşısında etkili bir rakip hâline getiren yegâne şey Ögedey'in en büyüğü de dahil evlatlarından bazılarının annesi olması değildi. Aynı zamanda siyasi olarak dikkat çekici yeteneklere sahipti. Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin onu, Ögedey'in "büyük oğullarının annesi" olarak tanımlamaktan başka "*akıl, bilgi ve tecrübe bakımından üstünlüğü bulunan*" kişi olarak tasvir etmesi,[11] 1242'deki kritik süreçte Töregene'yi öne çıkaran en başlıca özelliğiydi. Reşidüddin ise bir yerde onu kurnaz olarak nitelerken[12] bir diğer satırında daha açık sözlü bir tutumla "*bu hanım büyük bir güzelliğe sahip değildi, ancak doğal olarak baskın bir karaktere sahipti*" sözleri ile değerlendirir.[13] Eşinin ölümüne sızlanmak yerine Kağan'ın vefatını Çağatay'a ve diğer hanedan üyelerine haber vererek üstünlüğü ele alması da bu karakterinin bir yansımasıydı. Açık bir şekilde Ögedey'in yasını tutmak yerine uyulması gereken diplomatik adımları sergileyen Töregene'nin, bunun mükafatını alması uzun sürmedi. Moğol İmparatorluğu'nda yasaya bağlılığı ile öne çıkan Çağatay, kardeşi Ögedey'in vefat haberini aldıktan sonra Töregene'nin merkezdeki konumunu destekler bir tutum takındı.[14] Belki de bu desteği, Çağatay'ın geçmişte Möge'ye karşı hislerine de bağlayabiliriz. Nitekim, Reşidüddin, Cengiz'in ölümünden sonra, eşlerin oğullar arasında dağıtılması adetine uygun olarak yapılan paylaşımda Möge'nin Ögedey'in hanesine girmesine Çağatay'ın itiraz ettiğini ve kendi payına düşen tüm kadınların kendisinden alınmasına karşılık Möge'yi eş olarak istediğini, buna mukabil bu talebinin Ögedey tarafından reddedildiğini ifade eder.[15] Çağatay'ın, Ögedey'in ölümünü haber almasının ardından on dört yıl önceki hatıralarına bağlı hareket edip etmediği elbette tartışmaya açık bir konu. Ancak gerçek olan şey, bir zamanlar talip olduğu kadının merkezdeki güçlü konumunu desteklemek yerine Töregene'yi öne çıkardığıdır. Hangi nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın, Çağatay

11 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 223.
12 Rashiduddin II, s. 390.
13 Rashiduddin II, s. 304.
14 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 223.
15 Rashiduddin I, s. 77

gibi, İmparatorluğun önemli bir aktörünün tercihi çok önemliydi ve Möge Hatun'un yerleşmesi gereken konumu onun altından çekip alabilecek kritik bir karardı. Buna karşın merkezde Möge Hatun'un (geçmişinde Cengiz ile de bütünleşen) etkin konumu ve Töregene'yi destekleyen Çağatay'ın da kısa süre sonra hayatını kaybetmesi, Möge Hatunsuz bir ara dönem alternatifini imkânsız hâle getirdi. Ancak Moğol İmparatorluğu'nda ölümleri ölümlerin takip ettiği bir dönemdi ve Ögedey ile Çağatay'ın ölümünü bu sefer de Möge'nin ölümü takip etti. Bu, siyaset satrancının taşlarının yeniden dizilmesi manasına geliyordu. Şah konumuna şimdi tam olarak Töregene Hatun oturmuştu. Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin sözleri ile: "*Çok akıllı ve bilgili bir kadın olan Töregene Hatun, şehzadelerin bu kararından da cesaret alarak, tam bir yetkiyle ülkenin işlerini eline aldı. Onun rakibi olabilecek olan Möge Hatun da Kaan'dan bir süre sonra ölmüş ve böylece Töregene Hatun'un önünde herhangi bir engel kalmamıştı.*"[16] Bugünün araştırmacısı, söz konusu kayda, bir yetkinin birinden bir diğerine aktarımı olarak bakabilir. Ancak gerçekte olan şey, aslında yetki devrinden çok yetkinin sınırlarının aşılacağı yeni bir sürecin başlaması ile ilgiliydi.

Töregene'nin parmağının olma ihtimalinin güçlü olduğu Möge Hatun'un ölümü[17] ile Töregene'nin elde ettiği şey aslında ölmüş kağanın merkezinin devamlı surette idare edilmesi hakkıyla sınırlıydı. Nitekim Cengiz'in ölümünden sonra Börte veya Cengiz'in diğer eşlerinin öne çıkmamasına bakıldığında Töregene'nin yetkileri devletin idaresini kapsamıyor, sadece ölen eşin yurdunun hukukî devamlılığını sürdürmesini içeriyordu. Buna göre dul eşler, öldükleri vakte kadar eşlerinin ocaklarını sürdüren kimseler olarak varlık sürdürüyorlardı. 1246'da Cuçi Ulusu'nun doğu bölgelerinin egemeni olan Orda İçen'in topraklarından geçmekte iken, yıllar önce ölmüş olan Cuçi'nin ordasının, eşlerinden biri tarafından idare edildiğini gören Plano Carpinili Johannes'in gözlemi de bunu desteklemektedir: "*burası*

16 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 223. Ayrıca bk. Rashiduddin Fazlullah II, s. 390.

17 Bu hususta ayrıca şu değerlendirmelere de bk. A. F. Broadbridge, *Women and the Making of the Mongol Empire*, s. 170-171.

(babasının) eşlerinden birisi tarafından idare edilmektedir. Tatarlar arasında prenslerin ve önemli kimselerin merkezlerinin ilga edilmemesi, aksine eşlerinden birisinin burayı idare etmek üzere tayin edilmesi bir adettir. Onların hakkı, efendileriymişçesine (kadının) kendisine sunulması bir adettir."[18] Yine Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Alan Goa ve Höelün ile ilgili aktarımlar da, dul eşin ölen eşin ocağını devam ettiren bir idareci konumunda bulunduğuna işaret eder.[19] Dolayısıyla, 1242'de Töregene'nin önünde bulunan satranç tahtası, sadece ölmüş kağanın merkezindeki işleyişi devam ettireceği kısıtlı bir egemenlik alanını teşkil ediyordu ve idare edebileceği şey de tamamıyla günlük düzenin devam ettirilmesiydi. Devlet düzeni kendi içinde işleyişine devam edecek ve kurultayın toplanması arifesinde kağanın vasiyet ettiği kişi tahta yerleştirilecekti. Bu kişi, oğullarından Köçü'nün en büyük oğlu Şiremün'dü.[20] Ancak Töregene'nin farklı planları vardı. Töregene, sadece Ögedey'in ordasını devam ettiren bir kadın olarak değil, onun devletini idare ettiren ve devletinin geleceğini tasarlayan bir kadın olarak öne çıkmak istiyordu. Şiremün, onun için, kağanlık tahtına yerleşmemesi gereken bir kişi olarak görülüyordu. Esas itibari ile Töregene'nin tutumu, Şiremün ile aralarında düşmanlığın ortaya çıkması veya Şiremün'ün devleti yönetemeyecek bir karakterde olmasıyla ilgili değildi. Öyle görünüyor ki tahtın muhtemel sahibini istememesinin nedeni annesi değil, babaannesi olması ve Şiremün'ün hayatta olan annesi Katakaş Hatun'un, oğlu Şiremün'ün tahta çıkması durumunda kendisinin hayallerini kurduğu güçlü bir pozisyona yerleşecek olmasıydı. Oğullarından birisinin yerine

18 Plano Carpinili Johannes, *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi*, Latince Aslından Çeviren ve Notlandıran A. T. Özcan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2022, s. 114-115. Bu hususta ayrıca şu kaynak kayıtlarına da bk. Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, Tercüme ve Notlar G. Hasgüçmen, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 156; Peng Da Ya ve Xiu Ting, "Hei Ta Shi Lu," *Cengiz İmparatorluğu*, çev. A. Danuu, yay. haz. M. Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 125.

19 Bu hususta B. Ya. Vladimirtsov'un değerlendirmelerine bk. B.Ya. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev. A. İnan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 87-88.

20 Rashiduddin Fazlullah, II, s. 393. Bu hususta ayrıca bk. N. Durak, "Çingizli Hatunları II: Töregene Hatun," *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, S. 2/ 2001, s. 119.

torunlarından birisinin tahta geçmesi durumunda Töregene, İmparatorluk içerisindeki saygınlığını yitirebilirdi. Bundan ötürü tüm enerjisini, oğullarından birisini tahta geçirmeye hasretti ve elindeki gücü de tamamıyla bu geleceği yaratmaya sarf etti.

Töregene'nin vefat etmiş eşin merkezini idare eden bir kadın olmaktan çıkarak devleti idare eden ve geleceğini tasarlayan bir kadın olma sürecine adım attığı ilk andan itibaren aklında Güyük var mıydı bilinmiyor. Ancak kısa süre içerisinde adımları birbiri peşine Güyük'ün geleceğin kağanı olması attı. Bununla birlikte, Şiremün'ü halef olarak göstermiş Ögedey'in vasiyetinin hilafına Güyük'ün kağanlık tahtına oturacağı yeni bir gelecek tasarlamak çok zordu. Hele ki geçmişte, iktidara gelişini engelleyen bir takım fiyaskolara imza atmışken. Nitekim Batu'nun başkomutanlığında düzenlenen batı seferinde huzursuzluk çıkarmış ve Batu'nun şikâyeti üzerine babası Ögedey'den bir oğlun duymak istemeyeceği türden ifadeleri içeren ağır bir mektup almıştı.[21] Ögedey'in başarısızlıkla suçladığı ve Çin'e sürdüğü oğlu, veliaht olarak belirlenmiş torunu Şiremün'ün önüne geçerek tahta nasıl oturabilirdi?

Güyük'ün kağan ilan edilmesi zordu, ancak netice itibari ile imkânsız değildi. Nitekim bozkır veraset sisteminde hükümdarların kendisinden sonra tahta geçecek kimseleri belirlemek veya vasiyet etmek gibi tutumları olmuşsa da bunlar devlet sistematiği içerisinde güçlü tasviyelerden öteye geçemiyordu. Bunun nedeni öyle görünüyor ki anayasal bir bağlamın olmaması ve karar mekanizmasının da çok farklı değişkenlere bağlı olarak işlemesiydi. Bundan çok uzun yıllar önce Modu, babasının, bir diğer oğlunu veliaht olarak göstermesine karşı kanlı bir darbe yapmıştı[22] ve benzeri durum Bilge ile Kültigin kardeşler tarafından Kapgan Kağan'ın veliaht olarak belirlediği oğlu İnel'e yönelik sergilenmişti.[23] Diğer taraftan değişim

21 Yaşanan hadise ile ilgili bk. A. T. Özcan, *Batu (1206-1255), Cengiz Han'ın Batıdaki Mirasçısı*, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2024, s. 61-64.

22 T. D. Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2020, s. 56-57.

23 S. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Türksoy Yayınları, Ankara 1997, s. 76-77; Liu Mautsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. E. Kayaoğlu ve D. Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s. 238-239.

kendisini sadece kanlı şekilde göstermiyordu. Göktürk Kağanı Taspar veliaht olarak yeğeni Ta-lo-pien'i belirlemiş olsa da ölümünden sonra toplanan kurultaydan farklı bir karar çıkmıştı.[24] Yakın döneme bakıldığında bile veliaht seçme, İmparatorluğun geleceğini kesin olarak tayin edebilecek bir yetkilendirme özelliği arz etmiyordu. Nitekim Cengiz Han, oğullarından Ögedey'i halef olarak seçmişse de kurultay günlerinde Tuluy da bir alternatif olarak kendisini göstermişti.[25] Dolayısıyla hükümdarın veliaht belirlemesi veliaht olarak belirlenen kişiye hukukî bir zemin sağlayan bir tavsiye kararından öteye geçmiyordu. Töregene de şimdi, daha önce örnekleri olan bir yola saparak Ögedey'in vasiyetinin aksine bir karar almaya niyetlenmişti. Babası Tuman'ı öldürerek Hunların başına geçen Modu veya yeğenini öldürerek Göktürklerin efendisi olan Bilge gibi bir yol çok uygun değildi, ancak Taspar sonrasında olduğu gibi kurultaydan farklı bir kararın çıkmasını sağlamak en doğru yol olabilirdi. Ancak bunu hangi yöntemle yerine getirecekti?

Töregene, ölmüş kağanın vasiyetinin bir kenara bırakılmasının iki yolunun olduğunu gayet iyi biliyordu. Bunlardan ilki Moğol dünyasında etkili olan kimselerin kararlarının hediyelerle ve çeşitli zenginliklerle değiştirilmesiydi. Hediyeleşme, Cengiz Han'ın tarihinde çok önemli bir yerdeydi ve Tuğrul'a sunduğu kara kunduz kürkünden bu yana hediye kültürü, Moğol siyasetinin önemli parametrelerinden biriydi. Töregene de şimdi bu yolun bir takipçisi olacaktı ve bundan ötürü devletin kaynaklarını hanedan ile yakın çevrelerine sunulacak hediyelerin hazırlanmasına sarf edecek bir planlama içerisine girdi. Töregene, Ögedey Kağan'ın vasiyetini değiştirmenin ikinci bir yolunun da etkili bürokratları tasfiye ederek onların yerine yeni bir bürokratik sınıf meydana getirmek olduğunu

24 H. İ. Erkoç, "Batı Göktürk Kağanlığı'nın Kuruluşu," *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 33/ 1, 2016, s. 48-50; Liu Mau-tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, s. 65-66.

25 Bu hususta bk. İ. Togan, "Otchigin's Place in the Transformation from Family to Dynasty," *Central Eurasia in the Middle Ages Studies in Honour of Peter B. Golden*, Ed. I. Zimonyi and O. Karatay, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2016, s. 408; T. May, *Moğol İmparatorluğu*, Çev. Ü. E. Uysal, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2021, s. 151.

düşünüyordu.[26] Hem bu, hediye odaklı ekonominin tam olarak işlerlik kazanabilmesi için de gerekliydi.

Töregene'nin ortaya koyduğu tasfiye süreci, naibeliği ele aldıktan hemen sonra başladı. İlk hedefi Çin'deki Moğol mali ve idari sisteminin başında bulunan Mahmut Yalavaç ile merkezdeki güçlü bürokrat Çinkay oldu. Ancak her iki deneyimli bürokrat da değişim rüzgarının ilk hedefinin kendileri olacağını görerek fırtınaya tutulmadan Töregene'nin oğlu Köten'in yanına sığındılar.[27] Öyle görünüyor ki her ikisinin de aynı yere kaçması, Köten'in, oğlu olsa da, Töregene'den farklı bir kutbun merkezi olarak belirdiğini göstermektedir. Gerçekten de bir süre sonra Töregene'nin elçileri huzuruna gelip de kaçak devlet adamlarının teslim edilmesini istediklerinde Köten'in cevabı olumsuz oldu: "*Küçük kuşlar şahinin saldırısından kurtulup bir çalının içine sığınabilirlerse orada emniyet bulurlar. Mademki onlar bize sığınıp devletimizin eteğine yapışmışlar. Onları geri çevirmek insanlığa sığmaz. Eğer bunu yaparsam, uzak yakın Türk, Tacik kimse beni mazur görmez. Yakında kurultay olacak. O zaman onların durumu akrabalar arasında tartışılır. Suçlu görülürlerse cezalarını çekerler.*"[28] Diğer taraftan Mahmut Yalavaç'ın oğlu da babasının durumunu görerek bir yerlere kaçmanın planlarını yapıyordu. Ancak onun sığınağı Köten değil, bir diğer kutbu temsil eden Cuçi Ulusu'nun efendisi Batu olacaktı.[29] Hedefindeki bürokratları elinden kaçırmak şüphesiz ki Töregene için bir kayıptı. Ancak yine de sistemin dışına çıkmaları fena bir netice değildi. Sonuçta Töregene,

26 Alaaddin Ata Melik Cüveynî ve ondan sonra Reşidüddin, Töregene'nin tutumunu bürokratlara yönelik öfkesi ile izah etseler de, bu yorumları Töregene'nin hissiyatının ancak bir kısmını yansıtıyordu. Öfke olabilir, ancak bir şekilde onu hareket geçiren asıl motivasyon vergi politikasındaki değişim arzusuydu. Söz konusu değerlendirme için bk. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 223; Rashiduddin II, s. 390. Ayrıca bk. A. F. Broadbridge, *Women and the Making of the Mongol Empire*, s. 174-176.

27 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 223.

28 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 224; Rashiduddin Fazlullah, II, s. 390.

29 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 224; Rashiduddin Fazlullah, II, s. 390.

onların olmadığı bir bürokrasi içerisinde daha rahat şekilde hareket edebilirdi. Diğer taraftan onların kaçtıkları yerler Töregene'nin Moğol siyasetindeki vaziyeti daha açık şekilde görmesine de neden oldu. Köten ve Batu, Töregene için, karşısında bulunan ve her an emellerini yok edebilecek iki tehlikeli kutup olarak duruyorlardı. Aslında her ikisinin de aldığı tutum, Töregene'nin taht için Güyük'ü desteklemesi ile şekillenmişti. Batu için, daha önce Ögedey'in huzuruna taşınacak kadar ciddi bir ihtilaf yaşadığı Güyük'ün tahta çıkması açık bir tehditti.[30] Bütün bir siyaseti tanzim eden kağanlık makamının Güyük'ün eline geçmesi demek, sadece kendisinin değil, Cuçi Ulusu'nun da kaderinin değişmesi manasına gelebilirdi. Köten için ise Güyük, çıkmak istediği tahtın önündeki en büyük engeldi. Şüphesiz ki tahtın kendi hakkı olduğunu düşünüyordu. Çünkü dedesi Cengiz Han tarafından Ögedey sonrası kağan olarak belirlenmişti[31] ve bu, onun taht hayallerini destekliyordu. Şüphesiz ki bu vaziyet içerisinde Güyük'ü açıkça destekleyen Töregene'nin isteğini yerine getirmesi, onu emellerinden uzaklaştıracak bir adım olacaktı. Bugünden bakıldığında, Moğol İmparatorluğu'nun iki uç noktasındaki iki kişinin ortak kaygılara sahip olduğunu net şekilde görebiliyoruz. Ancak öyle görünüyor ki o günlerin dünyasında ortak kaygılar bu iki kutbu bir araya getiremedi. Ortak bir cephe olabilselerdi süreci yönetebilirler miydi sorusu ise sonunda olumsuz yanıt verebileceğimiz eğlenceli bir tartışma konusu gibi duruyor.

Töregene'nin bürokratik kıyımının hedefi Yalavaç ailesi ile Çinkay ile sınırlı değildi. Aynı zamanda onlar kadar şanslı olmayan insanlar da vardı. Nitekim merkezdeki İmadü'l-Mülk de, bir şekilde kaçakların yanında yer aldığı için naibenin hışmının hedefi oldu ve hapsedildi.[32] Cengiz Han zamanından bu yana, Moğol İmparatorluğu'nun gelişmesinde büyük hizmetleri dokunmuş Yelü Cucai ise öyle görünüyor ki saygınlığı ve yaşından ötürü kötü akıbetten kurtulmayı başardı. Ancak yine de yaşadıkları onu sona sürükledi.

30 Batu ile Güyük arasındaki geçmiş ilişkiler ve bunun söz konusu dönemde Batu'nun bakış açısına yansıması ile ilgili olarak bk. A. T. Özcan, *Batu*, s. 143-155.

31 A. F. Broadbridge, *Women and the Making of the Mongol Empire*, s. 179.

32 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 224.

Nitekim çok geçmeden henüz 55 yaşındayken hüzün içerisinde kenara itildiği Karakorum'da hayatını kaybetti.[33] Horasan Valisi sıfatıyla, bir zamanlar Harezmşah Sultanlığı'na bağlı toprakların önemli bir kısmını idare eden Ögedey'in gözde devlet adamlarından Körgüz'ün kaderi ise daha kötü oldu. Çağatay'a yönelik sarf ettiği iddia edilen sözleri de bahane gösterilerek hapsedildi ve bir süre geçtikten sonra ağzına taş doldurulup dövülmek suretiyle öldürüldü.[34] Diğer pek çok bürokrat da bu son gelişmeleri görerek kendilerini emniyet altına almaya çalışıyordu. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, bilhassa Körgüz'ün hapse atılmasının bir milat olduğundan ve bunu gören "devlet büyüklerinin her birinin bir yere sığındı"ğından söz açar.[35] Moğol idare kadrosundaki bu gergin hal kısa süre içerisinde devletin kaosa sürüklenmesini beraberinde getirdi. Ancak öyle görünüyor ki kimse bu tehlikeli ortam içerisinde Moğol İmparatorluğu'nun gücünün başında bulunan Töregene'ye karşı çıkarak hedef olmaya cüret edemiyordu. Bununla birlikte bu gergin ortam, tahtta hiçbir hakkı bulunmayan ama saygınlığının gölgesine sığınmanın cesaretiyle hareket eden bir kişinin merkeze doğru ilerleyerek darbe girişiminde bulunmaya cüret etmesine neden oldu. Cengiz'in en küçük kardeşi Temüge, Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin ifadesi ile "durumu fırsat bildi" ve "yönetimi zorla ele geçirmek için saraya yürüdü." Ancak yolu Mengli Oğul tarafından kesildi ve geri çekilmek zorunda kaldı. Vaziyetin hassas bir noktaya gittiğini gören ve Temüge'nin girişiminin başkalarına da cesaret verebileceğini düşünen Güyük'ün merkeze gelişi aslında Töregene'nin idaresinin kendi tahtını da tehlikeye attığını öngörmesinden ileri gelen kritik ve yerinde bir karardı.[36]

Töregene Moğol İmparatorluğu'nu aslında var eden bürokrat kesimini yok ederken bir yandan görevde kalanları sindirip kendisine

33 T. May, "Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road," *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 26/1-2, 2016, s. 92.

34 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 224-225; Rashiduddin Fazlullah II, s. 391.

35 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 225.

36 Hadiselerin gelişimi için bk. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 225; Rashiduddin II, s. 391.

bağlıyor, diğer taraftan da sistem içerisine daha başka insanları da eklemleyerek Moğol mali sistemini istediği şekilde işler hale getiriyordu. Bu yeni mali sistem, Ögedey'in son zamanlarında sivrilmeye başlayan Abdurrahman ve Şerafeddin gibi daha çok Müslümanlardan oluşan bir ekonomi ekibinin denetimi altındaydı.[37] Ancak şüphesiz ki Töregene'nin kabuk değişimi Abdurrahman'la sınırlı değildi ve adı geçen kişi aslında bir değişimi yansıtan sembol bir karakterdi. Önemli simalardan biri de Argun Aka'ydı. Daha sonraki tarihlerde adından sıkça bahsettirecek olan bu görevli, Töregene rejiminin Horasan ve İran ile Kafkasya'daki en önemli temsilcisi olacaktı.[38] Ancak ekonomi politikasının merkezinde tahminlerden uzak bir kişi bulunuyordu. Moğol İmparatorluğu merkezine Harezmşah Sultanlığı topraklarından bir köle olarak getirilmiş Meşhedli bir kadın olan Fatıma, Töregene'nin itimadını kazanarak en yakınındaki kişi haline gelmişti. Elde bulunan kaynaklar, Fatıma'yı, Töregene'nin aldığı kararların ilham kaynağı olarak sunarlar.[39] Ancak naibeyi bu denli etkileyebilecek bir noktaya nasıl geldiğine ilişkin ikna edici bir hikâye sunmazlar. Belki de onu, Timoty May'in önerisini[40] takip edip, bölgesinde etkili bir tüccar ailesinden gelen bir kadın olarak Moğol hanedanının çok meraklı olduğu *ortak tüccarlığı*nı geliştirmede Töregene'ye özel bilgiler sağlayan bir kişi olarak değerlendirmek en

37 Bu hususta bk. T. May, *Moğol İmparatorluğu*, s. 189-190; A. F. Broadbridge, *Women and the Making of the Mongol Empire*, s. 173, 174-175, 191.

38 Töregene'nin idaresindeki konumu ve önemine ilişkin bk. T. May, "Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road," s. 92. Argun Aka'nın kariyeri ile ilgili olarak bk. G. Lane, "Argun Aka: Mongol Bureaucrat," *Iranian Studies*, Vol. 32/4, 1999, s. 459-482.

39 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 224, 225-227; Gregory Abûl-Farac (Bar Habraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, Cilt II, Süryaniceden İngilizceye Çeviren, E. A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren Ö. R. Doğrul, TTK Yayınları, İstanbul 1999, s. 547. Fatıma'nın Töregene üzerindeki etkisi ve aldığı kararlarda belirleyici rol üstlendiği hususunda tarihçiler arasında da ortak bir kanaat vardır. Bu hususta bk. K. Durmuşoğlu, "Moğol Tarihini Etkileyen Önemli bir Kadın: Naibe Töregene'nin Musâhibesi Fatıma Hatun," *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Ö Subaşı, A. Özkan, Ü. Kılıç, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2022, s. 110-111.

40 T. May, *Moğol İmparatorluğu*, s. 190.

makul izah olabilir. Bu gerçek veya değil, ancak Töregene, mali sistem içerisinde yaptığı bu kabuk değişimi ile Moğol mali sistemini toplanacak kurultayda oğlunun tahta çıkmasını sağlayacak ekonomik imkana kavuşabileceği şekilde işletmeye hazır hale gelmişti.[41] İlk belirtiler, Töregene'nin Moğol egemenliği altındaki topraklarda, halkın çok hızlı bir şekilde sayımdan geçirildiği ve aynı zamanda da Ögedey dönemine göre çok ağır bir verginin toplanması emrini verdiği yönündedir. Hatta farklı bölgelerde kaleme alınan kaynaklarda vergi memurlarının müsamaha göstermediklerine işaret eden belirtiler, merkezin vergi toplanmasında en ufak bir taviz gösterilmemesi gerektiğine ilişkin emrine işaret etmektedir.

Töregene döneminde Moğol İmparatorluğu egemenliğindeki topraklardan vergi toplanmasına ilişkin dikkat çekici tasvirlerden biri 1245'te Moğolistan'a doğru gitmekteyken muhtemelen Kiev-Pereyaslavl' arasındaki bir yerde Moğol vergi memurları ile karşılaşan Plano Carpinili Johannes'in eserinde bulunmaktadır:

"(...) Nitekim Rusya'da bulunduğumuz sırada Güyük Han'ın topraklarından ve söylendiğine göre Batu'nun topraklarından bir Müslüman gönderilmişti. Bu müfettiş daha sonra bize bildirildiğine göre, üç erkek evlada sahip olanlardan birini alıyor, kadını olmayan erkekleri götürüyor ve aynını hukuki bir eşi olmayan kadınlar için de yapıyorlardı. Aynı şekilde yaşamı dilenerek sürdüren fakirleri de götürüyorlardı. Bundan gayrısını kendi adetlerine uygun olarak sayımdan geçiriyor, her bir kimseye bir günlük bebekler de dâhil genç-yaşlı, zengin-fakir herkese ama herkese çok ağır vergiler yüklüyorlardı. Yani bir beyaz ayı kürkü, bir siyah kunduz kürkü, bir siyah samur kürkü, toprak altında yaşayan ve Polonyalılar ile Rusların dorcori adını verdikleri, ancak isminin Latince'ye nasıl çevrileceğini bilmediğimiz bir hayvanın siyah kürkü ile siyah tilki kürkü veriyorlardı. Bunu veremeyen her kim olursa, Tatarlar tarafından götürülüyor ve onların hizmetkârları seviyesine indiriliyorlardı."[42]

41 Töregene'nin niyeti ve bunun ekonomi alanındaki kararları ile ilişkisi hususunda temel tespitler A. F. Broadbridge'e aittir. Bk. A. F. Broadbridge, *Women and the Making of the Mongol Empire*, s. 173-177, 184-186.

42 Plano Carpinili Johannes, *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi*, s. 183.

Plano Carpinili Johannes'in verdiği bilgiler, Töregene'nin emri ile başlayan[43] sayım ve vergilendirmenin Mahmud Yalavaç'ın temsil ettiği doğu vergilendirme esasına uygun şekilde "kişi başına" göre yapıldığı tespitini doğruluyor. Bununla birlikte, Ögedey dönemindeki vergi toplama faaliyetlerinde gözetilen kimi hususların bu uygulamada göz ardı edildiği görülüyor. Nitekim Ögedey devrinde daha yumuşak bir vergilendirme usulü takip edilmesine karşın Töregene iktidarı ile birlikte Moğol vergi görevlilerinin, vergi toplarken insanların yaşlarını ve ekonomik güçlerini hesap etmeyen gaddar bir tutum takındıkları, vergilerini ödeyemeyenleri topraklarından sürüp götürdükleri görülmektedir. Aynı zamanda üç erkek evlada sahip olanlar birini de bu görevlilere teslim etmek zorundaydılar ki onlar da muhtemelen Kırım'daki köle pazarlarına sürülmek için ailelerinden sökülüp alınıyorlardı. Moğol vergi sistemindeki usul değişikliği, güneyde Kafkasya'da da sergileniyordu. Nitekim Genceli Kiragos'un eserinde, söz konusu vergi toplama faaliyetinden bahsedilirken insanların açıktan açığa bir at sahibi bile olamadıkları beyan edilerek tahsilatın insanlar üzerinde ne derecede baskı yarattığı ifade edilmeye çalışılır.[44] Diğer taraftan bu yıllarda Kafkasya'da basılan Töregene sikkeleri, Moğol egemenliğinin buradaki malî duruma tam bir hakimiyet sağladığına işaret etmektedir ve belki de buradaki gelirlerin merkeze doğrudan gümüş olarak aktarılması ihtiyacını yansıtmaktadır.[45] Ancak tüm bu baskılar, neticede tam

43 Thomas Allsen ise, Johannes'in vergi görevlilerini, dönüş yolunda gördüğünü düşünmüş ve bundan ötürü de söz konusu gayretin Güyük'ün emri ile başladığını ifade etmiştir. Ancak -bu hususta kiği bir takım mülahazaları bir kenara bıraksak bile- Güyük'ün kağan seçilmesinden kısa süre sonra Moğolistan'dan ayrılan ve hızla yol alan Johannes'ten önce bölgeye Güyük'ün emrinin ulaşması pek makul görünmemektedir. İlgili değerlendirme için bk. T. T. Allsen, *Mongol Imperialism the Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia and the Islamic Lands 1251–1259*, University of California Press, California 1987, s. 135.

44 Kirakos Gandzaketsi, *İstoriya Armenii*, Perevod s drevnearmyanskogo, predsloviye i kommentariy L. A. Hanlaryan, Moskva 1976, s. 163; Müverrih Kirakos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, müt. Edvar Dulaurier, haz. G. Solmaz, Elips Kitap, Ankara 2009, s. 39-40.

45 Kafkasya'da darp edilen Töregene sikkelerine ilişkin bk. E. A. Pahomov, *Monetı Gruzii*, İzdatel'stvo Metsiereba, Tbilisi 1970, s. 121; A. Vardanyan, "Some

da Töregene'nin arzu ettiği şekilde Moğolistan'a büyük bir gelirin akmasını beraberinde getiriyordu. Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin ve Reşidüddin Fazlullah'ın, Töregene'nin etrafındakileri hediyelere boğduğu ve bu surette de onları kurultaydan çıkacak netice konusunda istediği noktaya getirdiğine işaret eden kayıtları[46] dikkate alındığında, 1246'da Töregene'nin kurduğu bu yeni mali düzenin beklentilerini tam anlamıyla karşıladığı görülüyor. 1246 yılı Temmuz'unda kurultay tuğları dikildiğinde Töregene, yıllardır verdiği uğraşısının meyvelerini toplamak üzereydi.

Kurultay başladığında bazı kimseler, Köten ve Şiremün'ün adını kağanlık için zikrettilerse de[47] genel hava Töregene'nin oluşturduğu atmosfere göre şekillendi. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, "*Gösterilen adaylar arasında Köten hasta, Siremün küçüktü. Geriye Güyük kalıyordu. Annesi Töregene Hatun, Güyük'ün tarafını tutuyordu*" diyerek[48] tahta giden yolu tasvir eder. Onun tasvirine göre hukuk Köten ve Şiremün'e kaysa da, onların sağlık ve yaş koşulları iki adayı geri plana düşürüyor ve bu durumda Güyük öne çıkıyordu. Yine de bazı kimselerin bu durumdan rahatsızlık duydukları görülüyor. İki yıl sonra Ala Kamak'ta Batu'nun söylediği sözler de aslında bu hissiyatı yansıtıyordu: "*Bundan sonra 638'e (=1241) tekabül eden At yılında Kağan (=Ögedey), oğullara (=Güyük ve başkaları) geri dönmelerine ilişkin bir emirname gönderdi. Onlar vardıklarında Kağan, torunu Şiremün'ün kendi yerine geçmesine dair bir vasiyet bırakarak hayatını kaybetmişti. Töregene Hatun onun emrine aldırmadı ve kağanlık*

Additions to the Coins with the Inscription Ulugh Mangyl Ulus (Ulush) Bek," *Journal of the Oriental Numismatic Society*, Vol. 190, 2007, s. 19; M. İ. Targaç, "Koleksiyonumdaki Çok Nadir bir Turakine Hatun Sikkesinin Anumsattıkları," *Türk Numizmatik Derneği*, Bülten No. 41, 2009, s. 8-12. Bazı araştırmacılar ise bu sikkenin Töregene adına Kafkasya'da görevli Moğol maliyeci Argun Aka adına kesildiğini düşünmüştür. M. A. Seyfeddin, "Monetı s Nadpis'yu Ulug Mangıl Ulus-Bek," *Numizmatika i Epigrafika*, T.IX, Moskva 1971, s. 117; T.T. Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 176, 177; G. Lane, "Argun Aka: Mongol Bureaucrat," s. 461.

46 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 223; Rashiduddin Fazlullah, II, s. 390.

47 Rashiduddin Fazlulİah, II, s. 393. Bu hususta ayrıca bk. T. May, *Moğol İmparatorluğu*, s. 191-192.

48 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 229.

makamına Güyük'ü getirdi."[49] Batu'nun değerlendirmesi, Güyük'ün tahta çıkmasının Ögedey'in vasiyetinin hilafına bir eylem olarak görüp hukuki yönünü sorgulayan kimselerin bakış açısını yansıtması açısından mühimdir. Ancak neticede Güyük, "*Töregene'nin onu desteklemesi ve komutanların çoğunun da onunla aynı fikirde*" olmaları ile debdebeli bir törenin ardından dedesinin ve babasının tahtına oturdu ve bunu, seremonilerle kutlamalar takip etti.[50]

Kurultay toplanmış, tören sona ermiş ve Güyük Moğolların üçüncü kağanı olarak tahta oturmuş olsa da bir sonraki gün herkes için yeni bir tarihin başladığı bir sabaha uyanılmıştı. Güyük, hızla bir dizi önemli kararlar aldı. Töregene'nin naibeliği sırasında devletin işleyişinin tamamıyla Güyük'ün tahta çıkmasına yönelik tanzim edilmesi, beraberinde ciddi bir ekonomik istikrarsızlığı ve aynı zamanda devletin merkezi düzeninin bozulmasını beraberinde getirdi.[51] Başkentten uzaktaki bölgelerdeki yapıların bağımsız özellikler kazanması da bunun paralelinde bir gelişmeydi. Söz konusu bağımsızlık emareleri, bilhassa ülkenin batı ucunda yer alan Cuçi Ulusu'nun merkezi Saray'da gözle görünür seviyeye gelmişti. 1242'de İtil Irmağı boylarına dönüşü, Töregene'nin tasfiye sürecine tesadüf eden Batu, sürecin bir güç boşluğu yarattığını iyi analiz ederek İtil boylarında etkili bir idare kurmayı başardı. Moğol egemenlik telakkisine göre Moğol egemenliğini kabul eden her bir unsurun Karakorum'daki naibeyi ziyaret etmesi gerekirken Batu, Suzdal Knezi Yaroslav'ı huzurunda ağırlayarak kendisine Vladimir Büyük Knezliğini tevdi etmiş ve diğer Rus knezlerine de egemenlikleri altındaki topraklarda hüküm sürmelerine imkân tanıyan yarlıklar dağıtmıştı. Batu'nun bağımsız bir egemen gibi davrandığı bu yıllarda aldığı bir diğer önemli karar da 1243'teki Kösedağ yenilgisinden sonra Baycu ile anlaşma yapmış olan Türkiye Selçuklu devlet adamlarını ağırlayıp Türkiye'de yeni bir düzen kurmasıydı. Batu, adeta Moğol İmparatorluğu'ndan bağımsız bir karar alıcı olarak davranıp Şemseddin

49 Rashiduddin Fazlullah, II, s. 402.

50 Plano Carpinili Johannes, *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi*, s. 118; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 229; Rashiduddin II, s. 312.

51 Bu hususta şu kayıtlara bk. Rashiduddin Fazlullah II, s. 304, 391.

İsfahanî'ye ülkede egemenlik süreceği bir yarlık verip memleketine gönderirken Baycu'dan rahatsız olan Kafkasya'daki diğer güç odakları için de bir sığınak olarak beliriyordu.[52] Oysaki aynı yıllarda Kafkasya'daki merkezi idare, bölgedeki idarecilerin konumlarının onaylanması için Karakorum'a müracaat ediyordu. Nitekim Çarmagun'un ölümünden sonra etkin bir şahsiyet hâline gelen Ayltana Hatun, Ulu David'in Gürcistan tahtındaki hakkının onaylanması için bölgedeki prenslerden Vahram'ı Töregene'nin yanına (metinde Büyük Han'a) göndermişti.[53] Batu ise, bu düzenin dışında hareket ediyordu ki bu, Karakorum'a meydan okumak manasına geliyordu.

Dolayısıyla Güyük'ün aldığı kararlar arasında şüphesiz ki en dikkat çekici olanlar, merkezi idarenin otoritesini yeniden kurmasını sağlayacağı kararlar oldu. Daha önce gösterildiği üzere Güyük'ün bu türden kararları, büyük oranda Batu'ya yönelik olsa da devletin tamamını alakadar ediyordu ve merkezi devlet ideallerini yansıtıyordu.[54] Üzerinde durduğu konulardan biri de söz konusu bozulmaya neden olan şartların ortadan kaldırılması, sorumlulardan hesap sorulmasıydı. Bunlardan biri kurultay toplanmadan iktidarı ele geçirmeye kalkışan Cengiz Han'ın en küçük kardeşi Temüge'nin yargılanmasıydı. Ancak bu sırada hemen herkes ikinci bir yargılamaya odaklanmıştı: Töregene'nin kararlarını şekillendirdiği düşünülen Fatıma'nın yargılanmasına.

Ögedey'in ölümünden Güyük'ün tahta geçişine kadar uzanan süreçte devlet mekanizmasında kendisini gösteren bozulma, aslında Töregene'nin aldığı kararlarla yakından ilişkiliydi. Ancak bu kararlar diğer yandan Güyük'ün tahta geçmesini sağlamıştı. Şimdi Güyük, bir ikilem içerisindeydi. Devletin başına geçmiş bir kişi olarak egemenliğinin önünü açan şartları sağlayan Töregene ile karşı karşıya gelmişti. Ve annesiyle… Bununla birlikte her zaman farklı

52 Batu'nun egemenlik tarzı ve bunun kaynakları ile yansımaları için bk. A. T. Özcan, *Batu*, s. 111-143.

53 Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 40.

54 A. T. Özcan, "Batu-Güyük Rekabetinin Dinamikleri ve Altın Orda Hanlığı'nın Egemenliği Üzerindeki Yansımaları," *Tarih Tetkikleri Dergisi*, C.1/ 2, 2023, s. 1-10.

kurbanlar bulunabilir ve hükümdarların oğullarını cezalandırmak yerine etrafındaki kimseleri cezalandırmaları gibi Güyük'ün hedefine de Töregene'nin yakınındaki Fatıma yerleşti. Alaaddin Ata Melik Cüveynî ve Reşidüddin'in kayıtları, Fatıma'nın yargı karşısına çıkarılma kararını Köten'in zehirlenmesi iddiasının onunla ilişkilendirilmesiyle yansıtır. Bununla birlikte bir süre sonra yargılanmaya, daha önce Töregene'nin hışmına uğrayarak Köten'in yanına kaçmış olan Çinkay'ın dahil olması[55] kaynak yazarlarının atladığı veya bilemediği bir gerçeğe işaret ediyor olsa gerektir: Fatıma'nın yargılanmasının bürokratik kıyım ile ilişkisine. Ancak yargı kararı Töregene'nin büyük bir direnci ile karşılandı ve bunu, Güyük'ün elçilerinin birbiri peşine annesinin hanesini ziyareti takip etti. Birkaç gün önce Moğol İmparatorluğu'nda süreci şekillendiren kadın şimdi yakınındaki kimseleri bile koruyamayacak seviyeye gelmişti. Muhtemelen bu duygusal sarsıntı içerisinde Fatıma'nın Güyük'ün adamlarına teslim edilmesinden birkaç gün sonra hayatını kaybetti. Fatıma ise, bir süre sonra yargının karşısına çıktı ve işkence altında hayatını kaybetti. Bunu, Fatıma ile ilişkili Abdurrahman gibi bürokrat ve seçkinlerin idamları takip etti.[56] İmparatorluk yeniden bir kabuk değiştiriyordu. Ancak İmparatorluğu var eden Yelü Cucai ve Körgüz gibi önemli bürokratları geride bırakarak. Daha önce Anna Broadbridge'in de altını çizdiği üzere Moğol istilasının yarattığı yıkımın etkilerini silmeye çalışan, idarede sorumlu oldukları bölgenin gelişmesi için önemli adımlar atan bu devlet adamlarının bertaraf edilmelerinin yansımaları muhakkak ki olacaktı.[57]

Moğol egemenliğinde kadın her zaman önemli olmuştur ve Latinceden Arapçaya, Çinceden Farsça ve Rusça kaynaklara varıncaya kadar bu gerçek yansımış durumdadır. Şüphesiz ki bu, bozkır yaşamının kadın olmaksızın sürdürülemeyecek olmasından ileri geliyordu. Bununla birlikte Töregene, kendine has özellikleri ile diğer

55 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 226; Rashiduddin II, s. 391.

56 Sürece ilişkin bk. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 225-226; Rashiduddin II, s. 391, 393. Ayrıca bk. T. May, "Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road," s. 93-94.

57 A. F. Broadbridge, *Women and the Making of the Mongol Empire*, s. 173-174.

kadınların tamamından farklıydı. Alaaddin Ata Melik Cüveyni ve Reşidüddin gibi tarihçiler onu akıllı, kurnaz, doğal olarak baskın gibi karakter özellikleri ile ifade ederler. Şüphesiz ki onun bu nitelikleri, kocası Ögedey'in ölümünden sonra idareyi ele almasına ve Moğol İmparatorluğu'nu dört buçuk yıl boyunca idare etmesine neden olacaktı. Kendisinden sonra ne Güyük'ün dul başhatunu Oğul Gaymış ne de Möngke'nin dul başhatunu Kutuktu böylesi bir yetkiye sahip olacaktı. Töregene'nin elde ettiği güç, bir geleneğin neticesi değil, tamamıyla kendi karakterinin bir yansımasıydı. Bu gücün, araştırmacılar arasında "Moğol hükümdarının ölümünden sonra devleti eşlerinin idare ettiği" şeklinde bir yanılsamaya da yol açtığı bir gerçek. Oysaki bu konum sadece kendisine ait olmuştu.

Bugün Töregene'nin takip ettiği siyasete bakıldığında onun temel motivasyonunun kağanlık tahtına, Ögedey'in vasiyet ettiği torunu yerine oğullarından birinin geçmesini sağlamak olduğunu görebiliyoruz. Bu da elbette insani bir durumdur ve tarihte oğlu için çeşitli komplolara imza atan tek kadın da Töregene değildir. Şüphesiz ki annelik hislerinin baskın yönü, Töregene'yi de hareket geçiriyordu. Aynı zamanda Moğol İmparatorluğu'nda en saygın kadın olmak arzusu da buna eşlik ediyordu. Bir makasın iki bıçağı gibi, annelik hisleri ve saygınlık beklentisi Töregene'nin baskın karakteri ve zekâsı ile buluştu. Netice, Cengiz Han ve Ögedey Han'ın vasiyetlerinin hilafına bir geleceğin ortaya çıkması oldu. Şüphesiz ki Töregene'nin bir diğer oğlu Köten'e karşı Güyük ısrarı sorgulanabilir. Hele ki Güyük birtakım engellere sahipken. Çünkü Güyük, 1235'te başlayan batı seferindeki başarısızlıklarından ötürü babası tarafından açık bir şekilde eleştirilmiş ve ardından da başına gelebilecek en büyük felaketlerden birisi ile yüzyüze gelerek Çin'deki öncü kuvvetler arasında görevlendirilmişti. Yani merkezden sürülmüş bir kişiydi. Aynı zamanda sağlık açısından da zayıftı.[58] Buna karşın Köten, daha önceki yıllarda Cengiz Han tarafından varis olarak belirlenmiş bir kişi olarak çok daha güçlü bir aday olarak öne çıkıyordu. Töregene'nin onu desteklemesi durumunda bunun devletin

58 Rashiduddin II, s. 396.

içerisinde bir itirazla karşılaşması ihtimali pek de görünmüyordu. Bununla birlikte Güyük'ü tercih etti. Bu, muhtemelen Güyük'ün batı seferinden döndükten sonra kendisine yakın bir noktaya gelmesi ve Töregene'nin işlerine de pek müdahale etmemesi ile ilgiliydi. Nitekim Reşidüddin, Güyük'ün tahta geçene kadar annesine hiçbir şekilde müdahale etmediğini ifade eder.[59] Buna mukabil Köten, annesinin karşı cephe olarak belirlediği kimseleri himaye eden, bununla da kalmayarak onların teslimi taleplerini geri çeviren bir kişi konumundaydı. Güyük'ün uysal tutumu, şüphesiz ki Töregene'nin beklentilerini de karşılıyordu.

Bir esir olarak girdiği Cengiz ailesi içinde aslında pek de öne çıkmayan Töregene, sonunda karakteri ve nitelikleri ile kendisine imparatorlar seviyesinde bir gelecek kurmayı başardı. Daha da önemlisi Moğol İmparatorluğu'nun kaderini değiştirdi. Bu şüphesiz ki büyük bir olaydır. Bunu yaparken en yakınında kaderini birleştirdiği bir kadın vardı. Meşhedli bir Müslüman olan Fatıma ile Töregene'nin birlikteliğinde şüphesiz ki her ikisinin de menfaatleri belirli bir etkiye sahipti. Ancak kadınlara özgü "ahiretlik" gibi ifadelerle kendisini gösteren samimi ilişkilerin dayanışmasını da göz ardı edemeyiz. Netice itibari ile Moğol İmparatorluğu'na birer esir olarak girmiş iki kadının işbirliği, sonunda kimsenin tahmin edemeyeceği bir geleceğin kurulmasına yol açtı. Hem de attıkları adımların, sonlarına giden yolun taşlarını döşeyeceğini bilemeden.

Kaynakça

Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

Allsen, T.T., "Ögödei and Alcohol," *Mongolian Studies*, Vol. 29/ 2007, s. 3-12.

Allsen, T.T., *Mongol Imperialism the Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia and the Islamic Lands 1251–1259*, University of California Press, California 1987.

Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Baykuzu, T.D., *Asya Hun İmparatorluğu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2020.

Broadbridge, A.F., *Women and the Making of the Mongol Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.

59 Rashiduddin II, s. 391.

Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, Tercüme ve Notlar G. Hasgüçmen, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

Durak, N., "Çingizli Hatunları II: Töregene Hatun," *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, S.2/ 2001, s. 117-131.

Durmuşoğlu, K., "Moğol Tarihini Etkileyen Önemli bir Kadın: Naibe Töregene'nin Musâhibesi Fatıma Hatun," *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Ö Subaşı, A. Özkan, Ü. Kılıç, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2022, s. 106-114.

Erkoç, H. İ., "Batı Göktürk Kağanlığı'nın Kuruluşu," *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.33/ 1, 2016, s. 43-72.

Gömeç, S., *Kök Türk Tarihi*, Türksoy Yayınları, Ankara 1997.

Gregory Abûl-Farac (Bar Habraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, Cilt II, Süryaniceden İngilizceye Çeviren, E. A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren Ö. R. Doğrul, TTK Yayınları, İstanbul 1999.

Kirakos Gandzaketsi, *İstoriya Armenii*, Perevod s drevnearmyanskogo, predsloviye i kommentariy L.A. Hanlaryan, Moskva 1976.

Lane, G., "Argun Aka: Mongol Bureaucrat," *Iranian Studies*, Vol.32/4, 1999, s. 459-482.

Mau-tsai, Liu, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. E. Kayaoğlu ve D. Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.

May, T., "Commercial Queens: Mongolian Khatuns and the Silk Road," *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 26/1-2, 2016, s. 89-106.

May, T., *Moğol İmparatorluğu*, Çev. Ü.E. Uysal, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2021.

Moğolların Gizli Tarihi, çev. A. Temir, TTK Yayınları, Ankara 1995.

Muîneddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî (İskender Anonimi)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayanlar A. Özturhan, A. Korkmaz, F. Bostancı, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2023.

Müverrih Kirakos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, müt. Edvar Dulaurier, haz. G. Solmaz, Elips Kitap, Ankara 2009

Özcan, A.T., "Batu-Güyük Rekabetinin Dinamikleri ve Altın Orda Hanlığı'nın Egemenliği Üzerindeki Yansımaları," *Tarih Tetkikleri Dergisi*, C.1/ 2, 2023, s. 1-10.

Özcan, A.T., *Batu (1206-1255), Cengiz Han'ın Batıdaki Mirasçısı*, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2024.

Pahomov, E.A., *Monetı Gruzii*, İzdatel'stvo Metsiereba, Tbilisi 1970.

Peng Da Ya ve Xiu Ting, "Hei Ta Shi Lu," *Cengiz İmparatorluğu*, çev. A. Danuu, yay. haz. M. Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 97-165.

Rachewiltz, I. de, "Was Töregene Qatun Ögödei's 'Sixth Empress'?," *East Asian History*, Num. 17/18, 1999, s. 71-76.

Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh: Compendium of Chronicles*, A History of the Mongols, Part One, English Translation and Annotation by W.M. Thackston, ed. Ş. Tekin, G. A. Tekin, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilization, Cambridge Massachusetts 1998.

Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh: Compendium of Chronicles*, A History of the Mongols Part Two, English translation and annotation by W.M. Thackston, ed. Ş. Tekin, G. A. Tekin, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilization 1999.

Seyfeddin, M.A., "Monetı s Nadpis'yu Ulug Mangıl Ulus-Bek," *Numizmatika i Epigrafika*, T.IX, Moskva 1971, s. 115-121.

Söyüt, Y., "Moğol İmparatorluğu'nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun," *Journal of Universal History Studies*, C.4/2, 2021, s. 212-228.

Targaç, M.İ., "Koleksiyonumdaki Çok Nadir bir Turakine Hatun Sikkesinin Anımsattıkları," *Türk Numizmatik Derneği*, Bülten No. 41, 2009, s. 8-12.

Togan, İ., "Otchigin's Place in the Transformation from Family to Dynasty," *Central Eurasia in the Middle Ages Studies in Honour of Peter B. Golden*, Ed. I. Zimonyi and O. Karatay, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2016, s. 407-423.

Vardanyan, A., "Some Additions to the Coins with the Inscription Ulugh Mangyl Ulus (Ulush) Bek," *Journal of the Oriental Numismatic Society*, Vol. 190, 2007, s. 7-20.

Vladimirtsov, B.Ya., *Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev. A. İnan, TTK Yayınları, Ankara 1995.

ANADOLU BEYLİKLERİNİN SİYASİ HAYATINDA KADININ ROLÜ

*Cevdet Yakupoğlu**

Anadolu'da Beylikler Dönemi denildiğinde iki ayrı zaman dilimi karşımıza çıkar. Bunlardan birincisi Malazgirt Zaferi (1071) sonrasında Büyük Selçuklu sultanlarının emri, izni ya da göz yumması neticesinde ortaya çıkmış olan beyliklerdir ki *Saltuklular, Mengücüklüler, Dânişmendliler, Dilmaçoğulları, İnaloğulları, Çubukoğulları, Artuklular* ve *Sökmenliler* bu minvalde zikredilmelidir. Bu beylikler XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve yer yer XII-XIII. yüzyıllar boyunca Anadolu'da siyasi, sosyal ve askerî yönleriyle temayüz etmişlerdir. Kastamonu bölgesindeki Çobanoğulları da bu beyliklerin son halkasını oluşturmuştur.

Beylikler Dönemi'nin ikinci safhasını ise XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle de Türkiye Selçukluları Devleti'nin zayıflayıp parçalanmaya yüz tuttuğu yıllarda ortaya çıkmaya başlayan Türk Beylikleri teşkil etmiştir. Bu beyliklerden *Karamanoğulları, Eşrefoğulları, Hamidoğulları, Sâhibataoğulları, Germiyanoğulları, Lâdik (Denizli) Beyliği, Menteşeoğulları, Aydınoğulları, Saruhanoğulları, Osmanoğulları, Candaroğulları* ve *Pervâneoğulları* XIII-XV. yüzyıllar arasında Anadolu Türk tarihine damga vurmuştur. 1335 yılı sonrasında İlhanlı Devleti'nin Anadolu'daki etki ve baskısının sona ermesiyle birlikte ise bu ikinci safhanın son önemli aşamasına geçilmiş ve Orta, Güney ve Doğu Anadolu'da yeni beylikler teşekkül etmiştir. *Erdene Beyliği* ve devamı olan *Kadı Burhaneddin Devleti, Amasya Beyliği, Tâceddinoğulları, Erzincan Beyliği, Dulkadiroğulları,*

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü.

Ramazanoğulları, *Karakoyunlular* ve *Akkoyunlular* bu şekilde XIV-XV. yüzyıllar Anadolu'sunun siyasi yapıları olarak adlarından bahsettirmişlerdir.

Anadolu'da Beylikler Dönemi'nde hükümdarlar, devlet adamları ve beyler elbette ki siyasi ve askerî faaliyetleri birinci derecede organize eden, bu konularda son sözü söyleyen baskın karakterlerdi. Ancak onlar kadar olmasa da bu Türk liderlerin eşleri, kızları ve hatta anneleri de dönemin siyasi faaliyetleri ve diplomatik trafiği içerisinde yer bulmayı başarabilmişlerdir. Esasen sadece Anadolu Beyliklerinde değil, eski Türk devletlerinde, Selçuklularda ve bu devletin bütün kollarında da hanedana mensup kadınlar (en azından bir kısmı) siyasette kendilerine mühim mevkiler elde etmişlerdir.

Eski Türk devletlerinde kadın, törenle "Hatun" (Katun) unvanını alırdı. Bu unvan Hunlardan beri tanınmakta ve ilk eşe verilmekteydi. Türk devletlerinde önde gelen hatunlar, pek tabii olarak mensup oldukları ailenin asaleti veya gücü çerçevesinde birçok konuda söz sahibi idiler. Öyle ki içlerinde devlet reisliği, naipliği yapanlar, devletin siyasetine yön verenler mevcuttu. Hunlar ve Göktürkler zamanında Çin elçilerinin kabul edilmesinde hakanın yanında hazır bulunmuş olan hatunlardan bahsedilmektedir. Göktürk hatunlarının ayrı sarayları ve buyrukları bulunuyordu. Ayrıca bunlar devlet meclislerine de katılırlar, bazen tek başlarına elçi kabul ederlerdi. Oğuz Yabgu Devleti'nde de hükümdarın eşi olan hatun, meclis toplantılarına katılarak kocasının yanında oturur, toplantıyı onunla birlikte yönetirdi. Bu hatun, önemli devlet meselelerinde söz hakkını elinde bulundururdu. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey'in eşlerinden Altuncan Hatun, devlet yönetiminde önemli kararlar alınmasında söz sahibi olup, kocası Tuğrul Bey mühim devlet işlerini ona danışırdı. Altuncan Hatun'un kendisine bağlı ordusu, komutanları, elçilik müessesesi, saray sistemi ve hazinesi mevcuttu. Sultan Melikşah'ın eşi Terken Hatun için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Hatta bu hatun kocasının ölümünden sonra kısa süreliğine devlet idaresini de eline almış veya almaya çalışmış, taht mücadeleleri uğruna hayatını da kaybetmişti. Hârizmşahlar Devleti'nde

de Sultan Muhammed'in annesi Türkân Hatun siyasi işlerde oğlunu, torunlarını ve devlet adamlarını yönlendirmiştir. Delhi Türk Sultanlığı'nda Raziye Sultan, Eyyûbî Devleti'nin son günlerinde sultanın eşi Şecerüddür, Türkiye Selçukluları'nda ise sultan eşlerinden ya da kızlarından Gürcü Hatun, Hunat Hatun ve Gevher Nesibe Hatun gibi önde gelen hanımlar benzer şekilde devlet işlerinde az ya da çok söz sahibi olmuşlardır. Anadolu'da Beylikler zamanında ise bir çeşit silahlı kadın örgütü olarak tarif edebileceğimiz *Bacıyân-ı Rûm* isimli bir teşkilattan da bahsedilmektedir.[1]

Beylikler Dönemi Anadolu kadınları hakkında XIV. yüzyılın ünlü gezgini İbn Battûta da ilginç izlenimler aktarmıştır. Seyyaha göre Anadolu Türk kadınları, başka ülkelerdekinin aksine erkeklerden gereksiz kaçma ve utanma zayıflığı göstermezler, yemek ve ekmek yaparlar, bunları yabancılarla, tanımadıkları misafirlerle paylaşırlar, misafirleri uğurlarken arkalarından gözyaşı dökerlerdi.[2] Bu kadınlar, sosyal hayatta ön planda olup kendilerine özgü temiz güzel kıyafetleri de vardı.

Anadolu'da Beylikler Dönemi siyasi hadiseleri içerisinde kadınların almış olduğu mevkii üzerine kaynaklarda belli ölçülerde bilgi mevcuttur. Buna rağmen dönem kaynaklarında daha çok siyasi olaylara yer ayrılmıştır. Kadı Burhaneddin Ahmed'e sunulmuş olan *Bezm ü Rezm* adlı Farsça eserde bir iki kadınla ilgili kısıtlı bilgi yer almıştır. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da da bu konuda sınırlı malumat bulunmaktadır. *Kitab-ı Diyarbekriyye* ve *Ahsenü't-Tevârîh* gibi eserlerde de benzer durum söz konusu olup, daha çok hanedana mensup hanımlara yeri geldiğinde yer verilmiştir. Bahsi geçen konu hakkında yeterli malumata ulaşabilmek için Osmanlı Devleti muhitinde

1 Eski Türklerde, Selçuklularda, Hârizmşahlarda, Eyyûbîlerde, Memlûklerde ve Timurlularda kadının siyasi hayattaki yerine dair çok sayıda örnek olmasına rağmen burada yer darlığı nedeniyle bu örneklerle iktifa edilmiştir. Şimdilik bkz. Jean-Paul Roux, "Ortaçağ Türk Kadını: II. Türk Kadını Hakkında Ortaçağ Bilgileri," Çev. Gönül Yılmaz, *Erdem*, Cilt: 6, Sayı: 18, 1990, s. 693-724; Zekeriya Kitapçı, *Türk ve Selçuklu Hatunları*, Yedikubbe Yayınları, Konya 2008.

2 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2014, s. 273.

yazılmış XV. yüzyıl vekâyinâmeleri ile seyahatnamelere de bu noktada bakmak gerekir. Öte yandan XIV-XV. yüzyıllarda hanedana mensup hatunlar veya diğer devlet adamlarının ailelerinden asilzâde hanımların Anadolu Türk Beylikleri siyasi hayatında ne derecede yer işgal ettiğine dair kıymetli bilgiler de yok değildir.

Aşağıda bu bilgiler bir kısım örnekler üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ancak bu çalışmamızda Eşrefoğulları, Sâhibataoğulları, Karasioğulları, İnançoğulları gibi kısa ömürlü bazı Türk beyliklerinde kadının siyasi hayattaki yerine dair dişe dokunur bir malumat elde edilememiştir. Bundan dolayı bu beyliklere konumuz dâhilinde yer verilmemiştir. Yine ilk dönem Anadolu beylikleri de bu çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Anadolu Beylikleri döneminde hanedanlar arası karşılıklı evlilikler konusuna da girilmemiştir. Çünkü bu evliliklerin çoğunda gelin giden veya gelen hanımların sadece adı zikredilmekte, bu hatunların devlet işleyişinde ve siyasi arenada almış oldukları rollere dair bilgiler ikinci planda ele alınmaktadır.[3] Ayrıca Beylikler döneminde ad ya da lakaplarından haberdar olduğumuz, sosyal hizmetler noktasında adlarından bahsettirmiş çok sayıda hatun kaynaklara yansımıştır. Bu hayır sahibi hanedan kadınları da konumuz dışında bırakılmıştır. Çünkü bunlara dair müstakil araştırmalar mevcuttur. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri de kapsam dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada sadece Beylikler Dönemi'nde siyasi, idari ve diplomatik yönleriyle kaynaklarda yer bulmuş hanedan kadınlarına yer verilmiştir. Bunlar kronolojik sıralamaya uyulmaya çalışılarak ve Beylikler döneminin siyasi hayatında kadınların mevkiini anlamaya yarayacak örnekler öne çıkarılarak ele alınmışlardır. Bu manada Anadolu beyliklerinden bazılarına dair örneklerin burada bulunmamasına şaşırmamak gerekir.

Menteşe Bey'in Eşi Hatun

Menteşeoğulları Beyliği, Güneybatı Anadolu'da, bugünkü Muğla ve çevresine egemen olmuş mühim bir denizci Türk beyliğidir. Bu

3 Konu hakkında derli toplu bir çalışma için bkz. Samet Alış, *Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler*, Selenge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2021, s. 61-128.

siyasi teşekkül, XIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden XV. yüzyılın ilk çeyreğine kadar neredeyse bir buçuk asır bölge tarihine damga vurmuştur. Menteşeoğulları beylerinin eşleri ve kızları da bu uzun zaman zarfında kısmen de olsa beylik siyasi hayatında yer bulmuşlardır. Beyliğin kurucusu ve isim sahibi olan Menteşe Bey'in eşinin (ve Mesud Bey'in de annesinin) gerek kocasının hayatta olduğu yıllarda ve gerekse de onun vefatı sonrasında oğlu Mesud Bey'in yönetimi altında bulunan beyliğin siyasi etkinlikleri içerisinde söz sahibi olduğu ve hatta askerî faaliyetlerde bulunduğu anlaşılıyor. Şöyle ki Menteşe Bey'in ölümünün ardından oğlu Mesud Bey'in hükümdarlığı dönemi başlamıştı. Bu günlerde Menteşe Bey'in ilk hanımı olarak bilinen Hatun, hazinelerini de alarak Bafa Gölü üzerinde yer alan İkiz Ada kalesine çıkmıştı. Bu esnada ise Bizans kumandanlarından Aleksios Philanthropenos, Karya (Muğla) bölgesini Türklerden geri almak için harekete geçmişti (695/1296). Aleksios, Muğla'ya gelerek bölgeyi Türklerden almak için ilerlediği günlerde, işleri kolaylaştırmak amacıyla Menteşe Bey'in dul kalan eşine evlenme teklif etti. Çünkü bu kumandan, su üstünde kuşatma yapmanın zorluklarını biliyor ve ilk aşamada bu kaleyi hücum ile değil, Menteşe Bey'in dul eşini ikna ederek ele geçirmeye çalışıyor, kalenin hâkimi olan bu kadına evlilik teklif ederek kalenin hâkimi olmayı amaçlıyordu. Ancak defalarca evlilik teklif etmesine rağmen, her seferinde reddedildi. Bundan dolayı kaleyi zorla ele geçirmek için çareler düşünmeye başladı. Menteşe Bey'in eşi Hatun ise Bizanslı kumandanın evlilik tekliflerini geri çevirdikten sonra beraberine aldığı eşyaları, ganimetleri ve yakın adamları ile Aydın taraflarındaki Latmos Körfezi civarında bir kaleye çekildi. Ancak Bizans komutanı onu takibi sürdürerek hatunun mevzi aldığı kale önlerine geldi ve muhasara etti. Bu amaçla gemileri halatlarla birbirine bağladı ve bu gemilerin üzerine de ahşap kuşatma aletleri yerleştirdi. Menteşe Bey'in eşi Hatun ise bu durumda savunmayı sürdürdü ve çaresizce sonucu beklemeye başladı. Aleksios, en sonunda zor da olsa kaleyi ve içinde bulunan hazineleri ele geçirmeyi başardı. Hatun bu zor durum karşısında

kocası Menteşe Bey'in medfun bulunduğu Fethiye'ye çekildi ve burada tahkimatta bulundu.[4]

Demek oluyor ki bu Hatun, Menteşe Bey sonrasında yani oğlu Mesud Bey'in hükümdarlığı yıllarında beylik idaresinde önemli bir mevki işgal ediyordu. Zira Bizans generali ile olan mücadelesi, askerî eylemlerde bulunması ve karşı tarafla yürüttüğü diplomatik ilişkiler, bir kadın olarak bu hatunun Menteşeoğulları idari yapılanmasında ön planda olduğuna delalet etmektedir. Bu hanım, o dönem Türk hanedan kadınlarında da gördüğümüz bir şekilde hem siyasi ve hem de askerî yönleriyle yüksek bir donanıma sahipti. Ancak deniz gücü yüksek Bizans karşısında yeterli varlığı da gösteremediği aşikârdır.

Sinop Beyi Hatun

Pervâneoğulları Beyliği'nin tarih sahnesinden çekildiği son günlerde Sinop'un yönetiminin adı belirtilmeyen bir hatunun elinde olduğuna dair rivayet bulunmaktadır. Pervâneoğulları'nın temellerini 1265 tarihinde Sinop'u Trabzon Rum yönetiminin elinden kurtaran Selçuklu veziri Muineddin Süleyman Pervâne atmıştır. Onun 1277 yılındaki ölümüne kadar burada bağımsız bir beylik mevcut olmamıştır. 1277 sonrasında ise Selçukluların iyiden iyiye zayıflaması ve XIV. yüzyılın başlarında tamamen yıkılması üzerine Pervâneoğulları Beyliği Sinop dolaylarında İlhanlılara tâbi kalmak şartıyla yarı bağımsız şekilde hareket etmiştir.

Pervâneoğulları'nın son hükümdarlarından olan Gazi Çelebi, 1322 (veya az sonrasında) vefat ettiğinde geride beyliğin başına geçebilecek bir erkek evladı bulunmuyordu. Bundan dolayı başkent Sinop'ta beyliğin yönetimine bir süreliğine kızı (Hatun) geçmiştir. Bu hatunun ismini tespit etmek mümkün olmuyor. Pervâneoğulları askerî kanadından bir sipahinin Sinop'ta iktidarı ele geçirmek için bu hatuna karşı mücadele başlatarak kadını boğdurduğu rivayet

4 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, 4. Baskı, Ankara 1988, s. 71; Selim Kaya-Mehmet Yağcı, "Aleksios Philanthropenos'un Batı Anadolu'daki Faaliyetleri ve İsyanı," *Social Science Studies*, Cilt: 5, Sayı: IV, 2017, s. 719.

olunmaktadır. Onun beyliğin idaresinde birkaç ay kadar kalabildiği anlaşılıyor. Buna rağmen Anadolu Beylikleri döneminde bir kadın yöneticinin varlığının tespiti, Türk hatunlarının siyasi ve idari sahalardaki etkin konumlarına dair XIV. yüzyılın ilk çeyreğine ait ilk örneklerdendir. Pervâneoğulları Beyliği bu hatunun öldürülmesini müteakip varlığını devam ettirememiştir. Çünkü beyliğin batı komşusu Candaroğulları hükümdarı I. Süleyman Paşa Sinop şehrini ilhak etmiştir. Pervâneoğulları Beyliği'nin başına kısa süreli de olsa bir hanımın geçmesi, Sinop'a bu nedenden dolayı *Hatun-İli/Hatuniye* denilmesine neden olmuştur.[5]

Anlaşıldığı kadarıyla Anadolu Beylikleri tarihinde daha XIV. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde Sinop'ta Pervâneoğulları hanedanına mensup bir hatun, kısa süreliğine de olsa bir şehri idare etmiş, valilik yapmış ve hatta hükümdar sıfatıyla yönetim sergilemiştir. Bu hatun, Anadolu Beylikleri tarihindeki hükümdar kadınlara verilebilecek en önemli örneklerin başında gelmektedir.

Toga Hatun/Togay Hatun

Togay Hatun, XIV. yüzyılın ilk yarısında Orta Anadolu'da İlhanlı Devleti'nin siyasi mirasını devralmış olan Erdene/Eretna Beyliği (1335-1381)'ne mensup kudretli ve iş bilir bir hanedan kadınıdır. Erdene Beyliği'nin kurucusu olan Erdene[6] Bey'in baş hatunudur. Bu beylik İlhanlı Devleti'nin Anadolu'daki meşru varisi olarak ortaya çıkmış ve yaklaşık yarım asır kadar Orta Anadolu'da etkin olmuştur. Erdene Bey, önce Sivas ve sonra Kayseri'yi merkez yaparak beyliğini 1341 yılı sonrasında tam bağımsızlığa taşımıştır.

5 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.148,149; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar,* I, TTK, Ankara 1991, s. 59,185; Cevdet Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu), XIII-XV. Yüzyıllar*, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2023, s. 46-47.

6 Bu beyin adı *Eretna, Eratna, Eredna, Eradna, Erdena, Erdana, Ertena, Ertana* gibi çok değişik imlalarda okunup yazılmıştır. Kabul gören imla ise *Eretna* olarak yaygınlık kazanmıştır. Ancak Türkçede bu şekilde bir ad mevcut değildir. *Erdene* ise *iri taneli inci* anlamına gelmekte olup Kaşgarlı Mahmud'un *Divan*'ında yer bulmuştur. Günümüzde Moğollar arasında *Erdene,* şahıs adı olarak kullanılmaktadır.

Erdene Bey'in birden çok eşinin olduğu anlaşılıyor. Bunlardan birinin adı Togay Hatun'dur. Gezgin İbn Battûta Orta Anadolu'yu dolaşırken Erdene Bey'i Sivas'ta ziyaret etmiştir. Bu tarihte Erdene Bey, henüz bağımsız olmayıp İlhanlı Devleti adına ve özellikle de Büyük Şeyh Hasan adına Aksaray, Niğde, Kayseri ve Sivas'ı idare etmekte idi. İbn Battûta bu beyin hanımı Togay Hatun'u ise Kayseri'de ziyaret ederek onunla yüz yüze görüşmüştür. Hatun, seyyaha ilgi göstermiş, ikramlarda bulunmuş ve kıymetli bir at, nakit para, bir kat elbise vb. hediyeler vermiştir. Gezgine göre bu hatun, Erdene Bey'in hanımları arasında cömertliği ve iyi kalpliliği ile tanınmıştır. Aynı zamanda âlim bir şahsiyettir. İlhanlı devlet adamı Büyük Şeyh Hasan'ın da akrabasıdır. Kendisine "ulu, yüce" anlamına gelen *ağa* diye hitap edilir ki padişahlarla ilişiği olan herkese *ağa* unvanıyla hitap edilir. İbn Battûta, bu hatunun asıl adının Togay Hatun olduğunu belirtmiş ve onun huzuruna çıktığındaki izlenimlerini aktarmıştır. Buna göre Togay Hatun, seyyah ve arkadaşlarını ayakta karşılayarak selamlamış ve onlara güzel sözlerle hitap etmiştir. Daha sonra ise oturacak yer göstererek dinlenmelerini sağlamıştır. Bu sırada ise yemekler hazırlatarak en güzel şekilde ikram etmiştir. Yemek sonrasında gezgin ve arkadaşları müsaade isteyerek huzurdan ayrılmışlardır. Ancak Togay Hatun onları boş göndermeyerek tam koşumlu eyerlenmiş bir at ve bir kat elbise ile bir miktar nakit parayı hizmetkârlarından birisiyle heyete ulaştırmıştır. Bu görevli aracılığıyla da kendisi uğurlamaya gelemediği için özürlerini beyan ederek incelik göstermiştir.[7]

Bu bilgilere bakılırsa Togay Hatun, ilgili tarihte kocası adına Kayseri'yi idare ediyordu. Bahsi geçen bu hanımın, kocası döneminde siyasi bir nüfuza sahip olduğu anlaşılıyor. Nitekim bu hatunun kendi adına sarayı, kadrosu, hazinesi, askerî birlikleri mevcuttu ki böyle bir icraat XIII-XIV. yüzyıllarda Selçuklu, İlhanlı ve Anadolu Beylikleri siyasi hayatında karşımıza çıkan bir uygulamadır.

Togay Hatun, faaliyet gösterdiği 1330'lu yıllar itibarıyla aynı zamanda İlhanlı Devleti siyasi hayatındaki kadının rolünü de bize yansıtmaktadır. Kabul etmeliyiz ki Erdene Bey o tarih itibarıyla

7 *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 285; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 157.

İlhanlıların Anadolu valisi idi ve eşi de bu şekilde İlhanlı terbiyesi çerçevesinde bir hatun olarak devlet işlerinde etkin olabiliyordu. Esasen bu hatun, köken olarak Celâyirli hanedanına mensuptu.

XIV. yüzyılın ilk yarısı itibarıyla Togay Hatun, Anadolu'da Kayseri gibi mühim bir siyaset, ilim, kültür ve iktisat kentini başarıyla yöneten bir kadın vali olarak tarihe adını yazdırmıştır. Onun *ağa* unvanını kullanması da bu hatunun dönemin siyasi ve idari işlerindeki yüksek mevkiini göstermektedir.

Togay Hatun'un diğer adı olarak Süli Paşa Hatun ismi de geçmektedir. Süli Paşa'nın Dulkadiroğulları'ndan bir beyin kızı veya Amasya beylerinden Tüli Bey'in kardeşi ya da İzzeddin Hasan Bey'in kızı olduğuna dair çelişkili yorumlar getirilmiştir. Eğer Togay Hatun ile Süli Paşa aynı hatun ise bu hanımın 1339 yılında Kayseri'de vefat ettiği tespit olunuyor. Erdene Bey, karısı için Kayseri şehir merkezinde Köşk Medrese'yi tekke olarak yaptırmış, ortasındaki kümbet-mezara ise bu hatun defnedilmiştir. 1352 yılında Erdene Bey vefat ettiğinde o da bu türbeye gömülmüş, hatta sonraki yıllarda oğlu Mehmed Bey ve torunu Ali Bey de aynı mekâna defnedilmişlerdir.[8]

Nilüfer Hatun

Nilüfer Hatun, Bizans'a bağlı Yarhisar tekfurunun kızı olarak gösterilmiştir. Osman Gazi, Nilüfer Hatun'un Bilecik tekfurunun oğlu ile evleneceği gece düğünün ortasında tekfurların kuvvetlerini yenmiş, Nilüfer Hatun'u kaçırmış ve bilahare oğlu Orhan Bey ile evlendirmiştir (1299). Bu evlilikten Şehzade Murad (I. Murad) ve Süleyman Paşa (Rumeli Fatihi) dünyaya gelmiştir.[9] Orhan Bey'in hanımı Nilüfer Hatun, aslen Türk menşeli olmasa da kısa süre içerisinde tam

8 Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Basılmış İslami Paralar," *Kayseri Tarihi Araştırmaları I*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Haziran 2022, s. 200; Kemal Göde, "Eratnalılar (1327-1381)," *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016, s. 306, 308, 309, 310, 318.

9 Mehmed Neşrî, *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, Sad. Necdet Öztürk, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 56,58; Müneccimbaşı Ahmed ibn Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel (Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi; 1299-1481)*, Çev. Ahmet Ağırakça, Akdem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 90.

bir Türk hatunu statüsü elde etmiş; dinî, kültürel ve sosyal açılardan bir Türkmen beyine yakışır şekilde eylemler içerisinde yer almıştır. Bu hanım, gerek siyasi gerekse de sosyal alanlarda kendisini öne çıkarmıştır. Ünlü gezgin İbn Battûta, Orhan Gazi'nin hükümdarlık günlerinde, 1333 yılında Bursa'ya geldiğinde Nilüfer Hatun (Bîlûn/Biliven/Niliven) ile görüşmüştür. Seyyah, eserinde onun hakkında bilgiler vermiş, bu hanımın İznik bölgesinin yönetiminden sorumlu olduğunu dile getirmiş ve onu iyi yürekli, erdemli bir hatun olarak tarif etmiştir. Nilüfer Hatun, seyyaha ikramlarda bulunup ona hediyeler sunmuştur. Osmanlı Beyliği bünyesinde bir şehrin ya da bir yörenin valiliğini üstenmiş ilk hanedan kadınlarından olan Nilüfer Hatun hayır sahibi, yüce gönüllü, erdemli ve iyi kalpli olması ile tanınmıştır.[10] Bu hatunun adına inşa edilmiş mescit, tekke ve köprü mevcuttur. Nilüfer Hatun'un Anadolu Beylikleri tarihinde siyasi ve idari manada bir şehri yöneten kadın valiler kategorisinde zikredilmesinde yarar vardır. Aynı günlerde Kayseri'de faaliyet göstermiş olan Togay Hatun örneğinde de aynı vasıfla karşılaşmıştık. Ancak Togay Hatun, Nilüfer Hatun'a oranla daha kıdemlidir. Çünkü o yaş ve tecrübece Nilüfer Hatun'dan önde gelmekte idi. Bu nedenle kronolojik bakımdan burada Nilüfer Hatun'a Togay Hatun'dan daha sonra yer verilmiştir.

İlyas Bey'in Eşi Hatun

İlyas Bey, Saruhanoğulları Beyliği'nin ilk dönem hükümdarlarındandır. Saruhanoğulları, tıpkı Aydınoğulları gibi Batı Anadolu'daki Türk denizci beyliklerindendir. Merkez olarak Manisa'yı kullanmışlardır. Bu beyliğin hanedan kadınlarının siyasi faaliyetler içerisindeki konumları üzerine kısa ama çarpıcı bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Saruhanoğulları hükümdarlarından İlyas Bey'in eşi Hatun bu manada güzel bir örnektir. İlyas Bey, Bizans Devleti ile siyasi-askerî ilişkileri esnasında ve Osmanlı şehzadesi Halil'in Foça korsanlarının elinden kurtarılması eylemi sırasında İmparator V. Ioannes Palaiologos (1341-1391)'u rehin alma planları yapmış, ancak bunun karşı

10 *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 297-298.

tarafa ispiyon edilmesi üzerine kendisi aynı tuzağa çekilerek imparatorun gemisine davet edilmiş, bu esnada esir alınmıştı. İlyas Bey'in eşi olan Hatun ise bu gelişmeleri yakından takip ederek hemen olaya müdahil olmuş, kocasını kurtarmak için kurtuluş fidyesi (nakit para) hazırlayarak imparatorun gemisine gelmiştir. Hatun, kocasının salıverilmesi için imparatoru iknaya çalışmış ve bu bağlamda son derece akıllıca bir söylemle bunu başarmıştır. Şöyle ki İlyas Bey'in eşi bu Hatun, kocasının salıverilmemesi halinde kendisinin komşu diğer Türk beyleri tarafından baskıya uğrayacağını ve bu nedenle de onlardan biriyle evlenmek zorunda kalacağını ileri sürerek, Bizans'ın böyle bir gelişmeden zararlı çıkabileceğini ima etmiştir. İmparator ise hatunun bu öngörüsünün doğru olduğunu hesaba katarak İlyas Bey'i serbest bırakma kararı almıştır. Hatunun verdiği para, hediye ve rehineler sayesinde İlyas Bey serbest bırakılmıştır.[11] Hadisenin 1357 yılı civarında olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla bu Hatun o tarih itibarıyla hayatta, devlet işlerinde aktif ve sağlıklı görünüyor.

Görüldüğü üzere İlyas Bey'in eşi Hatun, kocasının esareti günlerinde onu yalnız bırakmamış, devletin dizginlerini eline alarak ne yapacağına dair şahsi kararını vermiş ve diplomasi dilini iyi kullanarak kocasını kurtarmıştır. Bu şekilde o, aynı zamanda beyliğinin şerefini de korumuştur. Bu hatunun imparatorun gemisine tek başına gitmesi söz konusu değildir. Beraberinde Saruhanoğlu devlet adamları ve tercümanların da olduğu bellidir. Bahsi geçen bu hatunun devlet yönetme tecrübesi yanında uluslararası ilişkiler bağlamında da bilgi birikimi mevcuttu.

İsfahanşah Hatun

Orta Anadolu'da güçlü bir siyasi yönetim kurduğunu gördüğümüz Erdene Bey'in eşlerinden biri de İsfahanşah Hatun idi. Bu hanım, İlhanlıların devamı olan Celâyirli Devleti hanedanına mensuptu. Erdene Bey'in baş hatunu olduğunu gördüğümüz ve yukarıda kendisinden

11 Nikephoros Gregoras, "Şehzade Halil'in Sergüzeşti," Çev. Yanko İskender Hoçi, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, 1/4 (1 Teşrinevvel 1326), Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul 1328, s. 243-244.

bahsettiğimiz Togay Hatun'un 1339 yılı civarındaki vefatı sonrasında, yani Erdene Bey'in son yıllarında İsfahanşah Hatun'un beyliğin siyasi ve diplomatik hayatında öne çıktığı belli oluyor. Kocası Erdene'nin 1352 yılındaki ölümünden sonra İsfahanşah Hatun'dan doğma oğlu Mehmed Bey (1352-1365) tahta çıkarıldı. İsfahanşah Hatun'un bütün çabalarına rağmen genç ve tecrübesiz Mehmed Bey iktidarı kısa süreliğine (1354-1355) kardeşi Cafer Bey'e kaptırdı. Sonunda ise beyliği yeniden ele geçirdi. Mehmed Bey'in idaresinden memnun olmayan dönemin beylerinden Hacı Şadgeldi ve Hacı İbrahim gibi devlet adamları, bu hükümdarı Ekim 1365 tarihinde Sivas'ta öldürerek ortadan kaldırdılar. İsfahanşah Hatun'un bu tarihe kadar oğlunun devlet işlerine yardımcı olduğu, ancak dönemin kargaşa ortamında devletin zayıflamasına engel olamadığı anlaşılıyor.

İsfahanşah Hatun, XIV. yüzyılın ikinci yarısındaki Anadolu Türk Beylikleri'nin siyasi hayatında etkili olan güçlü hanedan kadınlarından biridir. Onun adı, torunu Ali Bey (1365-1380) zamanında da siyasi ve sosyal hadiseler içerisinde zikredilmektedir. Bu hatun, Ali Bey'in babaannesi olarak devlet işlerinde dizginleri elinden bırakmamıştır. Ancak Moğol ve Türkmen boylarının Sivas ve Kayseri başta olmak üzere Orta Anadolu'da yarattığı istikrarsızlık ve devlet adamları arasındaki sonu gelmez çekişmeler yüzünden İsfahanşah Hatun'un çabaları da sonuçsuz kalmış ve devlet her geçen gün kan kaybetmeye devam etmiştir.

İsfahanşah Hatun, 1379 yılı civarında Bağdat'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Onun o tarihlerde Bağdat'ı merkez olarak kullanan Celâyirli Devleti hükümdarını ziyaret ettiği belli oluyor. Nitekim İlhanlıların son döneminde devlet adamlarından Emîr Hüseyin'in oğlu Büyük Şeyh Hasan 1339'da Bağdat'a yerleşmiş ve 1410 yılına kadar devam edecek olan Celâyirli hanedanının temellerini atmıştı. Dolayısıyla İsfahanşah Hatun, bu meşhur başkentte Celâyirli hükümdarı Şeyh Hüseyin (1374-1382)'in sarayında siyasi ve diplomatik temaslarda bulunmuştur. Bu hatun daha sonra Bağdat'tan Anadolu'ya dönmek için yola çıktığında yanında çok sayıda mal, eşya ve kıymetli ziynetler olduğu halde Sivas'a hareket etti. Ancak

o tarihlerde Erzincan beyi olan Emîr Mutahharten adına Erzurum valiliği yapan Orduşah adlı bir bey, yolda İsfahanşah Hatun'un önünü kesti ve onun yüklü miktardaki mal, nakit para, eşya, mücevher, ziynet ve hayvanlarına el koydu. Bu hadise Sivas'ta duyulunca devlet ileri gelenleri toplanıp ne yapılması gereğini konuştular. Çıkan karara göre, hazırlanacak bir ordu Erzurum'a kadar giderek esir İsfahanşah Hatun ve maiyetini, mallarını, eşyalarını kurtarıp dönecekti. Ancak Sivas'ın ileri gelenleri ve bazı şeyhler araya girerek bu orduyu yarı yoldan çevirdiler. Birkaç gün sonra ise İsfahanşah Hatun serbest bırakıldı ve yarım kalan yolculuğunu tamamlayarak memleketi Sivas'a ulaştı. Ancak İsfahanşah Hatun, başına gelen bu elim vakadan ötürü son derece üzgün, daha da ötesi kızgındı. Bu nedenle Sivas şehrine girişi esnasında kendisini karşılamaya çıkanlara incitici sözler söyledi, onları suçlayıcı ifadelerde bulundu. Erdene Beyliği hükümdarı Ali Bey'in büyükannesi olması dolayısıyla hiç kimse bu hatuna cevap veremedi.

İsfahanşah Hatun, Sivas'a geldikten sonra torunu Ali Bey üzerinde etkin olmaya başladı. Devlet işlerini kendi elinde toplamaya çalıştı. Esasen bu kadın, Bağdat'taki ikamet günlerinde Şehzade Şeyh Ali'nin yönetimine de müdahale etmiş, onun üzerinde otorite kurmuştu. Şimdi aynı otoriteyi Erdene hükümdarı olan torunu Ali Bey üzerinde kurmayı planlamakta idi. Ancak Ali Bey, kolay itaat altına alınır bir karaktere sahip değildi. İsfahanşah Hatun, Ali Bey'in bu dik başlı tavırlarının müsebbibi olarak Vezir Kadı Burhaneddin Ahmed'i ve Nâib Seyyidî Hüsâm'ı görüyordu. Bu yüzden adı geçen bu iki şahsa karşı düşmanca tavırlar sergiliyordu.[12]

İsfahanşah Hatun, torunu Ali Bey'in evlilik teşebbüsüyle ilgili bir hadisede de taraf olmuş ve olaylar içerisinde etkin rol almıştır. Hadise özet olarak şu şekilde vuku bulmuştur: Bir gün İsfahanşah Hatun, Kadı Burhaneddin Ahmed'i ve Seyyidî Hüsam'ı yanına çağırarak onlara iltifatlarda bulundu ve Ali Bey hakkında bazı şeyler anlattı. Buna göre torunu Ali Bey, İsfahanşah Hatun'a bir haberci

12 Aziz bin Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 162-163.

göndererek kendi soylarından biriyle yani Erdene hanedanına mensup bir ileri gelenin kızıyla evlenmek isteğinde bulunmuş ve büyük annesinden bu konuda yardım talep etmişti. İsfahanşah Hatun da kendi erkek kardeşinin çocuklarından birinin kızını torunu Ali Bey'e gönderdi. İsfahanşah Hatun'un iddiasına göre bu kız çok güzeldi ve bazı büyük beyler istemesine rağmen Hatun bu kızı kimseyle evlendirmemişti. Ali Bey ise kendisine gönderilen bu değerli hanedan kızıyla ilgilenmemiş ve onu nikâhına da almamıştı.

İsfahanşah Hatun, Kadı Burhaneddin ve Seyyidî Hüsâm'a bu hadiseleri aktardı ve onlardan Ali Bey'e gidip kızı nikâhına alması ya da büyükannesine geri göndermesi konusunda aracılık etmelerini istedi. Kadı Burhaneddin elçilik görevini yerine getirdi ve Ali Bey'e giderek durumu anlattı. Ancak Ali Bey hadiselerin iç yüzünün göründüğünden farklı ve karışık olduğunu dile getirdi ve bu karışık ve biraz da utanç duyulacak bazı vakaları büyük annesine anlatmaktan utandığını da ifade etti. Bunun üzerine Kadı Burhaneddin, olayı çözme sözü verdi ve ilgili nikâhın gerçekleşmesini sağlamak için Seyyidî Hüsâm'la da sık sık buluşma gereği duydu. Öyle ki Kadı Burhaneddin, Ramazan ayı içerisinde iftar etmek için Seyyidî Hüsâm'ın evine gitti. İsfahanşah Hatun ise bu gelişmeleri yakından takip etti ve torunu Ali Bey'e gönderdiği bir mektupta "Bazen nâib (Seyyidî Hüsam) vezirin evinde, bazen de vezir (Kadı Burhaneddin) nâibin evinde gizli görüşmeler yapıp işler çevirmekteler. Senin hiçbir şeyden haberin yok, kendine dikkat et" demek suretiyle güya Ali Bey'i uyardı.[13]

Ali Bey, bu mektup üzerine Seyyidî Hüsâm ve Kadı Burhaneddin'in sadakatinden yersiz bir şüpheye düşmeye başladı. Ayrıca o, nikâhın kıyılması noktasında da ağır davranmakta ve büyükannesi ile de uzun süredir görüşmemekte idi. Ali Bey'in nikâh konusunda isteksiz olduğunu görünce Kadı Burhaneddin de işi ağırdan almaya başlamıştı.

Bu sırada Ali Bey, güvendiği adamlarından birini büyükannesine göndererek "İsfahanşah Hatun'un da hazır bulunacağı Ramazan Bayramı törenini nerede yapmam uygun olacaktır" sorusunu

13 Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, s. 163-164.

sordurdu. Böyle bir soruya sinirlenen İsfahanşah Hatun "Koca Ramazan ayı geçti de torunum (Ali Bey) bir defa bile yanıma gelip benimle iftar etmedi. Şimdi kalkmış benden tören yerini soruyor. Hem o kim oluyor da Ramazan Bayramı töreni düzenliyor. Onun yaptığı törenden ne hayır gelir!" tarzında sözler sarf ederek tepkisini gösterdi. Bu cevap Ali Bey'e aynen aktarıldığında Ali Bey üzülüp kızarak büyükannesi hakkında ağır sözler söylemeye başladı. Bunun üzerine Kadı Burhaneddin, Ali Bey'i yatıştırmak için İsfahanşah Hatun'un kendisine sevgisinden dolayı böyle şeyler söylemiş olabileceğini veya büyükannesinin Ali Bey'in bilmediği başka şeyler bildiğini ileri sürerek durumu kurtarmaya çalıştı. Ali Bey ise İsfahanşah Hatun'un Kadı Burhaneddin hakkında da kötü şeyler düşündüğünü söylemesine rağmen Kadı Burhaneddin fevri davranmaktan çekindi. Ali Bey, İsfahanşah Hatun'un gerçek niyetini öğrenmek için ona bir adamını gönderse de yaşlı hatun Ali Bey'in bizzat huzuruna gelmesini istedi. Ancak Ali Bey, büyükannesinin katına gitmekten çekindi. Bu sefer İsfahanşah Hatun, Kadı Burhaneddin ve Seyyidî Hüsam'ın gönderilmesini talep etti. Ali Bey bunu kabul etti ve Kadı Burhaneddin'e Hatun'la görüşmede alttan almamasını ve gereken cevabı vermekten çekinmemesini tembihledi.[14]

Kadı Burhaneddin, İsfahanşah Hatun'un katına giderek kendisini Ali Bey'in gönderdiğini ve Seyyidî Hüsâm'ın ise yorgun olduğu için gelemediğini bildirdi. İsfahanşah Hatun, Ali Bey'le birlikte Kadı Burhaneddin'i de suçladı. Ali Bey'in, bahsi geçen kızla nikâhının neden hâlâ kıyılmadığının hesabını Kadı Burhaneddin'den sordu. Hatta onu kendisine düşman olmakla itham etti. Kadı Burhaneddin, Ali Bey'in bu kızla evlenmek istemediğini, dolayısıyla da kendisinin bir şey yapamadığını söyledi. Hatun, bu defa da torununun evlenmek istemediği haberini kendisine niye haber vermediğine dair suçlamada bulundu. Kadı Burhaneddin ise Ali Bey'in izni olmadan bunu da yapamayacağını bildirince İsfahanşah Hatun daha ileri gitmeyip Kadı Burhaneddin'in huzurdan çıkmasına müsaade ederek görüşmeyi sonlandırdı.[15]

14 Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, s. 164.

15 Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, s. 165.

Görüldüğü üzere İsfahanşah Hatun, torunu Ali Bey üzerinde bir egemenlik ve otorite tesis ederken aynı zamanda Kadı Burhaneddin Ahmed gibi dirayetli devlet adamları üzerinde de bir tahakküm oluşturmaya çalışmıştır. İsfahanşah Hatun ile Ali Bey arasında bir daha ciddi bir sürtüşme olup olmadığı hakkında kaynak ayrıntı vermemiştir. Zaten bu hadiselerden sonra İsfahanşah Hatun fazla yaşamamış, Sivas'ta 1380 yılında vefat etmiştir. Onun devletin toparlanması uğruna giriştiği eylemler, aslında Ali Bey'e ve devletin yönetim kadrosuna zarar vermiş, dolayısıyla Erdeneoğulları Beyliği biraz daha zayıflamıştır.

Melek Hatun

Melek Hatun, Karamanoğlu Alâaddin Ali Bey'in eşi olup, aynı zamanda Osmanlı hükümdarı I. Murad (1362-1389)'ın kızıdır. Karamanoğulları Beyliği, XIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren gerek Selçuklulara ve gerekse de İlhanlılara karşı bağımsız bir politika izlemiş, bu uğurda her iki devletle askerî çatışmaya girişmekten çekinmemiştir. Karamanoğulları, Anadolu'da en uzun ömürlü beyliklerden biridir. Beyliğin hükümdarlarından Ali Bey, Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin meşru varisi olma iddiasıyla Osmanlılara karşı sert bir politika izledi, ancak bu devlete karşı mağlup olmaktan kurtulamadı. Neticede iki siyasi güç arasında hısımlık kurularak barış sağlanmaya çalışıldı. Bu çerçevede I. Murad'ın kızlarından Melek Hatun'un Karamanoğlu Ali Bey ile evlilik fikri ortaya atıldı. Ali Bey, elçi ile kıymetli hediyeler göndererek Osmanlı sultanından bu kızı istedi. Ayrıca Ali Bey, söz konusu evlilik akdinin ve nikâhın icrası için Karamanoğulları devlet adamlarından ve ileri gelen eşraftan Mevlânâ Musliheddin ile Mahmud Paşa ve Hacı Beyler oğlu Süleyman Paşa ve diğer ileri gelen beyleri Bursa'ya gönderdi (1381 veya 1378). Bir kısım kaynaklara göre ise teklifi I. Murad yapmıştır.[16] Her ne olursa olsun bu evlilik sayesinde iki taraf da birbirin-

16 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, I, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 152; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 13-14; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul

den emin olmak istemiştir. Söz konusu evlilik Ali Bey'in ilk evliliği değildir. Nitekim bu bey, bahis konusu evlilikten önce amcazadesi Musa Bey'in kızı ile evlenmişti.

Nefise Hatun adı ile *Sultan Hatun/Hatun Sultan* unvanını da taşıyan Melek Hatun, Beylikler devrinde Anadolu'da siyasi hadiseler ve sosyal hizmetler içinde öne çıkan bir hanedan kadınıdır. Onun iki beylik arasındaki siyasi ilişkilerde belirleyici olma gayreti taşıdığı görülüyor. Nitekim Ali Bey, kayınatası I. Murad'a karşı cephe almaktan vazgeçmediği için bu hükümdar Ali Bey'in başkenti Konya önlerine ulaşmıştı. Ali Bey barış teklif etmesine rağmen I. Murad güveyisinin bu teklifini reddetmiş ve iki taraf arasında harp vuku bulmuştu. Yapılan savaşı kaybeden Ali Bey, Konya kalesine çekilip buradan tekrar bir elçi heyeti gönderse de I. Murad onları huzuruna kabul etmedi. Ali Bey, bu durumda topraklarını ve hatta hayatını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Kayınatasının sert tavrını yumuşatmak için son çare olarak karısı Melek Hatun'u elçi olarak Osmanlı karargâhına gönderme kararı aldı. Melek Hatun da babası I. Murad ile görüşmek için onun karargâhına hareket etti. Osmanlı kaynaklarına bakılırsa Ali Bey, eşini göndermeden önce ona şu sözlerle hitap ederek durumun vahametini anlattı: "Eğer beni babanıza affettirmezseniz, babanız Konya'yı alır ve beni de öldürür. Lütfedip bana yardım edin. Babanız hünkârın elini öperek benim günahlarımı affettirin." Melek Hatun, kocası Ali Bey'in bu denli çaresiz olduğunu görünce, beylik ileri gelenlerinin de içinde bulunduğu bir elçilik heyeti oluşturdu. Kendisi de bu heyetin başında olarak babası I. Murad'ın karargâhına giderek huzura çıktı. Sultan, kızını ve Karamanlı elçilik heyetini iyi karşılayıp ağırladı. Melek Hatun, diplomasi dilini ve baba kız ilişkilerinin samimi ve sıcak yüzünü kullanarak babası I. Murad'ı barışa ve kocası Ali Bey'in affedilmesine ikna etti. Kocasının bir daha Osmanlıya karşı başkaldırmayacağı garantisini verdi. Neticede I. Murad, kızına Ali Bey'i affettiğini, gelip elini öptüğü takdirde beylik topraklarını tekrar ona bırakacağını söyledi. Bunun üzerine Melek Hatun, kocası Ali Bey'e haber

2011, s. 22.

göndererek sabahleyin karargâha gelip Sultan Murad'ın huzuruna çıkmasını tavsiye etti. Ali Bey gerçekten de sabahleyin Konya'dan çıkarak Osmanlı sultanının huzuruna çıktı ve özür dileyerek affını istedi. O da Karamanoğulları yönetimini tekrar Ali Bey'e verdi. Osmanlılar aleyhine bundan sonra faaliyette bulunmama ve aldığı yerleri de boşaltma şartıyla iki taraf arasında barış sağlandı (1386).[17]

Melek Hatun, kocasının ricasıyla babası nezdinde yürüttüğü elçilik vazifesini layıkıyla yaparak, eşi Ali Bey'in tahtını, topraklarını ve belki de hayatını kurtarmaya vesile olmuştur. Bu hanım, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu beyliklerinde elçilik görevi ifa eden seçkin hanedan hatunları arasındaki yerini almıştır.

Diğer taraftan Ali Bey, bahsi geçen bu yenilgiden pek de ders çıkarmayıp her fırsatta Osmanlı aleyhine faaliyet yürütmekten geri durmadı. Bu durum I. Murad'ın 1389 tarihinde Kosova Muharebesi'nde şehit düşmesi sonrasında Osmanlı tahtına çıkan oğlu Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında da devam etti. Ali Bey'in eşi Melek Hatun, Yıldırım Bayezid'in kız kardeşi idi. Ancak bu hısımlık iki devlet arasındaki barışı teminde yeterli bir gerekçe değildi. Bu nedenle Ali Bey, Yıldırım'ın Eflak seferinde olduğu bir sırada Ankara'ya saldırarak tahribatta bulundu. Anadolu Beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa'yı da esir alarak Konya'ya döndü. Yıldırım ise buna fena halde sinirlenerek ordusuyla Konya önlerine geldi. Muhasara sonucunda Ali Bey yakalanarak idam edildi. Arkasından Lârende de Yıldırım'ın eline geçti (1398). Bu esnada Melek Hatun Lârende şehrinde bulunuyordu. Bu hanım, kardeşi Yıldırım Bayezid'in eline esir düşmüş oldu. Yıldırım, kız kardeşi Melek Hatun ile ondan doğma yeğenlerini alarak Bursa'ya götürdü. Melek Hatun'un uzun yıllar Karamanoğulları saraylarında ikamet ettiği anlaşılıyor. Daha sonra ise dört yıl kadar kaldığı Bursa'dan 1402 Ankara Savaşı sonrasında ayrılarak tekrar Karaman memleketine dönmüş ve kısa süre sonra orada vefat etmiştir. Kabri, 1381-1382 tarihinde kendi inşa

17 Neşrî, *Osmanlı Tarihi*, s. 103-104; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, I, s. 159-164,166-167; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, s. 142; Alıç, *Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler*, s. 95-97.

ettirdiği Sultan Hatun Medresesi'nin bahçesindeki türbededir.[18] Görülüyor ki Melek Hatun, kocasının Osmanlılara karşı katı politikasının kurbanı olmuş, özellikle de kardeşi Yıldırım Bayezid'in Anadolu Türk beyliklerine karşı takındığı sert tutuma karşı elinden bir şey gelmemiştir.

Paşa Kerîme Hatun

Germiyanoğulları Beyliği hükümdarlarının eşleri ve kızlarından devlet yönetiminde, siyasette ve uluslararası diplomaside öne çıkan birkaç hatun ismi bilinmektedir. Bunlardan biri Paşa Kerîme Hatun (Paşa Kerce/Paşa Kirece) olup, bu hanım Germiyanoğlu II. Yakup Bey'in zevcesi idi. Osmanlı hükümdarı II. Murad, bu hatuna olan saygı ve hürmetinden dolayı ona *Şah Ana* diye hitap etmekte idi. Bu hitap hem iki beylik arasındaki karabeti göstermekte, hem de seçkin ve saygın saray hanımlarına hitap şekillerine örnek teşkil etmektedir.

Paşa Kerîme Hatun, 1425 yılında icra olunan bir düğün merasimi dolayısıyla kaynaklarda zikredilmiştir. Şöyle ki Osmanlı Devleti ile Candaroğulları Beyliği arasında 1423 yılında vuku bulan muharebeyi kaybeden Candaroğlu İsfendiyar Bey (1385-1440), Osmanlı hükümdarı II. Murad ile bir muahede imzalamayı başararak beylik topraklarını olası bir istiladan kurtarmıştı. Muahede şartlarından biri de iki taraf arasında karşılıklı evliliklerle hısımlık tesis edilmesi idi. Buna göre İsfendiyar Bey, torununu II. Murad'a eş olarak verecek, II. Murad'ın iki kız kardeşi de İsfendiyar Bey'in oğulları ile evlendirilecekti. İlk önce Bursa'dan Kastamonu'ya bir dünür heyeti gönderilerek İsfendiyar Bey'in torununun düğünü icra edildi. Bu aşamada Kastamonu'ya gelini almaya giden heyet içerisinde II. Murad'ın görevlendirdiği *Şah Ana* lakaplı Paşa Kerîme Hatun da vardı. Gelin alma heyetinde ayrıca Sultan Mehmed'in dadısı Dadı Hatun, Halil Paşa'nın annesi Merih (Meriç) Bola ve karısı Hatun da vardı. Kastamonu'daki düğün merasiminin sonunda, II. Murad'ın *mihr-i muaccel* olarak gönderdiği paralar, çeşitli takı ve eşyalar gerekli

18 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 22.

yerlere teslim edilerek İsfendiyar Bey'in torunu, Germiyanoğlu Yakup Bey'in karısı Paşa Kerîme'ye ve Dâye Hatun'a emanet edilerek Bursa'ya gönderildi (1425). Paşa Kerîme Hatun, 1429 yılı sonrasında vefat etmiş ve Kütahya'da İmaret Mescidi içindeki mihrabın arkasına, eşi II. Yakup Bey'in yanına defnedilmiştir.[19]

İlaldı Hatun

XV. yüzyılın ilk yarısında Karamanoğulları Beyliği'nin başında bulunan II. İbrahim Bey, Osmanlı hanedanından Çelebi Mehmed'in kızı ve dolayısıyla da Sultan II. Murad'ın kız kardeşi İlaldı Hatun ile evlenmiştir. Bu evlilik 1425-1427 yılları arasında olmuştur. Bu hısımlık sayesinde Osmanlılar, Karamanoğulları'nın içişlerine karışma fırsatı kovalarken, II. İbrahim Bey ise bu devletin desteğiyle Karamanoğulları tahtına çıkmayı hedeflemişti. II. İbrahim Bey, babası II. Mehmed Bey'in ölümü sonrasında amcası Ali Bey'in baskısına maruz kalmıştı. Ancak eşi İlaldı Hatun'un da desteğiyle Karamanoğulları tahtına çıkmayı başardı. Buna rağmen II. İbrahim Bey, baba ve dedelerinin politikasına uygun olarak ilk fırsatta Osmanlılar aleyhine icraata başlayarak sınır tecavüzlerinde bulundu. Yaylaya çıkan halka baskınlar yaptırdı. Beypazarı, Sivrihisar, Seyyid Gazi, Bolvadin, Kütahya, Ankara, Akhisar, Beyşehir yörelerine saldırarak çevreye zarar verdi. Nihayet II. Murad, Karamanoğulları'na tamamen son vermek için büyük bir hazırlık yaptı. Karaman topraklarına girerek ilerlemeye başladı. II. İbrahim Bey ise Taşeli'ne kaçmak zorunda kaldı. O, burada II. Murad'la barış yapabilmenin yollarını aradı. Bu bağlamda kendisini affettirebilmek için karısı İlaldı Hatun'u devreye soktu ve onu ağabeyi Sultan II. Murad'a elçi olarak gönderdi. İlaldı Hatun, beraberinde Karamanlı devlet adamlarından Vezir Kara Server Ağa (Server Bey/Server Paşa) ve diğer seçkin bir heyetle Sultan II. Murad'ın karargâhına gitti (846/1442). Elçilik

19 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi,* Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, Koç Kültür Sanat A.Ş, İstanbul 2003, s. 176,444; *Neşrî, Osmanlı Tarihi*, s. 230; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* II, s. 142-143; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, s. 237; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 50-51.

heyeti Osmanlı sultanının yanına gidip; Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in *kendisine yakışanı yaptığını, Allah karşısında kendi yüzünü kara çıkardığını, buna rağmen II. Murad'dan onun bağışlanmasını, II. İbrahim Bey gibi zulüm etmemesini* istediler. İlaldı Hatun da söz alarak, ağabeyine "Madem ki gelip benim evimi (memleketimi) böyle harap edecektiniz, o halde beni buna niye verdiniz?" şeklinde sitemkâr bir çıkış yaptı ve ağlamaya başladı. II. Murad bunun üzerine Karamanoğlu veziri Kara Server Ağa'dan İbrahim Bey'in bir daha kötülük yapmayacağına dair teminat istedi ve ona şöyle dedi: "Sen benden dileklerde bulunduğun beyinin dediklerine inanır mısın?" Server Ağa ise "Hünkâr'ım, II. İbrahim Bey'in önceki hatalarında ben onun yanında değildim. Bu hatasını da gönlüm kabul etmez, ama bu yanlışının sebebi Turgutoğulları'nın kandırmasıdır. II. İbrahim Bey bir hata yaptığını, bir daha olmayacağını söylüyor, ben kullarını bu sözlere inandırdı." cevabını verdi. Müzakerelerden sonra iki taraf arasında barış akdi yapıldı.[20]

Görüldüğü üzere İlaldı Hatun, ağabeyinin bağışlama duygularını harekete geçirmiş, onu ikna etmeyi başararak kocasının topraklarını, tahtını ve canını kurtarmıştır. İlaldı Hatun, elçilik görevi dışında da elbette Karamanoğulları devlet siyasetinin içerisinde idi. Ayrıca o, Konya'da adına bir Dârulhuffâz da inşa ettirerek kalıcı eser bırakmıştır. Vefat tarihi 1444 yılı sonrasına tekabül etmektedir.

Hatice Hatun/Mısrî Hatun

Hatice Hatun, Dulkadiroğlu Beyliği hükümdarı Halil Bey'in oğlu Mehmed Bey (1399-1442)'in eşidir. Bu hanım aynı zamanda XIV. yüzyılın ikinci yarısında Orta Anadolu'nun kudretli Türk hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'in kızıdır.

20 Dukas, *İstanbul'un Fethi-Dukas Kroniği (1341-1462)*, Çev. V. Mirmiroğlu, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 142-143; *Âşık Paşazade, Osmanoğulları'nın Tarihi,* s. 204; Neşrî, *Osmanlı Tarihi*, s. 251-254; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, II, s. 205-207; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, s. 257; Hamit Şafakçı, "Osmanlı ile Karamanlı Arasında Bir Kadın: İlaldı Hatun," *Belleten*, 84/299, Nisan 2020, s. 110-111,120-126.

Dulkadiroğulları, bugünkü Güney Anadolu'da Maraş, Elbistan dolaylarına egemen olmuş büyük ve uzun ömürlü bir Türkmen beyliğidir. Kurucusu Karaca Bey'dir. Ancak bu kuruluş işlemi, bölgeyi elinde bulunduran Memlûk Devleti hükümdarı Nâsır Muhammed'in emriyle gerçekleşmiştir. Buna göre, Dulkadiroğulları'nın temelleri 1337 yılında atılmış ve Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirdiği 1515 yılına kadar bu beylik devam etmiştir.

Dulkadiroğulları hükümdarlarının eşleri ve kızlarının bahsi geçen bu uzun beylik tarihinde siyasi olaylar içerisinde etkin olmaları elbette şaşırtıcı değildir. Dulkadirli beylerinin eşlerinden bazıları komşu devlet ve beylik hükümdarlarının kızları idi. Hatice Hatun da yukarıda belirtildiği üzere bu şekilde her iki yönüyle güçlü hanedanlara mensup bir hanımdır.

Hatice Hatun, Dulkadirli siyasi hayatında diplomatik meselelerde beyliğin tıkanan yönlerinin açılması için emek sarf etti. Şöyle ki Memlûk Devleti tâbiiyetinden çıkmaya çalışan Dulkadirli Mehmed Bey'in bu asi tavrı karşısında Memlûk sultanı Şeyh el-Mahmudî (1412-1421) Elbistan'a hareket edip daha önceden Dulkadiroğulları'na bırakılan Antep ve Darende'yi geri alarak Mısır'a dönmüştü (1414). Mehmed Bey ise oğlu kumandasında birlikler göndererek Memlûklere karşı isyan eden Şam valisi Kanibey'i destekledi. Fakat Memlûk sultanı bu isyanı bastırınca Mehmed Bey'in oğlu esir alınarak Kahire'ye gönderilip hapse atıldı. Mehmed Bey, bir yıl boyunca oğlunu kurtaramayınca çözüm olarak eşi Hatice Hatun'u Sultan Şeyh el-Mahmudî'nin nezdine elçi olarak gönderdi. Hatice Hatun, Memlûk başkentinde iyi karşılandı, kendisine iltifat edilip ikramlarda bulunuldu. En sonunda ise Memlûk sarayında sultanla görüştü. Eşi Mehmed Bey'in Memlûklere karşı menfi bir harekette bulunmayacağına dair ona söz verdi, karşılığında ise oğlunun salıverilmesini talep etti. Sultan Şeyh el-Mahmudî ise Hatice Hatun'u kırmayarak oğlunu serbest bıraktı (Ocak 1417). Bu olumlu gelişme sonrasında Hatice Hatun, oğlunu yanına alarak Dulkadirli ülkesine geri döndü. Ancak Mehmed Bey, Memlûklere olan düşmanca tavrını sürdürmeye devam etti ve Darende ile Besni'yi topraklarına kattı.[21]

21 Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, TTK, Ankara 1989, s. 42.

Hatice Hatun, ilerleyen yıllarda kocasının tam bir destekçisi olarak devlet işleyişinde sorumluluklar üstlenmeye devam etti ve umumiyetle de hepsinden yüzünün akıyla çıkmayı başardı. Nitekim Dulkadirlilerin komşusu Karamanoğlu İbrahim Bey, Kayseri'yi Dulkadiroğulları'ndan geri almak için Memlûk sultanına elçi göndererek senelik 10 bin dinar vergi vermeyi teklif etmiş ve kıymetli hediyeler mukabili bölgenin tekrar kendisine bırakılmasını istemişti. Memlûk sultanı Barsbay (1422-1438) ise bu teklifi kabul etmişti (Nisan 1435). Dulkadiroğlu Mehmed Bey bunun üzerine eşi Hatice Hatun'u Memlûk sultanına elçi gönderdi. Hatice Hatun, ikinci bir defa daha Kahire'ye gitti. Sultan Barsbay'ın huzuruna çıkarak eşinin Kayseri'nin kendi uhdesinde kalması talebini iletti. Ayrıca daha önceleri Maraş valisi iken Memlûkler tarafından Maraş'ın ele geçirildiği günlerde esir alınarak Kahire'ye götürülüp birkaç aydır rehin tutulan oğlu Feyyaz Bey'in de serbest bırakılmasını rica etti. Hatice Hatun, kocasının iyi niyet göstergesi olarak gönderdiği Kayseri şehrinin anahtarlarını da Sultan Barsbay'a sundu. Buna ilave olarak Kayseri'nin senelik vergisinin de en kısa sürede gönderileceğini bildirdi. Sultan Barsbay, Dulkadirli hanedan hanımı Hatice Hatun'un bu tekliflerini kabul etti. Mehmed Bey'in oğlu eski Maraş valisi Feyyaz Bey'i serbest bırakarak onu görev yerine gönderdi. Diğer oğlu Süleyman Bey'i de Kayseri valiliğine atadı (1435).[22] Dulkadirli Mehmed Bey, eşinin diplomatik becerisinden son derece memnun olarak Memlûklerle iyi ilişkilerini devam ettirmek istedi. Ancak Karamanoğlu İbrahim Bey ise Dulkadirli-Memlûk yakınlaşmasından rahatsız olarak Mehmed Bey'in ülkesini yağmalama akınlarına çıktı.

Hatice Hatun, beyliğine ve kocasına karşı icra ettiği bu yüksek hizmetler sayesinde hem beyliği Memlûk sultanlarının gazabından korumuş, hem de kocasının belli ölçüde saltanat süresini uzatmıştır. Çünkü daha önceki Dulkadirli beyleri, umumiyetle Memlûk sultanlarının talimatlarıyla ya asılmışlar ya da suikastlara kurban gitmişlerdi. Mehmed Bey yarım asra yakın bir süre iktidarda kalmış ve eceliyle ölmüştür.

22 Yinanç, *Dulkadirli Beyliği*, s. 49.

Hatice Hatun, siyasi faaliyetleri dışında hayır işlerine de vakit ayırmıştır. Nitekim bu hatun, kocası Mehmed Bey'in Kahire'de Mescid-i Aksa'nın kuzey tarafında Memlûklerin izniyle inşa ettirdiği Kadiriye Medresesi'ni tamir ettirmiştir (836/1432-1433).[23] Hatice Hatun'un kocasının ölümünden az önce veya az sonra vefat ettiği anlaşılıyor.

Hamza Bey'in Annesi Hatun

Hamza Bey, Dulkadirli hanedanından Alâaddin Ali Bey'in oğludur. Ali Bey, Dulkadiroğulları Beyliği'nin başında bulunan Nasreddin Mehmed Bey'in kardeşi olup 1426 yılında vefat etti. Oğlu Hamza Bey ise babasının ölümünden sonra Memlûk sultanı Barsbay ile ilişkileri geliştirdi ve ona her zaman itaat etti. Hatta annesi olan Hatun'u Şubat 1430 tarihinde Kahire'ye elçi olarak gönderdi. Bu Hatun, Sultan Barsbay'ı sarayında ziyaret etti. Sultan onu son derece ihtiram ile karşılayıp ağırladı ve oğlu Hamza Bey'in gönderdiği hediyeleri kabul etti. Hamza Bey bu şekilde annesi Hatun'u vesile kılarak Memlûk sultanına itaatini doğrudan sunmuş oldu. İlerleyen günlerde Sultan Barsbay, bu saygısının karşılığında Hamza Bey'i amcası Mehmed Bey'e karşı destekledi ve Maraş'ın valiliğini ona verdi.[24] Hamza Bey'in annesi olan bu hatunun da onunla birlikte Maraş'a yerleşmiş olması ihtimal dâhilindedir. Vefat tarihinin ise 1430 yılından sonra olduğu bellidir.

Bu hanım, Dulkadiroğulları hanedanından bir şehzadenin annesi olarak Dulkadirliler adına siyasi ve diplomatik faaliyetlerde rol almıştır. Aynı zamanda bu hatun, bir Dulkadirli hanedan mensubunun annesi sıfatıyla Memlûk sarayına gitmiş, elçilik ve arabuluculuk yaparak Beylikler Dönemi Türk kadınının siyaset ve diplomasi becerisini en iyi şekilde yansıtmıştır.

İbrahim Bey'in Annesi Hatun

İbrahim Bey, Ramazanoğulları (1352-1608) Beyliği hükümdarlarındandır. Ramazanoğulları, Memlûk Devleti'nin muvafakati

23 Yinanç, *Dulkadirli Beyliği*, s. 130.

24 Yinanç, *Dulkadirli Beyliği*, s. 48,49.

neticesinde XIV. yüzyılın ortalarında Çukurova bölgesinde ortaya çıkmış uzun ömürlü bir Türk beyliğidir. Kurucusu Ramazan Bey'dir. Yerine geçen oğlu Ahmed Bey Memlûk hükümdarı Sultan Ferec ile ilişkilerini güçlendirmek amacıyla 1410 yılında Kahire'ye gitti. Ahmed Bey'in kızlarından biri Sultan Ferec ile evli idi. Bu hanım, sultanın baş hatunu idi. Bu hısımlığın da katkısıyla Ahmed Bey ile Memlûk sarayı arasındaki iyi ilişkiler bu beyin 1417 yılındaki ölümüne kadar sürdü. Ahmed'in yerine ise Ramazanoğulları tahtına oğlu II. İbrahim Bey geçti. Bu bey babasının iktidarının son yıllarında Tarsus valiliğine getirilmişti. İbrahim Bey'in tahta çıktığı sırada Memlûk sultanı Şeyh el-Mahmudî, Güney Anadolu'da otoriteyi sağlamak için 1417 yılında Amik taraflarına gelmişti. Sultan burada bulunduğu sırada Ramazanoğlu İbrahim Bey, beraberinde annesi, eşi, oğulları, akrabaları ve bazı Üçok aşiret mensupları olduğu halde Halep'te sultanın huzuruna çıktı. Sultan, İbrahim Bey'in annesine hususi bir hürmet gösterdi, onu görünce ayağa kalktı ve bu hatuna ikramlarda bulunarak memnuniyetini kazandı. İbrahim Bey'e de hilat giydirdi. Bu sıcak karşılama sonrasında İbrahim Bey Memlûk sultanına tekrar itaatini arz etti. Diğer taraftan İbrahim Bey, Tarsus'un yönetiminin kendisine geri verilmemesine içerleyerek kısa müddet sonra Memlûk Devleti'ne cephe aldı ve bu amaçla Karamanoğulları'na yaklaştı. 1418 yılında Karamanoğlu II. Mehmed Bey'in kızı ile evlendi. Bu sayede kendisine bir müttefik kazanmış oldu. Karamanoğulları ve Ramazanoğulları kuvvetleri birlikte Tarsus'u ele geçirseler de Memlûk sultanı Şeyh el-Mahmudî'nin gönderdiği birlikler bu ittifakı bozguna uğrattı. Tarsus Karamanoğulları'na geçti (Ekim 1418). Bunun üzerine İbrahim Bey, annesini tekraren devreye sokarak onu Kahire'ye Sultan Şeyh el-Mahmudî'nin sarayına elçi olarak gönderdi (Zilhicce 821/Ocak 1419). Bu hatun, sultanın huzuruna çıkarak oğlunun gönderdiği hediyeleri sunup Tarsus meselesini gündeme getirdi. Oğlunun hatalarının bağışlanmasını istedi ve onun Memlûk Devleti'ne olan bağlılığının devam ettiğini ileri sürdü. Ancak Şeyh el-Mahmudî, İbrahim Bey'in ikiyüzlü ve dengesiz politikasına son derece kızmış olduğu için hatuna bu sefer hürmetkâr davranmadı ve hatta onu

tutuklatarak hapse attırdı. İbrahim Bey, Memlûklere karşı mücadelesini sürdürse de nihayet Ocak 1427'de yakalanarak idam edildi.[25]

İbrahim Bey'in annesinin Memlûk sultanından ilk ziyarette hürmet ve iltifat görmesine şaşırmamak gerekir. Çünkü XIV-XV. yüzyıllarda Anadolu Türk devlet ve beyliklerinde güçlü karakterdeki hanedan hatunlarına bu usule uygun muamelatta bulunulması âdettendi. İbrahim Bey'in annesi Hatun'un Memlûk sultanından bu derece saygı görmesi, onun gerek kendi çevresinde ve gerekse de uluslararası diplomasi trafiğinde saygın bir yer edindiğinin göstergesidir. Bu hatun, büyük ihtimalle başka diplomatik görevlerde de yer almıştı. Bununla birlikte Hatun, Memlûk sultanını ikinci ziyaretinde ise beklenen saygıyı görememiştir. Çünkü bu defa Hatun'un oğlu İbrahim Bey, Memlûklere açıktan cephe almış, yani itaat çizgisinden çıkmış ve sultanı hiddetlendirmişti. Bu öfke ile Sultan Şeyh el-Mahmudî, Ramazanoğlu beyinin annesi Hatun'u dinlemediği gibi onu hapse attırmaktan da çekinmemiştir. Esasen her dönem ve her şartta devletlerarası münasebetlerde herkes kendi çıkarına göre hareket ediyor, kadın erkek fark etmeksizin hata yapan bedelini ödüyordu. Burada ise bedel Ramazanoğlu hanedan hatunu tarafından ödenmiş görünüyor. İbrahim Bey'in annesi Hatun'un daha sonra serbest bırakıldığı ve ülkesine döndüğü anlaşılıyor. Bu hatunun vefat tarihinin 1420 yılı sonrası olduğu bellidir.

Sonuç

Anadolu'da XIII. yüzyıl sonlarından itibaren Türkiye Selçukluları'nın ve XIV. yüzyıl ortalarından itibaren de İlhanlı Devleti'nin siyasi mirasını devralarak Türk siyasi geleneğini devam ettirmiş olan çok sayıda beylik mevcuttur. Bu beyliklerin hükümdar, bey ve devlet adamları kadar bunların anneleri, eşleri ve kızları da siyaset sahnesinde yer yer boy göstermeyi başarmışlardır. Bu çalışmamızda Anadolu'da Beylikler Dönemi'nde hanedana mensup kadınların siyasi ve diplomatik faaliyetleri ele alınmıştır. Elde ettiğimiz sonuçlara göre

25 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 177; Faruk Sümer, "Ramazanoğulları," *TDV. İA*, Cilt: 34, İstanbul 2007, s. 443.

Anadolu Türk Beylikleri'nin hanedan kadınları, mensubu oldukları beyliği veya onun başında bulunan hükümdarı temsilen elçilik vazifesi icra etmişler, diplomatik temaslarda bulunarak taraflar arasında arabuluculuk yapmışlar ve bu gayretleri neticesinde çoğu zaman rakip güçler arasında barışın sağlanmasına katkı sunmuşlardır.

Bu çalışmamızda hanedan hatunlarından 12 güzide şahsiyeti incelemiş bulunuyoruz. Ele aldığımız bu hatunların kronolojik olarak sıralanmak suretiyle incelemeye tabi tutulmasına dikkat edilmiştir. Bu şekilde en azından Anadolu'da Beylikler Dönemi'nin başlangıcı olan XIII. yüzyılın son çeyreğinden bu dönemin zevale yüz tuttuğu XV. yüzyıl ortalarına kadarki devrede kadınların siyasi hayatta ne ölçüde bir ağırlığa sahip olduklarının safhalarını takip etmek mümkün olmuştur. Bu çerçevede ilk örnek olarak Menteşeoğulları Beyliği'nin kurucusu ve isim babası olarak kabul edilmiş olan Menteşe Bey'in eşi Hatun'la işe başlanmıştır. 1290'lı yıllarda faal olduğunu ve Bizanslılarla mücadele etme gayreti içerisinde beyliğine hizmet ettiğini gördüğümüz bu hatunu, devamında diğer beylik hatunları takip etmiştir. Nitekim XIV. yüzyıl boyunca sırasıyla Pervâneoğulları'ndan Gazi Çelebi kızı Hatun, Erdene Bey'in eşi Togay Hatun, Osmanoğulları'ndan Orhan Bey'in eşi Nilüfer Hatun, Saruhanoğulları'ndan İlyas Bey'in eşi Hatun, Erdeneoğulları'ndan Ali Bey'in babaannesi İsfahanşah Hatun, Karamanoğulları'ndan Ali Bey'in eşi Melek Hatun siyasi ve diplomatik ilişkilerde varlıklarını ve becerilerini ispat etmişlerdir. XV. yüzyılın ilk yarısında ise Germiyanoğulları'ndan II. Yakup Bey'in eşi Paşa Kerîme Hatun, Karamanoğulları'ndan II. İbrahim Bey'in eşi İlaldı Hatun, Dulkadiroğullarından Mehmed Bey'in eşi Hatice Hatun, aynı hanedandan Hamza Bey'in annesi Hatun ve Ramazanoğulları'ndan İbrahim Bey'in annesi Hatun bu şekilde mensup oldukları beyliğin başında bulunan eşleri veya oğulları adına siyasi eylemlerde yer almışlardır. Bu hatunlar devlet işleyişinde yaşanan tıkanmaların giderilmesi noktasında taşın altına ellerini koymuşlardır.

Beylikler Dönemi hanedan hanımları, öncelikle kocalarının veya oğullarının saltanatının devam etmesi için çaba sarf etmişlerdir.

Çünkü onların tahttan indirilmesi demek kendi kadın saltanatlarının da sona ermesi anlamını taşımakta idi. Bu çerçevede hatunlar, bir yandan mevcut iktidarlarını sağlama alırken diğer yandan da yaşanan bir taht mücadelesinde kendi oğullarını tahta çıkarma çabası içerisinde olmuşlardır.

Beylikler Dönemi Anadolu'sunun hanedan hatunları, pratik zekâlarını ve saray tecrübelerini çok iyi kullanarak, bazen de hırslı karakter özelliklerinin avantajıyla temsil ettikleri saltanatın ve hanedanın ömrünü uzatmaya çalışmış, beylik makamındaki oğullarını veya eşlerini koruma içgüdüsüyle hareket etmişlerdir. Bu hanımlar etkili ve özlü sözler söyleyerek karşı tarafı ikna etme becerisi göstermişlerdir. Karamanoğulları'ndan Melek Hatun ve İlaldı Hatun bu şekilde Osmanlı hükümdarlarının kızları olarak babalarını veya ağabeylerini ikna konusunda başarılı olmuşlardır. Bu başarının arka planında elbette ki akrabalıktan kaynaklanan güçlü duygusal bağlar bulunmaktadır. Dulkadirli hanedanından Hatice Hatun da bu manada diplomatik başarılara imza atmıştır.

Beylikler Dönemi hatunları, elçilik vazifelerinde genellikle ziyaret ettikleri hükümdara hediyeler sunmayı ihmal etmemişlerdir. Bu hatunlar umumiyetle gittikleri saraylarda ayakta karşılanmışlar, itibar görmüşler ve istekleri de geri çevrilmemiştir. Bunun istisnası olarak Ramazanoğlu İbrahim Bey'in annesi gösterilebilir. Çünkü o Kahire ziyaretinde Sultan Şeyh el-Mahmudî tarafından tutuklanmış ve hapse atılmıştır. Burada bu hatunun bir hatası söz konusu olmayıp oğlunun siyasi hatalarının bedelini annesi ödemiştir. Buna rağmen bu hatunun hayatına dokunulmadığı anlaşılmaktadır.

Beylikler Dönemi Türk hanedan kadınları, elçilik vazifeleri esnasında nerede ne zaman hangi sözleri söyleyeceklerini, diplomasi dilini ne şekilde kullanacaklarını çok iyi biliyorlardı. Hatta bu hatunlar şehir yönetme, valilik yapma, elçi kabul etme, misafir ağırlama, vergi düzenlemeleri, askerî seferlere iştirak etme gibi diğer pek çok birikim ve beceriye de sahiptiler. Bu hatunlar silah kullanmayı ve ata binmeyi biliyorlar, uzun ve meşakkatli yolculuklara dayanabiliyorlar ve dahası ölümü veya tutuklanmayı da göze alabiliyorlardı.

Onların karşı tarafın zaaflarından yararlanma, kadınlık masumiyetini ve inceliğini bir silah olarak kullanma gibi esnek becerilere sahip olduklarını da burada belirtmeliyiz.

Beylikler Dönemi'nde Anadolu'da hanedanlar arasındaki evlilikler siyasete şekil vermiştir. Bu evliliklerin bir tarafında yer alan hanedan hanımları, mensubu oldukları beylik ile aynı zamanda gelin geldikleri saray arasında diplomatik sorumluluklar alarak siyasette yeni bir belirleyici unsur olarak öne çıkmışlardır. Kadınlık hırslarına yenik düşerek devlet işleyişini düzeltecek yerde işleri iyice karıştıran hatunlara da bu çalışmamızda yer vermiş bulunuyoruz. Bunlardan İsfahanşah Hatun'u burada özellikle zikretmek gerekir.

Sonuç olarak Beylikler Dönemi'nde Anadolu'da Türk hükümdarlarının eşleri, kızları ve anneleri olan hatunlar, hayır hasenat ve sosyal hizmetlerden başka siyasette ve diplomaside de varlıklarını ispat etmişler, Türk kadınının dirayetli, özverili ve aynı oranda iş bitirici yapısını ortaya koymuşlardır.

Kaynakça

Alıç, Samet, *Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler*, Selenge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2021.

Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi,* Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, Koç Kültür Sanat A.Ş, İstanbul 2003.

Çayırdağ, Mehmet, "Kayseri'de Basılmış İslami Paralar," *Kayseri Tarihi Araştırmaları I*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Haziran 2022, s. 179-203.

Dukas, *İstanbul'un Fethi-Dukas Kroniği (1341-1462)*, Çev. V. Mirmiroğlu, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013.

Esterâbâdî, Aziz bin Erdeşir, *Bezm ü Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Göde, Kemal "Eratnalılar (1327-1381)", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016, s. 291-328.

Gregoras, Nikephoros, "Şehzade Halil'in Sergüzeşti," Çev. Yanko İskender Hoçi, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, 1/4 (1 Teşrinevvel 1326), Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul 1328, s. 239-252.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, I, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2014.

Kaya, Selim – Yağcı, Mehmet, "Aleksios Philanthropenos'un Batı Anadolu'daki Faaliyetleri ve İsyanı," *Social Science Studies,* Cilt: 5, Sayı: IV, 2017, s. 714-729.

Kitapçı, Zekeriya, *Türk ve Selçuklu Hatunları*, Yedikubbe Yayınları, Konya 2008.
Müneccimbaşı Ahmed ibn Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel (Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi; 1299-1481),* Çev. Ahmet Ağırakça, Akdem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.
Neşrî, Mehmed, *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485),* Sad. Necdet Öztürk, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.
Roux, Jean-Paul, "Ortaçağ Türk Kadını: II. Türk Kadını Hakkında Ortaçağ Bilgileri," Çev. Gönül Yılmaz, *Erdem*, Cilt: 6, Sayı: 18, 1990, s. 693-724.
Sümer, Faruk, "Ramazanoğulları," *TDV. İA*, Cilt: 34, İstanbul 2007, s. 442-445.
Şafakçı, Hamit, "Osmanlı ile Karamanlı Arasında Bir Kadın: İlaldı Hatun," *Belleten*, 84/299, Nisan 2020, s. 105-134.
Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.
Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, 4. Baskı, Ankara 1988.
Yakupoğlu, Cevdet, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu), XIII-XV. Yüzyıllar*, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2023.
Yinanç, Refet, *Dulkadir Beyliği*, TTK, Ankara 1989.
Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar,* I, TTK, Ankara 1991.

HÂREZMŞAHLARDA (1097-1231) KADIN VE İKTİDAR

*Meryem Gürbüz**

Giriş

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092)'ın gulâmı olarak sarayda yükselen Anûştegin Garcaî, sadakatle hizmetinin ödülünü aldı ve Hârezm idaresi mansıbını elde etti. 1097 yılında Hârezm valiliğine fiilen oğlu Kutbeddin Muhammed (ö. 1128) tayin edildi. O, Selçuklu Devleti'ne bağlı kalarak bölgeyi yirmi yıl yönettiği süre zarfında; emniyeti sağlamak, halkın refahını temin etmek, ilim ve sanat faaliyetlerini desteklemek suretiyle Hârezmlileri memnun etti. Onun yönetimi sırasında elde ettiği başarı, Anuşteginoğulları iktidarının temellerinin atılmasını sağladı. Hârezmşah Atsız (1128-1156)'ın kendi müstakil hakimiyetini kurma konusundaki hırsı, Selçuklu Devleti'nin çökmekte olduğunu iyi tahlil etmiş olması ile ilgilidir. İl-Arslan (1156-1172) da babasının siyasetini devam ettirdi ve oğlu Tekiş (1172-1200) döneminde devlet, imparatorluk sınırlarına ulaştı. Sultan Muhammed (1200-1220) zamanında dışarıdan bölgenin en güçlü ve büyük devleti olarak görünen Hârezmşahlar, Cengiz Han'ın ilk darbesiyle yıkılmaya başladı. Her ne kadar Celâleddin Hârezmşah (1220-1231) yıkılışı durdurmak için düşmanla savaştıysa da başarılı olamadı. Onun ölümüyle Hârezmşahlar Devleti son buldu. Bu hızlı yıkılışı araştırmak ve yorumlamak tarihçilerin hâlâ ilgisini çekmektedir.

Devlet yönetimini elinde bulundurma anlamıyla iktidar, anlayışlar ve telkinlere açık olmasına rağmen en çok geleneklere bağlıdır.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Hâremşahlar zamanında Kanglı-Kıpçak unsurların yoğun bir şekilde devlet bünyesine katılması Türk geleneklerini hâkim kıldı. Devlet yönetiminde kadının varlık göstermesi de geleneklerle açıklanabilir. İktidarın tek aktörü şüphesiz gelenekler değildir. Nitekim Hârezmşahlar zamanında dini yorumcular, özellikle tasavvuf ve tarikatlar ile ulemâ da siyasetin unsurları arasındadır. Ayrıca iktidarın kararlarına askeri bürokrasinin tesiri de yadsınamaz.

Hârezmşahlar zamanında hanedan kadınlarının hangi yollarla devlet yönetimine dahil olduğu bu çalışmanın odak noktasıdır. Kadının iktidarda var olmasının meşruiyetinin nasıl sağlandığı da açıklanmaya çalışılmıştır.

Kadın ve İktidar: Yorumlar ve Görüşler

Ortaçağ İslâm dünyasının erkek yazarları kadınlar hakkında çeşitli görüşlere sahiptirler. Devlet yönetiminde kadının varlığı konusunda dini yorumlar içeren metinler ve siyasetnameler ana kaynaklarımız arasındadır. Kadının kamusal görevlerde bulunamayacağı hususunda İslâm uleması fikir birliği içindedir ve yüzlerce yıl hakim olan bu görüş aynı gerekçeler ile tekrar tekrar savunulmuş ve etkisini sürdürmüştür. Modern araştırmacılar kadınlar hakkında İslâm ulemasının görüşlerini sosyokültürel etkilere, milli aidiyetlerin temsili olan geleneklere bağlamaktadırlar.[1] Bahsi geçen kaynaklarımızda kadınlar hakkında olumlu görüşler birçok şarta ve detaya bağlıdır. İyi kadın tanımlaması ve ideal iyi, daha doğrusu ideal Müslüman kadının nasıl olması gerektiği belirlenirken "erkeğe göre" bir derecelendirme merkeze konulmuştur. Erkeğe nispetle kadının tanımına ulaşılmış ve gene erkekle mukayese edilerek ondan aşağı durumda olduğuna hükmedilmiştir. Sonuç olarak da ideal Müslüman kadının erkeğe tamamıyla, kayıtsız şartsız itaati şart koşulmuştur. Kadın özünde tehlikeli, şehvet düşkünü, fesat ve fitne kaynağı olabilecek potansiyeli bünyesinde barındıran bir varlıktır ve bu haliyle

1 Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslâmiyet'e Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019, s. 108.

kötüdür.[2] Kadın hakkındaki dini yorumları uzun süre geniş aydın çevrelerce kabul gören ve birbirlerini etkileyen İbn Sinâ (ö. 1037), Gazâlî (ö.1111), Zemahşerî (ö. 1144) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 1210) gibi alimler konuyu hemen hemen aynı temel çerçevede ele almışlardır. Gelenekselleşmiş Kur'an yorumlarında kadın hakkındaki görüşler temel olarak yaratılış ve kaburga kemiği, zayıflık ve noksanlık, şeytanla iş birliği ve ihanet, fitne gibi başlıklar altında toplanmıştır. Kadın ile ilgili algı ve anlayışları şekillendiren bu başlıklara kamuda görev yapıp yapamayacağı, şahitlik ve miras ile zevcelik ve annelik başlıklarını da ilave etmeliyiz. Kronolojik olarak baktığımızda; Örneğin İbn Sinâ ve Gazâlî kadını, yaratılış itibariyle erkeğe göre öncelikle akıl olmak üzere birçok yönden zayıf kabul ederler. Kadın erkeğin hizmetkarıdır ve temel vazifesi doğurmak suretiyle neslin devamını sağlamaktır. Kadın akli noksanlığı sebebiyle geçimini temin etme ve sorunları çözmede acizdir. Kadının sahiplenilmesi gerekir. Bunu erkek yapabilir. Dolayısıyla erkek bakabileceği kadar kadın alabilir. Kadın, erkekle nikahlandığında yasal olarak onun efendiliğini de kabul etmiş sayılır. Kadın, efendisi olan erkeğe itaat etmek zorundadır. Öyle ki her dediğini yapmalıdır. Çünkü nikah efendi olan erkekle köle olan kadın ilişkisini tayin etmektedir. Egemen olan kesinlikle erkektir ve ona itaat etmemek Allah'a başkaldırmak gibidir. O halde ideal Müslüman kadının ilk vazifesi erkeğine itaat etmektir. Klasik İslâm düşüncesinde bu görüşlerin ispatı olarak erkeğin üstünlüğünü baştan kabul eden yazarlar erkeğe nispetle kadını tanımlamayı seçmişlerdir. Bu görüşlerini ispat için temel savunuları Adem'in Havva'dan önce yaratılması, Havva'nın Adem'in kaburga kemiğinden yaratılması ve cennetten kovulmanın sebebinin Havva'nın hatası olmasıdır.[3]

Gazâlî kadınlar hakkında son derece olumsuz görüşler ileri sürer. O, sadece kadının aile içindeki yerini sıkı kurallarla tespit etmekle kalmaz, toplumsal hayatta ona çok dar bir alan bırakmanın

2 Hülya Altunya, "İslâm Düşüncesinde Metafizik ve Tarih İkileminde Kadın," *Dini Araştırmalar*, C. 19, S. 49 Kadın Özel Sayısı, Kasım 2016, s. 100-101.

3 Öztürk, *Cahiliyeden İslâmiyet'e Kadın*, s. 80-88.

gerekliliğini savunur. Ona göre; toplum, "ancak erkek üstünlüğünü teşvik edecek kurumlar vasıtasıyla ve kadınların tecrit edilmesiyle ayakta kalabilir." Kadının yıkıcı gücünün sınırlanması sosyal hayat açısından Gazâlî tarafından öncelenmiştir. Çünkü erkek ancak kadın kat'i surette sınırlanırsa "sosyal ve dini vazifelerini yerine getirebilir."[4] Modern araştırmacılar Gazâlî'nin bu görüşünü ve Abbasîlerdeki kadına dair uygulamaları İslâm peygamberinin ölümünden sonra erkeklerin onlar üzerinde kurduğu üstünlüğe, hegemonyaya ve kadın hakkındaki dine dayalı görüşlerde bozulmaya bağlamaktadırlar.[5]

Hârezmşahlar devri Kur'an yorumcularından meşhur Zemahşerî, kadın konusuna bahsi geçen bu geleneksel yorumları benimser; kadını erkeğe göre derecelendirerek onu daha aşağıda kabul eder. Zemahşerî'nin kadına bakışında egemen olan gerekçe; "süse düşkün ve nazlı yetişmiş, kendisini savunacak konuşma yeteneğine sahip olmayan kadınların akıllarının erkeğe göre eksik olduğu, onların yaşamını süs ve konforun yansıttığı" temeline dayanır. Zemahşerî şöyle yazmaktadır: "Denilmiştir ki, bir kadın nadiren konuşması gerektiğinde lehine olan delili söylemek istese çoğunlukla aleyhine olanı söyler."[6]

1210'da ölen Fahreddin er-Râzî de erkeğin kadından üstün olduğunun sabit olduğunu savunarak "kadınların erkeğin elinde aciz bir esir gibi" olduğunu kaydeder. Er-Râzî şöyle der: "Hiş şüphesiz kadın dışarı çıkmaktan ve ortalıkta arz-ı endam etmekten acizdir. Zira kocası ve akrabaları onu evden dışarı çıkmaktan meneder. Ayrıca kadının aklı kıt, yanılma payı çoktur. Üstelik erkeklerle bir arada bulunduğunda dedikodu mevzu olur. İşte bütün bu sebeplere binaen kadın, erkekten daha acizdir."[7]

Müslüman yazarların kadına karşı bu tutumlarının pratik hayatta genel kabul görerek uygulanır olması şehirliler için bile imkânsız

4 Caner Taslaman, Feryal Taslaman, *İslâm ve Kadın*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2019, s. 41-43.

5 Taslaman, *İslâm ve Kadın*, s. 39-45

6 Zemahşerî, *El-Keşşâf 'an Hakâ'ıki Ğavâmidı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl Keşşâf Tefsiri (Metin-Çeviri)*, çev. N. Çağıl, A. Hatip, M. Kaya, Ö. Çelik, M. Erdoğan, N. Uzun M. Öztürk, H. Öğmüş, ed. Murat Sülün, C. 6, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2000, s. 20.

7 Öztürk, *Cahiliyeden İslâmiyet'e Kadın,* s. 114, 118.

görünüyor. Örneğin Gazâlî, Müslüman bir kadının görevlerini şu şekilde sıralamıştır: "Evinin derinliklerinde oturmalı, iğini elinden bırakmamalı, komşuları ile konuşmamalı, ancak gerektiğinde onlara gitmeli, evinden kocasının izniyle çıkmalı, izinle çıktığında da çarşı-pazardan geçmeyip tenha yolları seçmelidir."[8] Din konulu metinler bir ideolojiyi kazandırma işlevini üslenmeleri bakımından iktidarı etkileyebilir ve etkin siyasi ve sosyal işlevsel yetkilere sahip olanlar tarafından savunulabilir, yürürlüğe girebilirdi. Nitekim kadına karşı bu olumsuz yaklaşımlar, anlayış ve yorumlar devlet idaresi hakkında öğütler vermeyi amaç edinen nasihatname türü eserlerin yazarları tarafından da yer yer dile getirilmiştir.

Kadınlar hakkında iyi kadın-kötü kadın ayrımı yaparak ideal kadının nasıl olması gerektiği konusunda çeşitli gerekçeler ve örneklerle görüşlerini ifade eden Müslüman yazarlar devlet yönetimine dair işlere kadınların karıştırılmaması konusunda da fikir birliği içindedirler. Kadının siyaseten muktedir olması, devlet yönetimi işlerine doğrudan dahil olması bir tartışma başlığı değildir. Kadının, hükümdarı karar alırken etkileme ihtimali söz konusu olabilir, bu da bertaraf edilmelidir. Artık konu, hükümdara yakın, hanedan ailesinin üyesi, asil, saraylı kadınların sultanı tesirleri altında bırakma ihtimali ile ilgilidir. Kadın aldatıcıdır. Siyasetname türünde yazılan eserlerde hükümdarlara verilen nasihatler arasında kadınlara karşı dikkatli olunması salık verilir. Örneğin Gazâlî, hükümdarı bu konuda ikaz ederek "dünya erkekleri aldatan kötü kadına benzer" demektedir. Ona göre eğer hükümdar kadınlara aldanırsa helak olur.[9] Gene Gazâlî idealindeki hükümdara seslenerek: "Eğer yönetimdeki amacın başına süslü taçlar takmak ise kadın tabiatlısın. Çünkü süslenmek ve güzel elbiseler içinde zevk almak kadın işidir"[10] demektedir. Hükümdarın yönetim işlerine kadınları dahil etmemesi için ne yapması gerektiği Nasîrüddin Tusî (ö. 1274) tarafından formüle

8 Taslaman, *İslâm ve Kadın*, s. 42.

9 İmam Gazâlî, *et-Tibru'l-Mesbûk fi Nasîhati'l-Mülûk Yöneticilere Altın Öğütler*, çev. Hüseyin Okur, Semerkand Yayınları, İstanbul 2014, s. 66.

10 Gazâlî, *et-Tibru'l-Mesbûk fi Nasîhati'l-Mülûk Yöneticilere Altın Öğütler*, s. 83.

edilmiştir. Tusî'ye göre hükümdar kadınlara danışmamalıdır, hatta "kadınlar ve çocuklar gibi zayıf akıllılar ile yönetim işlerini kesinlikle konuşmamalıdır.[11] Tusî'nin XIII. yüzyılda dile getirdiği bu görüşler, 1092 senesinde ölen ve ölümünden az evvel bir siyasetname yazan hemşehrisi Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün görüşleri ile aynıdır. Asırlarca etkisini sürdürecek olan devlet işlerine kadınların karışmasına dair erkeklerin hissettiği endişe *Siyasetname*'de temellendirilmeye ve gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın (1220-1237) da başucu kitapları arasında gösterilen[12] eser, ortaçağ İslâm dünyasının iktidar ve kadın hakkındaki genel görüşleri ile uyumludur. Nizamülmülk'e göre peçeliler, yani sultanın kadınları asttır ve üst yapılmamalıdır. Çünkü kadınların "akılları mükemmel değildir ve onların asıl görevleri hanedan soyuna asil çocuklar doğurmaktır." Kadının asili, namuslu ve dindarı övülmeye layıktır ancak asla "ferman verici olmamalıdır." Çünkü "olup biteni erkeklerin gördüğü gözle göremezler ve etraflarında bulunanların etkisi altında kalır ve ona göre buyruk verirler. Neticede verdikleri buyruk gerçeğin hilafına olur ve "padişahın haşmeti zarara uğrar, fesat doğar, halk sıkıntı içine düşer" ve hatta "hem devlet hem dinde karışıklık çıkar. Reayanın malları telef olur, devlet ileri gelenleri incinir." O halde yapılması gereken "padişah karısının padişaha musallat olmamasıdır. Eğer olursa "rüsvalık, şer, fitne ve fesattan başka bir şey olmaz."[13] Vezirin Sultan Melikşah'ın eşi Terken Hatun'dan duyduğu rahatsızlık kalemine de yansımıştır. Nitekim eserinde kadınların yönetim işinden uzak tutulması bahsine epeyce yer ayırmış ve hikayelerle savını ispatlamaya çalışmıştır. Hukuki bir temele dayandırılmayan, sadece geçmişteki kötü örneklerin hikayesinin alıntılanmasına odaklanan vezir, bunları duygularına

11 Abdullah Özbolat, Aslı Emine Çomu, "Kadının Toplumsal Konumunu Siyasetnameler Üzerinden Okumak: Tipolojik Bir Yaklaşım," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, 2018, s. 1161.

12 Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri," *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2018, s. 1-31.

13 Nizamülmülk, *Siyâset-Nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 132.

tercüman etmiştir. Örnekler ustaca seçilmiştir. Dönemin anlatılarında, edebiyatında büyük işler yapan isimler olarak adları sıklıkla anılan tarihteki hükümdarlara ve onların eşlerinin işlere karışmasının sonuçlarına yer vermiştir. Değişik uluslardan seçtiği çarpıcı örneklerle hükümdar eşlerinin devlet işlerine karışmasının nasıl ve hangi felaketlere yol açacağının altını çizmiştir. Hadis yazdırdığı bilinen Nizamülmülk, kadın konusuna zayıf bir hadisin lafzını ekleyerek İslâm Peygamberinin eşini dinlememesi örneğini de savını kuvvetlendirmek için kullanmıştır.[14] Gene aynı dönemde yazılan, bir ortaçağ şark klasiği şöhretini elde eden Keykavus'un *Kabûsnâme*'sinde de kadına bakış açısı farksızdır.[15]

Konumuzu ilgilendiren XI-XIII. yüzyıl Müslüman yazarları, kadına kamuda yer verme konusunda daha önceki örnekleri bilmelerine rağmen çok katı bir tutum sergilemişlerdir. Örneğin kadın hakimlik yapabilir diyen Taberî'yi (ö. 923) eleştiren Mâverdî (ö. 1058), onun savını "pek itibar edilemez" bulmuştur. Çünkü ona göre kaza, yargılama işlerinde, hakimliğin şartı öncelikle erkek olmaktır; "her ne kadar kadının sözleri hukuken hüküm ifade etse de idari işlerde erkeklerden derece bakımından aşağıdadır." Ona göre kadınlar hakimlik yapamayacağı gibi "devamlı azim, sabır ve görüş isteyen" vezirliği de yapamazlar, hatta" idari işlerle meşgul olmaları onlar için pek şok sakınca meydana getirir."[16]

Selçuklular ve ardılları olan Hârezmşahlar zamanında Müslüman aydın çevrelerce savunulan bu görüş ve yorumlar medreselerde okutuluyor, şehzade eğitimlerinde etkili olabiliyor, iktidar sahibi erkekleri etkiliyor ve sonuçta, en azından şehirli kadınların yaşamını belirleyebiliyordu. Ancak oluşturulan bu ideal yönetim anlayışında kendilerine yer bulamayan kadınlar güç elde ederek siyaset ve devlet idaresine dahil olmaya pratikte devam etmişlerdir. Hârezmşahlar'da hükümdar eşlerinin devlet yönetimine yasal ve meşru bir şekilde

14 Nizamülmülk, *Siyâset-Nâme*, s.132-135.

15 Keykâvus, *Kabusnâme*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 116-124, 131-134.

16 Maverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniye İslâm'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul 2018, s. 73, 137.

katılması ise diğer birçok Türk devletinde olduğu gibi yönetime dair anlayışlar ve geleneklerle açıklanabilir.

Kadın Ve İktidar: İnanç ve Gelenek

"Hârezm, Anuşteginoğullarından önce bir bilim ve sanat merkezi olarak gelişmişti. Pozitif bilimlerden tıp, kimya, mineraloji, matematik ve yer ölçümünün yanı sıra din, dil, edebiyat, mantık ve felsefe gibi sahalarda önemli eserler yazıldı. Hârezmşahlar zamanında da özellikle başkent bir kültür merkezi olarak önemini artırmış, iktidar tarafından ilim-kültür çalışmaları himaye ve teşvik edilmiştir. Hekim Cürcânî'nin (ö. 1137) Hârezmşah Kutbeddin Muhammed ve oğlu Atsız'a ithaf ettiği eserler Anadolu'da daha sonra gelişecek Türkçe tıp çalışmalarını etkilemiştir. Hârezmşahlar dönemi pozitif bilimlerde yeni ilerlemelerle değil, İslâmî ilimlerle daha çok meşgul olunan ve eserler yazılan bir devredir. Kelâm, nahiv, mantık, tefsir, hadis gibi sahaların yanı sıra dil ve lügat sahalarında da çalışmalar yapılmıştır.[17] Ancak döneme damgasını vuran saha tasavvuftur. IX. yüzyıldan itibaren etkisini hızla artıran tasavvufi konular Hârezmşahlar zamanında çok popülerdi ve geniş çevrelere ulaşıyordu. Bu zamana kadar yazılan tasavvuf ehlinin faziletlerine, sûfîlerin çeşitli görüşlerine ve etkili sözlerine yer veren, hatta "ibadetlerin fıkhi taraflarının yanı sıra manevi ve tasavvufi anlamlarına" dair yazılan eserlere yenileri ekleniyordu. er-Râzî tefsirinde "tasavvufi açıklama ve değerlendirmelere" yer veriyor, tasavvufla ilgilenen tarikatlar Tanrı'ya ulaşmak için en doğru yolun kendilerininki olduğunu ve başka tarikatların sapkın olduğunu göstermek için uğraşıyor, şeyhliğin çoğunlukla babadan oğula veya kıymetli müride geçtiği bir sistemle siyasi ve toplumsal hayatta varlık göstermeye çalışıyorlardı. Temel konu başlıkları hakikat, sırlar, nefsin terbiyesi, takvâ, tövbe, temizlik, tevekkül, dünyaya bel bağlamama, zikir ve bâtın kavramları etrafında şekilleniyordu. XII. yüzyıla gelindiğinde "özel halleriyle herkesin ulaşamayacağı

17 Bkz. Gülseren Ceceli, *Hârizmşahlar Devletinde İlmî Hayat (1097-1231)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 48-126.

bilgilere ulaşan velîler vardı ve bunlar arasında da havas ve hâssu'l-havas" şeklinde hiyerarşi çoktan olmuşmuş bulunuyordu.[18]

Hârezmşahlar zamanında tasavvufi görüşler ve sûfîler altın çağını yaşıyordu. Şeyhe intisap ve onun terbiyesinden geçme temelinde örgütlenen tarikatlar hızla güçlenmişti. Saray ve saraya özenen zengin çevrelerce himaye ediliyor, böylece güçlerine güç katıyor ve halk üzerinde de yadsınamaz bir tesire sahip bulunuyorlardı. Fuad Köprülü'nün söylediği gibi: "Selçuklular ve Hârezmşahlar zamanında Müslüman Türk memleketlerinin hemen her tarafında ve bilhassa Müslüman İran tesirinin en fazla hissedildiği medeni büyük şehirlerde tasavvuf cereyanı pek kuvvetli bir surette yerleşmişti."[19] Siyasi işlere de dahil olan şeyhler, güçlerini "kesin inançlı" müridlerinden alıyorlardı. Müridlerin sayıca çokluğu döneme dair anlatılan hikayelerde kendini göstermektedir. Ayrıca siyasette baştan beri yer edinmiş olduklarını Hârezmşah Atsız zamanında görüyoruz. Atsız, Sencer'e isyan edip sultanla yaptığı savaşı kaybedince, Ahû Pûş adında bir zahidi af dilemek için sultanın huzuruna göndermişti (1148).[20] Onun halk için merhamet dilemeye gidişine bakılırsa hem Hârezmliler hem de Sultan nezdinde dervişlerin bir mevkii olduğu anlaşılabilir. Hükümdarların onları idare etmek hususunda kimi zaman bocaladığını, hatta bu güç karşısında siyaseten geri adım attığını görebiliyoruz. Örneğin Hârezmşah Alâeddin Muhammed, Mecdüddin Bağdadî'yi öldürttüğünde (1219?) devlet bünyesinde en güçlü tarikat olan Kübreviye'ye dokunmuş oldu ve anlatılanlara göre tarikatın şeyhinden kısa bir süre sonra özür dilemeye mecbur kaldı.[21] Şeyhin evine giderek vaazlarını dinleyenler arasında Terken

18 Reşat Öngören, "Tasavvuf," *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 121-122.

19 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976, s. 197.

20 Alâeddîn Atâ Melik Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 254; İbrahim Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara, 1992, s. 58.

21 V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 400; Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 220.

Hatun da vardı. Mecdüddin Bağdadî'nin Hârezmşah'ın Bağdat'tan hekimlik yapması için getirttiği, Kübreviye tarikatının kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ'ya (ö.1221) intisap ederek onun tarafından on beş yıl abdesthane temizliğiyle görevlendirilmesi, tarikatların yapılanması ve işleyişi açısından dikkat çekicidir.[22] Tasavvuf tarikatlarına kadınlar da yakın ilgi gösteriyordu. Hârezmşahlar hanedanının en güçlü kadını olarak kaynaklarımızda yer bulan Muhammed Hârezmşah'ın annesi Terken Hatun, Kübreviye'nin hamisi durumundaydı. Öte yandan Bahâeddin Veled'in (ö.1231) vaazını resmeden bir minyatürde şeyh minberde konuşurken kalabalık bir kadın grubunun ilgiyle onu dinlediği, taraftarları arasında kadınların bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir ve Hârezmşahlar zamanını yansıtmaktadır.[23] *Menâkıbü'l-ʿârifîn*' de yer alan anlatıda bir yandan Bahâeddin Veled'in soyu Hârezmşahlar'a bağlanırken diğer yandan da sultan onun karşısında acz içinde gösterilerek ona tabir yerindeyse gözdağı verilmektedir. Öyle ki Bahâeddin Veled, mümkün olduğu halde, sultanlık tahtına oturmayı istememiş, alimlerin sultanı olmayı tercih etmiştir. İlahi güçlerle donatılmış olarak tasvir edilen Bahaeddin Veled sultana kızarak bölgeden ayrılırken Moğollar'ın onun devletini yıkacağı kehanetinde de bulunmuştur.[24] Bu anlatının bir benzeri Necmeddin Kübra ile ilgilidir. Mecdüddin Bağdadî'nin öldürülmesi haberini alan Necmeddin Kübra, Sultan Muhammed Hârezmşah'ın mülkünü kaybedeceğini söylemiştir.[25] Bütün bu anlatılar gerçeği yansıtmasa da tasavvuf şeyhlerinin nasıl bir güce ulaştıklarını göstermeleri bakımından önemlidir. Tasavvuf hareketleri Moğollar önünden kaçanlar sayesinde Anadolu'da iyice yoğunlaşmıştı. Nitekim kısa bir süre sonra tasavvuf hayatında kadın derviş ve veliler de karşımıza sıkça çıkmaya başlayacaktı.[26]

22 Reşat Öngören, "Mecdüddin el-Bağdâdî," *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 230; Ceceli, *Hârizmşahlar Devletinde İlmî Hayat (1097-1231)*, s. 106-107.

23 M. Nazif Şahinoğlu, "Bahâeddin Veled," *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 460.

24 Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-ʿârifîn,* çev. Tahsin Yazıcı, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001, s. 165-174.

25 Öngören, "Mecdüddin el-Bağdâdî," s. 230.

26 Hülya Küçük, "Türk Tarihinde Kadın Veliler: İlk Dönem Kadın Mevlevîliği Örneği," *İstem*, S. 10, 2007, s. 65-74.

Tasavvufî görüşler Türkler tarafından epeyce benimsenmişti. Nitekim Hoca Ahmed Yesevi'nin (ö. 1166) etkileri çağlar boyunca sürdü. Bilindiği üzere Yeseviye'nin kurucusu olan Hoca Ahmed, Hârezmşahlar zamanında yaşadı. Daha sonradan hakkında yazılanlarda kadın-erkek birlikte zikir yapmaları Sünni alimlerce eleştirilmiş, Hoca Ahmed kendini savunmak için keramet göstermeye mecbur kalmıştı. Bu anlatı bir menkıbeden ibaret olsa da Türklere "İslâm'ı sevdirmek" Yeseviye'nin ortaya çıkış amaçlarından biriydi. Daha sonra baba adını alacak olan şeyhler Hârezmşahlar zamanında "ata" ismini kullanıyorlardı. Bu dönem Türkçesinde ata, baba demektir. Kadın-erkek bir arada bulunan, okuma yazma bilmeyen ve kutsal kitaba anlatıcılar aracılığı ile ulaşabilen Türkler için bir ata idaresinde kendi dillerinde yapılan ve "toplu şekilde icra edilen cezbe dolu, müzikli rasklı dini ayinler" son derece çekiciydi. Göçebe Türkler "kam gibi düşündükleri sûfîler" önderliğinde "kadın erkek bir arada, kendi dillerinde bestelenmiş ilahiler okuyorlardı."[27] Yukarıda anlattığımız Müslüman alimlerin yorumları Türklerin yaşamlarına henüz uğramamış teorik görüşlerdi. Oysa büyük çoğunluğu göçebe veya konar-göçer hayat yaşayan Türkler şehirlilerden çok farklı bir yaşam sürüyor, eski inanç geleneklerini sürdürüyorlardı. Onların İslâma tabiiyeti bağlı oldukları siyasi muhiti ifade etmekten öteye geçmiyordu. Mervezî (ö. 1210) kamlara inandıklarını kaydederken,[28] Kazvinî (ö. 1283) taşla yağmur yağdırmalarından bahsetmektedir[29] ki bu inanç varlığını Hârezmşahlar zamanında da korudu. Nitekim Sultan Celâleddin Hârezmşah'ın "yada" taşıyla yağmur yağdırdığını Nesevî kaydetmektedir.[30] Hârezmşah

27 Körülüzade Mehmed Fuad, "Türk-Moğol Şamanizminin Tasavvufî İslâm Kaynakları Üzerindeki Tesiri," çev. Ferhat Tamir, *Bilig*, Bahar 1996, s. 2, ayrıca bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 91, 104.

28 Ramazan Şeşen, *Onuncu Asırda Türkistanda Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 99.

29 Murat Ağarı, "Kazvinî'nin Asâr'ında Türk Coğrafyası," *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, 2022, s. 118.

30 Aydın Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 169; Sultan Muhammed'in emriyle bu işte ehil bir Türk'ün yağmur

Atsız'ın hilafet makamına gönderdiği mektuplarda kuzey bölgelerini küffar memleketleri olarak tanımlaması gerçeği yansıtmakta ve Müslüman olmayan Türklerin sayıca çokluğuna işaret etmektedir. Nitekim Hârezmşah Atsız mektuplarında ayrıca İslâm'ın bu sınır bölgesini canla başla müdafaa etmezse Müslüman dünyaya kafirlerin akacağını söylüyordu.[31]

Hârezmşah Alâeddin Tekiş zamanında kafir Türklerin devlet bünyesine katılımı süratle gerçekleşti. Kanglı-Kıpçak Türk unsurlar bir İslâm devletinin vatandaşı olarak Müslüman kimliği ile ifade ediliyorsa da henüz tamamen İslâmlaşmış değillerdi. Nitekim onların üst askeri bürokrasideki hakimiyeti güçlendi ve yaşam tarzlarını oluşturan gelenekleri sürdürdüler. Türkler bir taraftan İslâmlaşırken diğer taraftan İslâmı da Türkleştirdiler. Köprülü'ye göre XIII. yüzyılda Hârezm sarayında "bazı sihri geleneklerin devam etmesi," "Yeseviye tarikatına has olan nakarat zikri diye adlandırılan zikir tarzının, özellikle Türklerin zevkine cevap verdiği; bu tarz zikirde Kuzey Asya'nın göçebe Türk boylarının şamanlara has vecd verici oyunlarından birçok izler bulunulması" Şamanist tesirleri de yeniledi, çünkü tekrarlandılar ve bu surette yaşadılar. Türk sûfîliği esasında eski Türk dininin İslâmlaşmış haliydi.[32]

Ortaçağda yazılan Türkçe eserlerde kadınlar hakkında çeşitli bilgiler vardır. Bunlar arasındaki Yusuf Has Hacib kadınlar ile ilgili olumsuz görüşlere sahiptir ve yazdıkları yazarın şahsi kanaatini yansıtmaktadır. Öte yandan Türklerin inancı ve kadınlarının gerçekte var olan yaşam şekilleri hakkında Kaşgarlı Mahmud tarafından 1078 yılında tamamlanan *Dîvân-ı Lugâti't-Türk*'te de bilgiler bulunmaktadır. İnanca dair Tanrı, bayat, idi, törü, ugan, yalavaç, yumuşçı,

yağdırmasına şahit olan Tifaşî'nin anlatısı için bkz. Ahmet Öğreten, "Türk Kültüründe "Yada Taşı" ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı-Rus Savaşlarında Kullanılması," *Belleten*, C. 64, S. 241, Bahar 2000, s. 883.

31 Ergin Ayan, "Reşîdeddîn Vâtvât'ın Koleksiyonunda Hârezmşâhlardan Halîfeliğe Yazılan Arapça Mektuplar," *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 6, Aralık 2012, s. 33.

32 Köprülüzade Mehmed Fuad, "Türk-Moğol Şamanizminin Tasavvufî İslâm Kaynakları Üzerindeki Tesiri," s. 2.

mengü ajun, tamu, uçmak, alık ve yazu gibi kelimelerin açıklamalarında verilen dini yaşam Hârezm Türkçesi ile yazılan eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Kadına dair bilgiler ise hem onların günlük hayatlarını bize göstermekte, hem de devlet yönetiminde varlıklarını ortaya koymaktadır. Nitekim *Dîvân*'a göre Katun, "hakandan sonra söz sahibi" kişidir.[33] Türkçe yazanlardan Ahmet Yükneki ise "Bilgiden sözüme temel atarım" diyerek "saadet yolunun bilgi ile bulunacağını" vurgulamıştır. Ona göre "bilgili insan kıymetli dinardır, cahil, bilgisiz insan değersiz bir akçedir. Bilgi ile bilgisiz müsavi olur mu? Bilgili dişi erkek ve cahil erkek de dişidir"[34].

Hârezmşahlar zamanında konuşma dili olan Türkçe sonraki yıllarda yazı dili halinde çeşitli eserlerde temsil edildi. Hârezm bölgesinde daha evvelden konuşulan Hârezmce, Anuştegin hanedanlığı zamanında "Farsça'nın üstünlük kurması gerçekleşmeden"[35] yerini Türkçeye bırakmıştı. Hârezm hükümdarlarının hemen hepsi Türkçe adlar aldıkları gibi Terken unvanı başta olmak üzere Han, Uluğ gibi Türkçe unvanlar da kullanılıyordu. Türkçe yazı dili olarak bu dönemde çok gelişti. Hârezm Türkçesi[36] ile yazılan eserler bize kadınlar konusunda zengin bilgiler sunmaktadır. Dini yorumlarla kadınlara kamusal alanda ve devlet yönetiminde tanınan haklar arasında sıkı bir ilişki olduğu, eski Türk inanç ve geleneklerinin canlı bir şekilde devam ettiği iddiamızın kaynaklarından bazıları bu eserlerdir. Hârezm Türkçesi ile yazılan metinler arasında dini içerikli olanlar da dahil olmak üzere hemen hepsinde İslâm öncesine ait inanç sisteminin kavramsal olarak yeni dine uyarlandığını görebiliriz. Örneğin Tengri, uçmak, tamu, yazuk kelimeleri sırasıyla

33 Ömer Soner Hunkan, Türk Hakanlığında (Karahanlılar) Kadın, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara 2011, s. 375.

34 Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki, *Atebetü'l-Hakayık*, Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 47

35 V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Haz. Hüseyin Dağ, Çağlar Yayınları, Ankara 2004, s. 124.

36 Nuri Yüce, *Ebu'l-Kâsım Carullâh Mahmud Bin "Omar Bin Muhammed Bin Ahmed Ez-Zamahşeri El*-Hvârizmi *Mukaddimetü'l-Edeb Hvârizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 5-6.

Allah, cennet, cehennem ve günah karşılığı kullanılmıştır. Kam ve kamlık kelimeleri de varlığını koruyordu.[37] İslâm'ı anlamak ve anlatmak için eski inancın kelimelerinin kullanılması Türklerin bu dönemde anladıkları İslâm'ı göstermesi bakımından da kıymetlidir. Örneğin Hârezm Türkçesi ile yapılan satır arası Kur'an tercümelerinde "tanrı" kelimesi Arapça Allah kelimesinin karşılığı olarak verilmiştir: "Men Tangrınung kulı," "Tangrı atı birle başlayur men." Cehenneme tamu, cennete uçmag dedikleri gibi.[38] Tanrı kelimesinin günümüzde de aynı anlamıyla Türkçede var olması İslâm dinini seçtiğimizden beri aynı şekilde kullanımında bir süreklilik olması, yaşaması ile ilgilidir.

Hârezm Türkçesi ile yazılan metinlerde kadınla ilgili söz varlığı; cinsiyetini ayırt etmek, evlilik, aile ve akrabalık bağlarını ifade etmek, yaş ve güzelliğini anlatmak, toplumsal konumunu belirtmek, giyim kuşam, beden, sağlık ve inanç ile ilgili olanlar şeklinde tasnif edilebilir.[39] Bu ayrı bir çalışmanın konusudur. Ancak iktidar ile ilgili olanlara baktığımızda sultan, bey, tamga, tigin, buyruk, bitig ve uluğ gibi kelimelerle ile birlikte terken ve melike sözcüğüklerinin de aynı anlamda yaşadığını görürüz.[40] Sonuç olarak, Hârezmşahlar za-

37 Abdullah Battal, *İbnü-Mühennâ Lûgati (İstanbul Nüshasının Türkçe Bölüğünün Endeksidir)*, Devlet Matbabası, İstanbul 1934, s. 68, 79; Ayşe Şeker, *Nehcü'l-Ferâdis Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (İnceleme-Metin-Dizin),* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018; s. 767, 1121-1122, 1123, 1159-1161; Yüce, *Ebu'l-Kâsım Carullâh Mahmud Bin "Omar Bin Muhammed Bin Ahmed Ez-Zamahşeri El-*Hvârizmi *Mukaddimetü'l-Edeb Hvârizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası*, s. 182.

38 Gülden Sağol, *Hârezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük I*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitisü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. XLVII, 2, 914. Ayrıca bkz. Rafaat Muhammed, *Zemahşeri Mukaddimetü'l Edeb Edeb Eserinin Osmanlı Türkçesi İle Tercümeli Tahran Nüshası (Elif Dal Kısmı) (Giriş-Dil Özellikleri-Transkripsiyonlu Metin-Dizin),* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 31, 33, 43, 92.

39 Gizem Uluscu," Hârezm-Altın Ordu Türkçesi Eserlerinde Kadına Dair Söz Varlığı," *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 27, Bahar 2023, s. 239-272.

40 Yüce, *Ebu'l-Kâsım Carullâh Mahmud Bin "Omar Bin Muhammed Bin Ahmed Ez-Zamahşeri El-*Hvârizmi *Mukaddimetü'l-Edeb Hvârizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası*, s. 99, 178,187, 194; Battal, *İbnü-Mühennâ Lûgati (İstanbul*

manında İslâm öncesine ait Türk inanç ve geleneklerinin varlıklarını devam ettirdikleri söyleyebiliriz.

İktidar ve Kadın: Meşruiyet

Hârezmşahlarda kadınların devlet yönetimine katılmaları hangi anlayış ve savunuyla meşruiyet kazanıyordu? Pratikte iki Terken Hatun'un bizzat yönetim işlerine dahil olduğunu biliyoruz. Kendine ait sarayı, divanı ve mührü olan bir hanedan kadınının yönetimdeki bu durumu sadece onun güçlü veya hırslı karakter yapısı ile açıklanamaz. Ortada görünür bir müessese vardır. Demek ki meşruiyet sağlanmıştır. Kadınların bu şekilde anne veya eş sıfatıyla iktidara dahil olmalarının dayanağı neydi? Hârezmşahlar kendilerini bir İslâm iktidarı olarak tanımladılar. Devlet evrakında kesintisiz bir şekilde dini vurgular vardır. İslâm dünyasında kadınların devlet yönetimine katılamayacağına dair hükümler, yorumlar da ortadadır. Aslında bu kadınlar, devlet yönetimindeki yerlerini fikri olarak da savunulabilir bir çerçeveye oturtmuş ve bunu da kabul ettirmiş olmalıdırlar. Siyaset her zaman yorumlara ve savunuya dayanır. Savunu da her zaman meşruiyeti iddia edecek örneklerini bulabilir. Kadınlar açısından meşruiyet dayanağı ise geleneksel hakimiyet anlayışı ve törelerdi.

Dönemin hakimiyet anlayışı bize bazı ipuçları vermektedir. Bu anlayışa göre hükümdar devleti yönetir, o Tanrı tarafından kullarını yönetsin diye seçtiği kişidir. Nizamülmülk'ün dediği gibi "Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve medhe değer hünerlerle süsler."[41] Bu ifadeye göre, hakimiyetin kaynağı ilahidir ve seçilen kişiye gereken özellikleri de Tanrı verir. Soyca asalet gerekliliğine hiç vurgu yapılmayan bu anlayış Hârezmşahlar zamanında da hiç değişmeden varlığını korumuştur. Sultan Alâeddin Tekiş devrine ait Buhara Fetihnâmesi'nde açıkça ifade edilen

Nüshasının Türkçe Bölüğünün Endeksidir), s. 68, 72, 75, 80; Şeker, *Nehcü'l-Ferâdis Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (İnceleme-Metin-Dizin)*, 294, 493, 1208-1210,

41 Nizâmülmülk, *Siyâset-Nâme*, s. 6.

anlayışa göre, adı ve şanı yüce olan yaratıcı, Ademoğulları arasından alemin işini düzene koymak için Hârezmşahları seçmiştir. Belgeye göre cihanı yönetme işlerinde vekildirler.[42] Tanrı kaynaklı bu anlayışın hükümdarların yaptıklarının savunulması konusunda da epeyce yardımı olmuştu. Tanrı'nın seçip donattığı bu özel kişi Sultan'dı, dolayısıyla "güç, kuvvet, iktidar ve otorite" ile birlikte "hüccet, mucize, mutlak güç ve üstünlük"[43] özelliklerine de sahip olduğu için artık diğer bütün insanlardan ayrı bir mevkiye ulaşmıştı. Tahtını koruduğu sürece seçilmiş kişi olduğu savunulabilir ve yaptığı her şeyin Tanrı'nın destek ve onayı ile gerçekleştiği iddia edilebilirdi. Hârezmşahlar "zillullahi fi'l-arz" unvanını kullanmışlardı.[44] Bizim kanaatimize göre, bu sadece sembolik bir unvan değildi. "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" ifadesi, hükümdarın, elinde tuttuğu makamı nasıl gördüğünü açıklamaktaydı.

Gene hakimiyet anlayışına göre memleket hanedan ailesinin ortak malıydı. Ancak bu malın asıl sahibi hükümdardı. Aile üyeleri hükümdar sebebiyle, seçilmiş kişi ile kan bağı bulunan kişiler olarak bu anlayışa dahildiler. Hanedan ailesinin üyesi olmak ilahi kaynaklı yönetim anlayışında büyük bir ayrıcalıktı. Seçilmiş, baht, talih ve kut sahibi olan hükümdar seçilmiş olmaktan küçük bir pay vererek, lütufta bulunarak ülke yönetimine onları da dahil ederdi. Bu haliyle şehzadeler diğer bütün devlet memurlarının üstündeydi. Nitekim Hârezmşahlarda eyaletlere gönderilen şehzadeler bu anlayışa uygun olarak görevlendirildikleri bölgeleri idare etmişlerdi.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz hakimiyet anlayışı Türklerin İslâm öncesi zamanlara dayanan devlet yönetme gelenekleri ile uyumludur. Törede, yönetim işlerinde kadına yer vardı. Kaşgarlı, "İl kalır, töre kalmas" atasözünü açıklarken atalardan kalan, yazılı olmayan kurallara atıf yapmış ve devlet içinde kadınların

42 Meryem Gürbüz, "Fetihnâmeler Tarihçiye Ne Söyler? Hârezmşahlar (1097-1231) Devrine Ait Fetihnâmeler Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme," *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S.2, 2023, s. 1588-1599.

43 Mustafa Öztürk, "Sultan," *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 495.

44 Meryem Gürbüz, *Hârizmşahlar Devlet Teşkilâtı, Ekonomi, Kültür,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2014, s. 71.

bulundukları mevkilere göre kullandıkları unvanları sıralamıştı. Ayrıca hakimiyetin kaynağı da ilahiydi.[45] Türk Hakanlığında uygulanan töre, Melikşah'ın eşi Terken Hatun ile Selçuklular zamanında da uygulandı. Nitekim devlet işleriyle yakından ilgilenen bu hatun, Bezer'in de vurguladığı gibi "siyasî olaylar içinde yer alan birçok erkek hanedan mensubunun ve onlar adına sayısız entrikalar çeviren devlet adamlarının maruz kalmadığı ağır ithamlara muhatap olmuştu."[46] Öte yandan Selçuklu Devleti'nin içinden çıktığı Oğuz Yabgu Devleti'nde de Türk töresine göre hükümdar eşinin devlet idaresine katıldığını görmekteyiz.[47]

Hârezmşahlarda kadının iktidar sahibi olması hususunda töreye temelde uygun hareket edildiği görülmektedir. Bir bakıma töre, duruma göre uyarlanmıştır diyebiliriz. Çünkü hanedanın asaleti konusu törede var olan mutlak meşruiyet için bazı sorunlar içermektedir. Hanedanın atası Anuştegin bir gulamdı. Hârezmşahlar tarihini yazan kaynaklarımızda bu durum özellikle vurgulanmaktadır. Ana anlatı iyi ve sadık gulamın Hârezm valiliğini elde etmesi üzerine kuruludur.[48] Ancak Tanrı'nın dünyayı yönetsin diye seçtiği kişidir. O halde kadının da hükümdarın eşi veya annesi olarak "seçilmiş kişinin seçtiği eş" veya "seçilmiş kişinin seçtiği eş olarak şehzade doğuran kadın" sıfatlarıyla iktidara dahil olması töreye uygun bulunmuştu. Seçilmiş kişi olan hükümdarın temsil edilmesi devletin temsil edilmesi demektir. Bu yönüyle iktidarın temsil yetkisi kadınlara da verilmiştir. Nitekim hanedan kızları evlenerek gittikleri saraylarda ait oldukları iktidarın gücü nispetinde, kendi yetenekleri doğrultusunda yönetim işlerine dahil olmuşlardır.

45 Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 124-127.

46 Gülay Öğün Bezer, "Terken Hatun," *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 510.

47 Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 17; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 54.

48 Gazneli Mahmud'un babası Sebüktegin de bir gulamdı. O, Pendnâme ile babasının bey olduğunu göstermeye çalışarak asalete dayalı bir meşruiyet tesis etmeye çalışsa da Gazneliler ve Hârezmşahlar gulam menşeli iktidarlar olarak anıldı.

Uluslararası İlişkiler ve Kadın: Evlilikler, Antlaşmalar

Ortaçağda kadınların iktidara dahil olma şekillerinden biri evlilik münasebetiyle kurulan akrabalık hukuku sebebiyledir. Kadınlar bu sistemde iktidarın bir aracıdır. Hem ait oldukları hükümdar ailesini temsil eder, hem de dahil oldukları iktidarda idari işlerin ilgilisidir. Erkek çocuk annesi olduklarında ise siyasetin tam içinde yer almaları çoğu zaman kaçınılmazdır. Hükümdar çocuklarının kim olduklarını bilerek büyüdükleri tabii olsa da kızlar için akıbetleri meçhuldür. Nitekim devlet yönetiminin ihtiyaç duyduğu siyasete uygun olarak küçük yaşta evlendirilen, gelin gittiği sarayda çok mutsuz olan, dövülen, öldürülen veya aşağılanan, hakarete uğrayan kadınlar olduğu gibi tam aksine yaptığı evlilik sayesinde ikbal sahibi olan kadınlar da vardır. Esasında uluslararası anlaşmaların mührü kız alıp vermektir dersek yanılmış olmayız. İktidarın evlilikle elde etmek istedikleri arasında dostluk ortamı yaratma, buna dayanacak saldırmazlık hali sayesinde kendini en azından belirli bir alanda güvende hissetme ve dolayısıyla başka işlere odaklanabilme; asker temin etme, ihtiyaç duyduğu bir hakimin itaatini sağlama, siyasi dostluğu ödüllendirme ve onurlandırma, akrabalık tesisi ile doğan hukuktan faydalanarak başka tahtlara müdahale etme, kendi asaletine katkı yoluyla meşruiyetini kuvvetlendirme gibi bir çok neden sayılabilir.

Hârezmşahlarda evlilik yoluyla kurulan siyaset çoğunlukla istenen sonuca ulaşmış; anlaşma imkânı sağlandığı gibi somut kazanımlar da elde edilmiştir. Hanedan üyeleri Selçuklular, Mazenderan hakimleri, Türk Hakanlığı, Kanglı Kıpçaklar ve Karluklar başta olmak üzere çeşitli iktidarlar ile evlilik yoluyla akrabalık kurdular. Bu evlilikler bir amaca matuftu ve çeşitli siyasi sonuçlar alınması hedeflenmişti. Hârezmşahlar, Selçuklu'nun mirasını devralmak, hakimiyetlerinin meşruiyetini kendilerini Selçuklu'ya bağlayarak tesis etmek ve Irak mülküne sahip olmak gibi sebeplerle Irak Selçukluları ile akrabalık kurmak istediler. Henüz devlet Sultan Sencer'in ölümünden sonra tam bağımsız olabilmişken İl-Arslan, Irak havalisiyle yakından ilgilendi. Öyle ki Abbasi Halifesi'ne gönderdiği bir mektupta Irak

Selçuklu Sultanı Muhammed b. Mahmud b. Muhammed Tapar (ö. 1159) ile aralarının düzeltilmesine yardımcı olabileceğini söylüyor, Halife'ye Sultan'a karşı düşmanlığını unutmasını salık veriyordu.[49]

Hârezmşah İl-Arslan kız kardeşini Irak Selçuklularından Süleymanşah b. Muhammed Tapar ile evlendirmişti. Irak Selçuklu tahtına 1159 yılında çıkarılan Süleymanşah fazla bir varlık gösteremeden 1161 yılında makamını kaybetti.[50] Ravendî'ye göre Süleymanşah tahtta iken Hârezmşah'ın kız kardeşiyle evliydi ve adını bilmediğimiz bu kadın sayesinde İl-Arslan Irak işlerine müdahale imkanı bulmuştu. Müellifin "sebatsız, içki ve eğlenceye düşkün" olarak tanımladığı Süleymanşah, Hemedan'da uzun süre tutunamadı.[51] Bündarî ise bu hatunun Süleymanşah üzerinde çok tesiri olduğunu ve sözünü dinlettiğini kaydetmektedir. Hârezmşahlar hanedan üyelerinden Yusuf ve Yınal Tegin[52] de Süleymanşah ile birlikte hareket etmişti.[53] Burada adı geçen Süleymanşah, Sultan Sencer'in 1138'de Atsız üzerine tertiplediği Hârezm seferinden sonra bölgeyi idare etmesi için bıraktığı meliktir. Ancak O, Atsız karşısında tutunamamıştı.[54] Hârezmşahların batı bölgesine ilgisi Tekiş Han zamanında da devam etti. O, Azerbaycan Atabeyliğinin başında bulunan Kutlug İnanç'ın yardım isteğini fırsat bilip süratle hareket etti ve Taberek Kalesi'ni ele geçirdi. Hârezmşah'a karşı koyamayacağını düşünen Sultan II. Tuğrul, kızını Tekiş'in oğlu Yunus Han ile evlendirerek bir sulh ortamı yaratmaya çalıştıysa da bu evlilik beklenen sonucu vermedi. Nitekim Tekiş ve Sultan II. Tuğrul 1194 yılında karşı karşıya

49 Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 75.

50 Faruk Sümer, "Irak Selçukluları," *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 387.

51 Râvendî, *Râhatü's-Südûr ve Âyetü's-Surûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, çev. Ahmed Ateş, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1960, s. 253.

52 Hârezmşahlar hanedanı mensupları için bkz. Aykut Özbayraktar, "Hârezmşahlar Şeceresi: Anûş Tekîn Soyunun Erkek ve Kadın Tüm Mensupları," *Jaloliddin Manguberdi hayoti va faoliyati. Anushtegin Xorazmshohlar sulolasining o'zbek davlatchiligidagio'rni" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman Meterialları (1921.05.2023-Urgenc)*, Ogahıy Nashriyati, Urganch 2023, s. 103-118.,

53 Bündarî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 212.

54 Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 48.

geldiler. Akrabalık tesisi Tuğrul'un başının kesilerek sergilenmesine mâni olamamıştı. Neticede Irak Selçuklularına son veren Tekiş, Hemedan'da Selçuklu tahtına çıktı.[55] Bahsi geçen sultanın iki kızı vardı ve bunlardan biri Yunus Han ile diğeri ise Atabek Özbek ile evlenmişti. Bu Hatun, Celâleddin Hârezmşah Hindistan'dan döndüğünde Tebriz'i ona teslim etmiş ve kısa bir süre sonra da Özbek'ten boşanarak 1225 yılında Celâleddin Hârezmşah ile evlenmişti.[56]

Hanedan kadınları siyasette aktif rol oynamasalar bile sadece evlenmeleri münasebetiyle bölgeler hükümdarlara bağlanabiliyor, sorunların çözülmesi için evlilik müessesesi kullanılabiliyor ve bu şekilde iktidarın doğal aracı halini alıyorlardı. Evlilikler huzur ve barış ortamına yahut çatışmalara yol açmaları sebebiyle herkesi ilgilendiriyor ve böylece sıradan insanların yaşamını bile etkileyebiliyordu. Örneğin Mazenderan bölgesi evlilikler yoluyla Hârezmşahlara tabi olmuş, devlet çıkarlarına uygun sonuçlar elde edilebilmişti. Hârezmşah Tekiş'in İsfehped Hüsamüddevle Erdeşir (1171-1205) ile kurduğu iyi ilişkiler Sultan'ın kızının İsfehped ile evlenmesi ile taçlandırılmıştı. Kızı almak üzere yanlarında "100 bin Nişabur altını, Rum, Tiflis, Bağdat kumaşları ve kıymetli mücevherler" olduğu halde giden heyet sekiz ay sonra Şah Sultan, annesi ve ümera ile Mazenderân'a doğru yola çıktı. Düğünün göz kamaştıran şaşası geçilen yollardaki süslemelerde ve dört ay süren kutlamalarda kendini göstermişti. İsfehped, bu evlilikle bölgenin en güçlü hükümdarlarından biriyle akrabalık kurup kendini emniyete almış ve asalet temin etmeye çalışmıştı. Sultan Tekiş Cürcân'da bulunduğu sırada Hüsamüddevle hayvan yemi, çok sayıda koyun ve öküz göndermişti. Ayrıca Sultan'ın Mengli ile mücadelesi sırasında da iki bin kişilik bir kuvvet yollamıştı. Bu evlilik sayesinde Sultan, Mazenderan'ı kendine bağlamış oldu.[57] Mazenderân bölgesi daha sonraları yeniden karıştı ve Hârezmşahları epeyce uğraştırdı. Muhammed Hârezmşah zamanında bir kez daha, gene bir kadın vasıtasıyla ilhak edildi. Bu olay kadınların siyasi işlere dahil olduklarında neler yapabileceklerinin

55 Râvendi, II, 336, 341, 345.

56 Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, s. 42-43.

57 Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 106-108.

bir örneği olarak son derece dikkat çekicidir. Buna göre; Yezdirec'in oğlu Şah Gazi, kumandanlarından Ebu Rıza'yı makamca yükseltmiş ve kız kardeşiyle de evlendirmişti. Ebu Rıza, Şah Gazi'yi öldürse de siyaseten amacına ulaşamadı. Çünkü o da katlettiği Şah Gazi'nin kardeşi olan zevcesi tarafından öldürüldü. Hakimiyet boşluğunu fark eden Mengli Bey harekete geçip melikeyle evlenmek istediyse de olumlu yanıt alamadı. Neticede bahsi geçen Melike, Hârezmşah Muhammed'e gönderdiği haberlerle Mazenderan'da hakim olduğu bölgeleri teklif etti. Sultan da onu Gürgenç'e getirerek emirlerinden biriyle evlendirdi ve böylelikle Mazenderân'a sahip oldu (1210).[58]

İktidarların çıkarları için yapılan, siyasetin bir aracı olan evliliklerden bahseden kaynaklarımızda çoğu kez kadınlar hakkında yeterli bilgiyi bulamayız. Onların, yazarların dikkatini çekebilmesi için güçlü hükümdarların anlatılarına dahil olmaları, kendilerinin gücü ele geçirmesi veya başlarına büyük işlerin gelmesi gibi sebepler gereklidir. Çoğunlukla onların adları bile kayda geçmemiştir. Örneğin Hârezmşah İl-Arslan'ın kızı Karluk beyinin oğluyla evlendirilmişti. İl-Arslan, kendisine sığınan Şihabeddin b. Hüseyin Ayaz Bey'i hem damadı yapmış hem de kumandan olarak tayin etmişti.[59] Bu siyasi ilişkinin kurulma aracı olan kadının adını bilmiyoruz. Öte yandan Tekiş, Mü'eyyed Ay-Aba'nın torunu Sencerşah'ı Nişabur'dan çıkarıp Hârezm'e getirdiğinde kızını onunla evlendirmişti. Bu kızın ölümünden sonra da Sencerşah'ı kardeşiyle nikahladı. Kendisi de Sencerşah'ın annesiyle evlendi. Bu kadınların da adlarını bilmiyoruz. Sencerşah'ın annesinin evlilikten memnun olmadığını, mücevherler göndermek suretiyle Nişabur ileri gelenlerini kendi tarafına çekmeye çalışmasından anlıyoruz.[60] Hârezmşahlar hanedanı üyesi, en güçlü ve hakkında en çok bilgi bulduğumuz kadın olan Melike Terken Hatun'un bile gerçek adını bilmiyoruz.

58 Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s.181-182.

59 el-Hüsynî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiye*, çev. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 104-105.

60 İbnü'l-Esîr, *el Kâmil Fi't-Tarih*, C. XI, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 305; Cüveynî, s. 271, Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 103-105.

Hârezmşah Muhammed'in kızı Han Sultan'ın Türk Hakanlığı soyundan Semerkand hâkimi Osman ile yaptığı evlilik, kadınların siyaset aracı olmasını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu izdivaç hakkında detaylı bilgiye sahibiz. Osman, Gür-Han'a siyaseten yaklaşmaya çalışmış ve kızıyla evlenmek istemiş, ancak reddedilmişti. Hârezmşah Muhammed, 1210 yılında Karahitaylar karşısında büyük bir zafer kazanarak Gürgenç'e dönerken müttefiki Osman Han'ı da beraberinde getirip kızı Han Sultan ile evlendirdi. Ancak yeni evliler Semerkand'a döndüğünde Osman Han, Sultan'ın adamlarından ve Hârezmşahlar tabiiyetinde bulunmaktan rahatsız olarak Karahıtaylardan Gürhan'ı şehri teslim etmek üzere davet etti. Semerkand'daki Hârezm askerlerini öldürmekle kalmayıp Han Sultan'ı da öldürmeye teşebbüs etti. Bütün bu olaylar sırasında Han Sultan'ın eşi tarafından eğlence meclisinde Karahıtaylara mensup diğer eşine hizmet etmeye zorlanması önemli bir noktadır. Meclise katılan herkesin gözü önünde gördüğü muameleden gururu fazlaca kırılmış olan Han Sultan, babası Semerkand'a gelip duruma hâkim olduğunda kocası Osman'ın öldürülmesini istemişti. Osman Han'a çok kızmasına rağmen onu öldürmeyi planlamadığı anlaşılan Muhammed, kızının arzusunu yerine getirmekte bir beis görmedi.[61] Şüphesiz Han Sultan'ın gururunun incinmesi sadece kadın olması ile ilgili değildir, Hârezmşahlar hanedanı üyesi bir kadın olmasıyla ilgilidir.

Namus ve şerefin kadın üzerinden tanımlanması, hanedanın kadın üzerinden aşağılanması da iktidar-kadın ilişkisine dahildir. Terken Hatun ve Han Sultan'ın Moğollara esir düşmeleri ve tutsaklıkta gördükleri muamele, Gıyaseddin Pirşah'ın annesinin Barak Hacib tarafından öldürülmesi bu cümledendir. Ayrıca Sultan Celâleddin Hârezmşah, Sind Nehri kenarında Cengiz Han'ın askerleriyle yaptığı savaşı kaybedince haremini düşman eline geçmemesi için nehre attırmıştı.[62] Kadının, namus ve şeref tanımına dahil edilmesinin bir örneği de yemin metinleridir. Bu metinler iktidarlar için en kıymetli unsurların neler olduğunu gösterirken kadınları da anmaktadır.

61 Cüveynî, s. 331-333; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, s. 386-389.

62 Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, s. 40, 26.

Hârezmşah Atsız'ın Cend ve Mangışlak havalisinde Sencer'in onayını almadan sınır ötesine askeri harekat düzenlemesi, Hârezm'de bulunan Sultan'ın adamlarını tutuklaması ve mallarını müsadere etmesi, Horasan yollarını tutması gibi faaliyetleri Sultan Sencer'in 1138 yılında Hârezm seferine çıkmasına sebep oldu. Sencer, Hârezmşah'ı mağlup ettiği gibi oğlu Atlığ'ı da öldürdü. Sultan'ın bölgeden ayrılmasından sonra makamını yeniden elde eden Atsız intikam almak üzere harekete geçip 1140'ta Buhara'ya saldırarak Sencer'in buradaki valisi Zengî b. Ali'yi öldürdü. Ancak kısa bir süre sonra da Sultan'a kayıtsız şartsız itaat ettiğini gösteren bir sevgendname düzenledi. Köymen ve Kafesoğlu'na göre bu durum, Maveraünnehir olayları ve Karahitay tehlikesi ile ilgilidir.[63]

25 Mayıs 1141 tarihini taşıyan belgeye göre, Hârezmşah Atsız büyük sultana itaat edeceğini ilan ve beyan ediyordu. Metin, Hârezm valisinin bütün varlığını ve döneminde kutsal bilinen her şeyi içermektedir. Atsız, "Allah'a ve Muhammed'e ahdettim ki" diye başlayan metinde Sencer'i âlemlerin efendisi olarak tanımlayarak hiçbir zaman itaatsizlik etmeyeceğini bildiriyordu. "Türkten ve Tacikten, dost veya düşmandan, kadından ve erkekten, kafir ve Müslümandan devletin fenalığını isteyen ve ona muhalif olanlardan hiç kimse ile dost olmayayım" diyen Atsız, canı gönülden çok çalışacağı hususları şu şekilde sıralıyordu: muhalifleri sultana bildirmek, onların sinmesi için çalışmak ve en nihayetinde de "kulluğunu göstermek." "Alemi ve insanları yaratan yüce Allah'a niyaz ve itaatten sonra o mutlu padişahın emirlerini yerine getirmeyi farz-ı ayn sayayım" diyen Hârezmşah, hiçbir özür ve bahaneye sığınmayacağına ve şüphe göstermeyeceğine ant içiyor, ahitnamede kayda geçirilen bütün maddelere sadık kalacağına söz veriyordu. Yemin metnine göre "eğer bu ahitnamede söylediğim gibi hareket etmezsem yaya gitmek şartıyla on defa haccetmek, on sene daimi oruç tutmak borcum olsun. Bütün malımı mülkümü Mekke ve Medine fakirlerine sadaka

63 Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 49; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 321.

edeyim. Aldığım ve alacağım her nikahlı kadın benden boş düşmüş olsun" diyen Atsız, yeminini tutmazsa lanetlenmeye ve cehennemlik olmaya razı olduğunu bildiriyordu.[64] Her ne kadar yemin "bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacıyla söz ve beyanını, Allah'ın adını veya sıfatını yahut kutsal bir değeri zikrederek kuvvetlendirmesini ifade eder"[65] ise de Hârezmşah Atsız dünyada sahip olduğu her şeyi hatta ahiretini bile ortaya koyarak ant içse de sözünü tutmadı. Ahitname metninde kadınlar da siyasete dahil ediliyor ve hükümdarın kutsalları arasında gösteriliyordu.[66]

İktidarın Ta Kendisi: Uluğ Terken

Hârezmşahlar siyasi hayatında etkin olan iki Terken Hatun vardır. Bunlardan ilki Hârezmşah İl-Arslan'ın eşidir. O, oğlunu taht sahibi yapabilmek için mücadele etti. İlk başta, İl-Arslan'ın ölümünden sonra derhal oğlunu tahta çıkararak diğer şehzade Tekiş'ten yeni hükümdara biat istedi. Ancak Tekiş buna yanaşmayarak başkentten anne ve oğlu çıkarmayı başardı ve tahta oturdu. Ancak uzun bir süre kardeşiyle tek hâkim olabilmek için mücadele etti. Terken Hatun oğlu ile Hârezm'i terk etmek zorunda kalsa da mücadeleye devam etti ve 1174 yılında Tekiş tarafından öldürüldü.[67] Terken Hatun, oğlu Sultanşah'ın yaşının küçük olması nedeniyle onun hakkını savunan bir anne ve hami olarak meşruiyeti sağlanmış bir mücadeleye atılmıştı. Şehzadenin tahtta olan hakkı Terken Hatun'un hareketini meşru kıldı. Bilindiği gibi ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde bütün şehzadeler tahtta hak sahibidir. Veliaht,

64 Köymen, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s. 321-323.

65 Mehmet Çalışkan, *Kur'an Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana 2016, s. 8-9,14, 175.

66 Krş. Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, trc. Necati Lugal, Haz. Hicabi Kırlangıç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 284-287.

67 İbnü'l-Esîr, XI, s. 303; Cüveynî, s. 258-260, Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 390; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb (Hânedanlar Tarihi)*, çev. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 108.

hükümdarın sağlığında ilan edilmiş olsa da bu durum hükümdarın tercihini göstermenin yanı sıra ona bağlı emirler ve devlet hazinesi gibi avantajlar sağlar. Şehzadeler her zaman etraflarına destekçi bulabilir ve güçlerine güvendiklerinde tahtı ele geçirmek için harekete geçebilirdi. Tahttan bakınca bir isyan olarak görünse de karşı taraftaki savunu hakkını aramaktır. Bu hak arayışında Sultanşah örneğinde olduğu gibi "Sultan oğlu Sultan"[68] kabul edileceği, kabul ve destek göreceği komşular muhakkak olacaktı. Sultanşah'ın annesi Terken Hatun yardım sağlamak için görüşmeler yapmak, devlet hazinesinden kıymetli mücevherat vererek askeri destek sağlamak gibi faaliyetlerde bulundu. Kaynaklarımızda onun İl-Arslan hayattayken devlet yönetimine katıldığına dair bir kayıt yok. Ancak bu, katılmadığını da göstermiyor. Çünkü Hârezmşahlar, yazarların dikkatini genişlemeleri oranında daha çok çekecekti. Sencer'in ölümünden sonra neler oldu anlatısına dahil olan İl-Arslan hakkında veriler bilgiler de sınırlıdır. Sonuçta Terken Hatun siyasi bir varlık göstermiş, oğlunun hakkını almak uğruna ölmüştü.

Türk devlet geleneğine göre hatunlar devlet yönetimine katılıyordu ve anane Hârezmşahlarda da devam etti. Bu hatunlar eskiden olduğu gibi Terken unvanını kullandı. Hârezmşah Kutbeddin Muhammed ve Atsız, Büyük Selçuklu valisiydi. Onların zamanında eşlerini yönetimde görmememiz tabiidir. Celâleddin döneminde ise şartlar olağan dışıydı. İlarslan, Tekiş ve Muhammed zamanında ise Hârezmşahlar siyasi hayatındaki iki Terken Hatun devletin siyasi hayatında varlık gösterdi. Uygurlar, Türk Hakanlığı ve Karahitaylarda da devlet yöneten kadınlara rastlıyoruz. Nitekim Hârezmşahlarda Tekiş ve Sultanşah arasındaki taht mücadelesinde her iki taraf da farklı zamanlarda Karahitaylardan yardım istemişti. Karahitay hükümdarı Pusuwan, iki farklı yardım teklifine de olumlu cevap vererek kocası Fuma kumandasında birlikler sevk etti. Hârezmşahlar Devleti içindeki taht mücadelesinden faydalanan Pusuwan, iktidarının etki alanını genişletti.[69]

68 İbnü'l-Esîr, XI, s. 308.

69 Coşkun Erdoğan, "Kara Hitay Devleti'nde Kadın Hükümdarlar," Karadeniz

Sultan Tekiş'in eşi Terken Hatun'a gelince, onun hakkında bildiklerimiz tam bir biyografisini yazmak için yeterli değildir. Kaynaklarımızın onun hakkında verdiği bilgiler daha çok devlet yönetimindeki etkisine odaklıdır. Gerçek adını, kaç yaşında Hârezmşahlar sarayına geldiğini, Hârezmşah Tekiş zamanındaki faaliyetlerini, saraydaki hayatını tam olarak bilmiyoruz. Hakkında yazılanlara göre Terken Hatun "güçlü, hırslı, tutkulu, kıskanç, gözü kara, zalim, büyük kuvvete ve hamiyete sahip, gücü ve gazabı sınırsız, sözü dinlenen, padişahzade, dünyaca meşhur, iyi niyetli, adaletli, üstün niteliklere sahip, hayırsever, problemleri çözebilen, dirayetli, gizli eğlenceler tertip eten, sihirle ilgilenen, hazineden istediği gibi harcama yapan, zengin"[70] bir kadındı. Tuğrası ile kendini "İsmetü'd-dünya ve'd-din Uluğ Terken Melike Nîsâü'l'-âlemin" olarak tanıtıyor, alâmet olarak da "I'tasamtü billahi vahdehu"[71] ibaresini kullanıyordu. Terken Hatun, alametinde, "Tek Allah'a sığınırım" derken tuğrasında kendini "dinin ve dünyanın günahsızı, masumu ve dünya kadınlarının melikesi, hükümdarı" ilan ediyordu. Onun Hârezmşahlar Devleti'ni resmi olarak yönettiğini biliyoruz. Çünkü idari işlerini yürüttüğü bir sarayı, divanı ve veziri vardı. Nesevî'ye göre çözülmesi gereken bir dava olduğunda ilgileniyor, adaletle hükmediyordu.[72] Aslında bu durum müessese açısından bir çift başlılık yaratmıyordu, geleneklere de uygundu.

Hârezmşah Alâeddin Tekiş'in ülkesi için sürekli tehlike oluşturan Kanglı-Kıpçak unsurlara karşı izlediği siyasetin bir gereği olarak adı geçen Türk gruplarından bir beyin kızı olan Terken Hatun ile evlenmesi hem onun hem de Hârezmşahların geleceğini tayin etti. Eşinin veya oğlunun askeri seferlerine iştirak ettiğine dair hiçbir kaydın olmamasına bakılırsa, hemen bütün hayatını Hârezm'de, Gürgenç'te

Araştırmaları, C. XXI, S. 81, s. 165-166.

70 Cüveynî, s. 381; el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erken Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 122; Şihâbüddîn Muhammed en-Nesevî, *Sîretü's-Sultân Celâleddîn Mengübertî*, Farça trc. Mücteba Minovi, Tahran 1365hş., s. 62.

71 Nesevî, s. 62.

72 Nesevî, s. 62.

geçirdiği söylenebilir. 1181 yılından itibaren Kanglı-Kıpçak unsurlar yoğun bir şekilde Hârezmşahlar Devleti bünyesine katılmaya başladığına göre Sultan Tekiş ve Terken Hatun'un evlilikleri bu tarihlerde olmalıdır. Tekiş bir taraftan kardeşi Sultanşah ile mücadele etmiş, öte taraftan ise Horasan, Irak, Mazenderan ve Sirderya ötesiyle meşgul olmuştu ki bu sırada başkenti Terken Hatun'a (1181'den sonra) emanet etmiş olmalıdır. Bir ilim ve kültür merkezi olan Gürgenç, Hârezmşahlar devrinde alimler ve sanatçılar için cazibe merkeziydi. Terken Hatun da bu ortamdan istifade etmiş olmalıdır. Sultan Tekiş zamanında adı sadece bir dedikodu vesilesiyle anılmaktadır. Kaynaklarımızda yer almasa da Terken Hatun'un Tekiş zamanında başkentte işleri takip ettiğini düşünmememiz için bir sebep yoktur.

1200 yılında Tekiş Han'ın ölümünden sonra veliaht olan Muhammed hiçbir sorunla karşılaşmadan Hârezmşahlar tahtına çıktı. Terken Hatun'un adı da kaynaklarımızda daha çok anılmaya başladı. Muhammed Hârezmşah onun tek oğluydu. Sadece istikbali ve talihi değil, yaşamı da tek evladının sultanlıktaki başarısına bağlıydı. Bütün bu siyasi olaylar yaşanırken devlet yönetimine bizzat katılmıştı. Oğlunun zamanında ulaştığı güç, kanun koyuculuğu da kapsıyordu. Nesevî ondan bahsederken "idareye hatun olarak ortak olmuştu" ifadelerini kullanmıştır. Kimi zaman şehir savunmasını kumanda ediyor, kimi zaman elçi kabulü yapıyor, kimi zamansa oğlu Sultan'a ihanet edeni tevkif ediyordu. Devlete dair işlerde resmi olarak karar alıyor ve uyguluyordu. Örneğin 1200 yılında Gurlu Şihabeddin, Hârezmşah Muhammed'i mağlup ederek Hârezmşahlar başkenti Gürgenç'i kuşattığında Terken Hatun şehir savunmasını kumanda ederek zaman kazanmayı başarmış, şehirde sayıca çok asker olduğuna kuşatanları inandırmak için başvurduğu taktik arzu ettiği sonucu vermişti. Bir taraftan halkı savunma yapmak için silahlandırırken öte taraftan hazırlattığı asker miğferlerini surlara koydurtması Gurluları tereddüde sevk etmeye yetmişti.[73] Terken Hatun Gürgençlilerin sevgisini kazanmış olmalıdır. Nitekim şehir halkı savunmaya canla başla katılmıştı.

73 Cüveynî, s. 282

Terken Hatun kaynaklarımızda kendisinin de üyesi olduğu Kanglı-Kıpçak Türk boylarından birçok kişiyi göreve getirmesi ve onları koruyup kollaması bakımından eleştirilmektedir ve bu tavrı devleti yıkan sebepler arasında gösterilmektedir. Ortaçağ Türk devletlerinde boy ve akrabalık ilişkilerinin iktidarda temsil ediliş şekli her zaman böyledir. Hükümdar ailesi ifadesinden anlamamız gereken öncelikle yakınlardır, ama bunun yanı sıra akrabalar ve hatta onların da akrabalarıdır. Akrabalık tesis etmek, buradan doğacak hukuktan faydalanmak için evliliklerin siyaset için kullandığı bir dönemde akrabaları, boydaşları göreve getirmek bir eleştiri konusu olmamalıdır. Nitekim bunların içinde liyakatli iş bilirler çıkacağı gibi beceriksizler de olacaktır. Öte yandan Terken Hatun'un Kanglı-Kıpçak unsurları himaye etmesi devlet için daha çok asker, daha çok büyüme anlamına da gelmişti. Bu bir siyasettir. Başarılı olduğu ve işe yaradığı dönemler olduğu gibi kontrolden çıktığı zamanlar da olacaktır. Terken Hatun'un kendi boyuna mensup kimseleri devlete itaat etmediklerinde cezalandırdığını da biliyoruz. Örneğin Kezlik Han'ın muhalefetinin devlete zarar vermesi üzerine gösterdiği tavır dikkat çekicidir. Kezlik Han af dilediğinde ona bağışlanacağı ümidini vererek Gürgenç'e gelmesini ve Sultan Alâeddin Tekiş türbesine sığınarak canını kurtarmasını salık verse de bu sadece Kezlik'i yanına getirebilmek içindi. Nitekim Gürgenç'e gelen Kezlik Han'ı yakalatıp öldürttü ve kesik başını da oğlu Sultan Muhammed Hârezmşah'a gönderdi.[74] Kesik baş gönderilmesi devlet düşmanının yok edildiğini ispatlamanın ötesinde Sultan düşmanlarının Terken Hatun tarafından nasıl karşılanacağını vurgulaması bakımından da önemlidir.

Terken Hatun, Karahitaylar sorununa yaklaşımı bakımından da uluslararası siyasette son derece başarılı olmuştu. Nitekim Hârezmşahlar Karahitaylara vergi ödeme boyunduruğundan henüz kurtulmamıştı ve Hârezm'e gelen Karahitay elçileri Terken Hatun tarafından kabul edilerek dostça ağırlanmış, vergilerini almışlardı. Maveraünnehir seferine çıkmak üzere olan Sultan Muhammed'in Karahitaylara öfkesini yatıştıran Terken Hatun olmuştu. Esasında uzun

74 Cüveynî, s. 293-294

süredir devlet işlerini takip eden Terken Hatun'un büyük bir tecrübe kazandığı, yönetime dair bilgi ve görgüsünü artırmış olduğu açıktır.

Oğluyla arasının açılmasına neden olan olaylara baktığımızda vezir tayini ve Halife ile ilişkiler konularında fikir ayrılığına düştüklerini görüyoruz. Anlaşmazlıklar, takip edilecek siyasette görüş ayrılığına düşmekten veya bir memurun tayini hususunda anlaşamamaktan daha derindi. Sultan'ın, Mecdüddin Bağdâdî'yi Ceyhun'a attırması (1219?), iktidar sahipleri arasında bir güç savaşından ibaret değildi. Sultan kendine bağlı üst idari bürokrasiyi oluşturamadığı gibi, üst askeri sınıfın daha fazlasını istemesine de bir çözüm bulamıyordu. Barthold'un dediği gibi "yeni ve muktedir bir teşkilatçının emri altına o sırada birleşen göçebeler"[75] asıl tehlikeyi oluşturuyordu. Mecdüdin Bağdadî'nin öldürülmesi ulemadan büyük tepki aldığı gibi şeyhi evinde dinlemeye giden Terken Hatun'u da kızdırmış olmalıdır. Terken Hatun'un bu tarikatı himayesine bakılırsa şeyhe intisab ettiği düşünülebilir. Hârezm sarayında görevli üst düzey memurlardan da şeyhe bağlı olanlar çoktu. İçerdeki bu yeni iktidar siyasetten bağımsız değildi.

Abbasi Halifeliği ile Hârezmşahlar arasında yaşanan krize gelince, Terken Hatun oğluyla aynı düşünmüyordu. Nitekim Sultan Hârezmşah Muhammed Abbasi Halifesi Nasır Lidinillah'ın adını hutbelerden çıkarmaya karar verdiğinde, ulemanın tepkisini çektiği gibi, bu kararını annesinin hâkim olduğu bölgelerde uygulayamamıştı.[76] Bağdat'a düzenlediği askeri sefer de başarısız oldu. Terken Hatun'un Abbasi Halifeliği ile ilişkilerde aldığı tavır iki noktadan değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi oğlunun tavrını devlet siyaseti olarak tehlikeli bulmuş olma ihtimalidir. Abbasilerle düşman olmanın bir fayda sağlamayacağına kanaat getirmesidir. Muhakkak oğlu onun bu konu hakkındaki görüşlerini biliyordu. Herkesin duyacağı ve göreceği şekilde devletin başında bulunanların birbirinden farklı düşündüğü izlenimi vermenin ikisine de bir faydası olmadığı gibi Hârezmşahlar iktidarını güçsüz göstereceği de açıktı.

75 Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, s. 403.

76 İbnü'l-Esîr, C. XII, s. 270.

Buna rağmen Terken Hatun'un muhalefeti ulema ile kurduğu ilişkiler ve bağlarla açıklanabilir. Çünkü Muhammed Hârezmşah, Abbasi Halifesi'nin tahtında oturmasının meşruiyetini sorgulayarak eskilere dayanan Halifeliğin kimin hakkı olduğu tartışmasını güçlü bir şekilde yeniden gündeme getirmişti. Fakat Hârezm uleması Halife'yle bağları bulunan ve böyle bir tartışmayı Lidinillah'a karşı asla yürütmeyecek olan bir gruptu.

Terken Hatun'un devlet yönetimi ile ilgili etkili olduğu bir karar da veliahdın tayin edilmesi olayıdır. Kendi boyundan olan Uzlakşah'ın yaşının daha küçük olmasına rağmen veliaht ilan edilmesi, kaynaklarımızda Celâleddin'in hakkının yenildiği anlatısının temelini oluşturur. Terken Hatun'un Kanglı-Kıpçak soyundan bir anneden doğan Uzlakşah'ın ileride tahta geçmesini istemesinde şaşırtıcı bir taraf yoktur. Sultan, son yaşanan şeyhin öldürülmesi gibi olaylardan sonra annesini memnun etmek istemiş olmalıdır.[77] Uzlakşah'ın veliaht tayin edilmesi yanlış bir karar mıdır, bunu bilemeyiz. Nitekim o, kardeşi Akşah ile birlikte Moğollar ile girdiği bir çatışmada hayatını kaybetti. Terken Hatun'un veliaht tayinindeki ısrarı gelenekçi bir asalet anlayışından kaynaklanıyor olabilir. Kendisi beg kızı olan Hatun'un, Hârezmşahlar hanedanını bu asaletten sürdürmek istiyor olması tabiidir. Celâleddin'i sevmediği ve "onun yanına gitmektense esareti yeğlerim" dediği kaydı pek inandırıcı değildir. Daha önce Celâleddin ile yaşadığı bir sorun kaynaklarımızda zikredilmemektedir. Esareti tercih edecek bir karakterde de değildir. Ayrıca Terken Hatun daha önceden, Celaleddin'i Kanglı-Kıpçak soylu bir kadınla evlendirmek için harekete geçmişti. Moğol istilası Terken hatun ve Hârezmşahlar Devleti'nin sonu oldu. Hatun, Moğollar Gürgenç'i kuşatmadan az evvel şehri terk etti. Şehirden ayrılırken sarayın kıymetli rehineleri olan Hârezmşahlara bağlı hanedanların Gürgenç'teki üyelerini öldürttü. Zalim olarak tanımlanması bu yüzdendir. Moğollara esir düşen Terken Hatun, kaynaklarımıza göre Cengiz Han'dan kötü muamele görmüş ve esarette ölmüştür.

77 Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, s. 402.

Sonuç

Hârezmşahlar devlet yönetiminde hanedan kadınlarının etkin roller üslenmeleri Türk geleneklerinin sürekliliğini göstermektedir. Müslüman Arap-Fars ulemanın kadını sınırlandırdığı bir dönemde siyasi kimliklerini Müslüman devlet olarak tanımlayan Hârezmşahlar'ın İslâm öncesi Türk geleneklerini yönetim anlayışında yaşatmaları her bakımından dikkat çekicidir. Kanglı-Kıpçak Türk unsurların devlet bünyesine katılması bunda birinci derecede rol oynamıştı. Hanedan kadınlarının devlet yönetiminde gösterdikleri varlık bir müesseseye işaret etmektedir. Bu nedenle tarih yazımımızda konunun sadece hükümdar eşi, annesi veya şehzâde annesi tanımlamaları ile iktidarı etkileyebilecek potansiyele sahip kadın çerçevesinden ele alınarak incelenmesi yetersizdir. Devlet yönetim mekanizmasının doğal bir üyesi olduğu noktasından hareketle kadın konusuna eğilmenin araştırmalarımızı daha sağlıklı sonuçlara ulaştıracağı kanaatindeyim. Çünkü Türk hakimiyet anlayışı kadının iktidara dahil olmasını mümkün kılmaktaydı. Hârezmşahlar'da her iki Terken Hatun da Türk devletlerinde iktidar sahibi kadınlara örnektir. Bu Hatunlar siyasi bir aktör olarak görüşmeler, anlaşmalar yapıyor, kararlar alıyor ve bizzat uyguluyorlardı. Ön plana daha çok çıkan kadınların kişisel yetenek ve becerileri yadsınamaz: Sultan Muhammed Hârezmşah'ın annesi Terken Hatun, kendisini genç yaşta siyasi hayatın içinde bulması, kökeninin iktidar sahibi bir aileye dayanması, devlet yönetiminde birçok kişi ve olay görerek büyük tecrübe sahibi olmasının yanı sıra kişisel özellikleri ile de iktidarda yükselişini temin etmişti.

Kaynakça

Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

Ağarı, Murat, "Kazvinî'nin Asâr'ında Türk Coğrafyası," *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, 2022, s. 105-140.

Altunya, Hülya, "İslâm Düşüncesinde Metafizik ve Tarih İkileminde Kadın," *Dini Araştırmalar*, C. 19, S. 49, Kasım 2016, s. 97-106.

Ayan, Ergin, "Reşîdeddîn Vâtvât'ın Koleksiyonunda Hârezmşâhlardan Halîfeliğe Yazılan Arapça Mektuplar," ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, C.

3, S. 6, Aralık 2012, s. 327-344.

Barthold, V. V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Battal, Abdullah, *İbnü-Mühennâ Lûgati (İstanbul Nüshasının Türkçe Bölüğünün Endeksidir),* Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Beyhakî*, çev. Necati Lugal, haz. Hicabi Kırlangıç, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Bezer, Gülay Öğün, "Terken Hatun," *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 510.

Bündarî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Ceceli, Gülseren, *Hârizmşahlar Devletinde İlmî Hayat (1097-1231)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

Cüveynî, Alâeddîn Atâ Melik, *Târih-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Çalışkan, Mehmet, *Kur'an Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana 2016.

Eflâkî, Ahmed, *Menâkıbü'l-'ârifîn*, C. I, çev. Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001.

el-Hüseynî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiye*, çev. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014.

Erdoğan Coşkun, "Kara Hitay Devleti'nde Kadın Hükümdarlar," *Karadeniz Araştırmaları*, C. XXI, S. 81, 2024, s. 156-176.

er-Râvendî, *Râhatü's-Südûr ve Âyetü's-Surûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti),C. II,* çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1960.

ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf 'an Hakâ'ikı Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl Keşşâf Tefsiri (Metin-Çeviri),* C. 6, çev. N. Çağıl, A. Hatip, M. Kaya, Ö. Çelik, M. Erdoğan, N. Uzun M. Öztürk, H. Öğmüş, ed. Murat Sülün, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2000.

Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Gürbüz, Meryem, "Fetihnâmeler Tarihçiye Ne Söyler? Hârezmşahlar (1097-1231) Devrine Ait Fetihnâmeler Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme," *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, 2023, s. 1590-1618.

Gürbüz, Meryem, *Hârizmşahlar Devlet Teşkilâtı, Ekonomi, Kültür*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2014.

Hunkan, Ömer Soner, "Türk Hakanlığında (Karahanlılar) Kadın," *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara 2011, s. 375-395.

İbnü'l-Esîr, *el Kâmil Fi't-Tarih*, C. XI, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

İmam Gazzâlî, *et-Tibru'l-Mesbûk fi Nasîhati'l-Mülûk (Yöneticilere Altın Öğütler)*, çev. Hüseyin Okur, Semerkand Yayınları, İstanbul 2014.

Kafesoğlu, İbrahim, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-i, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Keykâvus, *Kabusnâme,* haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ yayınları, Ankara 2003.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976.

Körülüzade, Mehmed Fuad, "Türk-Moğol Şamanizminin Tasavvufî İslâm Kaynakları Üzerindeki Tesiri," çev. Ferhat Tamir, *Bilig*, Bahar 1996, s. 1-8.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri, C.II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Küçük, Hülya, "Türk Tarihinde Kadın Veliler: İlk Dönem Kadın Mevlevîliği Örneği," *İstem*, S. 10, 2007, s. 65-74.

Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniye İslâm'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, ev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul 2018.

Muhammed, Rafaat, *Zemahşeri Mukaddimetü'l Edeb Edeb Eserinin Osmanlı Türkçesi İle Tercümeli Tahran Nüshası (Elif Dal Kısmı) (Giriş-Dil Özellikleri-Transkripsiyonlu Metin-Dizin),* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Nizamülmülk, *Siyâset-Nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1999.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

Öğreten, Ahmet, "Türk Kültüründe "Yada Taşı" ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı-Rus Savaşlarında Kullanılması," *Belleten*, C. 64, S. 241, Aralık 2000, s. 863-900.

Öngören, Reşat, "Tasavvuf," *DİA*, C.40, İstanbul 2011, s. 119-126.

Öngören, Reşat, "Mecdüddin el-Bağdâdî," *DİA*, C.28, İstanbul 2003, s. 230-231.

Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri," *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2018, s. 1-31.

Özbayraktar, Aykut, "Hârezmşahlar Şeceresi: Anûş Tekîn Soyunun Erkek ve Kadın Tüm Mensupları," Jaloliddin Manguberdi hayoti va faoliyati. Anushtegin Xorazmshohlar sulolasining o'zbek davlatchiligidagio'rni" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman Meterialları (19-21.05.2023-Urgenc), Ogahıy Nashriyati, Urganch 2023, s. 103-118.

Özbolat, Abdullah-Çomu Aslı Emine, "Kadının Toplumsal Konumunu Siyasetnameler Üzerinden Okumak: Tipolojik Bir Yaklaşım," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, 2018, s. 1152-1179.

Öztürk, Mustafa, "Sultan," *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 495-496.

Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslâmiyet'e Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019.

Piyadeoğlu, Cihan, *Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

Sağol, Gülden, *Hârezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük I*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.

Sümer, Faruk, "Irak Selçukluları," *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 386.

Şahinoğlu, M. Nazif, "Bahâeddin Veled," *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 460-462.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali, *Mecma'u'l-Ensâb (Hânedanlar Tarihi)*, çev. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

Şeker, Ayşe, *Nehcü'l-Ferâdis Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (İnceleme-Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018.

Şeşen, Ramazan, *Onuncu Asırda Türkistanda Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.

Taneri, Aydın, *Celâlüd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.

Taslaman, Caner-Feryal Taslaman, *İslâm ve Kadın*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2019.

Uluscu, Gizem, "Hârezm-Altın Ordu Türkçesi Eserlerinde Kadına Dair Söz Varlığı," *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 27, Bahar 2023, s. 239-272.

Yüce Nuri, *Ebu'l-Kâsım Carullâh Mahmud Bin "Omar Bin Muhammed Bin Ahmed Ez-Zamahşeri El-Hvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb Hvârizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Yüknekî, Edib Ahmed b. Mahmud, *Atebetü'l-Hakayık*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

el-Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsırî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erken Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

en-Nesevî, Şihâbüddîn Muhammed, *Sîretü's-Sultân Celâleddîn Mengübertî*, Farça trc. Mücteba Minovi, Tahran 1365hş.

AKKOYUNLU VE KARAKOYUNLU TÜRKMEN HATUNLARININ TAHT KAVGALARINDAKİ ROLÜ

*Ayşe Atıcı Arayancan**

Türk hâkimiyet anlayışında "kut" olarak isimlendirilen hükümdarlık hak ve yetkisinin Tanrı tarafından verilmesi yaygın bir inanıştı. Dolayısıyla hükümdar kendisini Tanrı tarafından seçilmiş biri olarak görmekteydi. İlahi bağış olarak görülen "kut," hanedan üyeleri arasında kan yoluyla geçmekteydi. Bu anlayıştan ötürü, her hanedan üyesi kendisini taht üzerinde hak sahibi olarak görmekteydi. Tanrı'nın iradesinin hanedan üyelerinden hangisine verildiği bilinmemekteydi. Bu nedenle eski Türk devletlerinde taht veraset hukuku belirli kurallara bağlanmamıştı.[1] Kut inanışına göre Tanrı, hükümdarı ancak Türk töresini yürütmesi için tahta çıkartmaktaydı.[2] Devleti yürütme ve yönetme işi, tahta gecen hükümdarın görevi idi. Aynı şekilde eski Türk devlet geleneğinde hükümranlık Oğuz Han soyuna aitti ve bütün Türk hükümdarları kendilerini o soydan kabul ederlerdi. "Kut," İslam öncesi dönemde nasıl devleti kuran hanedanda tecelli ediyorsa, İslamî dönemde de bu anlamda herhangi bir değişim yaşanmadı ve aynı hanedan telakkisine bağlı kalındı.[3] Bu inanış çeşitli Oğuz boylarından oluşan beylikten konfedere bir yapı

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Salim Koca, "Tuğrul Beyden Sonra Selçuklu Devletinde Yaşanan Otorite Bunalımı Alp Arslan Tarafından Nasıl Giderildi," *Bilig*, C. 3, 1996, s. 80.

2 Ali Ahmetbeyoğlu, "Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümranlığın Hududları," *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, C. 71, 2020/1, s. 37.

3 Ahmetbeyoğlu, "Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümranlığın Hududları," s. 42.

olarak devlete dönüşen Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen devletlerinde de görülmekteydi. Türkmen devlet yapısında hâkimiyeti ve otoriteyi temsil eden hükümdar, aynı zamanda saray, hükümet, ordu, adâlet gibi dört müessesenin de başında bulunurdu. Hükümdar, yasama (kanun yapma), yürütme (icrâ), yargı (teşrî) yetkilerini kendi şahsında toplardı. Bu selâhiyetini doğrudan Allah'tan alıyordu.[4] Her ne kadar tahta geçiş kut anlayışına bağlı olarak devam ettirilip hükümdar yetkileri kendinde toplasa da hanedan üyelerinin tahta oturması oldukça problemli bir süreci başlatmaktaydı. Çünkü hükümdarın ölümü durumunda yerine geçecek hanedan üyesinin seçimleri istikrarsız ve yöntemsiz bir şekilde yürütüldüğünde siyasi kavgalara neden olmaktaydı. Öte yandan Türk hâkimiyet anlayışı, sadece veliaht olarak belirlenen mirzaya değil, aynı zamanda diğer hanedan üyelerine de tahta çıkma konusunda aynı hakları tanıyordu. Bundan dolayı, veliaht olarak belirlenen mirzanın tahta çıkmış olması diğer hanedan üyelerinin tahta geçme isteğini törpülemiyordu. Bu nedenle taht üzerinde aynı haklara sahip olan diğer hanedan üyeleri harekete geçerek siyasi otoriteyi almaya çalışıyorlardı. Uzun ve yıpratıcı otorite mücadeleleri, yani taht kavgaları yeni hükümdar adayının hanedan üyeleri üzerinde otoritesini kurması ve ülkesinde düzeni yerleştirmesi için çoğu zaman uzun ve çetin bir mücadele içine girmesine neden oluyordu.[5]

Türkmen geleneğinin egemenlik anlayışı gereği tahta geçecek adayın seçilme sürecinde yaşanan sorunlar ve mücadeleler devletin bekâsını yıpratıcı bir sürece sokmaktaydı. Devleti idare edecek kişinin hanedan üyeleri arasından seçilmesi söz konusu iken tahta oturacak yöneticinin seçilme usulü sistemleştirilememişti. Dolayısıyla genel olarak hanedan üyelerinden uygun olanın tahta geçmesinde bazı ilkeler söz konusuydu. Bunlar hükümdarın ölmeden önce kendi yerine veliaht tayin etmesi ya da mücadele sonucu tahta geçmesi idi. Ayrıca Türkmen devletlerinde konfedere yapı içerisinde

4 Arzu Özcan, *Memlûk Devletinde Merkez Teşkilatı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s. 55.

5 Koca, "Tuğrul Beyden Sonra Selçuklu Devletinde Yaşanan Otorite Bunalımı Alp Arslan Tarafından Nasıl Giderildi," s. 80.

yönetimin diğer güç dengeleri olan emirler, Türkmen aşiret beyleri ve vezirler, ilmiye sınıfı ve tasavvufi çevreler de hükümdar adaylarına destek verebiliyordu. Diğer yandan saraydaki (mehd-i ulya) valide hatunların nüfuz ve desteği alınarak da tahta çıkılabiliyordu. Tüm bu yöntemler aslında hükümdar olarak devleti yönetecek olan kişinin hanedan üyeleri arasındaki en dirayetli kimse olmasının temin edilmesi ideali ile ilgiliydi. Bununla birlikle, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinde genellikle hükümdarın vefatının ardından hanedan üyeleri arasında taht kavgası çıkmakta, ideal olan değil saray erkânı, mehd-i ulya/valide sultan, emirler ve aşiretlerin desteğini alan mirza tahta oturmaktaydı.

Akkoyunlu-Karakoyunlu Türkmen devlet yapısında hükümdarların ölümü ya da tahtan indirilmesine dair görüşmelerde devlet ricalinin sarayda görüş aldıkları en önemli kişiler, *Mehd-i Ulyalar*, yani mirza anneleri yahut sultan eşleriydi. Mirzaların hükümdar olmaları kendi kabiliyetleri ve emirlerin desteği sayesinde olabildiği gibi, bazen hükümdar adayları olan mirzalar annelerinin kudretine göre daha hızlı tahta geçebilmekteydi.[6] Çünkü Türkmen hatunları devlet bütünlüğü ve iç-dış siyasi otoriteyi sağlama açısından ciddi bir nüfuza sahip olup saray içerisinde aktif rol üstlenmekteydiler. Ayrıca hem Karakoyunlu hem de Akkoyunlu Devleti'nde sultan eşi konumundaki kadın, uygun gördüğü mirzasını tahta taşımak ve Mehd-i Ulya/hükümdar annesi lakabını almak istemekteydi. Bu nedenle Türkmen hatunlar, mirzalar arasındaki taht kavgaları sırasında kendi konumlarını sağlamlaştırmanın yanında, olası hassas durumlarda, hükümdarların kaderlerini belirlemede nüfuz kullanarak tedbirler almaktaydılar.[7] Örneğin Uzun Hasan Bey (1453-1478) Akkoyunlu Devleti'nin başına geçtiğinde kardeşleri Mirza Cihangir ve Mirza Üveys ile hâkimiyet mücadelesine girmişti.[8]

6 Faruk Sümer, *Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihânşah'a Kadar)*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 24–25.

7 Kazım Paydaş, "Akkoyunlu Devletinde Siyasi Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu," *Tarih Yolunda Bir Ömür, İsmail Özçelik'e Armağan,* Ed. Burak Kocaoğlu, Ankara, 2019, s. 422.

8 Faruk Sümer, "Uzun Hasan," *DİA, C. 42*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 262.

Akkoyunlu Sultanı Kara Yülük Osman'ın vefatından sonra oğulları kendilerini taht varisi olarak gördükleri için aralarında iktidar kavgası başlamıştı. İstikrarsız bir sürece giren Akkoyunlu yönetiminin bir süre karışmasının ardından Kara Yülük Osman'ın oğlu Ali Bey ile Saray Hatun'un oğlu Uzun Hasan Bey 1453'e tahta oturarak iktidar kavgasını bitirdiler. Bu karışıklığın durdurulmasının önemli mimarlarından birisi Saray Hatun'du. Uzun Hasan Bey, annesi Saray Hatun'a, taht mücadelesi sırasında kardeşi Cihângir Mirza'nın Karakoyunlu Cihânşah Bey'e katılmasını uygun görmediğini belirterek[9] Karakoyunlu-Akkoyunlu işbirliğinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş, Cihângir Mirza'dan oğlu Hamza'yı rehin olarak yollamasını, Akkoyunlu hükümdarlığından vazgeçmesini ve Mardin'i gözetim altında tutmasını söyleyip[10] Akkoyunlu birliğini sağlamak, hâkimiyeti tek başına ele geçirmek istediğini belirtmişti. Ancak Cihângir Mirza'nın bu istekleri red etmesi üzerine Uzun Hasan Bey, Cihângir Mirza'nın askerlerini Akabe'nin aşağısına kadar kovaladı.[11] Savaşta yenilgiye uğrayan Cihângir Mirza çaresiz bir şekilde annesi Saray Hatun'u anlaşma yapmak amacı ile Uzun Hasan Bey'in yanına yolladı. Uzun Hasan Bey annesini karşıladıktan sonra Hamza'nın ya da oğullarından birinin rehin olarak yollanması talebini tekrarladı. Bu arada Uzun Hasan Bey Karakoyunlular ve müttefiklerini yenerek yeniden Mardin'i kuşatmıştı. Zor durumda kalan Mardin halkı birleşerek Cihângir Mirza'nın yanına gelip "*Kardeşini dinle ve rehin olarak oğlunu ona ver, eğer Uzun Hasan Bey bize karşı savaşa devam ederse ona karşı daha fazla direnmeyiz*" diyerek taleplerini bildirdiler.[12] Saray Hatun ise Mardin'de zahire kalmayınca

9 Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 153; John Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s. 147; Avedis K. Sanjian, *Colophons of Ermenian Manuscript 1301-1480*, Hardward University, Cambridge, Massachusetts 1969, s. 222; Muhammed H.Emir Erduş, *Uzun Hasan Akkoyunlu ve Siyaset-ha-yı Şarki-Garbi: Münasebat-ı İran ve Osmanî der Dovre-i Uzun Hasan Akkoyunlu*, İntişarat-ı Bersat, Tahran 1381/2003, s. 57.

10 Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, s. 153; Woods, *Akkoyunlular*, s. 147.

11 Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, s. 154.

12 Sanjian, *Colophons of Ermenian Manuscript 1301-1480*, s. 224.

oğulları arasında barış yapılması için daha fazla çaba harcamıştı. Mardin halkının isteği ve Saray Hatun'un ricası üzerine Cihângir Mirza oğlu Ali Han'ı Uzun Hasan Bey'in sarayına rehin olarak gönderdi ve aralarında anlaşma yapıldı. Uzun Hasan Bey ve Cihângir Mirza arasında yapılan anlaşma sonucunda Diyarbakır Uzun Hasan Bey'e, Mardin ise Mirza Cihângir'e bırakıldı.[13] Böylece Akkoyunlu Mirzaları arasındaki ihtilaf Saray Hatun'un girişimleri ile bir süreliğine sona ermiş oldu. Öte yandan bir süre sonra Cihângir Mirza, Çermik bölgesinde Karakoyunlu kuvvetlerine karşı mücadele ettiği sırada Uzun Hasan Bey'den habersiz anneleri Saray Hatun ve küçük oğlunu Karakoyunlu Sultanı Cihânşah'ın sarayına göndermiş ve aralarında barış sağlanmasını istemişti. Uzun Hasan Bey'in giderek kuvvetlendiğini ve tahta oturacağını tahmin eden Sultan Cihânşah onlar ile uzlaşı sağlamak istedi. Uzlaşı ve anlaşma şartlarının pazarlık sürecinde yapılan görüşmelerde Sultan Cihanşah'ın eşi Hatun Can Begüm de yer almıştı. Bu arada Uzun Hasan Bey, Akçakale'ye gidip Ayn el-Arus'a indiği vakit Kara Paşa adındaki birisi, Şeyh Kutlu Bey'in oğlu ile birlikte Cihânşah'ın eşi Hatun Can Begüm'ün yanından elçi olarak gelmiş ve taleplerini bildirmişti. Uzun Hasan Bey de Mevlâna Şeyh Ahmed'i onların yanına katarak dostluk ve kardeşlik şartlarını yerine getirmek için Hatun Can Begüm'ün yanına yeniden gönderdi. 1455 yılının kışında karşılıklı elçiler gidip gelmiş, ancak bir anlaşma sağlanamamıştı.[14]

Saraydaki Türkmen hatunların, hükümdar eşleri daha ölmeden olası taht kavgalarını durdurmak için önlem aldıkları görülmektedir. Örneğin Uzun Hasan Bey'in çıktığı Gürcistan seferinden sonra kendini güçsüz hissetmeye başladığını gören ve büyük divanda yer alan Selçukşah Begüm, oğlu Sultan Halil'i Akkoyunlu hükümdarı yapmak istemiştir. Bu nedenle Şiraz'da bulunan Sultan Halil'e haber gönderip Tebriz'e gelerek tahta oturmasını sağlamıştı.[15] Fakat

13 Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, s. 171.

14 Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 153.

15 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 543; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, C. 1-2, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, MEB Yayınları, İstanbul 1974, s. 330; Woods, *Akkoyunlular*, s. 203.

tahta oturan Sultan Halil, annesinin devam eden siyasi mücadelesinde kardeşi Sultan Yakub'u desteklemesi ihtimaline karşı Tebriz'de bulunan kardeşi ve validesini Diyarbakır'a göndererek merkezden uzaklaştırmıştır.[16] Çünkü annesi Selçukşah Begüm'ün nüfuzunu ve yapabileceklerini öncede tahmin edebilmektedir. Nitekim Uzun Hasan Bey'in Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmed ile yaptığı Otlukbeli Savaşı (1472) öncesinde Selçukşah Begüm'ün Uzun Hasan Bey'in diğer eşinden olan oğlu Uğurlu Mehmed'e karşı yürüttüğü entrikalar kaynaklarda yer alır. Hatun, bu entrikalarla Otlukbeli Savaşı sırasında Uğurlu Mehmed ile Uzun Hasan'ın arasına nifak sokmayı başarmıştır.[17] Selçukşah Begüm'ün amacı kendi oğlu Sultan Halil'in tahta çıkması ve diğer taht varisini ortadan kaldırmaktı. Bunun için Uğurlu Mehmed Bey ile Uzun Hasan Bey'in ilişkilerini bozmuş ve aralarının açılmasını sağlamıştır. Uğurlu Mehmed Bey, bu durumun farkına varınca önce Memlûklere, daha sonra ise Osmanlılara sığındı. Bir bahane ile Tebriz'e çağrılan Uğurlu Mehmed Bey, Erzincan taraflarına geldiğinde Selçukşah Begüm'ün emri ile yakalanıp kardeşi Bayındır Bey tarafından başı kesilerek öldürüldü. Uğurlu Mehmed Bey'in babasına karşı isyan etmesini ve öldürülmesini sağlayan Selçukşah Begüm amacına ulaşmış,[18] Uğurlu Mehmed Bey Selçukşah Begüm'ün iktidar hırsı karşısında hayatını kaybetmişti.[19] Bu arada diğer bir önlem olarak Uzun Hasan Bey'in ikinci eşi Despina Hatun'un oğlu olan üvey kardeşi Maksud'u idam ettirmesi diğer kardeşleri de korkutmuştu.[20]

Sultan Halil Akkoyunlu tahtına oturmasından itibaren yanlış politikalar sonucu önce annesi Selçukşah Begüm'ün desteğini kaybetmiş, sonrasında ise keyfi hareketleriyle diğer saltanat mensuplarının

16 Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi,* Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 59; Faruk Sümer, "Akkoyunlular," *DİA, C. 2,* TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 270-274 .

17 Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, s. 348.

18 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't –Tevârîh,* s. 593.

19 *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar/Giovanni Maria Angiolello, Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri*, Çeviri ve Notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 63-64.

20 Hınz, *Uzun Hasan*, s. 59; Sümer, "Akkoyunlular," s. 270-274.

desteğini alamayarak taht kavgalarının dinamik kalmasına sebep olmuştu. Önceleri oğlu Sultan Halil'i destekleyen Selçukşah Begüm, siyasi zekâsını kullanarak yaptığı hamleler ile Doğu Anadolu'daki beyleri Yakûb Bey tarafına geçirip isyan başlattırdı. 1478 yılında Yakûb Bey, Azerbaycan, Irak, Fars ve diğer beldeleri almak için kışlaktan yaylağa hareket ederken, Bayındır, Çepnî ve Duharlı beyleri gibi bazı beyler Yakûb Bey'in yanına gelip bağlılıklarını bildirdiler ve buna karşılık şahane hilatlarla taltif edildiler.[21] Hatta Bismil'in doğusundaki Pambuklu Çayı'na indiklerinde burada Selçukşah Begüm'e bağlılıklarını sunmuşlardır. Selçukşah Begüm burada bir kengeş yaparak emirlerin hepsinin biatını almıştır.[22]

Selçukşah Begüm başlarda ılımlı hareket etse de, Yakûb Bey'in muhalefet ettiğini öğrenince oğlu Sultan Halil'i niyetinden vazgeçirmeye çalışmış, ona elçi göndererek itaatini, bağlılığını ve özrünü bildirmişti. Haberi ulaştırma görevi için ise Beşiri'den Hacı Beğ-i Musullu'yu tayin etti.[23] Fakat elçiyi gönderdikten kısa bir süre sonra Hoy'da Sultan Halil ve Mirza Yakûb savaş meydanında karşıya geldiler.[24] Yakûb Bey, Sultan Halil ile Hoy Çayı kenarında yaptığı savaşı kazanarak sultanlık tahtına oturdu (1478). Başarısının en önemli sebeplerinden biri, hiç kuşkusuz Selçukşah Begüm ile Sultan Halil ittifakında meydana gelen çatlaktı. Bunun sonucu Selçukşah Begüm, her ne kadar iki oğlu arasında kalıp durumu tatlıya bağlamaya çalışsa da bunda başarılı olamayacak ve sonraları Yakûb Bey'in safına katılıp bir anlamda fütuhatçı gelenekle bir uzlaşı sağlamaya çalışacaktı.[25]

Türkmen Mehd-i Ulyalar hükümdar eşlerinin diğer hatunlarına karşı politikalar belirlemekten de geri durmaz, kendi oğullarının tahta oturmasını sağlamak için zaman zaman çeşitli entrikalara başvururlardı. Bu entrikalar sırasında hatunlar arasında saray

21 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't –Tevârîh*, s. 546.

22 Ayse Atıcı Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm ya da Mehd-i Ulya: Selçukşah Begüm," *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 20, 2019, s. 1-11.

23 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s. 547.

24 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't –Tevârîh*, s. 547-555.

25 İlhan Erdem, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Ordularına Genel bir Bakış," *Tarih Araştırmaları Dergisi, C.* 24, Ankara 2005, s. 8-9.

içerisindeki iç siyasetin kontrolünü elinde tutan daha etkili olurdu. Örneğin oğullarının taht mücadelesinde aktif rol oynayan Selçukşah Begüm, başta Despina Hatun olmak üzere Uzun Hasan Bey'in eş ve üvey çocuklarına karşı ciddi savaş açmıştı. Özellikle Uzun Hasan Bey'in ölümünden sonra otorite ve iktidar boşluğunu doldurmak için hem sultan annesi sıfatı ile sultanlar hem de dönemin aşiret beyleri ile ittifak içinde bulunarak kendi konumunu ve gücünü ortaya koymayı başardı. Kendi oğulları arasındaki taht mücadelesinde de hırslı davrandığı görülmektedir. Hatun'un zaman zaman saltanat isteği ve hırsı şiddetlenmiş, çocukları Halil, Yakûb ve Yusuf arasındaki mücadelede çıkarları doğrultusunda seçimler yaparak onları öldürtmek ya da iktidarlarını devirmek için entrikalar çevirmiştir.[26] Öyle ki dönem kaynaklarının bazılarında sarayda iktidar mücadelesi içerisinde etkin rol oynayan Selçukşah Begüm'ün entrikalarından söz edilir ve oğulları arasındaki taht mücadelesinde tarafgirlik yaparak Sultan Yakub'u öldürtmek için zehirli şerbet hazırladığı, fakat şerbeti yanlışlıkla diğer oğlu Yusuf Mirza'nın içmesine dayanamayıp kendisinin de aynı şerbeti içmek suretiyle öldüğü anlatılır.[27] Selçukşah Begüm, saraydaki güç ve üstünlüğü elinde tutmak için oğulları arasında denge sağlamaya çalışmış, buna bağlı olarak da saray içerisindeki güç dinamiklerine karşı politika geliştirmiştir. Nitekim Sultan Yakûb döneminde Akkoyunlu sarayına bakıldığında Selçukşah Begüm'ün saray ve hanedan işlerini yürüttüğü, Sultan Yakûb'un lalası Süleyman Bican Bey'in ise baş veziri olarak başkomutanlık ve yönetim divanı başkanlığı görevlerini sürdürdüğü görülür. Sultan Yakûb'un hocası Kadı İsa es-Savecî ise Akkoyunluların dinî ve mali işlerini idare etmektedir. Woods'un da belirtiği üzere, saray içerisindeki kişilerin her birinin oluşturduğu iktidar üssü, patronaj ve

26 Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm ya da Mehd-i Ulya: Selçukşah Begüm," s. 1-11.

27 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s. 591-59; Hoca Saddedin, *Tâcü't-Tevârih,* s. 335. Ayrıca bkz. Ayşe Atıcı Arayancan, "Sultan Yakûb'un Ölümüne Dair Münazara ve Bazı Değerlendirmeler," *Atatürk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. LXIII, Erzurum 2018, s. 437-446.

kayırmacılık politikası üzerinden Sultan Yakûb'u etkileyip merkezi denetlemek ve görev üstünlüğü elde etmek istemekteydi.[28] Nitekim Yakûb'un ölümünden sonra Akkoyunlu emirleri arasında tahtın sahibinin kim olacağı konusunda anlaşmazlıklar yaşanacak, mirzalar ve onları destekleyen aşiretler arasında tahta kimin oturtulacağına dair çatışmalar çıkacak ve uzun süren bu süreç Akkoyunlu Devleti'nin sonunu getirecekti.[29]

Akkoyunlularda olduğu gibi Karakoyunlu hatunları da devletin bekası, taht kavgaları ve siyasi çekişmelerde etkin rol alıyordu. Örneğin Sultan Cihânşah'ın eşi Hatun Can Begüm eşi ve oğulları arasında çıkan anlaşmazlıklarda aracı rol üstlendi. Sultan Cihânşah kendisine isyan eden oğlu Hasan Ali'yi birkaç kez ülkeden uzaklaştırmak, hatta ümerasına onu öldürtmek için emir vermiş ise de üvey annesi Hatun Can Begüm, Hasan Ali'nin bağışlanmasını istedi. Benzer şekilde Pir Budak'ın Bağdad'ta isyan çıkarması sonucu Sultan Cihânşah, Hasan Ali'yi Hatun Can Begüm'e emanet etti. Ḥatta Pir Budak'ın elinden Bağdad'ı almaları için Hasan Ali'yi Suriye sınırına ulaştırma emrini de verdi. Cihânşah'ın bu isteği üzerine, Hatun Can Begüm, Hasan Ali'yi Bağdad tarafından geçirip Suriye'ye göndererek baba oğul arasındaki krizi engellemeyi başardı (1461).[30]

Sultan Cihânşah daha sonra 1462 yılında isyan eden Pir Budak'ı durdurmak üzere bir kez daha Şiraz'a doğru yola çıktı. Pir Budak'ın annesi Hatun Can Begüm, oğluna nasihatler vererek Şiraz'dan Bağdad tarafına geri döndürdü; sonrasında Cihânşah ile Pir Budak arasında barış elçiliği yaparak anlaşma yapılmasını sağladı.[31] Bu anlaşmaya göre, Pir Budak babasının itibarını koruması

28 Woods, *Akkoyunlular*, s. 238.

29 Arayancan, "Sultan Yakûb'un Ölümüne Dair Münazara ve Bazı Değerlendirmeler," s. 437-447.

30 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s. 390.

31 Kazvînî-i İsfahânî *Hold-ı Barin, (Tarih-i Timuriyan ve Türkemanan*), haz. Mir Hâşim Muhaddis, Miras-ı Mektub, Tahran 1379/2001, s. 710; Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 221; Abd'ür-rezzak Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, nşr. Abd'ül-Hüseyin Nevâi, Pejuhaşgah-ı Ulum-i İnsani ve Mutala'at-ı Ferhengi, Tahran 1382/2004, s. 922.

ve kollaması için Şiraz'ı teslim etti. Ayrıca Tuşter tarafına gideceğini ve durum düzelinceye kadar babasının emir ve yasaklarına boyun eğeceğini açıkça iafe ettikten sonra Şiraz'ın yönetimine geri döneceği konusunda karar alındı.[32] Dolayısıyla Hatun Can Begüm, Sultan Cihanşah oğullarının isyanı bastırma ve uzlaşı sağlama konusunda aracı ve üstlenici rol aldı.

Sultan Cihanşah'ın 1467 yılında ölümünün adından Karakoyunlu mirzaları arasında çıkan siyasi kriz ve taht kavgaları sırasında diğer saray kadınları da aktif rol aldı. Hasan Ali'yi destekleyen Hatun Can Begüm devletin bekasının devamını sağlamak üzere hareket ederken, taht üzerinde hak iddia eden Hüseyin Bey'i İskender Bey'in kızları Ârayiş ile Şâh Saray kardeşler destekledi.[33]

Sultan Cihânşah'ın ölümü üzerine İskender'in oğullarının isyan ettiği haberini alan Hasan Ali, Maku Kalesi'nden çıkmayı başarıp emirler, nökerler ve etrafında toplanan 180 kişi ile birlikte Tebriz'e girerek[34] Karakoyunlu Devleti'ni yeniden toparlamak için çalışmalar yapmaya başladı.[35] Hasan Ali, yönetimi toparlamaya uğraşırken, İskender Bey'in kızları Ârayiş ile Şâh Saray kardeşler Hüseyin Ali'nin hükümdarlığını ilan etti. Bunun üzerine Hatun Can Begüm, Hasan Ali'ye destek olmak için kardeşi Kasım Bey'i Hüseyin Ali'yi öldürmesi için Sahibâbâd'da gönderip öldürttü. İskender'in kızları Ârayiş ile Şâh Saray'ı hapsettirdikten sonra saltanat koltuğunu Hasan Ali'ye teslim etti.[36] Fakat Hasan Ali, bütün bunlara rağmen tahtı kendisine teslim eden ve daha önce babası Sultan Cihanşah'a karşı savunup

32 Mirhvand, *Tarih-i Ravzatu's-Sefa Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, C. 10, Tsh. Cemşid Kiyanfer, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1380/2002, s. 5618; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s. 922; Ebû Bekr-i Tihranî *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, s. 221.

33 Hüseyin Kerbelaî, *Ravzatü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân,* C. 1-2, yay. Cafer Sultan el-Kurraî, Tahran 1344/1966, s. 470.

34 Budak Münşi Kazvînî, *Cevâhirü'l-ahbâr: Bahş-i Tarih-i İran az Karakoyunlu ta Sal-ı 984*, haz. Muhsin Behrâm Nejâd, Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub, Tahran 2000, s. 72; Hândmîr El-Hüseynî, *Habîbü's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer,* C. 4, haz. Muhammed Debîr-siyakî, Tahran 1333/1955, s. 87.

35 İlhan Erdem-Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007, s. 94.

36 Kerbelaî, *Ravzatü'l-Cinân*, s. 470.

hayatını kurtaran üvey annesi[37] Hatun Can Begüm'ün yanına Emir Nimetullah-ı Sani'yi gönderip onu Cuşin Kalesi'nde öldürttü.[38]

Görüldüğü üzere Türkmen Hatunlar, taht kavgalarında ve siyasette kilit rol oynamışlardır. Bu hatunlar, sadece hükümdarların eşleri değil, aynı zamanda siyasi ve stratejik etkilere sahip bireyler olarak da öne çıkmaktadırlar. Hatunların taht kavgalarındaki rolüne dair en önemli noktalardan biri *siyasi ittifak kurmalarıdır.* Hükümdar eşleri, aileler arası siyasi ittifaklar kurarak güç kazanıp taht kavgalarında tarafların güç dengesini etkileyebilmekteydiler. Yine hatunlar, erkek çocuk doğurduklarında, bu çocuklar veliaht adayı olurdu. Bu durum, hükümdar eşinin iktidarını güçlü kılarak taht kavgalarının seyrini değiştirebilirdi. Ayrıca iktidarlarını pekiştirmek isteyen Türkmen hatunlar, vakıflar yaptırıp çeşitli hediyeler ve yardımlar ile tasavvuf ehli kişileri destekleyerek daha fazla destekçi toplayabilmekteydiler. Örneğin Halveti tarikatından Dede Ömer Rûşenî, Akkoyunlu sarayına gelmeden önce Uzun Hasan Bey ve Selçukşah Begüm'ün teveccühlerini kazandı. Selçukşah Begüm, Cihanşah'ın eşi tarafından yaptırılan Muzafferiye Zaviyesi'ni Dede Ömer Rûşenî'ye verilmesi için hazırlatmış ve Şeyh ölünceye kadar burada ikamet etmişti.[39] Benzer şekilde bazı vakıf arazilerinde Karakoyunlu Hatun Can Begüm ve kızı Devlet Hatun gibi kadınların isimlerinin vakıf kayıtlarına yazıldığı görülmektedir. Diğer bir örnekte ise Şeyh Safi Astanası'nın (mezarı) Hatun Can Begüm ve Cihânşah tarafından Kasr-ı Şerife, Muzafferi, Kadı Nizam ve Nesrabad-i Serpeşt'e vakfedildiği görülmektedir.[40]

Selçukşah Begüm gibi bazı saray hatunları saraydaki entrikalar ve manipülasyonlar ile taht kavgalarında doğrudan yer almaktaydılar.

37 Faruk Sümer, *Başlangıçtan Cihânşah'a Kadar Kara Koyunlular,* C. I, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 437.

38 Kerbelaî, *Ravzatü'l-Cinân*, s. 524; Gaffârî, *Tarih-i Cihân-ârа*, s.2 50; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, s. 445.

39 Hınz, *Uzun Hasan,* s. 105.

40 Hüseyin Muderrisi-i Tabâtabai, *Farmânhâ-yi Türkmânan-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu*, Kum 1352, s. 33-37.

Hatta Selçukşah Begüm ve Despina Hatun[41] örneğinde görüldüğü üzere saray içindeki güçlü hatunlar rakiplerini ve onların çocuklarını saf dışı bırakmak için stratejik hamlelerde bulunmuşlardır. Öte yandan eş konumundan dolayı sultanlar üzerinde psikolojik ve duygusal bir bağ kurarak onların kararlarını etkileme gücüne de sahip olmuşlardır. Ayrıca hatunlar kendi lehlerine destek toplamak için çeşitli gruplar, tarikatlar, aşiret beyleri, emirler ve muhaliflerle ilişkiler geliştirebilirlerdi. Bu durum, güç savaşlarında kendilerine ve taht varisine avantaj sağlama amacı taşırdı. Dış politikada etkili rol oynayarak Saray Hatun ve Sultan Begüm Can örneğinde olduğu gibi müttefik edinme ya da düşman yaratma hususunda da etkili olabilirlerdi.

Sonuç olarak, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinde hanedan üyeleri arasında taht mücadeleleri ve siyasi çekişmeler daima olmuştu. Taht mücadelelerinde belirgin bir usul oluşturulamadığından saray içerisindeki güç dengesinin oluşmasında aşiret beyleri, ümera ve ilmiye sınıfı ve tasavvufi çevrelerin yanında saraydaki kadınların etkisi de oldukça yüksekti. Türk töresine bağlı olan Türkmen hatunlar, kendi mevki ve konumlarını korumak için hükümdar eşinden sonra hükümdar annesi olmak istemekteydiler. Akkoyunlu sarayında Saray Hatun ve Selçukşah Begüm'ün, Karakoyunlu sarayında Hatun Can Begüm, Ârayiş ve Şah Saray'ın otorite boşluğu yaşandığı anda doğrudan taht kavgalarına müdahil olduğu, dönemin devlet adamları, emirler ve mirzalar ile görüşmeler yapıp iç siyaseti ve yönetim dinamiklerini değiştirdikleri görülmektedir. Türkmen hatunlarının taht kavgalarındaki rolleri, sadece sultan eşleri ve *mehd-i ulya* olmalarının ötesinde, siyasi ve toplumsal dinamiklerin bir parçası olarak da oldukça belirleyici olmuştu. Bu durum Türkmen devletlerin hem iç çatışmalarında hem de devletin sürdürülebilirliğinin şekillenmesinde önemli yer tutmaktaydı.

41 Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm ya da Mehd-i Ulya: Selçukşah Begüm," s. 1-11.

Kaynakça

Ahmetbeyoğlu, Ali, "Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümranlığın Hudutları," *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History,* S. 71, 2020/1, s. 29-50.

Arayancan, Atıcı, Ayşe "Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm ya da Mehd-i Ulya: Selçukşah Begüm," *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 20, 2019, s. 1-11.

Arayancan, Atıcı Ayşe, "Sultan Yakûb'un Ölümüne Dair Münazara ve Bazı Değerlendirmeler," *Atatürk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. LXIII, Erzurum 2018, s. 437-446.

Avedis K. Sanjian, *Colophons of Ermenian Manuscript 1301-1480*, Hardward University, Cambridge, Massachusetts 1969.

Budak, Münşi Kazvînî, *Cevâhirü'l-ahbâr: Bahş-i Tarih-i İran az Karakoyunlu ta Sal-ı 984*, haz. Muhsin Behrâm Nejâd, Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub, Tahran 2000.

Erdem, İlhan, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Ordularına Genel bir Bakış," *Tarih Araştırmalar Dergisi, C.* 24, Ankara, 2005.

Erdem, İlhan, Paydaş, Kazım, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007.

Erduş, Muhammed H. Emir, *Uzun Hasan Akkoyunlu ve Siyasetha-yı Şarki-Garbi: Münasebat-ı İran ve Osmanî der Dovre-i Uzun Hasan Akkoyunlu*, İntişarat-ı Bersat, Tahran 1381/2003.

Hândmîr El-Hüseynî, *Habîbü's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer,* C. 4, haz. Muhammed Debîr-siyakî, Tahran 1333/1955.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Hınz Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi,* Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992.

Hoca Saddedin, *Tâcü't-Tevârih*, C. 1-2, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, MEB Yayınları, İstanbul 1974.

Kazvînî, İsfahânî-i, *Hold-ı Barin, (Tarih-i Timuriyan ve Türkemanan*), haz. Mir Hâşim Muhaddis, Miras-ı Mektub, Tahran 1379/2001.

Kerbelaî, Hüseyin, *Ravzatü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cen*ân, C. I-2, yay. Cafer Sultan el-Kurraî, Tahran 1344/1966.

Koca, Salim, "Tuğrul Beyden Sonra Selçuklu Devletinde Yaşanan Otorite Bunalımı Alp Arslan Tarafından Nasıl Giderildi," *Bilig*, C. 3, 1996, s. 80.

Mirhvand, *Tarih-i Ravzatu's-Sefa Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, C.10, tsh. Cemşid Kiyanfer, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1380/2002.

Özcan, Arzu *Memlûk Devletinde Merkez Teşkilatı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006.

Paydaş, Kazım, "Akkoyunlu Devletinde Siyasi Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu," *Tarih Yolunda Bir Ömür, Armağan İsmail Özçelik'e Armağan,* Ed. Burak Kocaoğlu, Ankara 2019.

Semerkandî, Abd'ür-rezzak, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, nşr. Abd'ül-Hüseyin Nevâi, Pejuhaşgah-ı Ulum-i İnsani ve Mutala'at-ı Ferhengi, Tahran 1382/2004.

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar/Giovanni Maria Angiolello, Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, Çeviri ve Notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.

Sümer, Faruk, "Uzun Hasan," *DİA,* C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012.

Sümer, Faruk, "Akkoyunlular," *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989.

Sümer, Faruk, *Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihânşah'a Kadar*), C. I, TTK Yayınları, Ankara 1992.

Tabâtabai, Hüseyin Muderrisi-i, *Farmânhâ-yi Türkmânan-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu*, Kum 1352.

Tihranî, Ebû Bekr-i, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk**,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Woods, John, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.

HİNDİSTAN'DA BİR KADIN HÜKÜMDAR: SULTAN RAZİYE (1236-1240)*

*Bilal Koç***

Bu çalışma ile Sultan Raziye Begüm'ün Hindistan'daki Türklerin ve Müslümanların tarihinde oynadığı rolü ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu hedef, adı geçen Sultan'ın tahta çıkmasından önce başlayan tartışmaları ve süreci, tahta çıktıktan sonra uyguladığı politikalarla birlikte değerlendirmeyi icap ettirmiştir. Raziye'nin kadın kimliği üzerinden o dönemlerde başlatılan tartışmanın, giyim-kuşamının, hâl ve hareketlerinin Türk ve İslâm toplumlarında karşılığının olup olmadığı sorusu etrafında şekillenen bir dizi eleştiri ise çalışma için bizi düşünmeye ve yazmaya sevk etmiştir. Burada Raziye Begüm'ün ailesi, eğitimi, evliliği, Sultan İl-tutmuş'un taht için kızının adını açıklaması ve hemen ardından yaşananlar, İl-tutmuş'un ölümünün ardından devlet adamları ve hanedan üyeleri arasındaki çekişmeler, Rükneddîn Fîrûz'un tahta çıkarılması, Raziye Begüm'ün kendisine karşı vaziyet alan devlet adamları, Şah Terken Hatun ve Rükneddîn Fîrûz ile mücadelesi ve nihayet tahta çıkması gibi meseleler irdelenmiştir.

Yine bu çalışmada kısaca Raziye Begüm'ün idarî birimlere yaptığı atamalar ve özellikle emir-i ahûr makamına tayin edilen Cemâleddîn Yakut Habeşî'ye karşı geliştirilen muhalefet değerlendirilmiştir. Ayrıca Raziye Begüm'ün faaliyetlerinin de önüne geçen radikal bir karar alarak pantolon ve cübbe giymesi tartışılmış, tahtta kaldığı müddetçe düzenlediği akınlar ve katıldığı mücadelelere de kısaca

* Bu yazı, tarafımızca hazırlanan *Türk Devletindeki Kadın Hükümdar Sultan Raziye (1236-1240)* adlı çalışmadan üretilmiştir.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

yer verilmiştir. Son kısımda ise onun dönem kaynaklarına yansıyan şekliyle ve karşı karşıya kaldığı olaylardan hareketle şahsi hususiyetleri ile tarihî rolü ortaya konulmuştur.

Ailesi, Eğitimi ve Evliliği

Minhâc-ı Sirâc Cüzcânî, Raziye Begüm'ün babası İl-tutmuş ve dönemine dair bilgi verdiği kısımda, onun Türkistan'ın İlbarı (البرى) kabilelerinden birine mensup olduğunu belirtir.[1] Küçük yaşlarda Melik Aybek (Delhi Sultanı Kutbeddin Aybek 1206-1210) tarafından köle tüccarlarından satın alınmıştır.[2] Aybek'in vefatının ardından 1210-1236 yılları arasında Delhi Sultanlığı yapmıştır. Saltanatı sırasında başta bölgedeki Türk ve Müslüman emirler olmak üzere Hindular üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Annesi ise Kutbeddin Aybek'in kızı Terken Hatun'dur. Raziye Begüm'ün de bu evlilikten dünyaya geldiği bilinmekle birlikte kaynaklar, doğum tarihiyle alakalı net bir bilgi vermemektedirler.[3] es-Sihrindî de Cüzcânî ile benzer kayıtlara yer vermekle birlikte Raziye'nin Sultan İl-tutmuş'un büyük kızı olduğunu belirtmektedir.[4] İl-tutmuş'un çocuklarından hangisi veya hangilerinin bu eşinden dünyaya geldiğine dair etraflı bilgi yoktur. İbn Battûtâ, Raziye'nin taht için harekete geçtiğinde Rükneddîn Fîrûz Şâh'ın öz kardeşi Kutbeddin'i öldürdüğünü ifade ederek Delhi halkını yanına çektiğini bildirmektedir.[5] Buradan hareketle Raziye Sultan'ın anne-baba bir erkek kardeşinin Kutbeddin

1 Minhâc-ı Sirâc Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, tash. Abdülhey Habibi, İntişârât-ı Esâtîr, C. I-II, Tahran, 1389, s. 440; ayrıca bkz. Mevlânâ Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed Mukîm Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, By De Calcutta, Kalküta 1929, s. 27.

2 İl-tutmuş'un taht öncesi ve sonrası başından geçen hadiseler ve faaliyetleri için bkz. Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 442-47.

3 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 457-458; ayrıca bkz. M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, Tercüman 1000 Temel Eser, İstanbul 1975, s. 193.

4 Yahya b. Ahmed b. Abdullah es-Sihrindî, *Tarih-i Mübârekşahî*, tash. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1391, s. 24.

5 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2005, s. 406.

olduğu anlaşılmaktadır. Raziye Begüm'ün Nâsıreddin Mahmud, Rükneddin Fîrûz Şah (1236), Kutbeddîn Muhammed, Gıyâseddîn Muhammed, Muizzeddîn Behrâm Şâh, Nâsıreddîn Mahmud Şah ve Melik Celâleddîn adlarını taşıyan erkek kardeşlerinin varlıkları ve faaliyetleri kaynaklara yansımıştır. Yine Raziye Begüm'ün kız kardeşlerinin de olduğu bilinmekle birlikte adları belli değildir.[6]

Sonraki dönem müelliflerinden Esterâbâdî ise Raziye Sultan'ın kutsal kitap *Kur'ân-ı Kerim*'i usulüne uygun olarak okuduğunu nakletmektedir.[7] Burada dönem itibariyle ve sair Türk-İslâm devletlerinde görüldüğü üzere hükümdarlık sarayında var olan ilim adamlarının gözetiminde hükümdar ailesinin dersler aldıkları bilinmektedir. Kaynaklarda net bilgiler olmamasına rağmen Sultan Raziye'nin de tahta çıkmadan evvel veyahut çocukluğunda ilim adamlarından ders aldığı muhakkaktır. Dönem itibariyle eğitime ve medreselere önem verildiği bilinmektedir. Bu yönüyle Sultan Raziye'nin de belli bir eğitimden geçtiğine hükmetmek yanlış olmayacaktır. Burada eğitimden maksat salt okuma-yazma değil askerî eğitim, devlet idaresi ve usulü gibi eğitimlerdir. İbn Battûta, Sultan Raziye'nin okunu ve sadağını yanına alarak devlet erkânıyla sefere çıktığının kendisine nakledilenler arasında olduğunu söylemektedir.[8] Bu kayıt bir yönüyle de Sultan Raziye'nin askerî bir eğitimden geçtiğine işarettir.

Raziye Begüm'ün Melik Altuniyye ile evlilik kararı alması veyahut adı geçen Melik'in Raziye ile nikâh akdetmesi de Teberhende Kalesi'nde tutsak edildiği sırada yaşanmıştır. Söz konusu bu evlilik teklifinin taraflardan hangisinin teklifiyle gerçekleştiğine dair net kayıtlar olmamakla birlikte Melik Altuniyye'nin kararı doğrultusunda

6 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 463; İsami, Hâce Abdülmelik, *Fütûhu's-selâtîn*, yay. A. S. Usha, B. A., Junior Lecturer in Persian, University of Madras, 1948, s. 129-130; Reşidü'd-Dîn Fazlullah Hemedanî, *Câmiü't-Tevârîh (Târîh-i Hind, Sint ve Keşmir),* tash. Muhammed Ruşen, Miras-ı Mektup, Tahran 1384, C. s. 60; Ebû'l-Kasım Abdullah b. Muhammed el-Kaşanî, *Târîh-i Olcaytu,* Haz. Mihin Hembelî, Şirket-i İntişârât-ı İlm-i Ferhengî, Tahran 1384, s. 184-85.

7 Muhammed Kâsım Hinduşah Esterâbâdî, *Tarih-i Firişte,* tash. Muhammed Rıza Nasırî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1387, s. 242.

8 İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnamesi,* s. 406.

bu nikâhın akdedildiği anlaşılmaktadır.[9] Bu itibarla Raziye Begüm'ün evliliği de hayatı ve faaliyetleri kadar ânî bir şekilde gelişmiş ve aynı şekilde son bulmuştur. Aslına bakılırsa, hem hanedanın güçlenmesi amacıyla hem de Hindulara karşı daha etkin bir sefer organizasyonu ortaya koyması gereken Türk emir ve meliklerin de dâhil olduğu grubun saltanatına karşı amansız bir mücadeleye girişmeleri nedeniyle Raziye Begüm bu beklenmedik evliliğe yönelmiştir.

Delhi Tahtına Çıkması ve Siyasî Faaliyetleri

Sultan İl-tutmuş, 633/1235 yılındaki Galyur seferinden hemen sonra Müşrif-i Memâlîk[10] makamında oturup aynı zamanda başkâtipliğini de yapan Tâcü'l-Mülk Mahmud'u huzuruna çağırmış ve diğer devlet adamlarının da hazır bulunduğu bir sırada veliaht olarak kızı Raziye Begüm'ü belirlediğini bildiren bir ferman yazdırmıştı.[11] Ferman yazılırken bazı devlet adamları söz alarak büyük erkek çocukları olmasına ve sultanlık makamına uygun olmalarına rağmen neden böyle bir tercihte bulunduğunu sormuş, bir İslâm hükümdarının kızını veliaht olarak göstermesindeki hikmet ve mananın ne olduğunu öğrenmek istemişlerdi.[12] Cüzcânî, devlet adamlarının bir kızın tahta geçmesini yerinde ve uygun görmedikleri için hükümdarın

9 Bilal Koç, *Türk Devletindeki Kadın Hükümdar Sultan Raziye (1236-1240)*, s. 61.

10 Müşrif-i Memâlîk: Devletin bütün malî düzenini kontrol etmekle görevli olup, eyaletlerden gelen hesapları ve sair idarî birimlerden gelen kayıtları dikkatli bir şekilde kontrol etmekle görevlidir. S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 245.

11 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 458; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 24; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 242; Tetevî, Kadı Ahmed vd., *Târih-i Elfî*, yay. Gulamrezâ Tâbâtâbâyî Mecid, Şirket-i İntişârât-ı İlim ve Fehengi, C. VI, Tahran 1382, s. 3845; Ahmet, *Siyasi Tarihi*, s. 193; Salim Cöhce "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," *Osman Nedim Tuna Armağanı*, Malatya, 1989, s. 22; Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," *DGBİT*, C. 9, İstanbul 1992, s. 392; Cengiz Tomar, "Radiyye Begüm," *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 387.

12 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 458; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 242; Tetevî vd., *Târîh-i Elfî*, C. VI, s. 3845; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 193-194; Cöhçe, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 22.

tercihinde etkili olan hususları öğrenmek istediklerini ve onların bu yanlış düşüncelerinin izalesi için hükümdarın izahatta bulunduğunu belirtir.[13] Cüzcânî, Sultan'ın bu açıklamalarını şu şekilde nakletmiştir: "*Benim oğullarım eğlence ve gençlik hevesleriyle meşguller. Hiçbirisi memlekete hizmet (idare) edemez ve memleketler zapt edemezler. Siz, benim vefatımdan sonra hiçbirisinin memleketi idare etmek için ondan (Raziye'den) daha uygun olmadığını öğreneceksiniz.*"[14]

Sultan İl-tutmuş, Gurlular gibi geleneksel bir ortaçağ İslâm devletinde yetişmiş olduğu için kısa bir durum değerlendirmesi yapmış ve kararının gerekçesini açıklamıştı. Bu durum bir nevi devletin veya hanedanın hesabına ve faydasına yönelmiş bir aklın yansımasını da ortaya koymaktadır. Devlet adamlarının değerlendirmelerini kadın kimliği üzerinden yürüttüklerini gören Sultan, belki de yüksek bir idari bilincin gereği olarak onları ikna etmeye çalışmıştı. Onun bu kararı keyfe keder alınmış bir karar olmamakla birlikte, toplantıdakilerin nezdinde şaşkınlıkla karşılanmıştı. Çocuklarının durumlarını nazar-ı itibara alıp böyle bir karar verdiği ve bunun dışında bir hareket imkânının da olmadığı anlaşılmaktadır.

Sultan İl-tutmuş'un 633/1236'da ölmesinin ardından ileri gelen devlet adamları onun vasiyetine uymayarak oğlu Fîrûzşâh'ı tahta çıkardılar. Ancak bir süre sonra kendisinden beklenilen şekilde bir idareci olmayıp içki ve eğlenceyle meşgul olması, devlet idaresini annesi Hodavende-i Cihan Şah Terken'in ele geçirmesine neden oldu. Sultan Fîrûzşâh'ın içinde bulunduğu duruma ek olarak, annesinin, Sultan İl-tutmuş'un diğer hanımları ile sarayda bulunan kadınlara karşı sergilediği katı tutum da dikkat çekiyordu. Onun saraydaki kadınlara zulmetmesi ve bazılarını öldürtmesinin yanı sıra İl-tutmuş'un diğer erkek çocukları üzerinde baskı kurmaya çalışması, bir

13 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 458; ayrıca bkz. Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 242; Tetevî vd., *Târîh-i Elfî*, C. VI, s. 3845; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 194.

14 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 458; ayrıca bkz. Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 282; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 392; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, s. 199.

süre sonra şiddetli bir muhalefet hareketinin doğmasına neden olmuştu. Bütün bunlar olurken Sultan İl-tutmuş'un diğer oğlu Melik Gıyâseddîn Muhammed de vali olarak bulunduğu Evedd'de isyan çıkarmış, ardından başkent Delhi'ye ulaştırılması için yola çıkan Lekhenevtî bölgesinin hazinelerine el koymuştu.[15]

Devlet yönetimindeki karışıklık dinmek bilmiyordu. Sultan İl-tutmuş'un bir diğer oğlu Melik Kutbeddîn'in gözlerine Şah Terken'in emriyle mil çekildikten sonra öldürülmesi devlet adamlarının tepkisini çekmiş ve muhalefet hareketi daha açık bir biçimde kendini gösterir olmuştu.[16] Buna mukabil Sultan Rükneddîn muhaliflerin üzerine sefer tertip etmişse de arzu ettiği neticeyi alamamış, sefer sırasında veziri Melik Nizâmü'l-Mülk Cüneydî de muhaliflerin safına geçmişti.[17] İşin doğrusu Raziye Begüm'ün tahta çıkışına kadar geçen altı aylık zaman zarfında önemli gelişmeler olmuş ve Sultan Rükneddîn bunların önünü alamamıştı. Bürokrasi içerisinde oluşan muhalefet orduya da sıçramış ve Kuhram civarındaki ordu birlikleri arasında da karışıklıklar çıkmıştı.[18]

Bütün bu gelişmeler bir arada değerlendirildiğinde, Raziye Begüm'ün zor bir dönem ve süreç içerisinde tahta çıktığı söylenebilir. Onun hayatta kalma mücadelesi verdiği ilk gelişme, Rükneddîn Fîrûzşâh'ın annesi Şah Terken'e karşı olmuş, bir başka ifadeyle Şah

15 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 455; ayrıca bkz. İsami, *Fütûhu's-Selâtîn*, s. 130-132; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 21-23; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 30-32; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 240-242; Tetevî vd., *Târîh-i Elfî*, C. VI, s. 3844; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 187-89; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 282; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 23.

16 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 455; ayrıca bkz. Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 240-241; Tetevî vd., *Târîh-i Elfî*, C. VI, s. 3844; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 189; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 282.

17 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 456; ayrıca bkz. Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 243; Tetevî vd., *Târîh-i Elfî*, C. VI, s. 3844; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 189.

18 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 456; ayrıca bkz. es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 23; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 30-32; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 240-243; Tetevî vd., *Târîh-i Elfî*, C. VI, s. 3844-45; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 189-90.

Terken'in katı tutumu ona kadar uzanmıştı. Bununla birlikte Şah Terken'in saraydaki diğer kadınlar üzerinde kurduğu baskıyı Raziye Begüm üzerinde de tesis etmek istemesi Delhi haklı arasında olumlu karşılanmamıştı. Sultan Rükneddîn, Kilughari civarında kendisine muhalif beylerle meşgulken başkent Delhi'de de annesi Şah Terken ile Raziye Begüm arasında bir mücadele yaşanmış, şehir halkı ve devlet adamları Raziye Begüm'ün yanında saf tutmuşlardı. Bunun sonucunda tevkif edilen Şah Terken sarayda hapsedilmişti.[19]

Kilughari'deki Sultan Rukneddîn gelişmelerden haberdar olduğunda artık yapılabilecek bir şey kalmamıştı. Tahtı elinden gitmişti. Tahta oturan Raziye Begüm'ün de şüphesiz çok iyi bildiği gibi, Delhi'de kendisine destek verebilecek kimse yoktu. Öte yandan yeni sultan da hiç vakit kaybetmeden harekete geçmiş, Rukneddîn'in yakalanması için Kilughari tarafına askerî birlikler sevk etmişti. Eski Sultan bulunduğu yerde kısa süre içinde yakalanıp tutsak edilecek, beyler ve emirlerin nezaret ettiği bir grupla birlikte Delhi'ye getirildikten sonra hapsedilecek ve çok geçmeden de vefat edecekti.[20] Raziye Begüm, altı aydan beri devam eden ve bir türlü önü alınamayan siyasî istikrarsızlığı kararlı ve mücadeleci ruhuyla sona erdirmiş, Rükneddîn Fîrûzşâh ve Şah Terken'e karşı muhalefeti organize ederek harekete geçirmiş, böylelikle de Delhi tahtındaki yerini sağlamlaştırmıştı.

Şah Terken ile Raziye Begüm arasındaki mücadele, bu iki kadının yaşadıkları dönemde yaşanan siyasî hadiseler üzerinde ne kadar etkili olduklarını gösterir. Şah Terken'de oğlunun tahtını muhafaza etmeye çalışan bir annenin imajı tecessüm ederken, Raziye Begüm'de resmî olarak varisi olduğu tahtı almak için mücadele eden bir savaşçının görüntüsü belirginleşir. Bu iki imajın ilki destek bulamadığı için

19 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 456; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 23; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte,* s. 242; Tetevî vd., *Târîh-i Elfî*, C. VI, s. 3844-45; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 190; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 23.

20 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 456-457; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 23; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte,* s. 242; Tetevî vd., *Târîh-i Elfî*, C. VI, s. 3845; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 23.

çözülüp kaybolmuş, diğeri de kendisine bir destek alanı oluşturabildiği için başarılı olmuştur. Öte taraftan, Raziye Begüm'ün "tahtın varisi" olarak girdiği yolda ortaya koyduğu mücadeleci ruhla iyi bir idareci olacağının işaretlerini verdiğinin de vurgulanması gerekir.

Yürüttüğü taht mücadelesini kazanan Raziye Begüm, Türk emirlerin tamamının desteği ile "Celâletü'd-dünyâ ve'd-dîn" unvanını alarak Delhi tahtına oturmuştu. Bu unvan dışında, "Raziyetü't-dünya ve'd-dîn" ve "Belkıs-ı Cihan" unvanlarını da kullandığını biliyoruz. Yine bastırdığı sikkelerde de görüldüğü üzere "Umdetü'l-Nisvan, Melike-i Zaman, Sultan Raziye binti Şemsü'd-Din İletmiş, es-Sultânü'l-â'zam, Melike bint İltutmuş es-Sultân, Nâsıretü Emîri'l-mü'minin" unvanlarını da kullanmıştı.[21] Onun tahta çıktıktan sonraki ilk faaliyetinin, Rükneddîn Fîrûzşâh'ın yakalanması için Kilughari'ye adam göndermek olduğuna daha önce işaret etmiş, yakalanıp Delhi'ye getirilen Rükneddîn'in tutsak olarak tutulduğu yerde hayatını kaybettiğini belirtmiştik.[22] Fakat Rükneddîn'in esir alındıktan hemen sonra Sultan Raziye'nin huzuruna çıkarıldığı ve Sultan'ın, "*katiller katledilmelidir*" emri üzerine öldürüldüğüne dâir başka bir rivâyet daha vardır.[23] Hangi rivâyet doğru olursa olsun, sonuç olarak Sultan Raziye Begüm'ün sırasıyla Şah Terken ve Rükneddîn'den kurtulduğunu söyleyebiliriz.

Cüzcânî, Raziye Begüm'ün tahta çıkışını değerlendirirken onun hükümdarların taşıması gereken bütün vasıfları taşıdığını beyan etmiştir.[24] Yine A. Ahmet de adı geçen müelliften naklen Raziye'nin "akıllı, adil, hayırhah, imparatorluğun velinimeti, haksever, halkının hamisi ve koruyucusu ve büyük bir savaşçı" olduğunu

21 Bayur, *Hindistan Tarihi,* s. 285; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, s. 36.

22 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 456-457; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 23; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31-32; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte,* s. 242-243; Tetevî vd., *Târîh-i Elfî*, C. VI, s. 3844-45; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 189-90; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 23.

23 Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 190-91.

24 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 458; ayrıca bkz. Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte,* s. 242-243; Tetevî vd., *Târîh-i Elfî*, C. VI, s. 3845.

kaydetmiştir.[25] Böylelikle Sultan İl-tutmuş'un vasiyeti altı ay gecikmeli de olsa karşılığını bulmuş ve Raziye Begüm Delhi hükümdarı olarak tahta çıkmıştı. Onun tahta çıkış töreniyle alakalı kaynaklarda ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte es-Sihrindî'nin 18 Rebiü'l-evvel 634 (1236) tarihinde Delhi'de yönetim sarayı binasında tahta çıktığını naklettiğini not edelim.[26] Raziye Begüm'ün tahta çıkışı ile ilgili ayrıntılı bilginin var olmayışının, onun karışık bir süreçte ve hızlıca tahta çıkmasının yanında yönetici elitlerin yeni siyasî krizlerin patlak vermesini istememeleri ile ilgili olduğu açıktır. Öte yandan Raziye'nin tahta çıkışı hakkında bilgi veren az sayıdaki kaynaktan biri olan İsami, Rükneddîn Fîrûzşâh tecrübesinin bu süreçte devlet adamlarının bakış açısında etkili olduğunu, İl-tutmuş'un erkek çocuklarının beklendiği gibi hükümdarlık yapamamaları dolayısıyla kız kardeşlerinin tercih edilmesinin daha uygun olduğunu, Raziye Sultan'ın erkek gibi savaştığını ve hükümdarlığının fazlasıyla isabetli olduğunu, nitekim onun tahta çıkışı ile İl-tutmuş sonrası dönemde kendisini gösteren karmaşanın sona erdiğini belirtmiştir.[27]

Sultan Raziye Begüm'ün tahta çıktıktan sonra yüzleştiği ilk muhalefet girişimi, vezir Nizâmü'l-Mülk Cüneydî'den geldi. Daha önce Rükneddîn'e karşı kalkışma gerçekleştirdiğini de bildiğimiz vezir, destekçileri ile birlikte Delhi önlerine gelmişti.[28] Sultan Raziye'yi destekleyen Evedd iktâsındaki Melik Nusreteddîn Taysî (Tazi) ani bir baskınla öldürülmüş[29] ve askerî birliklerini muhalifler üzerine

25 Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 191.

26 es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 24; ayrıca bkz. Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte,* s. 242-244; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 191.

27 İsami, *Fütûhu's-Selâtîn,* s. 132.

28 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 458; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 25; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte,* s. 243; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 194-195; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 393; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 25.

29 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 458; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 25; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte,* s. 243; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 195; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 393; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 25.

sevk eden Raziye, Cûn Nehri kıyısına kadar gelmişti. Taraflar arasındaki gerilim anlaşmayla sonuçlandı.[30]

Tahtını hedef alan muhalefeti bertaraf eden Sultan Raziye, idarî mevkilere yeni atamalar yapmış[31] ve Cüzcânî'nin bildirdiğine bakılırsa, Lekhenevtî'den Diyûl'a kadar uzanan yerlerde görev yapan emir ve meliklerin bağlılıklarını temin etmişti.[32] Aybek ve İl-tutmuş'tan farklı olarak Türk emirlerden birisini tercih etmek yerine Habeşî'yi emir-i ahurluk makamına tayin etmişti. Fakat Habeşî'nin kısa sürede Sultan Raziye ile kurduğu yakınlığın, Türk emir ve meliklerin dikkatini çektiğini ve onu kıskanmalarına neden olduğunu biliyoruz.[33] Bu kıskançlığın çok geçmeden Habeşî'nin öldürülmesiyle sonuçlandığını belirtelim. Habeşî'nin Delhi'ye ne zaman geldiğine dair dönem kaynaklarında net bilgiler bulunmamakla birlikte İl-tutmuş döneminde Delhi'ye getirilmiş ve burada memlûk tüccarlarından satın alınmış olması muhtemeldir. Yine Raziye'nin onu Emir-i ahûr olarak istihdam etmesine bakıldığında, onun belli bir idari tecrübeye sahip olduğu için tercih edildiği de düşünülebilir.

Sultan Raziye'nin Cemâleddîn Yakut Habeşî ile ilişkisine dair bilgi veren İbn Battûtâ, Sultan'ın tahttan indirilme sebebinin zenci kölesi ile beraber olduğu suçlamasından kaynaklandığını nakleder ve hemen akabinde de kendi sülalesinden birisiyle evlendirildiğini kaydeder.[34]

30 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 458; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 25; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 243; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 195; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 393; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 26.

31 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 458-459; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 243; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 59; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 244; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 196;

32 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 459; ayrıca bkz. Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 243-244; Bedâûnî, Abdülkadir, *Müntehâbü't-Tevârîh*, tash. Mevlevî Ahmed Ali Sahib, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, C. I-IV, Tahran, 1380, s. 59; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 196.

33 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 460; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 26; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 59; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 244; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, s. 112.

34 İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnamesi*, s. 406.

Diğer kaynaklar, Sultan'ın bu şekilde bir ilişkisinin varlığından ve bu nedenle tahttan indirildiğinden bahsetmemekle birlikte Esterâbâdî, Melik Habeşî'nin Emir-i ahûr olarak tayin edildiğini bildirdiği kısımda, onun artık büyük emirler arasına da dâhil olduğunu bildirmiştir. Hemen akabinde de Sultan Raziye'nin ata bindiği sırada kollarından tutarak ona yardımcı olduğunu, bu durumun emirlerin rencide olmalarına sebep olduğunu nakletmiştir.[35] İsami, Habeşî'nin ilgili makama tayin edilmesini ve Sultan Raziye'nin merkebin üzerinden indirilmesine yardım etmesini devlet adamlarının saygısızlık olarak değerlendirdiklerini ve topluluk içerisinde bunun yapılmasının doğru olmadığını hep bir ağızdan dile getirdiklerini belirtmiştir.[36]

Cüzcanî, döneme yakından şahit olan birisi olarak Habeşî'nin Sultan Raziye ile beraber olduğuna dair herhangi bir imada bulunmaz. Fakat tayin edildiği görevin Habeşî üzerinde yaratması muhtemel heyecan dikkatten kaçmamalıdır.[37] Söz konusu iddianın daha ziyade İbn Battûtâ tarafından nakledildiğini bir kez daha vurgulayalım. Dolayısıyla denilebilir ki Raziye'nin idari kademelerdeki tutumu ve özellikle Melik Habeşî'nin ulaştığı konum, Türk beyler için rahatsızlık verici olmuştur. Emir-i ahûrlar hükümdarın atlarının bakımı ve yeme-içmelerinden sorumluydular. Bu görevi yürütenlere hükümdarlar tarafından çeşitli hediyeler sunuluyor ve bazı önemli günlerde protokolde yer alıyorlardı.[38]

Raziye Sultan, Türk emirler ve Habeşî etrafında gelişen olayların seyri, hepsinin kendi durduğu ve inandığı yerden bakıldığında konumlarını haklı gösteren bir yöne evrilmişti. Esas olarak Türk emirlerin idaredeki baskın tavrını kırmak isteyip bunu liyakati merkeze alarak yapabileceğine inanan bir sultan imajı vardı. Bunun tam karşısında ise mevcut konumlarını, görev ve gelirlerini kaybetmek istemeyen emirler bulunuyordu. İkisi arasında ise muhtemelen yetişme özelliği, saray için istihdam edilecek memlûklere karar verildiğinde

35 Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte,* s. 244; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32.

36 İsami, *Fütûhu's-Selâtîn*, s. 134.

37 Sir Wolseley Haig, *The Cambridge History of India (Turks and Afgans)*, Cambridge at the University Press, London, 1925, V. II, s. 59.

38 Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, s. 111-114.

liyakati ile ön plana çıkan Habeşî göze çarpıyordu. Onun, Emir-i ahûrların görev alanları içerisinde bulunan Sultan Raziye'nin file binip inmesinde yardımcı olması (kollarından tutması) kabul edilemez görülmüştü. Sultan onu tercih ederken liyakati öncelerken devlet adamları nezdinde bu durum Cüzcânî'nin nakline bakılırsa "eteğinde toz görmek" şeklinde görünen bir algı üretmişti.[39]

Sultan Raziye Begüm'ün tahta çıktıktan sonraki en ilgi çekici kararlarından biri, radikal bir değişime giderek kadın kıyafetlerini ve peçesini kaldırması olmuştu. O, bunların yerine cübbe/entari (kababest) giyip başına şapka takmıştı. Hemen akabinde de halk arasında bu kıyafetleriyle dolaşmıştı. Ayrıca bindiği fil ile de siyasî varlığını Delhi halkına gösteriyordu. Öte yandan onun kadın kıyafetlerine ilişkin düzenlemelerinin, kendisine dönük yeni bir cephe açılmasına sebep olduğunu ve yeni bir tepki dalgasını beraberinde getirdiğini de belirtelim.[40]

Cüzcânî'nin aktardığı bilgilere bakılırsa, Raziye Begüm güçlü ve etkili bir kadın sultan haline gelmişti. Cübbe giyip şapka takarak ve halk arasında fil ile dolaşarak güçlü bir saltanat figürasyonu sergileyen Sultan Raziye'nin kadınların kıyafetlerine ilişkin düşüncelerini diğer kadınlar üzerinde uygulamak gibi bir düşüncesinin olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat onun bu tasarrufunun diğer kadınlar üzerinde de etkili olabileceğine ilişkin bir endişenin devlet erkânı arasında tartışıldığı ileri sürülmüştür.[41] Fakat görünen o ki Raziye Sultan'ın kararı bireyseldi. Nitekim Cüzcânî de bu durumdan kısaca söz eder ve detay vermez.

İbn Battûtâ, Sultan Raziye'nin giyim tarzından söz ederken, okunu ve sadağını yanında taşıdığını, devlet adamlarıyla yola çıktığında

39 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, C. II, s. 23; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 31; C. Collin Davies, "Raziye," *İA*, C. 9, İstanbul 1964, MEB Yayınları s. 647-648.

40 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 460; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 26; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 59; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte,* s. 243; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 394; Iqtidar Husain Siddiqui, *Authority and Kingship under the Sultans of Delhi*, Manohar, New-Delhi, 2006, s. 59.

41 İsami, *Fütûhu's-Selâtîn*, s. 134.

erkek gibi ata bindiğini ve yüzünü örtmediğini kaydeder.[42] İsami, Raziye Begüm'ün bu radikal değişimiyle kadınların da çadırlarından dışarı çıkıp onun yanına yöneldiklerini bildirir. Kadınların cesaretine ve hemcinsleri olan Sultan'ın vereceği hükümlere baş koyduklarını vurgular.[43] Yüzünden peçesini kaldırmasının, pantolon giymesinin ve şapka takmasının o dönem açısından kabul edilemez olduğunu not eder. Ayrıca Sultan Raziye'nin kendisi için hazırlanan geçici otağa geçmesiyle birlikte kadınların da ona yakın durduklarını ve Raziye'nin saraya geçtiği sırada ise file bindiğini belirtir.[44]

Sultan'ın böyle dolaşmasını ve bunun Delhi halkının gözleri önünde yapılmasını bir asır sonra bile şaşkınlıkla nakleden İsami, genel düzen içerisinde İl-tutmuş'un kızının bu şekilde hareket etmesinin kabul edilemezliğini özellikle vurgulamış, Sultan Raziye'nin halkın ve devlet erkânının iştirak ettiği bir yemek verdiğini ifade etmiştir.[45] Diğer müelliflerin ve İsami'nin nakillerinin ortak noktası, Sultan Raziye'nin tavrını radikal olarak nitelendirmeleri ve bu hareketinin o dönemdeki Delhi toplumu nezdinde uyandırdığı yankıyı yansıtmalarıdır. Fakat bütün tepkilere rağmen Sultan tutumunu değiştirmemiş ve bu inatçı tavrının bedelini de hayatıyla ödemiştir.

Askerî Faaliyetleri

Sultan Raziye'nin tahta çıkmasından üç dört ay sonra (Recep 634/1236) Hindistan'da bulunan Karmatiler[46] ile Mülhitler[47] Delhi'de isyan çıkarmışlardı. Bu gruplar o dönemlerde bölgede Nur

42 İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnamesi,* s. 406.

43 İsami, *Fütûhu's-Selâtîn*, s. 133.

44 İsami, *Fütûhu's-Selâtîn*, s. 133.

45 İsami, *Fütûhu's-Selâtîn*, s. 133; ayrıca bkz. Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32.

46 Bilgi için bkz. Sabri Hizmetli, "Karmatîler," *DİA,* C. 24, İstanbul 2001, s. 510-14; Delhi'deki faaliyetleri için bkz. bkz. Bilal Koç, "Şia'nın Hindistan'da Var Olma Mücadelesinin Delhi Türk Sultanlığı Safhası," *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu* 18-20 Ekim 2018, Ankara, s. 75-90.

47 Bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "İlhad," *DİA,* C. 22, İstanbul 2000, s. 90-92. Delhi'deki faaliyetleri için bkz. Bilal Koç, "Delhi Türk Sultanlığında Bir Derviş Seydi Müvelleh ve Faaliyetleri Üzerine," *DEÜSBED,* DEÜ Yayınları, İzmir, C. 22, S. 4, s. 1679-1700.

Türk adlı birinin etrafında toplanarak Sultan Raziye aleyhine girişimlerde bulunmaya başlamışlardı.[48] Bunlara Delhi ve civarındaki grupların yanı sıra Ganj ve Cûn Nehirleri ile Gücerat ve Sint bölgelerinde gelenler de destek vermiş, Nur Türk'ün etrafına toplanan gruplar onun sözüyle Delhi'de isyana teşebbüs etmişlerdi.[49] Nur Türk, etrafında toplanan kalabalığı Ebû Hanife (Hanefilik) ve Şafii mezheplerine karşı kışkırttığı gibi bu mezheplere mensup ilim adamlarını da İslâm tarihi içerisinde yer alan Mürcie[50] mensubu kimselerin takipçisi olmakla itham ediyordu. Başlattığı sözde mücadeleyle bir hareketi sona erdirecekti.[51]

Karmatîler ile Mülhitler 634/1236 yılında bir Cuma günü iki koldan harekete geçtiler.[52] Başlattıkları saldırı sırasında özellikle rastgele kılıç sallamalarından dolayı pek çok Müslüman yaralanmış ve bir kısmı da yaşanan izdihamdan dolayı hayatını kaybetmişti.[53] Cüzcânî, çıkan karışıklıktan dolayı Delhi'de büyük bir feryadın ortaya çıktığını belirtir.[54] Delhi'de bulunanlar silahlarıyla hücuma geçmiş,[55] anî hücum sonrası isyancılardan pek çoğu öldürülmüştü.[56]

Raziye Begüm, 1236'da Melik Kutbeddîn'in emrine verdiği birlikleri Ratanpûr üzerine sevk etmiş,[57] kısa sürede bölgeye ulaşan

48 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 461; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 24; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 194.

49 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 461; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 24; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 194.

50 Bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, "Mürcie," *DİA,* C. 32, İstanbul 2006, s. 41-45.

51 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 461; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 24; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 194; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 25.

52 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 461; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 24; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 194.

53 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 461; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 24; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 194; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 24.

54 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 461.

55 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 461; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 24; Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı,* s. 194; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 24.

56 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 461; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 24.

57 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 460; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî,* s. 26; Herevî,

birlikler, tutsak olan Müslüman emirleri kurtarmış ve hemen ardından kaleyi tahrip etmişlerdi.[58] Sultan bir taraftan idari birimlerdeki gelişmeler bir taraftan radikal kıyafet değişiminin meydana getirdiği sorunlarla uğraşırken diğer taraftan da askerî akınlara devam edilmesini sağlamaktaydı. Dolayısıyla Galyûr'da çıkan isyan da sözü edilen bu meselelerle alakalı olarak ortaya çıkmış, Sultan'ın döneminde yapılan ikinci askerî akın 635/1238'de Galyur bölgesine düzenlenmişti. Bu bölgedeki mukavemeti sonlandırmak isteyen Sultan Raziye, pek çok bağışta bulunmak suretiyle bölgenin kontrolünü sağlamaya çalışmıştı.[59] Cüzcânî'nin mukavemetin sebebine dair bir beyanı olmamakla birlikte, buradaki direnişin Delhi başta olmak üzere birçok bölgede Raziye Begüm'ün saltanatına karşı gelişen muhalif girişimlerden birisi olması ihtimal dâhilindedir.[60]

Raziye'ye karşı isyan edenler arasında kendisi tarafından göreve getirilen kişiler de vardı. Örneğin tahta çıkmasının ardından Lahor bölgesinin idaresini verdiği Melik İzzeddîn Kebir Han 637/1239'da isyan etmişti. Bölgede yaşananlardan kısa süre içerisinde haberdar edilen Sultan, askerî birliklerinin başında Lahor'a hareket etmiş, hemen ardından emirler de onu takiple bölgeye gitmiş ve taraflar arasında büyük bir çatışmaya mahal verilmeden sulh sağlanmıştı.[61] Ardı ardına patlak veren isyanlar, başka yerlerde de benzer

---

Tabâkât-ı Ekberî, s. 32; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 59; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 244; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 26-27; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 394.

58 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 460; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 244; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 59; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 27; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 394.

59 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 460; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 197; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 394.

60 Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 27; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 394.

61 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 460; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 26-27; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 59; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 244; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 197; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 27-28; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 394-95.

hareketlenmelerin önünü açmıştı. Lahor örneğinde de görüldüğü üzere bu isyanların temelinde Raziye'ye Delhi'de tam ve etkili bir şekilde hâkimiyet kurma imkânının verilmemesi yatıyordu. Fakat onun yılmadan mücadelesine devam ettiğini biliyoruz.

Sultan Raziye, Lahor'dan döndükten kısa bir süre sonra, 637/1239 yılında Teberhende iktâsını elinde tutan Melik Altuniye'nin isyan ettiği haberini aldı. Ona Delhi'de bulunan bazı devlet adamları da destek vermekteydiler. Gelişmeler üzerine hiç vakit kaybetmeden harekete geçen Sultan Raziye, ordu birliklerinin merkez kısmına komuta ederek Teberhende'de çıkan isyanı bastırmak üzere Delhi'den ayrıldı. Bölgeye ulaşmasının ardından ordunun merkezinde yer alan Türk emirler, Sultan'ın tahta çıktıktan hemen sonra emir-i ahurluk makamına tayin ettiği Cemâleddîn Yakut Habeşî'yi öldürdüler. Kendisine tuzak kurulduğu anlaşılan Sultan da daha sonra bu emirler tarafından tutsak alındı ve Teberhende Kalesi'ne gönderildi.[62]

Sultan Raziye, Teberhende'de tutsak edilmesinin hemen ardından bölge hâkimi Melik Teberhende ile evlenmiş,[63] adı geçen melik ile Delhi'de yeniden hâkimiyet kurmak için sefer düzenlemişlerdi. Fakat bu sırada devlet merkezindeki muhalifler de boş durmamış ve "Sultan Muizzeddîn" unvanını verdikleri İl-tutmuş'un oğullarından Behrâmşâh'ı Delhi tahtına çıkarmışlardı.[64] Delhi'de yaşanan şey sadece taht değişikliği değildi. Devlet adamları ve idari birimlerde de değişimler gerçekleşmişti. Öte yandan Delhi'de yaşananlardan hoşnut olmayan Melik İzzeddîn Muhammed Salarî ile Melik

62 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 460-461; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 27; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 59; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 244-245; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 198; Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 28-29; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 395.

63 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 462; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 244-245; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 198.

64 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 462; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 27; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 60; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 245; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 198.

Karakaş başkentten ayrılarak Sultan Raziye ve Melik Teberhende ile birlikte hareket edeceklerini ilan etmişlerdi.[65]

Sultan Raziye, ilk mücadelenin ardından dağılan askerlerini yeniden toplayıp kısa süre içinde Delhi'ye ikinci bir akın düzenledi. Delhi'de ise Sultan Muizzeddîn, ordu birliklerinin komutasını Melik Balaban'a bırakmıştı.[66] Sultan Muizzeddîn'in kısa sürede Delhi'de kontrolü sağlaması Raziye Begüm'ü şehir önlerinde beklemeye sevk etmiş, bir süre sonra başkentten çıkan ordunun taarruza geçmesi ile taraflar arasındaki mücadele başlamıştı. Çatışmalar, Sultan Raziye'nin mağlubiyeti ile sonuçlandı. Aldığı mağlubiyet üzerine Delhi önlerinde daha fazla kalamayacağını anlayan Sultan Raziye beraberindekilerle Kaythal[67] tarafına çekilmek zorunda kalmış, artık onunla birlikte kalmak istemeyen kuvvetler burada kendisinden yüz çevirmişti.[68] Cüzcânî, Sultan ve maiyetinin burada yalnız kalmalarından sonra Hindulara esir düştüklerini ve ardından da öldürüldüklerini belirtmiştir.[69]

Etkileyici bir yaşam sürmekle birlikte hayata trajik bir şekilde veda eden Sultan Raziye hakkındaki bilgilerimiz eksiktir. Örneğin onun kaç yaşında vefat ettiği yahut tahta kaç yaşında çıktığı gibi sorular, tarihî kaynakların yeterli ölçüde bilgi ihtiva etmiyor olmasından dolayı cevapsızdır. Bununla birlikte, hadiselerin seyrinden hareketle

65 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 462. Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 60; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 245; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 198; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 395.

66 Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 245; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32-33; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 60.

67 Kaythal: Pencap bölgesinde bulunan Karnal adlı yerleşim yerindeki küçük bir kasabadır. Muhammad Aziz Ahmad, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*, Research Society of Pakistan, Lahore 1987, s. 203.

68 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 462; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 33; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârîh*, s. 60; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 245; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 198.

69 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, 462; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 33; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 245-246; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, s. 198; Ahmad, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*, s. 203; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 395-6.

bazı tahminlerde bulunulabilir. Örneğin Cüzcânî, Raziye'nin Sultan İl-tutmuş'un üç kızının en büyüğü olduğunu belirtmiştir. Bu noktadan hareket edilerek, Raziye'nin, İl-tutmuş'un, Kutbeddin Aybek'in kızı Şah Terken ile olan evliliğinden dünyaya gelen kızı olduğu anlaşılabilir. Aybek'in 1210'da ölmeden evvel İl-tutmuş'u damat edindiği hatırlanacak olursa, Raziye'nin bu tarihin hemen öncesinde veya sonrasında doğmuş olduğu görülür. Dolayısıyla babası onu 1232'de veliaht ilan ettiğinde 20'li yaşlarında, tahta çıktığında 20'li veya 30'lu yaşlarında, öldüğünde ise 30'lu yaşların ortasında olmalıdır.

Sultan Raziye'nin mezar yeri de tartışmalıdır ve onun medfûn bulunma ihtimali olan üç yerden söz edilmektedir. Birincisi ve gerçeğe en yakın olanı, bugün de ziyarete açık olan eski Delhi'nin Türkmen Kapısı civarındaki Bülbül-i Han'dır.[70] İkincisi mezarın Kaythal/Sivan'da, üçüncüsü ise Racastan bölgesindeki Tonk muhitinde olduğu yönündedir. Mezarın bu iki yerde olabileceğinin öne sürülmesinin nedeni buralarda bir takım kitabelerin ortaya çıkmasıdır.[71] Cüzcânî, Sultan Raziye'nin Kaythal tarafında şehit edildiğini belirtmekle birlikte onun nerede defnedildiğini kaydetmemiştir.[72]

Şahsiyeti ve Tarihi Rolü

Cüzcânî başta olmak üzere diğer kaynakların Sultan Raziye ve döneminin gelişmelerine dair aktardıkları bilgiler, karşımızda son derece kararlı bir hükümdarın olduğunu göstermektedir. Delhi tahtı için Rükneddîn Fîrûzşâh ile yaptığı mücadeleyi, Şah Terken'in kendisine yönelik olarak ortaya koyduğu muhalefet girişimine karşı tavrını ve devlet adamlarının kadın kimliği üzerinden kendisine karşı takındıkları sertliğe dönük tutumunu kararlı ve mücadelesine inanan biri olarak sürdürmüştür.[73] Bu mücadeleci yönü, idari tercihlerine ve as-

70 M. Melis Savaş, "Türk Kadınının Liderlik Sembolü: Raziye Begüm Sultan ve Ondan Geriye Kalanlar," *Türklerde Kadın,* Ed. Alpaslan Demir vd., Kömen Yayınları, Konya 2020, s. 26-27.

71 Savaş, "Türk Kadınının Liderlik Sembolü: Raziye Begüm Sultan ve Ondan Geriye Kalanlar," s. 27

72 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsırî*, s. 462.

73 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsırî*, s. 456.

kerî faaliyetlerine de yansımıştır. Örneğin, güçlü ve etkin olan Şah Terken'e karşı vaziyet alıp Delhi Cuma Mescidi yakınında bulunan devlethanenin üst katından yaptığı konuşmayla haklı davasına karşı devlet adamlarını ve halkı ikna etmeye çalışmıştır.[74] Onun mücadeleci yönüne ışık tutan bu tutumu, ilk aşamada tahta çıkmasını ve ardından da istediği doğrultuda idarî tercihlerde bulunmasını sağlamıştır. Uzun zamandır idarî birimlerde görev almış beyleri çekinmeden karşısına alması, faaliyetleri bir bütün olarak düşünüldüğünde adeta sarsılmaz bir çelik ve demir gibi saltanatını devam ettirdiğini gösterir.[75]

Cüzcânî, Sultan Raziye Begüm'ün en önemli özelliklerinden birinin insanlara karşı adil davranması ve adaletin yayılması için çaba göstermesi olduğunu belirtmiştir.[76] İbn Battûtâ'nın verdiği bilgilerden de anlaşıldığı üzere, kardeşi Kutbeddin Muhammed'i öldüren Rükneddin Fîrûzşâh 1236'da tutsak edilip huzuruna getirildiğinde "*katil katledilir*" diyerek adaleti yerine getirmiştir.[77] Sultan Raziye'nin dinî özelliklerine yer veren müelliflerden Esterâbâdî, *Kur'ân-ı Kerim*'i adabınca okuduğunu nakletmektedir. Bu bilgi, onun eğitimli olduğuna ve *Kur'ân-ı Kerim*'i usulüne uygun olarak okumak için eğitim aldığına işaret etmektedir.[78]

Sultan Raziye'nin dikkat çekici özelliklerinden birisi de askerî yeteneklerinin ön plana çıkmış olmasıdır. Onun bu özelliklerine hem Cüzcânî hem de İbn Battûtâ yer vermektedir. Cüzcânî, ona dair kayıtlarında ordusunun başında seferlere çıktığını belirtmekte ve filin üstünde halk arasında dolaştığını kaydetmektedir.[79] İbn Battûtâ ise Sultan'ın bir erkek gibi ata bindiğini ve daima okuyla sadağını yanında taşıdığına dair bilgilerin kendisine aktarıldığını nakletmektedir.[80] Sultan'ın birebir mücadeleye giriştiğine dair net

74 İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnamesi,* s. 406.

75 Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 396; S. Yağmur Gömeç-M. Melis Savaş, *Hindistan'da Türkler,* Berikan Yayınları, Ankara, 2019, s. 84.

76 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 457.

77 İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnamesi,* s. 406.

78 Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte,* s. 242; Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri," s. 396.

79 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 456.

80 İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnamesi,* s. 406.

kayıt olmamakla birlikte, daha ziyade orduyu sevk ve idare şeklinde kaldığı anlaşılmaktadır. Yine hem Delhi'de hem de ordu sevk ettiği yerlerde tehlike vaki olduğunda çekinmeden düşman üzerine gitmesi askerî cesaretine delildir. Bu durum bir yönüyle onun savaşın meşakkatine katlanabilecek cesarette ve dayanıklılıkta olduğunu da göstermektedir ki Cüzcânî de bu durumu ortaya koymaktadır.[81] Ortaçağlarda bir Türk askerinin, kumandanının ve hükümdarının hâkim olduğu at, ok, üzengi ve yayın Sultan Raziye'nin şahsında da karar bulduğunu görmek mümkündür.[82]

Sultan Raziye'nin şahsi özelliklerine dair nakledilen hususlardan birisi de çağının icap ettirdiği şekilde sanata ve şiire olan merakıdır. Bunu ilk defa ortaya koyan araştırmacı, yazdığı makale[83] ve kitap[84] ile Sultan Raziye ile ilgili bilgileri ilim âleminin ilgisine sunan Bahriye Üçok'tur. O, Sultan'ın *Şîrîn-i Dihlevî* ve *Şîrîn-i Gûrî* mahlaslarını kullanarak şiirler yazdığını da ileri sürmüştür. İlgili metinlerinde Mage-i Rahmanî'nin[85] *Perdeneşinân-ı Sohenguy* adlı çalışmasına atıfta bulunarak mevcut birkaç beytinin Farsçasını ve Türkçe tercümelerini de vermiştir. Sultan Raziye'nin birkaç Farsça beytinin bulunduğu ortaya konmuş olmakla birlikte varlığından bahsedilen divanı henüz ele geçmemiştir. Divanın varlığına yönelik 1988'de tertip edilen milletlerarası kongrede konuşma yapan Ekmel Eyyûbî'nin[86] bu yöndeki çabasının ulaştığı boyut sonuçsuz kalmış olmalıdır ki ortaya herhangi bir çalışması çıkmamıştır.

81 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 457.

82 İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnamesi,* s. 406.

83 Bahriye Üçok, "Delhi Müslüman-Türk Sultanlığının Kuruluşu ve Sultan Raziye'nin Saltanatı," Ankara Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi,* TTK Basımevi, Ankara, 1961, s. 125-134.

84 Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar,* Ankara, 1993, s. 34-53.

85 Mage Rahmanî, *Perdenişinân-ı Sohenguy*, Encümen-i Tarih, Kâbil, 1331, s. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, "Şîrîn, Şîrîn-i Dehlevî/Dihlevî, Şîrîn-i Gûr, Radıyye Begüm, Raziyye Begüm," *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü,* http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sirini-dehlevi-sirini-guri-radiyye [erişim tarihi: 30.08.2021]

86 Cöhce, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," s. 33; Oğuz, "Şîrîn, Şîrîn-i Dehlevî/Dihlevî, Şîrîn-i Gûr, Radıyye Begüm, Raziyye Begüm," ilgili genel ağ sayfası.

Sonuç

Sultan Raziye'ye ve faaliyetlerine tarihî bir mana ve mahiyet kazandıran hususları, döneminin gelişmeleri etrafında şekillenen olaylardan açık şekilde görmek mümkündür. Onun döneminde kapsamlı bir faaliyet olarak göze çarpan devletin idari kadrolarındaki değişim çabası kısa süre içinde sonuçsuz kalmıştır. Bununla birlikte Sultan Raziye'nin oldukça umutlu olduğu ve karamsarlığa düşmediği görülmektedir. Yorucu mücadele süreçlerini göze alışını, tahta çıkmadan önce öz kardeşi Muizzeddîn'in Rükneddîn Fîrûzşâh tarafından öldürülmesine karşı Delhi halkına yaptığı konuşmadan ve Teberhende'de iken başkentte aleyhine gelişen yoğun muhalefete rağmen Delhi önlerine gelmesinden de anlamak imkân dâhilindedir. Ancak Delhi önlerinden tekrar Teberhende civarına dönerken ihtiyatı elden bırakması onun hayatına mal olmuştur.

Onun kadın kimliği üzerinden oluşturulan etki, kısa sürede diğer devlet adamlarının da ortak tepkisini tek cephede birleştirebilmiştir. Dolayısıyla İl-tutmuş sonrası hanedan içerisinde ortaya çıkan ve yirmi yıl devam eden karışıklıkları bu süreçten başlayarak okumak gerekir. Cüzcânî'nin nakilleri ışığında ortaya konulan veriler İl-tutmuş döneminde ihdas edilen Kırklar Meclisi üyelerinin hanedanı ve devleti güçlü kılmak için etkin rol oynadıklarını göstermekle birlikte, Sultan Balaban'ın tahta çıkışına kadar uzanan süreçte de idareyi ve tahtın sahibini belirleyici rollerinin olduğuna işaret etmektedir. Sultan Raziye'nin onların etkin rollerinin önünü almak için Cemâleddîn Yakut Habeşî'yi Emir-i ahûrluk makamında istihdam etmesi ve idarede kendi dengelemesini yapmak istemesi ağır suçlamalarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

İdare edilmesi zor bir coğrafya olan Hindistan, Sultan Raziye'yi de oldukça zorlamıştır. Ancak o, kararlı ve mücadeleci tutumuyla bunları aşabilmiştir. Bu yönüyle İslâm medeniyeti içerisinde ve özellikle de Hindistan Müslümanları arasında uzun süreli olmasa da tahta çıkan ilk ve tek kadın sultan olmuştur. Onun bu özelliği ortaçağlar açısından değerlendirildiğinde ve dahi Müslüman bir toplumda kadının ne kadar önemli bir yerde durduğuna ve kendisinden yana

tercih geliştirilmesinde etkili olduğuna delildir. Genç yaşta ve bekâr olarak tahta çıkan bir kadının varlığı gündem oluşturmuşsa da tercih edilmesine dair geliştirilen yaklaşımlar, en azından İl-tutmuş hayattayken rağbet görmemiştir. Ancak vefatıyla başlayan ve altı ay kadar süren kaos, İl-tutmuş'un tercih nedenlerini de ortaya koymuştur.

Sultan Raziye'nin karşısına çıkan sorunları tahtının önünde engeller olarak büyütmediği ve bunları aşması gereken sorunlar olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Yine bunları temsiliyet makamında olması nedeniyle coğrafyanın kendisine sunduğu tecrübî birikimler olarak gördüğünü de söylemek mümkündür. Öyle ki devlet adamlarının ortaya koydukları muhalefeti bertaraf etmesi ve Hindulara karşı gösterdiği mücadele buna örnek olarak durmaktadır. Aybek'ten itibaren süre gelen ve vatan olarak benimsenen yerlerde Hindulara ve Moğollara karşı ortaya konan mücadeleyi Sultan Raziye de Hindulara karşı vaziyet alarak devam ettirmiştir.

Kaynakça

Ahmet, M. Aziz, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, Tercüman 1000 Temel Eser, İstanbul 1975.

Ahmad, Muhammad Aziz, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.),* Research Society of Pakistan, Lahore, 1987.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, TTK, C. I-III, Ankara 1987.

Bedâûnî, Abdülkadir, *Müntehâbü't-Tevârîh*, tash. Mevlevî Ahmed Ali Sahib, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, C. I-IV, Tahran 1380.

Berenî, Ziyâeddin, *Tarih-i Fîrûzşâhî*, tash. Mevlevî Seyyid Ahmed Han Sahib, Captain W. Nassau Lees, Kalküta 1862.

Cöhce, Salim, "İlk Kadın Şairimiz Sultan Raziye'nin (1236-1240) Hayatı ve Şahsiyeti," *Osman Nedim Tuna Armağanı,* Malatya, 1989, s. 21-33.

Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, tash. Abdülhey Habibi, İntişârât-ı Esâtîr, C. I-II, Tahran, 1389.

Davies, C. Collin, "Raziye," *İA,* C. 9, İstanbul 1964, MEB Yayınları. s. 647-648.

es-Sihrindî, Yahya b. Ahmed b. Abdullah, *Tarih-i Mübârekşahî*, tash. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1391.

Esterâbâdî, Muhammed Kâsım Hinduşah, *Tarih-i Firişte,* tash. Muhammed Rıza Nasırî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, 1387.

Haig, Sir Wolseley, *The Cambridge History of India (Turks and Afgans)*, Cambridge at the University Press, 1925.

Hemedanî, Reşidü'd-Dîn Fazlullah, *Câmiü't-Tevârîh (Târîh-i Hind, Sint ve Keşmir),* tash. Muhammed Ruşen, Miras-ı Mektup, Tahran, 1384.

Herevî, Mevlânâ Nizâmeddin Ahmed b. Muhammed Mukîm, *Tabâkât-ı Ekberî*, By de Calcutta, Kalküta 1929.

İbn Battûtâ, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2005.

İsami, Hâce Abdülmelik, *Fütûhuś-selâtîn*, yay. A. S. Usha, B. A., Junior Lecturer in Persian, University of Madras, 1948.

Koç, Bilal, "Şia'nın Hindistan'da Var Olma Mücadelesinin Delhi Türk Sultanlığı Safhası," *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu* 18-20 Ekim 2018, Ankara, s. 75-90.

Koç, Bilal, "Delhi Türk Sultanlığında Bir Derviş Seydi Müvelleh ve Faaliyetleri Üzerine," *DEÜSBED,* DEÜ Yayınları, İzmir, C. 22, S. 4, s. 1679-1700.

Koç, Bilal, *Türk Devletindeki Kadın Hükümdar Sultan Raziye (1236-1240)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2021.

Konukçu, Enver, "Hindistan'daki Türk Devletleri," *DGBİT,* C. 9, İstanbul 1992, s. 373-535.

Kortel, S. Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Kutlu, Sönmez, "Mürcie," *DİA,* C. 32, İstanbul 2006, s. 41-45.

Oğuz, Fatma Sabiha Kutlar, "Şîrîn, Şîrîn-i Dehlevî/Dihlevî, Şîrîn-i Gûr, Radıyye Begüm, Raziyye Begüm," *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü,* http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sirini-dehlevi-sirini-guri-radiyye [erişim tarihi: 30.08.2021]

Rahmanî, Mage, *Perdenişinân-ı Sohenguy,* Encümen-i Tarih, Kâbil, 1331.

Savaş, M. Melis, "Türk Kadınının Liderlik Sembolü: Raziye Begüm Sultan ve Ondan Geriye Kalanlar," *Türklerde Kadın,* Ed. Alpaslan Demir vd., Kömen Yayınları, Konya 2020, s. 21-33.

Siddiqui, Iqtidar Husain, *Authority and Kingship under the Sultans of Delhi*, Manohar, New-Delhi 2006.

Sinanoğlu, Mustafa, "İlhad," *DİA,* C. 22, İstanbul 2000, s. 90-92.

Tetevî, Kadı Ahmed vd., *Târih-i Elfî*, yay. Gulamrezâ Tâbâtâbâyî Mecid, Şirket-i İntişârât-ı İlim ve Fehengi, C. I-VII, Tahran, 1382.

Tomar, Cengiz, "Radiyye Begüm," *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 387.

Üçok, Bahriye, "Delhi Müslüman-Türk Sultanlığının Kuruluşu ve Sultan Raziye'nin Saltanatı," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* TTK Basımevi, Ankara 1961, s. 125-134.

Üçok, Bahriye, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 34-53.

GÜRCÜ KRALLIĞINDA KADIN KRAL TAMAR VE İKTİDARI

Ayşe Beyza Ercan[*]

Gürcü kraliyet ailesi Bagratlılardan Kral III. Bagrat'ın (960-1014) ülkenin çoğunluğunu kendi tahtı altında birleştirmesiyle Birleşik Gürcü Krallığı'nın siyasi oluşumu başlamıştır. Teşkil edilen siyasi oluşumun olgunlaşması, onun büyük torunu Kral IV. David (1089-1125) tarafından 1121/1122'de Doğu Gürcistan'ın tarihî merkezi olan Tiflis'in ele geçirilmesiyle tamamlanmıştır. IV. David, 35 yıllık hükümdarlığı süresince Gürcü Krallığı'nı güçlü bir ordu, merkezî otorite ve gelişen bir ekonomi ile baskın bir bölgesel güç hâline getirmeyi başarmıştır.[1] IV. David ile yükselişe geçen Gürcü Krallığı'nın aktif siyaseti artarak devam etmiş, ülke genelinde Kıpçakların nüfusu arttırılmış, dış politikada aktif bir siyaset izlenmiş ve kültür ile bilim alanında kayda değer derecede önemli hamleler ortaya konmuştur. Kral Tamar'ın tahta çıkmasıyla birlikte ise, onun yönetimi altında Gürcü kurumları olgunlaşma seviyesine ulaşmış, çıkılan seferlerin neredeyse hepsinden başarıyla dönülmüş ve ileri düzeyde kültürel bir seviye yakalanmıştır. Bu bağlamda, Kral Tamar'ın Gürcü kurumları üzerinde reformist bir tutumla daha iyiye yönelik düzenlemeler yaptığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Çok yönlü kişiliği ve siyasetiyle ortaçağın en dikkat çeken hükümdarlarından biri olan Tamar'ın dönemi 1184-1213 yılları arasını

* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Natia Natsvlishvili, "Female Monastic Patronage in Medieval Georgia: Queen Tamar and Her Monastery in Tighva," *Studia Ceranea*, 13, 2023. s. 599-600.

kapsamaktadır. Hayatının ve faaliyetlerinin hâlâ aydınlatılmamış birçok yönüne rağmen sadece bilinenlerle bile dönemin koşulları düşünüldüğünde bir kadın olarak güçlü bir devletin sorumluluğunu göğüslediği için ilgi çekici bir karakterdir. Hem iç politikada hem de dış politikada aktif bir siyaset güden Tamar, Gürcü tarihinin önemli bir kahramanı ve devlet insanıdır. Devleti bir kadın olarak öncesinde tek başına, daha sonra ise ikinci eşi David Soslan ile birlikte yönetebilmesinden ötürü kendisine kraliçe unvanı değil de "mepe," yani kral unvanı verilmiştir. Hatta Gürcü tarih yazıcılığında faaliyetlerini yüceltmek amacıyla kendisine "krallar kralı/kraliçeler kraliçesi" unvanı tevdi edilmiştir.[2] Aslında Tamar, Gürcü tarihinin tek kadın hükümdarı olmamakla birlikte siyasi ve askerî faaliyetleri, hayat duruşu ve entelektüel birikimiyle diğer kadın hükümdarlardan ayrılır. Bu sebeple Gürcü tarih yazıcılığında da kadın hükümdarlar arasında sadece Tamar için kraliçe unvanı kullanılmaz.

Tamar dönemi tarih yazımı hakkında sorulması gereken ilk soru Gürcü tarihi açısından bu dönemin hangi sebeplerle Altın Çağ dönemi olarak bilindiği ve Gürcistan'ın yakın coğrafyasına bakıldığında her anlamda vuku bulan bu güçlü dönemin nasıl oluşturulduğudur. 1184 senesinden yaklaşık olarak iki yüzyıl geriye gidildiğinde, yaklaşık olarak 1016 yılında başlayan Çağrı Bey'in keşif seferlerinin hemen ardından Selçuklu Türkmenlerinin bölgeyi keşfi ve 1048 itibarıyla Pasinler Savaşı'nda Bizans'a karşı Selçukluların kazandığı büyük zaferden sonra tedricî olarak Selçukluların bölgeye geliş sürecini başlatmak mümkündür. 1064 yılında Ani'nin fethinin ardından bölge üzerinde ilerleyen Alp Arslan 1068'de de ikinci defa Gürcü Krallığı sınırları içerisine girmiştir. Alp Arslan'dan sonra oğlu Sultan Melikşah döneminde Büyük Selçuklular Gürcistan Krallığı üzerine üç kere seferler düzenlemişlerdir. Hatta söz konusu dönem

2 Tamar isminin yazımı hakkında farklı formların olduğu araştırmacılar tarafından kolaylıkla fark edilecektir. Tamara özellikle Rus araştırmacılar tarafından kullanılan bir form olup zaman zaman Türkçede de kullanılmaktadır. Ancak Gürcüce yazım formu თამარ (Tamar), თამარი (Tamari) olduğundan ötürü Tamar yazımının daha doğru bir kullanım olacağını da belirtmek gerekir. Bu çalışmada "Kral Tamar" şeklindeki kullanım tercih edilmiştir.

Gürcü tarih yazıcılığında "*Didi Turkoaba,*" yani Büyük Türk Fetihleri dönemi olarak isimlendirilmiştir. Melikşah Gürcistan'ı haraca bağlayarak Büyük Selçuklu Devleti'ne tabii kılmıştır. Fakat Melikşah'ın vefatının akabinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu içerisinde meydana gelen taht kavgaları ve aynı dönemde başlayan Haçlı Seferleri devleti etkilemiş ve bunların sonucunda mezkûr coğrafya Türklerin odağında yer alamamıştır. 1089 senesinde tahta çıkan IV. David, bahsedilen siyasi otorite boşluğundan faydalanarak Gürcü Krallığı'nın tekrardan tam bağımsız olması için girişmiş olduğu hazırlıklar sonucunda 12 Ağustos 1121 tarihinde Selçuklu Türkmenleriyle Didgori denilen bölgede girmiş olduğu savaşı kazanarak onlara karşı üstünlük kazanmıştır. Yükseliş dönemine giren Gürcistan'da birçok alanda gelişmeler kaydedilmeye başlanmıştır. IV. David, Gürcistan'da siyasi ve askerî hamlelerinin yanı sıra eğitim ve kültürel faaliyetler konusunda da çeşitli atılımlar yapmıştır. IV. David'in ardılları da bu yükselişi sürdürebilmiş ve Tamar tahta çıktığında birçok kurumun temellerinin atıldığı güçlü bir Gürcistan devralmıştır. Ancak Tamar kendisinden öncekilerden aldığı güçlü Gürcistan'ın tüm kurumlarını daha da kavileştirmiştir. Siyasi atmosferin de Tamar'ın lehine olması sonucunda Gürcü Krallığı hem iç politikada hem de dış politikada doğru hamleler yaparak hedeflerine ulaşmış ve IV. David ile başlayan Altın Çağ döneminin en güçlü ve parlak dönemi Tamar'ın hâkimiyeti altındaki Gürcistan Krallığı'nda ortaya çıkmıştır. Gürcü tarihinde önemli bir yer edinen Tamar'ın en önemli özelliği belki de bağımsız bir kadın olarak Gürcü Krallığı'nı yönetmek için tahta çıkması ve ülkeyi yetkin bir şekilde yönetebilmesidir.[3]

Bununla birlikte Tamar'ın hâkimiyeti altında ortaya konan faaliyetler sorulması gereken ve cevapsız kalan birçok soruyu da içerisinde barındırır. Tarafımızca bunlar arasındaki en önemli sorunun Tamar döneminin tarih yazıcılığının ne olup olmadığı ile ilgilidir. Tamar dönemi tarih yazıcılığı özellikle Kartlis Tskhovreba içerisinde

3 Ayşe Beyza Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2023. s. 83.

bulunan "Krallar Kralı Tamar'ın Tarihi" isimli bölüm üzerinden değerlendirilir. Tamar mevzubahis metin içerisinde hemen hemen tüm açılarıyla ele alınsa da eksik olan kısımlar İslam kaynakları başta olmak üzere diğer yabancı kaynaklar ile tamamlanmaya çalışılır. Tamar'ın ailesi, tahta çıkışı, icraatları, evlilikleri, siyasi ve askerî başarılarının anlatıldığı metinde eksik ve farklı yönler vardır. Örneğin, Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah ile olan ilişkileri İslam kaynaklarında farklı anlatılırken, yine Gürcülerin Ahlat seferleri hakkında malumat bulmak zordur. Aynı şekilde Tamar'ın ölümünün tarihi de kesinliği tam olarak henüz bilinemeyen bir diğer konudur. Fakat Tamar döneminin bilinmezlerinin hiçbiri, ortaya koyduğu meritokratik yönetim anlayışına gölge düşürecek hususlar değildir.

Bu çalışmada, Tamar'ın çok yönlü siyasi hayatının her aşamasının incelenmesi yerine onun diplomatik yetenekleri anlatılarak hangi sebep ya da sebeplerle Gürcü tarihi için önemli bir figür olduğu sorusuna yanıt aranacaktır. Anonim Gürcü Kroniği başta olmak üzere ana kaynaklar ışığında dönemin siyasi, iktisadî ve toplumsal yaşamı analiz edilerek irdelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, çalışmanın devamında kısaca Tamar dönemi Gürcü iç ve dış aktörlerine değinildikten sonra bu dönem ana hatlarıyla sosyo-ekonomik, demografik ve sosyo-kültürel açıdan irdelenerek yukarıda bahsedilen hususlar açıklanmaya çalışılacaktır.

Tamar Dönemi Gürcü Krallığı'nın İç Siyaseti

Tamar'ın babası III. Giorgi (1156-1184), annesi ise Oset Kralı Huddan'ın kızı Burduhan olup hiç erkek kardeşi yoktur. Kız kardeşinin olup olmadığı konusu da henüz tam bir netlik kazanamamıştır. Zira çağdaş kaynaklarla desteklenememesi ve Kartlis Tskhovreba'da sadece bir kere adından bahsedilmesinden ötürü tarihçiler Tamar'ın kız kardeşi olarak bilinen Rusudan'a temkinli yaklaşmaktadırlar.[4] Kartlis Tskhovreba hem Tamar'ı hem de onun ailesinin her bireyini özel ve eşsiz olarak resmeder. Örneğin, annesi Burduhan için "kraliçeler kraliçesi" ifadeleri bunun bir örneği

4 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 81.

olup "*Kraliçe, iyiliği, zekâsı, güzelliği ile kadınların birincisi idi, çünkü Gürcistan böyle bir prenses görmemişti. Onun Tamara'nın annesi olması özelliği, rakipsiz güzelliğinden daha üstündü.*" ifadeleri yargımızı kanıtlayacak niteliktedir.[5]

III. Giorgi'nin erkek çocuğu olmadığı için 1178 senesinde kızı Tamar'ı tahtın varisi olarak ilan ettirmiştir. Tamar'ın tahtın varisi olarak ilan edilmesi ise kolay bir süreç olarak tecelli etmemiştir. Nitekim III. Giorgi, Gürcü Krallığı'nın ileri gelenlerini ikna etmek için kendisinin ardından tahta kızının geçmesi için çeşitli hazırlıklar yapmak durumunda kalmıştır. III. Giorgi'nin ölmeden önce böyle bir girişime başvurmasının altında yatan sebep, 1177 yılındaki Orbelian isyanından kaynaklıdır. Gürcü yönetimine karşı ayaklanan Ivane Orbelian, III. Giorgi yerine Demetre'yi tahta geçirmek için teşebbüs ettiği kalkışmada başarısız olmuşsa da bahsi geçen isyan III. Giorgi'ye kendi yerine varis ataması yapması gerektiğini düşündürmüş olmalıdır. Söz konusu isyandan sonra yönetim kadrosunda Kıpçakların da gücü artmaya başlamıştır. Öyle ki, güçlenecek olan Kıpçaklar Tamar'ın tahta çıkmasının hemen sonrasında karşılaşacağı ilk büyük iç sorun olarak ortaya çıkacaktır.[6] Bununla birlikte, var olan siyasi süreçte III. Giorgi'nin Kıpçakları öne çıkarması ve Gürcü Krallığı'nın bekasını sağlamak amacıyla varis atama girişimini normal karşılamak gerekmektedir. Bu doğrultuda Kral Giorgi, Tamar'ı varis olarak kabul ettirebilmek için Gürcü Krallığı'nın yönetici elitinin onayını almak amacıyla hazırlıklar yapmıştır. Bazı muhalif görüşlere rağmen de olsa Tamar'ın varisliğini 1178 senesinde onaylatabilmiştir. 1178 yılından itibaren Tamar, babası III. Giorgi'nin 27 Mart 1184 tarihindeki ölümüne kadar[7] Gürcü Krallığı'nın eş hükümdarı olmuştur. Kartlis Tskhovreba bu durumu şu şekilde açıklar:

5 *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar),* Çev. Marie Félicité Brosset, Çev. Hrand D. Andreasyan, Not ve Yay Haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003. s. 356.

6 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları,* s. 79-80.

7 Ayşe Beyza Büyükçınar, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar," *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 4, 2017. s. 34-35.

"*Giorgi, zekâsının ilhamı veya, daha ziyade, her şeyi düzene koyan ilâhi iradenin bir tertibiyle, bütün kıral ve hükümdarların tacı ve gerdanlığı; patriklerin, piskoposların, Amer ve İmer didebüllerin, vezirlerin ve kumandanların râzı olması ile, göz bebeği olan kızı Tamara'ya tevcih ederek onu, altın işlemeli ve erguvani elbise giymiş olduğu hâlde sağında oturtarak kraliçe ilân etti. Onu Allah'ın verimli dağı kabul etti, başına, yakut ve zümrütlerle süslü Opaz altınından bir taç giydirdi ve milletin büyükleri ona saygı sundular. Kıral kendisi de, sadakat ve zekâ temenni ettikten sonra, gözyaşları dökerek onu Allah'a emanet etti ve Hazret-i İbrahim'in bugüne kadar süren takdis duasını okudu. Bu, David gibi güzel ve sulhseven aziz oğlu için yaptığı dua idi.*"[8]

Hiç şüphesiz Tamar'ın 1178 itibarıyla ülkeyi eş hükümdar olarak yönetmeye başlaması aslında ona devlet yönetiminde eşsiz bir tecrübe kazandırmıştır.[9] Tamar, babası III. Giorgi'nin ölümünden sonra uzun süren bir yas tutmuş, daha sonrasında da Gürcü Krallığı'nın didebülleri toplanarak III. Giorgi'nin kız kardeşi Rusudan'ı çağırıp halası olarak Tamar'ı tahta çıkması konusunda teşvik etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Rusudan da onlara hak vererek Tamar'ın tahta çıkması gerektiği konusunda ona tavsiye vermiş ve Tamar da söz konusu telkinin doğruluğuna hak vererek tahta çıkmıştır.[10] Gürcü Krallığı'ndaki taht değişimi ve bir kadın hükümdarın tahta geçmesi bazı feodal güçlerin ayaklanmasına sebebiyet vermiştir. Tamar bunları yoluna koymuş olsa da mevzubahis dönemin iç siyasetteki en önemli konularından birinin Kıpçaklar olduğu fark edilecektir. Özellikle Tamar'ın tahta çıkmasının akabinde Gürcüler için Kutlu Arslan sorunu aslında Kıpçakların bu dönemde ne kadar güçlendiğinin bir göstergesidir. Kutlu Arslan sorununu diplomatik bir şekilde çözen Tamar'ın bundan sonraki süreçte Kıpçakları babasının dönemindeki kadar yönetimde yüksek kademelere getirmediğini ifade etmek çok da yanlış olmayacaktır. Tüm bunlara rağmen artık belki yönetim safhasında göremeyeceğimiz Kıpçaklar daha önceden olduğu gibi

8 *Gürcistan Tarihi*, s. 356.

9 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 84.

10 *Gürcistan Tarihi*, s. 358-359. Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 85-86.

Gürcü ordularının içerisinde yer almaya devam etmişlerdir. Öyle ki, 1195 Şamkor Savaşı ve 1202 Pasinler Savaşı'nda da Gürcü ordularının içerisinde var olan Kıpçaklardan bahsetmek mümkündür.[11]

Bu dönemde var olan iç siyasi olayların sonucunda artık bölgenin önemli feodal ailelerinin yükselişi başlayacaktır.[12] Feodal ailelerin yükselişinin en güzel örneği Mhargrdzeli ailesidir. Yine, Tamar'dan sonraki dönemde de Gürcü Krallığı yönetiminde etkin rol oynayacak olan Cakeli ailesinin yükselişi de mezkûr dönemde gerçekleşmiştir. Bahsedilen ailelerin yükşelişi Kutlu Arslan isyanının çözümünden sonra yeni atamaların yapılmasının hasıl olmasıyla gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, bahsedilen küçük çaplı isyanın sonucunda, bir kadının yönetimi altındaki Gürcü Krallığı'nda kadınların tarih metinlerinde daha belirgin şekilde görülmüş olmalarını da vurgulamak gerekir. Söz konusu süreçlerde bir kadın yönetici olarak Tamar, yönetiminde kadınların desteğini de almıştır. Bağımsız hareket etmek için isyan eden Kutlu Arslan sorununun çözümünde soylu ailelere mensup Khvaşak Tsokali ve Kravai Cakeli isimli iki kadının rol oynadığını da belirtmek gerekir.[13] *Kafkasya'nın Semiramis*'i olarak da betimlenen Tamar'ın dönemi anlatılırken dindar kadın imgesiyle birlikte seküler bir kadın imgesi ifade edilmiştir. Gürcü tarihine ve tarih yazımına bakıldığında aslında Tamar, bir kral olarak yönetici konumuna yükselmesiyle birlikte kadınların kamusal alanda kendilerinden söz ettirebilmeye başlamalarına da vesile olmuştur.[14]

Tamar'ın bir kadın olarak tahta çıkması ve tahtta iktidarını sürdürebilmesi kabul edilir ki pek de kolay olmamıştır. Gürcü

11 Cihan Yalvar, "Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan'da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri," *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 124, S. 245. 2020. s. 298.

12 Bu feodal aileler ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. Ayşe Beyza Ercan, "Patronqmoba: Orta Çağ Gürcü Krallığı'nda Feodaliteye Genel Bir Bakış," *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 13, 2022. s. 11-15.

13 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 87-88; *Gürcistan Tarihi,* s. 364.

14 Ayşe Beyza Ercan, "11. ve 12. Yüzyıllarda Gürcü Siyasetini Etkileyen Kadınlar," *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar 1,* ed. Enis Baha Biçer, Orhan Şanlı, Duvar Yayınları, İzmir 2023. s. 148-149.

Krallığı'nın ileri gelenleri bekâr bir kadının ülkeyi tek başına yönetmesine sıcak bakmamış olsa gerek, Tamar'ın evlenmesi konusunda ısrarcı bir tutum sergilemişlerdir. Tamar evlilik hususunda aynı düşüncede olmamışsa da en sonunda Rurik Hanedanlığı'na mensup olan Yuri Bogolubsky ile ilk evliliğini gerçekleştirmiştir. Ancak birkaç yıl süren evlilik sonucunda Tamar, bahsi geçen evlilik akdini bozma kararı alacaktır. Aslında evlilikleri süresince Yuri, Gürcü Krallığı için çeşitli başarılar elde etmiştir. Bilhassa bugünkü Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarına çeşitli askerî harekâtlar gerçekleştirmiş ve hatta buralardan kazandığı ganimetler ile Gürcü hazinesine katkı sağlamıştır. Fakat boşanmalarından bir süre sonra, ilk eşi Yuri, Tamar'ın iç siyasetinde küçük çaplı bir soruna sebebiyet verecek ve Gürcü Krallığı'na karşı iki başarısız isyan girişiminde bulunacaktır. Şüphesiz Yuri'nin bu isyanlarında Tamar yönetimine karşı olan bazı Gürcü yöneticilerinin de katkısı vardır. Kral Tamar, Yuri'nin son isyanını da bastırdıktan sonra Gürcü yönetiminde çeşitli tasfiyeler yapacaktır. Nitekim yapılan tasfiyelerden sonra gerçekleştirilen yeni atama sürecinden istifade eden isimlerden biri de Ivane Mhargrdzeli olup kendisine *msahurtukhutsesi* unvanı verilmiştir.[15] Ivane Mhargrdzeli daha sonrasında sahip olduğu başarıların neticesinde Tamar tarafından ödüllendirilecek ve kendisinin isteği üzerine "atabeg" unvanını da alacaktır.[16]

Yuri ile boşandıktan sonra Tamar ikinci ve son kez, 1189'da halası Rusudan'ın desteği ile David Soslan ile evlenecek, oğlu IV. Giorgi (Giorgi Laşa) (1213-1223) ve kızı Rusudan (1223-1245) bu evlilik sonucunda doğacaktır. Her iki çocuğu da Tamar'dan sonra sırasıyla tahta geçeceklerdir. Yukarıda bahsedilen Yuri isyanının bastırılması başta olmak üzere bundan sonra gerçekleştirilen askerî seferlerde Gürcü ordularını ölümüne kadar David Soslan komuta edecektir.

15 Ayşe Beyza Ercan, "Türk-Moğol Tarihinin Merkezinde Bir Kadın: Tamta Mhargrdzeli," *XIX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler -Türk- İslam Devletleri Tarihi*, C. II., Ankara 2024. s. 145.

16 Ercan, "Patronqmoba: Orta Çağ Gürcü Krallığı'nda Feodaliteye Genel Bir Bakış," s. 18.

Tamar Dönemi Gürcü Krallığı'nın Dış Siyaseti

Tamar dönemi Gürcü Krallığı'nın dış politikası çok yönlü olmakla birlikte bu dönemde özellikle Bizans ve Türkler ile olan ilişkilerin çok yoğun olduğu kolaylıkla fark edilecektir. Genellikle Türkiye Selçuklu, Bizans ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulmasındaki rolüyle dış politikası anlatılan Tamar'ın haricî siyasetinde zikredilmeyen bazı Müslüman Türk devletleri, bazı diğer Güney Kafkasya halkları ve hatta Maveraünnehir bölgesi de yer almıştır. 1202 senesine kadar Gürcü Krallığı'nın kontrol sahası doğuda Gence'ye, güneyde Duvin ve Aras'a kadar genişlemiştir.[17] Tüm bunlara rağmen Kral Tamar'ın iç sorunlarını çözmesi ve siyasi atmosferin uygun hâle gelmesi 12. yüzyılın sonu ve 13. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir ki bu tarihlerde artık dış politikada daha aktif bir Gürcü Krallığı'ndan bahsetmek mümkündür. Aktarılan dönemde Bizans İmparatorluğu ise zayıflamıştır. Dolayısıyla, Gürcü Krallığı için batıda Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulmasına ön ayak olmak, doğuda ise sınırları genişletmek için uygun ortam oluşmuştur. 1204 senesinde Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşu ile 1210 yılında İran coğrafyasına yapılan sefer arasında bir bağ kurulabilir. Zira bu iki önemli olayın Kral Tamar tarafından planlandığını ve Gürcistan Krallığı tarafından icra edildiğini söylemek de mümkündür. Tamar, tahta çıkışından 1210 senesine kadar bahsi geçen politikayı önce Kafkasya'da, ardından da bölgenin dışına çıkarak başkaca yerlerde uygulamaya başlamıştır. Girişimlerinin başarısı sayesinde de Güney Kafkasya ticaret yolları Gürcistan'ın kontrolüne girmiştir. 1195 Şamkor[18] Savaşı ve 1202

17 Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History - The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles - The Original Georgian Texts and The Armenian Adaptation*, Clarendon Press, Oxford 1996. s. xxxvi.; Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 105.

18 Şirvanşahların yardım isteği üzerine Azerbaycan Atebegi Ebubekir'in orduları ile Gürcü Krallığı ordularının Haziran 1195'de Şamkor mevkiinde David Soslan'ın komutasında yaptıkları ve Gürcü Krallığı'nın kazandığı savaştır. Bu savaşta Mhargrdzeli ailesi üyeleri bulunduğu gibi Kıpçakların da desteği alınmıştır. Gürcü orduları Şamkor Savaşı'nın ardından durmamışlar ve David Soslan komutasında

Pasinler Savaşı'ndaki[19] başarılar hiç şüphesiz mevzubahis dönem içerisinde Gürcü Krallığı'nı Kafkasya ve Ortadoğu'nun en güçlü devleti hâline getirmiştir. Bahsedilen başarılı askerî harekâtlar Gürcü Krallığı'nın etki ve gücünü hem kendi bölgesinde hem de Güney Kafkasya dışında artırmıştır. Gürcü Krallığı'nın bölgesel siyasi yönelimi uzun süre Gürcistan dış politikasının ana eksenini oluşturmak için planlanmış olsa da[20] Tamar'ın ölümünden sonra yerine sırasıyla tahta geçecek çocukları IV. Giorgi ve Rusudan'ın hem anneleri kadar aktif bir politika güdememelerinden hem de Moğol saldırılarından ötürü Kral Tamar'ın siyaseti sadece kendisinin hükümdarlık süreciyle kısıtlı olmak durumunda kalmıştır. Nitekim 1195 ve 1202 senelerindeki başarılar Gürcü Krallığı'nın Doğu Anadolu'ya olan ilgisini arttırmış ve Pasinler Savaşı'nın hemen ardından Gürcüler Duvin'i ele geçirmişlerdir. Ardından, bölgenin önemli şehirlerinden biri olan Kars ele geçirilmiş, böylece Ani-Erzurum ticaret yolunun yeni sahibi kısa bir süreliğine Gürcüler olmuştur. 1208 senesine gelindiğinde Gürcüler Ahlat'ı

Gence'ye doğru ilerlemişlerdir. *Gürcistan Tarihi,* s. 386-394; Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları,* s. 101-106; Büyükçınar, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar," s. 37.

19 Bu savaş, Türkiye Selçuklu Devleti ile Gürcü Krallığı'nın ilk karşılaşmasıdır. Türkiye Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah'ın bu sefere çıkma sebepleri kaynaklarda birbirinden farklı şekilde anlatılmaktadır. Ancak savaşın sonucu kesin bir şekilde Gürcülerin galibiyetiyle sonuçlanmıştır. İbn-i Bibi'ye göre, Süleyman Şah'ın çetr-dâr'ının atının düşmesi sonucunda Selçuklu askerlerinin Sultana bir şey olduğunu düşünerek savaşmamaları ve kaçmaları sonucunda savaşı kaybetmişlerdir. Savaş sonucunda Gürcülerin Doğu Anadolu istikametinde ilerleyişleri başlamış, Selçukluların ise ilerleyişleri kısa bir süre için yavaşlamıştır. Bu yönüyle Gürcü tarihi açısından bakıldığında mühim bir galibiyettir. İbn Bibi El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er- Rugadi, *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname) I*, Haz. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara 1996. s. 94; Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 110; Büyükçınar, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar," s. 37-38.

20 Manana Gabachvili, "La Politique de la reine Thamar envers la Perse et l'Occident," G. *Tsereteli Institute of Oriental Studies – 60 Selected Papers 1960-2020*, Ilia State University Press, 2020. s. 302-303.

almayı hedeflemişler, Ahlat'a karşı birkaç sefer düzenlemişler ve Eyyubiler ile karşı karşıya gelmişlerdir.[21]

Hiç şüphesiz, 1202 yılından sonra Gürcü Krallığı'nın bir yandan Doğu Anadolu'daki sınırlarını genişletme politikası devam ederken diğer yandan bölgeye yakın olan Trabzon'da yeni bir devlet oluşumunun kendi desteği ile kurulması ona bölge üzerinde yeni bir müttefik oluşturacaktı. Bunun için Kral Tamar, ortaya çıkan uygun yeni siyasi ortamı değerlendirip önce Haçlıların Nisan 1204'deki İstanbul işgalinden Gürcü Krallığı için fırsat yakalamış ve hemen ardından Trabzon'u denetim altına almıştır. Böylece Karadeniz üzerindeki Gürcü hâkimiyeti de perçinlenmiştir. Nitekim akrabası olan Aleksi Komnenos'a Doğu Karadeniz topraklarını vermiş ve Aleksi Komnenos ile David Komnenos da Doğu Karadeniz'de topraklar ele geçirerek burada Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurmuşlardır.[22] Belirtmek gerekir ki, birçok açıdan olduğu gibi dönemin Gürcü Krallığı'nın denizlerle alakalı politikası açısından da Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşu önemli bir tarihsel olay olarak ortaya çıkmıştır. Kendi akrabasının hükümdar olmasını sağladıktan sonra aslında Tamar denizlere açılmak için tamamlaması gereken aşamalardan bir tanesini daha geride bırakmıştır. Tamar'ın Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşunu desteklemesinin sebebi, III. Aleksios Angelos'un 1203'de Tamar'ın Akdeniz'deki Gürcü manastırlarına gönderdiği kervanlara el koymuş olmasıdır.[23] Tamar, hem akrabalarının

21 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 116-118.

22 *Gürcistan Tarihi*, s. 412; Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 112-113.

23 Anonim Gürcü Kroniği Kartlis Tskhovreba bunu şu şekilde ifade eder: "*Bir gün, âdet üzere, Karadağ'dan, Antakya'dan, Kıbrıs'dan, Mukaddes Dağ'dan ve diğer birçok yerlerden hayır vazifeleriyle yükümlü keşişler geldi. Tamara onları melekler gibi kabul etti, cömertliği ile uzun zaman alıkoydu ve bütün ihtiyaçlarını temin eyledi. Nihayet, onların içinde en uzak memleketlerden gelmiş olanlara gerek kendi ihtiyaçları için, gerekse diğer manastırlara dağıtılmak üzere büyük meblağlar verdi. Bu keşişler ayrıldıktan sonra İstanbul'a giderler. Haber, kardeşi İsaak'ın gözlerini dağlayarak iktidarı eline almış olan Bizans imparatoru Aleksios-Angelos'a ulaşır. Hakikî bir eşkiya olup yüksek mevkiye lâyık olmayan ve aç gözlülüğünden dolayı herkes tarafından nefret edilen bu adam, Tamara'nın keşişlere vermiş olduğu büyük meblağı görünce onları soydu.*" *Gürcistan Tarihi*, s. 412; Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 113.

Bizans'ta görmüş oldukları muameleye karşılık vermek hem de mallarına el konmasının intikamını almak amacıyla ve tüm bunların dışında kendi siyasi çıkarlarına uygun olduğu için söz konusu politikayı gütmüştür.[24] Aslında Tamar Karadeniz ve Akdeniz'e hâkim olan Bizans'ın Karadeniz üzerindeki faaliyetlerine de bir şekilde zarar vermiştir. Aktarılanlar ışığında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ilk kurulduğu yıllara bakıldığında, Gürcü Krallığı faktörünü denklemden çıkararak iç ve dış politika yapımını tam olarak tasvir etmek mümkün görünmemektedir. Nitekim mezkûr dönemde Gürcistan, müreffeh ekonomisi ve güçlü ordusuyla dönemin güçlü devletleri nazarında da tüm Kafkasya'yı temsil eder vaziyetteydi.[25]

Selahaddin Eyyubi'nin 1187'de Kudüs'ü fethetmesinden sonra Eyyubiler ile Gürcü Krallığı arasında da siyasi ilişkiler olumlu bir seyir gösterecektir.[26] Özellikle Tamar'ın girişimleriyle, Kudüs'te bulunan Kutsal Haç Manastırı aracılığıyla kutsal topraklarda Gürcü nüfusu arttırılmaya çalışılacaktır.[27] Ancak 1209/1210 senesine gelindiğinde, Ivane Mhargrdzeli komutasında Eyyubiler'in hâkimiyeti altındaki Ahlat'a yapılacak olan askerî harekât Gürcü ordularının hezimeti ile sonuçlanacaktır.[28] Tamar döneminin başlangıcında müspet gelişen Eyyubi-Gürcü ilişkilerinin Tamar'ın son dönemine gelindiğinde menfi bir seyir aldığı görülmüştür.

Diğer taraftan Tamar'ın siyasi ve askerî girişimleri ölümüne kadar devam etmiştir. Tamar'ın ünlü komutanları Zakaria ve Ivane Mhargrdzeli'nin özellikle Gürcistan'ın doğusu ve güneyi üzerinde etkin askerî harekâtlar düzenlediklerini ifade etmek mümkündür. Öyle ki, yukarıda da bahsedilen 1210 senesindeki seferler

24 Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013. s. 19-20.

25 Gabachvili, "La Politique de la reine Thamar envers la Perse et l'Occident," s. 303-304.

26 Ayşe Beyza Ercan, "13. Yüzyılda Memlûk Devleti'nin Gürcü Krallığı ile İlişkileri," *Transkafkasya Jeopolitiği ve Türkiye,* ed. İsmail Köse, Ülkü Köksal, Volkan Aksoy, Yüksel Küçüker, KTÜ Matbaası, Trabzon 2022. s. 20.

27 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları,* s. 121.

28 Ercan, "Türk-Moğol Tarihinin Merkezinde Bir Kadın: Tamta Mhargrdzeli," s. 151; Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları,* s. 119.

sonucunda bahsi geçen iki kardeş Miyane, Erdebil, Tebriz ve Zencan üzerinde baskı kurarak ganimet elde etmişler, ardından da Horasan'a doğru ilerlemişlerdir. Bilhassa Kazvin'e geldiklerinde Kazvin halkı dağılmış ve Gürcüler buradan da çok yüklü bir ganimet elde etmişlerdir. Akabinde Ürgenç'e doğru ilerleme göstermişlerse de Gürcü Kroniği'ne göre ganimetlerinin yükü sebebiyle daha fazla ilerleyememişler ve geri dönüş yoluna geçmişlerdir.[29] Gürcülerin Kazvin'e kadar ilerlemelerini bir nevi güç gösterisi olarak değerlendirebilmek mümkündür. Çünkü asıl amaç ticaret için önemli bir güzergâh olan Tiflis-Tebriz yolunun kontrol altına alınmasıdır ki bu yol İlhanlıların bölgede konuşlanmasından sonra zaten gittikçe önem kazanacaktır.[30] Yani, Tebriz-Trabzon yolunu kontrol ederek ve Kuzey Orta Doğu yoluna giden yolu açarak Gürcistan, Doğu ile Batı arasındaki uluslararası ticarette bu dönemde aracı bir rol üstlenmiştir. Bir diğer yandan, var olan siyasi ve askerî hamlelere bakarak bu dönemde Gürcü Krallığı'nın Güney Orta Doğu yolunu kontrol etmeyi hedeflediğini, ancak Moğollar ve Türklerin Yakın Doğu coğrafyasına gelmesi nedeniyle bu amacın gerçekleşemediğini düşünmek mümkündür.[31] Tamar'ın çok yönlü dış politikası başlı başına ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte dönemin Gürcü Krallığı'nın dış siyasetinin aktarılan belli başlı ana faktörleri dönemin genelini anlamak adına önemlidir.

Genel Hatlarıyla Tamar Dönemi Gürcü Krallığı'nın İçtimaî, İktisadî, Demografik ve Kültürel Yapısı

Çalışma boyunca sıklıkla üzerinde durulduğu gibi birçok açıdan en parlak dönemini yaşayan Gürcü Krallığı'nın sosyal yaşamı da var olan siyasi yapının etkisiyle canlı ve gelişmiş bir düzeydeydi. Hatta Tamar'ın yönetimi altındaki Gürcistan'ın her bakımdan en ileri

29 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 118-119. *Gürcistan Tarihi,* s. 418-419.

30 Giorgio Rota, "Manana Gabachvili. Politique de la reine Thamar envers la Perse et l'Occident," *Abstracta Iranica,* Vol. 32-33, 2013. s. 1.

31 Gabachvili, "La Politique de la reine Thamar envers la Perse et l'Occident," s. 302.

seviyede olduğunu belirtmek için bu döneme "Gürcü Rönesansı" denilmektedir.[32]

Kral Tamar dönemi iktisadî bakımdan da belki tüm Gürcü tarihine bakıldığında en canlı ve en zengin dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kartlis Tskhovreba, bu dönemdeki sosyal ve ekonomik refahı şu cümlelerle özetlemektedir: "*onun saltanatı zamanında çiftçiler aznavur; aznavurlar didebül; didebüller de hükümdar oldular.*"[33]

Tamar döneminde birçok sulama kanalı yapılarak tarım teşvik edilmiştir. Öyle ki, bu dönemde yapılan sulama kanallarından Alazani Kanalı 119 km uzunluğunda, Samgori Sulama Kanalı ise 20 km uzunluğundaydı.[34] Sulama kanallarının yapılması ve varlığı bir yandan ülkede tarımın en önemli geçim kaynaklarından biri olduğunu düşündürürken diğer yandan da ülkedeki imar faaliyetleri hakkında bir fikir vermektedir. Pek tabii, sulama kanalları doğrudan bağcılığın ve bahçeciliğin gelişmesi için de uygun bir ortam oluşturmuştur. Tarımın son derece gelişmiş olmasının yanı sıra el sanatları da bu dönemde teşvik edilmiş ve bu ise ticaretin gelişmesinin temelini oluşturmuştur. Tamar tüm bunların yanı sıra yukarıda da belirtildiği gibi iç ve dış ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Krallık bu dönemde Bizans, Rusya ve Mısır ile ticari ilişkiler kurmuştur. Zanaat üretiminin ve emtia ticaretinin ilerlemesi beraberinde şehir yaşamının yükselişine katkı sağlamıştır. Ortaçağ boyunca Gürcü Krallığı açısından şehir yaşamının en önemli merkezleri Tiflis ve Kutaisi olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde kilden kaplar yapıldığı gibi bakır, altın ve gümüş kap üretimi de yaygınlaşmıştır. Yine mezkûr dönemde, Gürcü Krallığı'na Müslüman ülkelerden farklı türde kumaşlar ithal edilmiştir. Tamar döneminin ekonomik hayatında para etkin bir rol oynamıştır. İlgili dönemde Tiflis'te bir tane darphane olduğu bilinmektedir. Yine araştırmalar doğrultusunda Gürcistan'ın farklı bölgelerinde, Kral Tamar zamanında basılan çok

32 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 123.

33 Gürcistan Tarihi, s. 365; Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 89-90.

34 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 135.

sayıda madenî para bulunmuştur.[35] İlgili yerlerde de değinildiği üzere ülke çapında farklı devletlere ait paraların bulunması bu dönemde dış ticaretin gelişmiş bir düzeyde olduğunu düşündürtmektedir. Bununla birlikte Bizans'tan ikonalar, resimler, tabaklar, yazı aletleri vb. ürünler ithal edilmiştir.[36] Bu durum Bizans'la çok yönlü bir ilişki kurulduğunu düşündürdüğü gibi ithal edilen bu ürünlere bakıldığında Gürcü Krallığı çapında kültürel anlamda da bir ilerlemenin varlığından rahatlıkla bahsedilebilir.

Ortaçağ dönemi Gürcü Krallığı'nda da diğer ortaçağ devletlerinin ekonomilerinde olduğu gibi hazinenin en önemli girdisini savaşlardan kazanılan ganimetler oluşturmaktaydı. Tamar dönemi de askerî harekâtların en başarılı bir şekilde gerçekleştiği dönem olduğu için Gürcü hazinesi savaşlardan kazanılan ganimetler sayesinde oldukça zenginleşmiştir. Altın Çağ döneminde, bilhassa da 12-13. yüzyıllarda artık Gürcistan ele geçirdiği ve zapt ettiği birçok bölgeyi haraca bağlamıştır. Bilindiği kadarıyla örnek vermek gerekirse Gürgan, Kazvin, Horasan, Irak ve Azerbaycan ile Ermenistan'da bulunan ve ele geçirilen bazı bölgelerden bu dönemde yaklaşık olarak toplamda 75.228.000 dirhem vergi alınmıştır. Bunlar dışında savaşlar neticesinde çok sayıda değerli mal ve eşyalar da elde edilmiştir.[37]

Tamar dönemi Gürcü tarih yazımına bakıldığında Kartlis Tskhovreba'da "yedi krallık" ifadesinin kullanıldığı göze çarpacaktır. Aslında bahse konu ifade Altın Çağ dönemi Gürcü Krallığı'nın sınırlarını belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Nitekim bu dönemde Gürcü Krallığı Abhaz, Gürcü, Kaheti, Ermeni, Arran, Şirvanşahlar ve İran hükümdarlarının bulunduğu coğrafyaya hakimdi.[38] Dolayısıyla bu coğrafyanın halkları da Gürcü Krallığı bünyesinde hüküm sürmekteydiler. Bu durum da doğrudan ülkede yaşamını sürdüren çok kültürlü bir Gürcü toplumunu işaret etmektedir. Bunun

35 Tamar Mepe, https://mnishvnelovaniambebi.wordpress.com/2015/12/05/თამარ-მეფე/ ; Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 135.

36 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 124.

37 George Abuselidze, "Monetary System of Georgia in XI-XII Centuries and its Effect on Economic Activity," *Munich Personal RePEc Archive*, 2018. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/84011/ .

38 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları,* s. 86.

dışında ilgili yerlerde de anlatıldığı üzere ülke genelinde Kıpçak nüfusu varlığını sürdürmüştür. Kıpçaklar bu dönemde Tiflis-Karaağaç civarında iskân edilmişlerdir.[39]

Tamar döneminde önemli bir feodal aileye mensup olan Tamar'ın komutanlarından Zakaria ve Ivane Mhargrdzeli kardeşlerin menşeleri konusunda bir kesinlik yoktur. Ermeni, Kürt, Yezidi[40] olduklarına dair çeşitli görüşler varlığını korusa da kesin olan bilgi Mhargrdzeli ailesinin Gürcü Krallığı'na hizmet etmiş bir aile olduğudur. Kökenleri konusunda var olan tartışmalar bu dönemde bahsi geçen milletlerden insanların Gürcü Krallığı bünyesinde var olduğunu düşündürtmektedir. Yine aynı şekilde bu dönemde hatırı sayılır bir Ermeni nüfusunun Gürcü Krallığı içerisindeki varlığı da bilinmektedir.[41] Bunlar dışında IV. David'in zamanında olduğu gibi Kral Tamar döneminde de Gürcü Krallığı bünyesinde Yahudi nüfusun varlığı da bilinmektedir.[42]

Gürcistan'ın en parlak çağının mimarı olan Tamar'ın hâkimiyet dönemi sadece siyasi açıdan değil kültürel açıdan da en parlak gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.[43] Bu

39 Yalvar, "Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan'da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri," s. 298.

40 Ercan, "Türk-Moğol Tarihinin Merkezinde Bir Kadın: Tamta Mhargrdzeli," s. 146-147. Müverrih Vardan Zakari ve Ivane'nin Kürt olduğunu ifade etmektedir. Müverrih Vardan, "Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)," *Tarih Semineri Dergisi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, 1/2, İstanbul 1937, s. 217. Minorsky ise bu ailenin Mezopotamya'da bulunan Babirakan Kürtlerinin xel aşiretinden olduklarını ifade etmektedir. V. Minorsky, *Studies in Caucasian History: I. New Light on the Shaddadids of Ganja II. The Shaddadids of Ani III. Prehistory of Saladdin: I. New Light on the Shaddadids of Ganja, II. The Shaddadids of Ani, III. Prehistory of Saladin*, Taylor's Foreign Press, London 1953, *age*, s. 102; Sergio La Porta, "The Kingdom and the Sultanate were Conjoined': Legitimizing Land and Power in Armenia During the 12th and Early 13th Centuries," *REArm*, 34, 2012, s. 78.

41 Ercan, "Türk-Moğol Tarihinin Merkezinde Bir Kadın: Tamta Mhargrdzeli," s. 146. Daha ayrıntılı bilgi için Bk. Iuri Chikovani - Ioseb Bicivashvili, *Kartuli Genealogiuri Sazogadoeba Kartuli Tsarchinebuli Gvarebi*, Seriis Mesame Tsigni, Tbilisi 2005, s. 3.

42 Ercan, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, s. 146.

43 Büyükçınar, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar," s. 34.

dönemde kültürel faaliyetler konusunda Şota Rustaveli ve onun *Kaplan Postlu Şövalye* isimli eseri hemen akla gelmekte olup Gürcü edebî tarihi için de önem arz etmektedir. Şota Rustaveli'nin yaşamı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Gürcüceyi şiir dili seviyesine çıkartması onu Gürcü kültürel ve edebî tarihinde ayrı bir konuma oturtmaktadır. Rustaveli'nin doğum yılının 1166 olduğu varsayılmaktadır. Yaşamının ise Kral Tamar'a olan aşkına karşılık bulamadığı için gitmiş olduğu Kudüs'te sonlandığı varsayılmaktadır.[44] Aynı şekilde şiirlerinde bahse konu olan bazı karakterlerin Kral Tamar'ı yansıttığı konusunda da çeşitli görüşler mevcuttur.[45] Bunlarla birlikte Eski Kudüs şehrinin batıya doğru dışında kalan ve 11. yüzyılın ilk yarısında yaptırılan ve Gürcü kralları için önemli bir yer olan Kutsal Haç Manastırı'nda[46] Şota Rustaveli'nin bir portresi yer almaktadır.[47] Bu da, mevzubahis dönemde Kudüs-Gürcü Krallığı ekseninde var olduğunu belirttiğimiz ikili ilişkilere temel oluşturacak başka bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mezkûr dönemde imar faaliyetlerinde de ilerleme kaydedilmiştir. Kral Tamar döneminin en önemli mimari yapılarının başında Vardzia gelmektedir. III. Giorgi döneminde başlayan Vardzia'nın yapımı Kral Tamar döneminde tamamlanmıştır. Anonim Gürcü Kroniği, bugün de var olan Vardiza hakkında yazdığı şu ifadelerle bir tavsiye vericidir: "*Her şeyi betimlemek mümkün değil, detaylarını öğrenmek isteyen varsa Vardzia'yı, oyulmuş mağaraları ve orada yapılan her şeyi ziyaret etmeli.*"[48]

44 Sudan Altun, "Altın Çağın Altın Şairi Şota Rustaveli ve Mecnunluk "Aşk, Akılla Anlaşılmaz; Yürekte Yaşanır," *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C.9/Kış, S. 33, 2017. s. 55.

45 Büyükçınar, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar," s. 42.

46 Ercan, "13. Yüzyılda Memlûk Devleti'nin Gürcü Krallığı ile İlişkileri," s. 20.

47 Altun, "Altın Çağın Altın Şairi Şota Rustaveli ve Mecnunluk "Aşk, Akılla Anlaşılmaz; Yürekte Yaşanır," s. 55.

48 *The Georgian Chronicles of Kartlis Tskhovreba (A History of Georgia),* ed. Roin Metrevelli, Stephen Jones, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014. s. 267.

Kral Tamar'ın ölüm tarihi[49] hakkında farklı görüşler mevcutsa da hastalık sebebiyle öldüğü bilinmektedir. Anonim Gürcü Kroniği Tamar'ın günden güne ağırlaşan bir hastalığa tutulduğunu ve kimseye üzüntü vermemek adına hastalığını bir müddet için gizlediğini, fakat bir süre sonra da açıklamak zorunda kaldığını yazar. Tamar'ın hastalığı öğrenildiğinde kendisi Tiflis'e getirilmişse de daha sonrasında kendi ricasıyla ormanlık bir alana gitmiştir. Ardından da hastalığının ağırlaşmasıyla birlikte Agarni Kalesi'ne götürülmüştür. Tamar, dönemin hekimlerine şifa için başvurmuşsa da hekimler hastalığına herhangi bir çare bulamamışlardır. Tamar'ın çare bulunmaz hastalığına karşı herkesin çok üzgün olduğuna dair ifadeler Anonim Gürcü Kroniği'nde yer alırken özellikle "atabeg" vurgusunun yapılması ilgili kurumun Tamar döneminde ne kadar önemli olduğuna dair bir delil niteliğindedir. Anonim Gürcü Kroniği "*Atabek ve diğer büyükler, Tamara'nın yerinde kendi ve oğullarının başlarını takdim ederek onu tehdit eden ölümün kendilerine tevcih edilmesini Allah'tan niyaz ediyorlardı.*"[50]

Tamar öldükten sonra oğlu IV. Giorgi Laşa tahta geçecektir. Ancak 1220/1221'e gelindiğinde Moğollar ilk kez Gürcistan'a gelecekler ve Tamar'ın Gürcistan'ı Moğollar ile birlikte var olan zenginlik ve refah döneminden çıkacak, müreffeh Gürcü halkı ise bundan sonraki süreçte zor dönemlere şahit olmaya başlayacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Şüphesiz aktarılan dönemin güçlü ve parlak olarak anılmasının birçok sebebi vardır. Fakat bunlardan en belirginlerini ve bir kadının yönetiminde Gürcü Krallığı'nın neden en parlak dönemini nasıl yaşadığının cevaplarını genel itibarıyla şu şekilde özetlemek mümkündür:

49 1207 senesinde ölen eşi David Soslan'dan daha sonra öldüğü bilinmektedir. Bununla birlikte onun ölüm tarihiyle alakalı 1207, 1210, 1212, 1213 ve hatta 1215 seneleri verilmektedir. Büyükçınar, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar," s. 40. Örneğin bunlar içerisinde verilen 1212 senesi için Bk. D. Karicaşvilis Mier., *Tamar Mepe (1184-1213),* M. Şaradzis Stamba, Tpilisi 1892. s. 47.

50 Gürcistan Tarihi, s. 422.

Kral III. Bagrat döneminde Abhaz ve Kartvel Krallıklarının bir araya getirilmesiyle oluşan Birleşik Gürcü Krallığı'nın kurumları artık olgunlaşmış ve kurumsallaşmıştır. Yani anlaşılacağı üzere, Tamar güçlü bir Gürcistan'ın başına geçmiştir. Ayrıca, Tamar dönemine gelindiğinde Gürcü Krallığı'nın feodal yapısı inkişaf etmiş ve olumlu bir dönüşüm yaşamıştır.

Tamar'ın hiç şüphesiz 1178'de babasıyla birlikte ülkeyi yönettiği eş hükümdarlık süreci ona bir devlet tecrübesi ve ciddiyeti kazandırmıştır. Ayrıca ileri görüşlü bir siyasetçi olduğunu da ifade etmek gerekir.

1184-1213 tarihleri arasında Gürcü Krallığı'nın çevresindeki dış aktörler kendi iç sorunlarıyla uğraşmakta veyahut dirayetsiz yöneticiler tarafından yönetilmekteydiler. Dolayısıyla Gürcü Krallığı açısından gelişme ve ilerleme için uygun siyasi ortam oluşmuştur.

Selçuklu Türkmen akınlarıyla azalan nüfusu artırmak için IV. David döneminde ülkeye getirilen Kıpçak nüfusu tedricî olarak Tamar dönemine kadar gelmeye devam etmiştir. Tamar dönemine gelindiğinde Gürcü Krallığı'nın nüfusu artmış, hatta etnik ve kültürel olarak çeşitlenmişti. Var olan etnik ve kültürel gruplar da yaşamlarına Gürcü Krallığı'nda devam edebilmiştir. Dolayısıyla, ilerleme için gerekli olan beşerî güç büyük ölçüde sağlanmıştır.

Mezkûr dönemde, kamusal alanın genelinde kadının rolü ve varlığı yadsınmamıştır.

Krallığın gelişimi, imar ve bayındırlık faaliyetleri ile ivme kazanmıştır.

Aktarılan döneme bakıldığında birçok farklı yönüyle bir yandan var olan kraliyet geleneğine sadık kalınırken diğer yandan gelişmeye ve reforma açık bir anlayış izlenmiştir.

Tamar, meritokratik bir yönetim biçimini tercih etmiştir. Meritokrasi Gürcü Krallığı'nın doğru ve adil yönetilmesini, neticede de ülkenin parlak ve canlı bir sosyal yaşama sahip olmasını sağlamıştır. Tamar'dan sonra değişen siyasi yaşam sonucunda Gürcü Krallığı'nın Altın Çağ dönemi sona erecek olsa da, Tamar yaklaşık 29-30 yıllık hâkimiyeti sırasında Gürcü tarihinde kayda değer iz

bırakmıştır. Bıraktığı miras dolayısıyla Tamar ortaçağın güçlü bir kadın hükümdarı olarak anılmaya da devam edecek görünmektedir.

Kaynakça

Abuselidze, George, "Monetary System of Georgia in XI-XII Centuries and its Effect on Economic Activity," *Munich Personal RePEc Archive*, 2018. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/84011/ Erişim Tarihi: 02.08.2024.

Altun, Sudan, "Altın Çağın Altın Şairi Şota Rustaveli ve Mecnunluk "Aşk, Akılla Anlaşılmaz; Yürekte Yaşanır," *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C.9/Kış, S. 33, 2017. s. 54-62.

Büyükçınar, Ayşe Beyza, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar," *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 4, 2017. s. 31-46.

Chikovani, Iuri ve Bicivashvili, Ioseb, *Kartuli Genealogiuri Sazogadoeba Kartuli Tsarchinebuli Gvarebi*, Seriis Mesame Tsigni, Tbilisi 2005.

Ercan, Ayşe Beyza, "13. Yüzyılda Memlûk Devleti'nin Gürcü Krallığı ile İlişkileri," *Transkafkasya Jeopolitiği ve Türkiye*, ed. İsmail Köse, Ülkü Köksal, Volkan Aksoy, Yüksel Küçüker, KTÜ Matbaası, Trabzon 2022. s. 13-33.

Ercan, Ayşe Beyza, "Patronqmoba: Orta Çağ Gürcü Krallığı'nda Feodaliteye Genel Bir Bakış," *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 13, 2022. s. 1-23.

Ercan, Ayşe Beyza, *Altın Çağ Dönemi Gürcistan'ının Dâhilî ve Haricî Politikaları*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2023.

Ercan, Ayşe Beyza, "11. ve 12. Yüzyıllarda Gürcü Siyasetini Etkileyen Kadınlar," *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar 1,* ed. Enis Baha Biçer, Orhan Şanlı, Duvar Yayınları, İzmir 2023. s. 125-158.

Ercan, Ayşe Beyza, "Türk-Moğol Tarihinin Merkezinde Bir Kadın: Tamta Mhargrdzeli," *XIX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler-Türk- İslam Devletleri Tarihi*, C. II., Ankara 2024. s. 143-166.

Gabachvili, Manana, "La Politique de la reine Thamar envers la Perse et l'Occident," G. *Tsereteli Institute of Oriental Studies – 60 Selected Papers 1960-2020*, Ilia State University Press, 2020. s. 302-310.

Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar), Çev. Marie Félicité Brosset, Çev. Hrand D. Andreasyan, Not ve Yay Haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

İbn Bibi El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er- Rugadi, *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname) I*, Haz. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara 1996.

Karicaşvilis Mier., D., *Tamar Mepe (1184-1213),* M. Şaradzis Stamba, Tpilisi 1892.

Keçiş, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

La Porta Sergio, "The Kingdom and the Sultanate were Conjoined': Legitimizing Land and Power in Armenia During the 12th and Early 13th Centuries," *REArm,* 34, 2012, s. 73-118.

Minorsky, V., *Studies in Caucasian History: I. New Light on the Shaddadids of Ganja II. The Shaddadids of Ani III. Prehistory of Saladdin: I. New Light on the Shaddadids of Ganja, II. The Shaddadids of Ani, III. Prehistory of Saladin*, Taylor's Foreign Press, London 1953.

Müverrih Vardan, "Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)," *Tarih Semineri Dergisi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, 1/2, İstanbul 1937.

Natsvlishvili, Natia, "Female Monastic Patronage in Medieval Georgia: Queen Tamar and Her Monastery in Tighva," *Studia Ceranea*, 13, 2023. s. 599-617.

Rota, Giorgi, "Manana Gabachvili. Politique de la reine Thamar envers la Perse et l'Occident," *Abstracta Iranica,* Vol. 32-33, 2013. s. 1-2.

Tamar Mepe, https://mnishvnelovaniambebi.wordpress.com/2015/12/05/თამარ-მეფე/, Erişim Tarihi: 31.07.2024.

The Georgian Chronicles of Kartlis Tskhovreba (A History of Georgia), ed. Roin Metrevelli, Stephen Jones, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014.

Thomson, Robert W., Rewriting *Caucasian History - The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles- The Original Georgian Texts and The Armenian Adaptation*, Clarendon Press, Oxford 1996.

Yalvar, Cihan, "Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan'da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri," *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 124, S. 245., 2020. s. 279-306.

ŞECERU'D-DÜRR: TRAJİK VE İHTİŞAMLI BİR YAŞAM ÖYKÜSÜ

Songül Dumlupınar Alican[*]

Tarih, hiçlikten gelerek zirvelere çıkmayı başaran figürleri anlatma noktasında oldukça cömert bir alandır. Bu türden figürlerin binbir türlü rivayet ve efsaneyle süslenmiş akıl çelici öyküleri, gerek ilgi çekici olmaları gerekse tarihî akışın olağan yüzeyinde bir çeşit pürüzlenme meydana getirmeleri dolayısıyla her zaman tarihçilerin dikkatini celp etmiştir. Düşmanları tarafından esir alınıp köle pazarında satıldıktan yıllar sonra ülkenin hükümdarı olan kimsesiz adamların, farklı fikirlerinden dolayı yaşadıkları toplumlarda eziyet gördükten sonra kendilerine eziyet edenlerin kalbini fethederek onlar tarafından pamuklara sarılan yoksul fikir adamlarının, topraklarını zor yoluyla ellerinden almak isteyen kudretli krallara başkaldıran cesur ve sıradan değirmencilerin, uzak diyarlardan Roma'ya gelerek kısa süre içerisinde herkesin tanıdığı ve hayran olduğu bir gladyatör olan isimsiz siyahîlerin, cariye olarak girdikleri saraylarda hükümdarların kalplerini kazanarak ülkenin en güçlü kadınları haline gelen küçük kız çocuklarının, sultanlara suikastlar düzenleyip yalnızca adlarıyla tarihe geçen öfkeli isyancıların, bir bombanın pimini çeker ya da dev bir cephaneliği havaya uçuracak fitili ateşler gibi küçük kıvılcımlar çıkararak kendilerinin de daha sonra şaşkınlık içinde izledikleri büyük hadiselere sebebiyet veren insanların hikâyeleri tarihin hiç de azımsanamayacak bir bölümünü oluşturur. Genellikle trajik sonlarla bitseler dahî, insanlar böyle hikâyelerle umutlanır, motive olur, güç kazanır ve hayatlarına yön verirler. Öyle

* Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.

ya, onlar başarmışsa herkes başarabilir. Dolayısıyla koşullar mutlak, hayatlar sabit ve değişmez, başarı ise herhangi bir insan grubuna ait değildir. Hele hele bir cinse hiç ait değildir ve olamaz. Geleneksel tarihyazımı her ne kadar eril bir dile sahip olup daha ziyade erkeklerin sözcülüğünü yapıyor olsa da, bu durum, tarihin işleyişinde salt eril bir mekanizmanın aktif olduğu anlamına gelmez. Nitekim sayısız kadının gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak tarihî süreç içerisinde oldukça aktif roller üstlendiğini biliyoruz.

Tarihin olağan akışı içerisinde beklenmedik bir çatallanmaya sebebiyet veren ve işitenin hemen merakla kulak kabartmasını sağlayan öykülerin en fazla ilgi çekenleri arasında, herhalde kadınlara dâir olanların bulunduğu söylenebilir. Özellikle kadınların tarihî ya da aktüel bir aktör olarak temayüz etmedikleri, gündelik yaşamın akışında ve dolayısıyla da tarihî kayıtlarda tarihî akışta kırılma meydana getirebilecek kudreti hâiz özneler veya "*olaylara yön veren belirleyici figürler*" olarak görülmedikleri ortaçağda bir kadının ismi ve eylemleriyle görünür olup kayda geçmesi önemlidir. Yaşadıkları çevrenin dışına taşarak bizleri varlıklarından haberdar eden bu tür kadınlar, hayatta oldukları sürede kendilerini tanıyan birkaç düzine insan dışında kimsenin zihninde yer etmemelerine ek olarak öldükten sonra da sanki hiç var olmamışçasına varoluşun yüzeyinden silinen milyonlarca hemcinslerinin aksine kendi varlıklarını fiziksel varoluşlarının ötesine taşımış ve isimlerini tarihe kaydettirmeyi başarmışlardır. Sözü edilen bu talihli ve cesur kadınlardan biri de Şeceru'd-dürr'dür. İslâm tarihinde çok nadir rastlanan kadın hükümdarların başında gelen Şeceru'd-dürr, 13. yüzyılın ortalarında Mısır tahtına çıkarak kısa bir süre de olsa hükümdarlık etmiş ve devrinin birçok erkek hükümdarından daha etkili olduğu söylenebilecek bir yönetim sergilemiştir.

Şeceru'd-dürr Kimdir?

Son Eyyûbî Sultanı Turanşah'ın ölümünden sonra Mısır tahtına çıkarılıp bir süre ülkeyi yöneten Şeceru'd-dürr hakkındaki ilk bilgiler, efendisi el-Melikü's-Salih Necmeddîn Eyyûb'ün babasının tahtını ele

geçirmek için yürüttüğü hâkimiyet mücadelelerine ilişkin kayıtlardan elde edilmektedir. Siyasî gerilimlerin Eyyûbî idaresini yıkılışa sürüklediği o hengâme içerisinde adı geçen bir kadının yönetim açısından etkili olabilecek bir potansiyeli ihtiva ettiği düşünülebilir ve düşünülmelidir. Nitekim Şeceru'd-dürr'ün daha o dönemde eşinin üzerinde bir çeşit etkisinin olduğunu belirtmekte sakınca yoktur. Bu durumu Şeceru'd-dürr'ün hırslı karakterine yormanın ne derece doğru olduğu meselesi bir yana, Necmeddîn Eyyûb, tahtı ele geçiren kardeşi II. el-Melikü'l-Âdil Seyfeddîn'e karşı girdiği hâkimiyet mücadelesini yürütürken Kerek hâkimi olan kuzeni el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd tarafından 637/1239 yılında Nablus'ta yakalanarak Kerek'te hapsedildiğinde, Mısır'dan aldığı ve kendisine büyük bir aşkla bağlı olduğu cariyesi Şeceru'd-dürr de yanındaydı. Hatta hapiste Halil ismi verilen bir oğlan çocuğu dünyaya getirmiş[1] ve İbn Tağriberdî tarafından "*hanımı ve cariyesi dışında başka kadınlara ilgi göstermediği*"[2] özellikle belirtilen Necmeddîn, 6 yaşında vefat edeceğini bildiğimiz bu çocuğun doğumu üzerine onu dünyaya getiren güzel cariyesi Şeceru'd-dürr'ü nikâhına almıştı.[3] Böyle bir uygulamanın bizim kültür tarihimizde sıkça rastlanan bir şey olmadığını söyleyelim, fakat denilebilir ki

1 El-Melikü'l-Müeyyed İmâdeddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ali b. Mahmud İbn Ömer Şâhinşâh b. Eyyûb, *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-Müsemmâ el-Muhtasar Fî Ahbâri'l-Beşer, II*, nşr. Mahmud Deyyub, Beyrut 1997, s. 288; Takiyyeddîn Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdi'l-Kâdir el-Ubeydî el-Makrizi, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düvelü'l-Mülûk, I*, nşr. Muhammed Abdelkâder Atâ, Beyrut 1997, s. 459; Ahmed Muhtar el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fî Mısr ve'ş-Şâm*, Beyrut 1986, s. 118; İsâm Muhammed Şibârû, *es-Selâtin fi'l-Meşrıki'l-'Arabî Meâlimu Devruhum es-Siyâsî ve'l-Hadarî el-Memâlik*, Beyrut 1994, s. 9.

2 Cemâleddîn Ebi'l-Mehâsin Yûsuf İbn Tağrîberdî el-Atâbekî, *en-Nüzûmu'z-Zâhira fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhira, VI*, nşr. Muhammed Huseyn Şemseddîn, Beyrut 1992, s. 294.

3 İbn Tağrîberdî, VI, s. 294; Cengiz Tomar, "Şecerüddür," *DİA, XXXVIII*, İstanbul 2010, s. 404; Abdullah Ekinci ve Esra Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, 4/1*, Haziran 2021, s. 40; Ayşe Dudu Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," *Siyasette Müslüman Kadın*, ed. Feyza Betül Köse, Ensar Neşriyat, İstanbul 2021, s. 70. Gülşen İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," *Hanım Efendi (Tarihte İz Bırakan Kadınlar ve Toplumsal Aktör Olarak Kadın)*, ed. Emrah İstek, Beyan Yayınları, İstanbul 2021, s. 47.

Necmeddîn Eyyûb'ün oğlunu doğurduğu için "*ümm-ü veled*"[4] statüsüne erişen ve "*Ümm-ü Halîl (Halil'in Annesi)*" olarak anılmaya başlanan Şeceru'd-dürr, efendisinin hanımı olunca cariyelikten çıkıp hükümdarın eşi konumuna yükselmişti.[5] Hükümdarın hasta olduğu dönemlerde devlet işlerine katkı da sunuyor, adeta hükümdarın ortağıymış gibi davranmaktan zevk alıyordu.[6] Bu durumun, daha sonraki dönemlerde Şeceru'd-dürr'ün devlet yönetiminde elde edeceği kudret için bir çeşit altyapı oluşturduğu söylenebilir.

Arapça olan ismi "İnci Ağacı" anlamına gelen ve kaynaklarda güzelliği, zekâsı ve güler yüzü ile övülmesinin yanında dirayetli, aşırı kıskanç ve kilolu biri olarak tarif edilen Şeceru'd-dürr,[7] Ermeni asıllı olduğuna ilişkin bir rivâyet de bulunmakla birlikte esas itibarıyla Türk'tü.[8] Muhtemelen 1220'li yılların ilk yarısında doğmuştu ve babasının adı Abdullah'tı.[9] Necmeddîn Eyyûb'ün yanında kendisini ilk kez gördüğümüzde muhtemelen henüz 20 yaşında bile değildi. Babasının adının Abdullah olmasının, bu genç kadının mühtedî olup olmadığına işaret ettiğini yahut etmediğini bilmiyoruz, fakat bunun mümkün olduğunu belirtmek gerekir. Belki de henüz

4 Efendilerine çocuk doğuran cariyelerin durumunu tarif etmek için kullanılan Ümm-ü veled mefhumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Aktan, "İstîlâd," *DİA, XXIII*, İstanbul 2001, s. 361-362.

5 Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 40; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 47.

6 Hüseyin Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," *İslâm Sonrası Türk Dünyasında Doğu-Batı Eksenli Tarih-Coğrafya Çalışmaları*, ed. Berna Karagözoğlu, Demavend Yayınları, İstanbul 2022, s. 170.

7 Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 40; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 44.

8 el-Makrizî, I, s. 459; Ebû'l-Fidâ, II, s. 300; Muhammed Suheyl Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, Beyrut 1999, s. 35; Samira Kortantamer, "Memlûklar'da Türk Kültürü," *İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 188; Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlükler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/1*, Ocak-Haziran 2007, s. 53; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 40; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 169.

9 Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 40; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 44; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 168.

ergenlik çağını yeni aşmış bir cariye olarak köle pazarından alınmıştı ve birkaç yıl içerisinde de talihinin yaver gitmesiyle kendisine parlak bir geleceğin kapısını açacak bir konum elde etmişti. Kuşkusuz bütün bunlar varsayımdan ibarettir. Onun, Necmeddîn Eyyûb'dan önceki hayatından haberdar değiliz.

Bir Cariyenin Yükselişi

Fransa Kralı IX. Louis idaresindeki Haçlıların 1249'da Dimyat'ı işgal etmeleri üzerine onlara karşı harekete geçerek Mansûre'ye gelen Necmeddîn Eyyûb 23 Kasım'da burada vefat edince ilk siyasî girişimini sergileyen Şeceru'd-dürr, yönetimi ele alıp efendisinin yokluğunda devletin dağılmasının önüne geçmek istemişti. Başarılı olduğunu biliyoruz. Evvela Necmeddîn Eyyûb'ün vefatını askerlerden gizlemiş, daha sonra ise Fârisüddîn Aktay'ı görevlendirerek o sırada Hısn Keyfâ emiri olan taht varisini, şehzade Turanşah'ı Mısır'a davet etmişti.[10] Merhum hükümdarın siyasî mirasını kocasını seven kadına yaraşır bir sadakatle benimsediği görülen Şeceru'd-dürr, bir yandan hükümdarın vefatını kimseye duyurmamak için cesedinin bulunduğu odaya yemekler gönderip[11] bir yandan imzasını taklitle (merhum eşinin imzasını Süheyl isimli birine taklit ettirdiğine ilişkin bir rivâyet vardır)[12] ya da vefatından önce bıraktığı söylenen imzalı

10 Ebû'l-Fidâ, II, s. 286; Zeyneddîn Ömer b. Muzaffer eş-Şehîr İbnu'l-Verdî, *Târîhu İbnu'l-Verdî, II*, Beyrut 1996, s. 176-177; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, VII*, nşr. Cûra Muhammed Cûra ve Muhammed Hüsnî Şer'âvî, Kahire 2006, s. 107; El-Makrizi, I, s. 445; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, s. 31-32; Saîd Abdulfettâh Âşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye, II*, Kahire 2005, s. 842; el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fî Mısr ve'ş-Şâm*, s. 105; Kazım Yaşar Kopraman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)," *Türkler, V*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 101.

11 Ebu'l-Fidâ, II, s. 286; İbnu'l-Verdî, II, s. 176; İbn Kesîr, VII, s. 107; İbn Tağrîberdî, VI, s. 322; El-Makrizi, I, s. 445-446; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 214; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, s. 31; Muhammed el-Arûsî el-Muttavî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Maşrik ve'l-Mağrib*, Tunus 1980, s. 119; Âşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye, II*, s. 842; el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fî Mısr ve'ş-Şâm*, s. 105.

12 Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 41.

boş kâğıtları kullanmak suretiyle Sultan adına fermanlar tertip ediyor, diğer yandan ise Necmeddîn'in kendisinden sonra Turanşah'ın sultan olmasını vasiyet ettiğine emirleri ikna etmeye çalışıyordu.[13] Bu sırada hayatını kaybettiğinden sözümona Emir Fahreddîn eş-Şuyûh ve Tavaşî Cemâleddîn Muhsin dışında kimsenin haberdar olmadığı eşinin cesedini birkaç kişi ile birlikte düzenlenen cenaze merasiminin ardından Cezîre Kalesi'ne taşıtmıştı.[14]

Necmeddîn Eyyûb'ün vasiyetini kendilerine bildirerek yönetimde etkili olan emirlerden Turanşah adına bağlılık yemini alan Şeceru'd-dürr, hem Kahire'de bulunan sultan naibine hem de ülkenin muhtelif yerlerinde görev yapan valilere fermanlar göndererek herkesin Turanşah'ın hükümdarlığını kanıksamasını sağlamaya çalışıyordu.[15] Fakat Şeceru'd-dürr'ün tüm çabalarına rağmen sultanın vefat ettiği haberi her tarafa yayılmış, durumu kendileri lehine bir fırsat olarak gören Haçlılar yeniden saldırıya geçmişlerdi.[16] Merhum eşinin mezarı üzerine güzel bir türbe de inşâ ettiren Şeceru'd-dürr'ün dirayetli ve akıllı yönetimi ile Haçlılara karşı güçlü bir direniş sergileyen Eyyûbîler, 1 Şubat 1250 tarihinde yetişerek tahtına oturan yeni sultanın da getirdiği taze heyecanla mücadelelerini devam ettirdiler. Şeceru'd-dürr'ün siyasî zekâsı, Haçlı tehlikesi karşısında teyakkuzda olmaları gereken Eyyûbîleri taht boşluğundan kaynaklanabilecek siyasî ve askerî bir ataletin içerisine düşmekten

13 İbn Tağrîberdî, VI, s. 195; el-Makrizî, I, s. 441, 443-444; el-Muttavî, *el-Hurûbu's-Salibiyye fi'l-Maşrik ve'l-Mağrib,* s. 119; Tomar, "Şecerüddür," s. 404; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 40-41; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 70; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 49-50; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 171.

14 İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 49.

15 Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 41; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 171-172; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 70-71.

16 El-Makrizi, I, s. 444-446; Demirkent, *Haçlı Seferleri,* s. 214; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm,* s. 32; Âşûr, *el-Hareketü's-Salibiyye, II,* s. 842; el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fî Mısr ve'ş-Şâm*, s. 105; Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri," *Belleten, LXIII/237*, 1999, s. 413; Kopraman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)," s. 101.

alıkoymuştu. 7 Nisan'a kadar süreceğini bildiğimiz çatışmaların sonucunda Haçlılar mutlak manada mağlup olacak ve hükümdarın ölümüyle eline iyi bir fırsat geçtiğini düşünerek ellerini ovuşturan Fransa Kralı Louis yaklaşık 2 bin civarında adamı ile birlikte esir alınacak, 32 gemileri Müslümanların eline geçecekti.[17]

Turanşah'ın tahta çıkışında güçlü ve daha da önemlisi fedakârca bir rol oynamış olsa da Şeceru'd-dürr'ün efendisinin oğluna ilişkin bu vefalı tutumu hak ettiği karşılığı bulmadı. Tahta çıktıktan sonra babasının "*memlûklere ve özellikle Şeceru'd-dürr'e iyi davranması*" yönündeki vasiyetini yerine getirmeyen Turanşah, anlaşılan kendisine mal ettiği Haçlılara karşı kazanılan zaferin sarhoşluğuyla bir yandan kendisini eğlenceye verirken diğer yandan da memlûklere ve Şeceru'd-dürr'e kötü davranmaya başlamıştı.[18] Hükümdarlık egosu insanî hasletlerini gölgeler hale gelmişti ve bu bir sultana hiçbir şekilde yakıştırılamayacak bir özellikti. Yanında bulunan bazı muhteris kimseler, Sultan Turanşah'ı tahrik ederek hükümdarlığı karşısında asıl tehlikenin Fransızlar değil Şeceru'd-dürr ve memlûkler olduğunu telkin ediyor, bu tehlikeye karşı önlem alması gerektiği konusunda onu kışkırtıyorlardı.[19] Ülke içerisinde iktidarını sağlam bir şekilde tesis etmeden devleti nasıl yönetecekti ki? Kaynakların kendisinden söz ederken küçümseyici ve olumsuz ifadeler kullandığı, düşüncesiz, içki müptelası ve aptal bir kimse olduğuna işaret ettiği yeni sultanın,[20] Haçlılarla mücadelede öne çıkmış olan memlûk reislerini rencide eden tavırlar içerisine girmesi ve zaman zaman onlardan bazılarını öldürmeye kadar varan tutumlar sergilemesi bir yana,[21] üvey annesini babasının hazinelerini gizlemekle itham ederek aldıklarını bir

17 Tomar, "Şecerüddür," s. 404; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 41; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 52-53.

18 Demirkent, *Haçlı Seferleri,* s. 219; Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri," s. 414; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, s. 32-33; el-Muttavî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Maşrik ve'l-Mağrib,* s. 123; Âşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye, II*, s. 851.

19 İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 54; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 172-173.

20 İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 50-51.

21 İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 54.

an önce kendisine iade etmesini istemesi bardağı taşıran son damla oldu. Bu tutumu ile Şeceru'd-dürr'e yolsuzluk yaptığı suçlamasında bulunuyordu. Sultan Turanşah'a, sözünü ettiği hazineleri kendisinin tahta çıkış sürecinde Haçlılarla mücadele için kullandığını bildiren Şeceru'd-dürr'ün karşı karşıya kaldığı bu olumsuz muamele memlûkleri çileden çıkarmıştı.[22] Velinimetlerinin sadık ve vefalı eşini, devletin en zor günlerinde inisiyatif alarak yönetime katkı sunan Şeceru'd-dürr'ü hedef alan bu rahatsız edici tutum karşısında sessiz kalmayı kabul edemezlerdi. Baybars el-Bundukdârî liderliğinde hareket eden memlûkler, askerî bir darbe tertip edip Sultan Turanşah'ı tahttan indirerek katlettiler.[23] Rivâyetlere bakılırsa, Turanşah'a duyulan nefret o kadar yoğundu ki, üç gün açıkta bekletilen cesedi, ancak Halife'nin müdahil olmasıyla kaldırılmıştı.[24] Sultan Turanşah, Eyyûbîlerin son hükümdarıydı. Ölümü ile birlikte Mısır tahtı Eyyûbîlerin elinden çıkmış oldu.

Memlûklerin İlk Sultanı

Baybars el-Bundukdârî liderliğindeki memlûkler, Turanşah'ı tahttan indirip katlettikten sonra Haçlılarla mücadelede önemli bir

22 Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Ankara 2002, s. 42-44; Ebû'l-Fidâ, II, s. 287-288; İbnu'l-Verdî, II, s. 178; İbn Kesîr, VII, s. 107-108; İbn Tağrîberdî, VI, s. 322-331; el-Makrizî, I, 448-459; İsmail Yiğit, "Memlûkler," *DİA, XXIX*, Ankara 2004, s. 90; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şeceründür (ö. 1250)," s. 53-54; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şeceründür," s. 173.

23 de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, s. 42-44; Ebû'l-Fidâ, II, s. 287-288; İbnu'l-Verdî, II, s. 178; İbn Kesîr, VII, s. 107-108; İbn Tağrîberdî, VI, s. 322-331, 328-329; el-Makrizî, I, 448-459; Demirkent, *Haçlı Seferleri,* s. 219; Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri," s. 414; Kopraman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)," s. 101; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik fi Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, s. 33; el-Muttavî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Maşrik ve'l-Mağrib,* s. 123; Âşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye, II*, s. 851; el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fi Mısr ve'ş-Şâm*, s. 111-112; Yiğit, "Memlûkler," s. 90; Tomar, "Şeceründür," s. 404; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 41; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şeceründür (ö. 1250)," s. 54-55; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şeceründür," s. 173; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 71.

24 İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şeceründür (ö. 1250)," s. 56.

rol üstlendiğini düşündükleri Şeceru'd-dürr'ü saltanat makamına geçirdiler ve içlerinden İzzeddîn Aybek'i de ona atabeg yaptılar.[25] Şeceru'd-dürr'ün hükümdarlığı ileri gelen memlûkler tarafından merhum Necmeddîn Eyyûb'a adanmış bir vefa gösterisi olarak okunabileceği gibi, onun yetiştirmesi olan bir çırağın tahta geçirilmesi arzusu olarak da nitelendirilebilir. Buradaki değerlendirme nasıl olursa olsun, 4 Mayıs 1250 tarihinde gerçekleşen değişim ile birlikte Mısır'daki Eyyûbî saltanatı sona ermiş ve yeni bir dönem başlamıştı. Şeceru'd-dürr'ün tahta geçirilmesinin nedeni, kuşkusuz onun Necmeddîn Eyyûb'ün hanımı olmasıydı. Fakat onun Türk asıllı olması ve Eyyûbîlerin ardından Mısır'da Türk memlûklerinin hâkim duruma gelmesi, Şeceru'd-dürr'ü aynı zamanda yeni dönemin altyapısını oluşturan bir hükümdar haline de getiriyordu. Nitekim Mısırlı müellif el-Makrizî'nin onu "*ilk Memlûk hükümdarı*"[26] olarak nitelendirmiş olması da bu durum ile alakalıdır.

İslâm tarihinde örneğine pek rastlanmayan kadın hükümdar sıfatıyla Mısır Sultanı olup kendisi için "*Allahım! Doğru kimselerden olan Müslümanların melikesi, dinin ve dünyanın yardımcısı, Halîl el-Müsta'sımiyye'nin annesi ve Sultan Melikü's-Sâlih'in eşini muhafaza et*"[27] şeklinde duaların edildiği hutbelerde "*İsmetü'd-dîn Vâlidetü'l-Halîl es-Sâlihiyye, İsmetü'd-Dünyâ ve'd-Dîn Ümmü Halîl el-Müsta'sımiyye ve Sâhibetü'l-Melikü's-Sâlih*" gibi unvanlarla anılan, fermanlarını üzerinde "Vâlüdetü'l-Halîl" (Halil'in Annesi) ibaresi

25 Ebû'l-Fidâ, II, s. 288; İbnu'l-Verdî, II, s. 178; İbn Kesîr, VII, s. 108-109; İbn Tağrîberdî, VI, s. 335-336; el-Makrizî, I, s. 459; İbn Tağrîberdî, VI, s. 332; El-Makrizi, I, s. 459; Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri," s. 414; Âşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye, II*, s. 852; el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletül-Memâliki'l-Ûlâ fî Mısr ve'ş-Şâm*, s. 118; Tomar, "Şecerüddür," s. 404; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 56-57; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 41.

26 el-Makrizî, I, s. 459; Şibârû, s. 9; Adil Zeytûn, *Târihu'l-Memâlik*, Şam 1981/1982, s. 8; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, s. 35; İsmail Yiğit, "Memlükler Zamanında (1250-1517) Kadın," *Diyanet İlmi Dergi, 40/2*, 2004, s. 135; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 56; Ayaz, "Türk Memlükler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu," s. 53.

27 Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 175-176; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 57.

bulunan bir mühürle imzalayan[28] ve aynı zamanda hil'at giyme-yip adına üzerinde kocası Necmeddîn Eyyûb, oğlu Halîl ve Abbâsî Halifesi el-Müsta'sım'ın isimlerinin bulunduğu sikkeler kestirilen[29] Şeceru'd-dürr'ün ilk icraatı Haçlı meselesiyle ilgilenmek oldu. Daha önce tutsak alınan Fransa Kralı IX. Louis ile "*Dimyat'ın boşaltılması, kral ve beraberindekilerin 800 bin dirhem kurtuluş akçesi ödemeleri ve İslâm beldelerine bir daha saldırılmaması yönünde yemin edilmesi*" karşılığında anlaşıp onu serbest bıraktı ve böylelikle sultan olarak ilk diplomatik başarısını ortaya koydu.[30] Şeceru'd-dürr, bir hükümdar olarak hiç de fena bir başlangıç yapmamış ve kendisine duyulan güveni bir anlamda boşa çıkarmayarak destekçilerinin göğ-sünü kabartmıştı. Daha Mayıs ayı bitmeden Haçlılar Dimyat'tan çekilirken, onlardan ödemeleri gereken fidyenin ilk taksitini alan ve kendisinden beklenenin üzerinde performans sergileyen kadın sultan ülkenin iç işlerine odaklanmıştı bile. Beklenenin üzerinde bir performans sergiliyor ve ülkede siyasî karışıklıklar çıkmasını dört

28 Ebu'l-Fidâ, II, s. 288; İbnu'l-Verdî, II, s. 178; İbn Kesîr, VII, s. 108; El-Makrizi, I, s. 459; el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fi Mısr veş-Şâm*, s. 118-119; Ali İbrahim Hasan, *Dirâsât fî Târîh el-Memâliki'l-Bahriyye*, Mısır 1965, s. 32; Şibârû, *es-Selâtin fi'l-Meşriki'l-'Arabî Meâlimu Devruhum es-Siyâsî vel-Hadarî el-Memâlik*, s. 9. El-'İbâdî, Seceru'd-durr'un, *el-Mutasamiyye* nisbesini, el-Melik es-Salih tarafından satın alınmadan önce Abbâsî Halifesi el-Müstasam'ın cariyesi oluşuna bağlar. Bkz. s. 11.

29 Ebu'l-Fidâ, II, s. 288; İbnu'l-Verdî, II, s. 178; İbn Kesîr, VII, s. 108; El-Makrizi, I, s. 459; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, s. 40; el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fi Mısr veş-Şâm*,s. 118-119; Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 9; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 175-177; İstek, "Cariyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 57; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 41; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 71.

30 de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, s. 145-146; Ebu'l-Fidâ, II, s. 288; El-Makrizi, I, s. 460; Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri," s. 414; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler," *Türkler, VI,* ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 663; Kopraman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)," s. 101-102; Yiğit, "Memlûkler," s. 90; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, s. 37-38; Âşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye, II*, s. 857-858; el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fi Mısr veş-Şâm*, s. 120; Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 8-9; Tomar, "Şecerüddür," s. 404; İstek, "Cariyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 58; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 72.

gözle bekleyen Haçlılar başta olmak üzere bir kadının hükümdar olabileceğinden emin olamayan kesimleri şaşkınlık içinde bırakıyordu. Ülke ekonomisini toparlamaya girişmiş, hatırı sayılır bir kısmını ilga ettiği vergileri reforma tabi tutarak genel manada bir vergi düşürme politikasına yönelmişti. Tebanın gönlünü nasıl kazanabileceğini biliyordu. Haçlıların Dimyat'ı boşaltmalarından dolayı bir yandan bayram yapan ve günlerce süren kutlamalarla bir anlamda kendilerinden geçen Mısırlılar, diğer yandan da hem emirlere hem de kendilerine dağıtılan bol bahşişlerin tadını çıkarıyorlardı. Hazineyi kıskançça kendine ayırmayıp paylaşmayı tercih eden, emirlerin ve halkının gönlünü alarak bu şekilde iktidarını sağlamlaştırma gayreti içerisinde olan Şeceru'd-dürr istediğini elde etmiş gibi görünüyordu. Askerler ve emirler kendisine itaat ediyor, halk ondan sevgiyle bahsediyordu.[31] Doğrusu Şeceru'd-dürr de saltanatının hakkını veriyor, her gün vezirlerini toplayarak bir perde ardından divan toplantılarını takip ediyor, istişare etmeden hareket etmiyordu.[32] Kendisinin kendisi ile alakalı beklentileri hangi seviyedeydi, bilmiyoruz, fakat daha sonraki dönemlerde tarihçiler tarafından "Memlûklerin İlk Sultanı" olarak anılacak olmasının hakkını veriyordu.

Sultan Şeceru'd-dürr, bu ilk icraatlarıyla başarılı bir hükümdar profili ortaya koysa da, onun sultanlığı, halen Eyyûbî idaresine bağlılıklarını devam ettiren merkez dışındaki eyaletlerin muhalif tutumundan dolayı beklenebileceği gibi bir başarı hikâyesine dönüşmedi. Özellikle de başta Dımaşk nâibi Emir Cemâleddîn b. Yağmur ve Kaymariyye emirleri olmak üzere Suriye bölgesini idare etmeyi sürdüren ve Şeceru'd-dürr adına hutbe okutmayı ısrarla reddeden Eyyûbî melikleri, yeni hükümdara tabi olmayı kabul etmedikleri gibi yönetimi ile de mücadele etmeye giriştiler.[33] Melikler bir yandan da Abbâsî

31 Tomar, "Şeceruddür," s. 404; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şeceruddür (ö. 1250)," s. 59; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şeceruddür," s. 173-174; Ayaz, "Türk Memlükler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu," s. 53, 68.

32 İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şeceruddür (ö. 1250)," s. 59; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şeceruddür," s. 173.

33 El-Makrizi, I, s. 462-463; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, s.

Halifesi el-Müsta'sım'ı kışkırtıyor, Şeceru'd-dürr'ün hükümdarlığını onaylamamasını temin etmeye çalışıyorlardı. Bütün bu çabalar sonucunda çok geçmeden Suriye'nin kontrolü tamamıyla kaybedilmiş, hatta muhalif hareketler merkeze de sıçramış ve Kahire'de isyanlar patlak vermişti.[34] Öte yandan Şeceru'd-dürr her ne kadar Abbâsî Halife'sinin adını sikkelere yazdırıp kullandığı unvanlara el-Müsta'sımiyye nisbesini eklese de ne Bağdat'taki halife ne de Mısır'daki etkili âlimler onun hükümdarlığına sıcak bakmıyordu. "*Allah, Müslümanları, başlarına bir kadının gelmesi ile büyük bir musibete uğrattı*" dediği ifade edilen Şeyh İzzeddîn İbn Abdüsselâm'ın başını çektiği etkili bir ulemâ grubu, bir kadının hükümdar olamayacağı konusunda ısrarcıydı.[35] Şeceru'd-dürr ne kadar iyi bir hükümdar olursa olsun, bu konudaki tutumları kesindi. Dinî bir temele dayandırdıkları siyasî ilkelerini pratikteki müspet manzaraya kurban etmeyi reddediyorlardı.

Kısa süre içerisinde adeta bir yangın gibi ülkenin dört bir tarafına yayılan muhalif sesleri bastıramayacaklarını ve bu gidişle iktidarlarını sürdüremeyeceklerini anlayan memlûk emirleri, son çare olarak Abbâsî Halifesi'ne müracaat ettiler. Üstesinden gelinmesi pek mümkünmüş gibi görünmeyen siyasî bir meşruiyet sorunu yaşanıyordu ve eğer Halife Müsta'sım Billâh Şeceru'd-dürr'ün sultanlığını onaylayan bir menşur göndermeyi kabul ederse meşruiyet sorunu çözüme kavuşturulabilirdi.[36] Fakat memlûklerin bu yöndeki bek-

42. Bu dönemdeki siyasî karmaşadan bir kesit için bkz. Mustafa Kılıç, "Eyyûbî-Memlûk Mücadelesi ve Memlûk Yönetimine Karşı Mısır'da Arapların İsyanı," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII*, Sivas 2001, s. 427-437.

34 Tomar, "Şecerüddür," s. 404; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 59-60; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 42.

35 es-Seyyid Abdülaziz Sâlim, "Hindistan'daki Memlûkler Devleti Sultanlığı ve Mısır'daki Memlûkler Sultanlığı Devleti Arasında –Karşılaştırmalı Bir İnceleme-," çev. Altan Çetin, *Tarih Dergisi, 44*, 2006, s. 212; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 177; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 60.

36 Sâlim, "Hindistan'daki Memlûkler Devleti Sultanlığı ve Mısır'daki Memlûkler Sultanlığı Devleti Arasında –Karşılaştırmalı Bir İnceleme-," s. 212; Tomar, "Şecerüddür," s. 404; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 60; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 71.

lentilerinin karşılanmadığını biliyoruz. Muhalif ulemâ ile aynı fikirde olan Halife, memlûk emirlerinin talebini müstehzî ve rencide edici bir mektupla reddederek şöyle yazmıştı: "*Şayet orada erkek kalmadıysa bize haber verin, biz size gönderelim.*"[37]

İstediklerini elde edemeyen memlûk emirleri, Mısır'daki hâkimiyetlerini sürdürebilmek için yeni bir yol denediler. Sultan Şeceru'd-dürr, acaba atabeği İzzeddîn Aybek et-Türkmânî ile evlenip tahtı ona devreder miydi? Şeceru'd-dürr'ün başka bir çıkar yolu yok gibi görünüyordu. Emirlerin teklifini kabul ederek 3 Temmuz 1250 tarihinde İzzeddîn Aybek ile evlendi ve Mısır yönetimini resmî olarak *el-Melikü'l-Mu'izz* unvanını alan eşine devretti.[38] İslâm tarihçilerinin çoğunluğu tarafından Memlûklerin ilk hükümdarı olarak kabul edilen İzzeddîn Aybek her ne kadar resmî sultan olsa da, ülkedeki en etkili kadın ve Sultan'ın eşi olarak artık "*Hâvend/Hond el-Kübrâ*" unvanı ile anılmaya[39] başlayan Şeceru'd-dürr bir kez iktidarın tadını almıştı. Devlet işlerine müdahale etmekten vazgeçmiyordu. Kocasına atfen *Sâlihî* adı ile bilinen memlûkleri ile yönetimdeki

37 el-Makrizî, I, s. 463-464; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, s. 43; el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fî Mısr ve'ş-Şâm*, s. 123; Hasan, *Dirâsât fî Târîh el-Memâliki'l-Bahriyye*, s. 32; Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 11; Sâlim, "Hindistan'daki Memlûkler Devleti Sultanlığı ve Mısır'daki Memlûkler Sultanlığı Devleti Arasında –Karşılaştırmalı Bir İnceleme-," s. 213; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 177-178; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 60; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 42.

38 Bar Hebraeus (Gregory Abû'l-Farac*), Abû'l-Farac Tarihi, II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 552; Ebû'l-Fidâ, II, s. 289-290; İbnu'l-Verdî, II, s. 187; İbn Tağrîberdî, VII, s. 4-5; İbn Kesîr, VII, s. 108, 122; el-Makrizi, I, s. 463-464; Demirkent, *Haçlı Seferleri,* s. 219; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, s. 43; el-'İbâdî, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fî Mısr ve'ş-Şâm*, s. 123; Hasan, *Dirâsât fî Târîh el-Memâliki'l-Bahriyye*, s. 32; Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 11; Kopraman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)," s. 102; Yiğit, "Memlükler," s. 90; Tomar, "Şecerüddür," s. 404; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 178; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 61; Ayaz, "Türk Memlükler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu," s. 53-54; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 72.

39 Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 42.

etkisini muhafaza ediyor, işleyişe dâhil olmaya çalışıyor, kendi adına fermanlar çıkartıyor ve İzzeddîn Aybek'in hâkimiyeti için tehdit olduklarını düşündüğü güçlü memlûk emirlerini ortadan kaldırmak için siyasî kumpaslar tertip ediyordu.[40] Bugünden bakıldığı zaman "kraldan çok kralcılık" olarak da nitelendirilebilmesi mümkün olan Şeceru'd-dürr'ün tutumunu kıymeti iyi bilinen ve inşa sürecinde emek verilen bir mirası koruma refleksi olarak görmek de bir tercih olabilir. Fakat iktidarın ortak kabul etmediğini, iktidar sahiplerinin kendilerini adeta kendilerinden de fazla düşünen "şerikleri" ile uzun süre uzlaşı halinde kalamayacaklarını bolca tarihî örnekten biliyoruz. Koruma ile tahakküm kurma arasındaki sınır yalnızca belirsiz değil, aynı zamanda geçişkendir de. Dolayısıyla Sultan Aybek'in bir zaman sonra Şeceru'd-dürr'ün tavırlarından rahatsız olması son derece doğaldı.

Tahtı bırakmasına rağmen iktidarı bırakmamak için her yolu deneyen Şeceru'd-dürr'ün tavırlarından hoşnut olmayan ve bir müneccim tarafından yakın zamanda bir kadın tarafından öldürüleceği kendisine bildirilen[41] Sultan İzzeddîn Aybek, onun bitmek tükenmek bilmeyen müdahalelerinden usanmıştı ve bu duruma bir son vermenin yolunu arıyordu. Buldu da. Güçlü bir emirin desteğini alabildiği takdirde iktidarını tahkîm edebilir, bu şekilde eşinin gölgesinden kurtularak daha kudretli bir sultan haline gelebilirdi. Devrin en güçlü emirlerinden biri olan Musul hâkimi Bedreddîn Lü'lü' bu anlamda iyi bir tercih olabilirdi. Her iki tarafın da işine yarayacak bir işbirliği için adımlar atıldı ve Sultan Aybek, Bedreddîn'in kızı ile nişanlandı.[42] Kuracağı bu akrabalık ilişkisi ile Mısır'ın mutlak

40 Tomar, "Şeceründür," s. 404; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şeceründür (ö. 1250)," s. 61-64; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 72.

41 İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şeceründür (ö. 1250)," s. 65.

42 Bar Hebraeus, II, s. 552; Ebu'l-Fidâ, II, s. 300; İbnu'l-Verdî, II, s. 188; İbn Kesîr, VII, s. 122-124; İbn Tağrîberdî, VI, s. 334-335 ve VII, s. 12; El-Makrizi, I, s. 479, 493-494; Şibârû, *es-Selâtin fi'l-Meşrıki'l-'Arabî Meâlimu Devruhum es-Siyâsî ve'l-Hadarî el-Memâlik*, s. 13; Hasan, *Dirâsât fî Târîh el-Memâliki'l-Bahriyye*, s. 36; Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 16; Kopraman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)," s. 103; Yiğit, "Memlükler," s. 90; Cüneyt Kanat, "Bahri Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar," *Türk Kültürü*

hâkimi olmayı hedeflediği anlaşılan Aybek'in girişimi hüsranla sonuçlandı. Şeceru'd-dürr gibi hırslı bir karakterin böyle bir oldubittiye rıza göstermesi mümkün değildi. 1257 yılının 10 Mart gecesi, sarayın hamamında, çağın kudretli kadınının sadık ve kendisini efendisine adamış hizmetkârı Emir Muhsin el-Cevherî'nin kölesi Sencer el-Cevcerî, küre ya da çevgân oynamaktan terli bir biçimde dönen ve yıkanmak isteyen Memlûk Devleti'nin sultanını boğarak öldürdü.[43]

Bir Trajedinin Anatomisi

Kıskanç bir kadının düşüncesiz ve duygusal refleksiyle hareket ettiğini kısa süre içinde idrak eden Şeceru'd-dürr, kocasını öldürttüğü gece kendisi ile evlenerek tahta geçmeleri için Cemâleddîn b. Aydoğdu el-Azîzî ve İzzeddîn Aybek el-Halebî gibi dönemin kudretli emirlerine teklif götürmüş olsa da "*İzzeddîn Aybek'in sadece kendisinden ibaret olmadığını*" bilecek kadar tecrübeli olan emirler teklifi kabul etmediler.[44] Öldürülen sultanın memlûklerinin, efendilerinin kanının peşine düşeceklerinin farkındaydılar. Haklı olduklarını biliyoruz. Kısa sürede devletin kontrolünü ellerine geçiren İzzeddîn Aybek'in memlûkleri, kendisine sadakatle bağlı oldukları hükümdarı öldürenleri teker teker yakalayarak katlettiler. Bu akıbetten Muhsin

İncelemeleri Dergisi, III, İstanbul 2000, s. 27-29; Tomar, "Şeceküddür," s. 404; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şeceküddür," s. 179; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şeceküddür (ö. 1250)," s. 65-66; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 72.

43 Bar Hebraeus, II, s. 552; Ebu'l-Fidâ, II, s. 300; İbnu'l-Verdî, II, s. 188; İbn Kesîr, VII, s. 122-124; İbn Tağrîberdî, VI, s. 334-335 ve VII, s. 12; El-Makrizi, I, s. 479, 493-494; Şibârû, *es-Selâtin fi'l-Meşrıki'l-Arabî Meâlimu Devruhum es-Siyâsî ve'l-Hadarî el-Memâlik*, s. 13; Hasan, *Dirâsât fî Târîh el-Memâliki'l-Bahriyye*, s. 36; Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 16; Kopraman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)," s. 103; Yiğit, "Memlükler," s. 90; Kanat, "Bahri Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar," s. 27-30; Tomar, "Şeceküddür," s. 405; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şeceküddür," s. 179-180; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şeceküddür (ö. 1250)," s. 68; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 42; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 72.

44 Tomar, "Şeceküddür," s. 405; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şeceküddür (ö. 1250)," s. 68.

el-Cevherî ile kölesi Sencer de kurtulamadı. Şeceru'd-dürr'ü de öldürmek istiyor ve ona yaptıklarının bedelini ödetmeyi arzu ediyorlardı. Fakat Necmeddîn Eyyûb'ün memlûkleri buna müsaade etmediler. Haçlılarla mücadele ederken sağlığını ve hayatını kaybeden, bir anlamda kendisini ülkesine adamış olan o büyük hükümdarın çok sevdiği cariyesinin bu şekilde ortadan kaldırılmasını doğru bulmuyorlardı. Aybek'in memlûkleri, daha fazlasına cesaret edemeseler de cariyelerine el koyup kırk civarında hadım kölesini şehir meydanında astıkları Şeceru'd-dürr'ü tutuklayıp hapse atmakla iktifa etmek zorunda kaldılar.[45] Uhdesindeki para ve mücevherlerinin bir kısmını eski veziri Muhammed b. Selim İbn Hinnâ'ya verip diğer kısmını havanda döverek kullanılmaz hale getirmek suretiyle[46] bunların kendisinden sonra kullanılmasının önüne geçmek isteyen Şeceru'd-dürr'ün hayatı kurtulmuş gibiydi. Gelgelelim, çok geçmeden bu kurtuluşun geçici bir şey olduğu anlaşıldı. Bir zamanların efendisinin kalbine taht kurmuş güzel cariyesi, kendisini İslâm tarihinin nadide bir kadın hükümdarı olarak kayıt altına alan tarihin kendisine biçtiği rolü tamamlamamıştı. Öyle sessizce ve bedel ödemeden sahneden çekilemeyecekti.

Sultan İzzeddîn Aybek'in memlûkleri tarafından Mısır tahtına oturtulan Memlûklerin yeni hükümdarı el-Melikü'l-Mansûr Nûreddîn Ali ve annesinin intikam hırsı Şeceru'd-dürr'ün yakasını bırakmadı. Sultan Aybek'i adeta ellerinden alarak kendisi ile görüşmesine engel olan Şeceru'd-dürr'e diş bilemekteydiler. Muhtemeldir ki Nûreddîn Ali'nin sırtına saltanatın ateşten gömleği geçirilirken bu adımı atması şart koşulmuştu. Sultan'ın annesi, Şeceru'd-dürr'ün hiç vakit kaybedilmeden derhal huzuruna getirilmesini, fakat huzura çıkmadan önce temizlensin diye hamama götürülmesini emretti. Bu sırada suikast planı da işlemeye başlamıştı. Sultan'dan infaz emrini alan bir grup cariye, 28 Nisan 1257

45 Tomar, "Şecerüddür," s. 405; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 180; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 69; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 72.

46 Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 181; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 69-70.

günü takunya ve hamam tasları ile saldırdıkları Şeceru'd-dürr'ü hamamda katlederek cesedini surun en yüksek tepesinden yarı çıplak biçimde kalenin dibindeki bir hendeğe yuvarladılar.[47] Anlatılanlara bakılırsa, cesedi günlerce hendeğin içerisinde beklemiş, incilerden meydana gelen uçkuru hırsızlar tarafından çalınmış ve yakınları tarafından işlemeli şalvarına bakılarak tanınabilmişti. Başka bir rivâyete göre katledildikten sonra cesedi çöplüğe atılan yahut ölü bedeni köpekler tarafından yenilen Şeceru'd-dürr ile birlikte 40 civarında cariyesi de korkunç biçimde öldürülmüştü.[48] İhtişamlı bir hayat yaşayan bu hırslı cariyenin ölümü gerçek bir trajediydi. Ne kadar doğrudur bilinmez, fakat onun böyle korkunç bir şekilde katledilmesinden memnuniyet duyan bazı kimselerin halka yufka, süt ve kuruyemiş dağıttıkları ve bugün *Güllaç* olarak bildiğimiz tatlının bu durum ile alakalı olduğu söylenmiştir.[49]

Şeceru'd-dürr'ün Mirası

Öldürüldükten birkaç gün sonra yuvarlandığı hendekten alınan cansız bedeni kendisinin daha önce Seyyide Nefîse Türbesi'nin yakınlarında inşâ ettirdiği camiinin avlusundaki türbeye defnedilen Şeceru'd-dürr,[50] geride son derece muhkem denilebilecek bir isim

47 Ebu'l-Fidâ, II, s. 300; İbnu'l-Verdî, II, s. 188; İbn Kesîr, VII, s. 122-124; El-Makrizi, I, s. 494; Şibârû, *es-Selâtin fi'l-Meşrıki'l-'Arabî Meâlimu Devruhum es-Siyâsî ve'l-Hadarî el-Memâlik*, s. 13-14; Hasan, *Dirâsât fi Târîh el-Memâliki'l-Bahriyye*, s. 36; Zeytûn, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 16-17; Kopraman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)," s. 103; Kanat, "Bahri Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar," s. 30; Tomar, "Şecerüddür," s. 405; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 180-181; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 70; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 42; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 72.

48 Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 42; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 70.

49 İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 71.

50 Tomar, "Şecerüddür," s. 405; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 181; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 70; Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 43; Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın," s. 72.

bıraktı. Mısır'da Kral Faruk dönemine kadar devam edecek olan ve hacıları koruma vazifesini de üstlenen askerî bir birliğin eşliğinde Ehl-i Beyt üyelerine zahire ve benzeri hediyeler götürülmesini ihtiva eden "mahmil" uygulaması ile "Burku" olarak bilinen kapı örtüsünü Kâbe'ye gönderme geleneğini başlatan ilk Müslüman sultan[51] olarak bilinmesine ilave olarak İslâm tarihinde hüküm sürmüş birkaç kadından biri ve en dirayetlisi olarak namı asırlar boyunca yaşamaya devam etti. Bir süre sonra türbesi kutsal bir yere dönüştü ve insanların teveccüh gösterip ziyaret ettiği, dua ettiği bir yer haline geldi.[52] Böylelikle İslâm tarihinin nadide kadın hükümdarı adeta kutsal denebilecek bir hüviyete kavuştu. Bu anlamda onun, tarihî etkinlikleri ile isimlerini ebedîleştiren karakterler arasına girmeyi başardığını söyleyebiliriz. Nitekim Şeceru'd-dürr adının modern dönemlerde de halen söylenip işitilmeye devam etmesini buna bağlamak gerekir. Lübnanlı müsteşrik, tarihçi ve romancı Corcî Zeydân, 1914 tarihinde yayınladığı eseri "*Şeceretü'd-dür*"de onun etkileyici hayatını romanlaştırdı. Yine Mısırlı yazar Mahmûd Bedevî de 1933 yılında Kahire'de neşrettiği "*Şeceru'd-dürr*" adlı sahne oyununda onun hayatını tiyatro sanatının dil ve birikimine aktararak sanatsal bir portresini çizdi.[53] Aynı şekilde Alman müellifleri Görz Schregle'nin 1961 tarihli "*Die Sultanin von Aegypten, Sağarat ad-Durr in der arabischen Geschichtsschreibun und Literatur*"u ile Hans L. Gottschalk'ın 1967'de neşrettiği "*Die ägyptische Sultanin Šağarat ad-Durr in Geschischte und Dichtung*" adlı çalışmalarını da burada zikretmek gerekir.[54]

Geride bıraktığı miras ile gerçek ile kurgu arasında bir figüre dönüşen ve bu arada Mısır efsanelerinde meşhur Memlûk Sultanı Baybars'ın annesi olarak zikredilir hale gelen Şeceru'd-dürr,[55] sahip

51 Tomar, "Şecerüddür," s. 405; Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 175; İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 71.

52 Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 43.

53 Muharrem Çelebi, "Corcî Zeydân," *DİA, VIII*, İstanbul 1993, s. 71; Tomar, "Şecerüddür," s. 405;

54 İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 43, n. 1.

55 Ekinci ve Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," s. 43.

olduğu siyasî deha ile devlet yönetiminde yaklaşık yedi yıl boyunca etkili olmuştu. Tahtta sadece 80 gün kalmasına rağmen oldukça etkili bir yönetim ortaya koymuş ve dönemini aşan bir idarî performans sergilemişti. Kaynaklara bakılırsa dindar, cömert, hayırsever ve cesur bir kadındı. Gezmeyi seven meraklı biriydi ve ortalamanın üzerinde, kurnaz denilebilecek bir zekâya sahipti. Onun şahsî hazinesi Memlûk hükümdarı Sultan Kalavun döneminde bulunacak ve Kalavun Bîmâristânı'nın inşasında kullanılacaktı.[56] Hayattayken kendisinin de birçok vakıf kurduğu ve bu vakıflar aracılığıyla pek çok hayır işini yürüttüğü bilinen Şeceru'd-dürr,[57] siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik girişimleri ile kadınların genellikle ve bilinçli bir biçimde dışında tutulduğu bir hikâyenin başkahramanlarından biri haline gelmeyi başarmıştı.

Kaynakça

Aktan, Ali, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri," *Belleten, LXIII/237*, 1999, s. 411-451.

Aktan, Hamza, "İstîlâd," *DİA, XXIII*, İstanbul 2001, s. 361-362.

Ali, Hüseyin, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," *İslâm Sonrası Türk Dünyasında Doğu-Batı Eksenli Tarih-Coğrafya Çalışmaları*, ed. Berna Karagözoğlu, Demavend Yayınları, İstanbul 2022, s. 167-187.

Âşûr, Saîd Abdulfettâh, *el-Hareketü's-Salîbiyye, I-II*, Kahire 2005.

Ayaz, Fatih Yahya, "Türk Memlükler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/1*, Ocak-Haziran 2007, s. 45-94.

Bar Hebraeus (Gregory Abû'l-Farac), *Abû'l-Farac Tarihi, I-II*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.

Çelebi, Muharrem, "Corcî Zeydân," *DİA, VIII*, İstanbul 1993, s. 69-71.

De Joinville, Jean, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Ankara 2002.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.

Demirkent, Işın, "Haçlı Seferleri ve Türkler," *Türkler, VI*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 631-668.

Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ali b. Mahmud İbn Ömer Şâhinşâh b. Eyyûb, El-Melikü'l-Müeyyed İmâdeddîn, *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-Müsemmâ el-Muhtasar Fî Ahbâri'l-Beşer, I-II*, nşr. Mahmud Deyyub, Beyrut 1997.

Ekinci, Abdullah, Esra Yavuz, "Bahrî Memlüklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Rolleri," *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, 4/1*, Haziran 2021, s. 39-53.

56 İstek, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," s. 71.

57 Ali, "Türk-İslam Kadın Sultanlarından Bir Portre: Şecerüddür," s. 174.

El-'İbâdî, Ahmed Muhtar, *Kıyâmu Devletü'l-Memâliki'l-Ûlâ fî Mısr ve'ş-Şâm*, Beyrut 1986.

El-Makrizi, Takiyyeddîn Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdi'l-Kâdir el-Ubeydî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, I-VIII*, nşr. Muhammed Abdelkâder Atâ, Beyrut 1997.

El-Muttavî, Muhammed el-Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Maşrik ve'l-Mağrib*, Tunus 1980.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-VII*, nşr. Cûra Muhammed Cûra ve Muhammed Hüsnî Şer'âvî, Kahire 2006.

İbn Tağrîberdî el-Atâbekî, Cemâleddîn Ebî'l-Mehâsin Yûsuf, *en-Nüzûmu'z-Zâhira fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhira, I-XVI*, nşr. Muhammed Huseyn Şemseddîn, Beyrut 1992.

İbnu'l-Verdî, Zeyneddîn Ömer b. Muzaffer eş-Şehîr, *Târihu İbnü'l-Verdî, I-II*, Beyrut 1996.

İstek, Gülşen, "Câriyelikten Sultanlığa: Şecerüddür (ö. 1250)," *Hanım Efendi (Tarihte İz Bırakan Kadınlar ve Toplumsal Aktör Olarak Kadın)*, ed. Emrah İstek, Beyan Yayınları, İstanbul 2021, s. 43-77.

Kanat, Cüneyt, "Bahri Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, III*, İstanbul 2000, s. 23-56.

Kılıç, Mustafa, "Eyyûbî-Memlûk Mücadelesi ve Memlûk Yönetimine Karşı Mısır'da Arapların İsyanı," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII*, Sivas 2001, s. 427-437.

Kopraman, Kazım Yaşar, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)," *Türkler, V*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 99-126.

Kortantamer, Samira, "Memlûklar'da Türk Kültürü," *İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 173-190.

Kuşçu, Ayşe Dudu, "İktidarda Müslüman Kadın," *Siyasette Müslüman Kadın*, ed. Feyza Betül Köse, Ensar Neşriyat, İstanbul 2021, s. 57-75.

Sâlim, es-Seyyid Abdülaziz, "Hindistan'daki Memlûkler Devleti Sultanlığı ve Mısır'daki Memlûkler Sultanlığı Devleti Arasında –Karşılaştırmalı Bir İnceleme-," çev. Altan Çetin, *Tarih Dergisi, 44*, 2006, s. 199-213.

Şibârû, İsâm Muhammed, *es-Selâtin fi'l-Meşrıki'l-'Arabî Meâlimu Devruhum es-Siyâsî ve'l-Hadarî el-Memâlik*, Beyrut 1994.

Takkûş, Muhammed Suheyl, *Târihu'l-Memâlik fi Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, Beyrut 1999.

Tomar, Cengiz, "Şecerüddür," *DİA, XXXVIII*, İstanbul 2010, s. 404-405.

Yiğit, İsmail, "Memlûkler," *DİA, XXIX*, Ankara 2004, s. 90-97.

Yiğit, İsmail, "Memlükler Zamanında (1250-1517) Kadın," *Diyanet İlmi Dergi, 40/2*, 2004, s. 131-144.

Zeytûn, Adil, *Târihu'l-Memâlik*, Şam 1981/1982.

"MEGALĒ BASILIS TŌN ROMAIŌN": ROMALILARIN BÜYÜK İMPARATORİÇESİ EUDOKIA MAKREMBOLITISSA (1021-1096)

Esra Çıplak[*]

Bizans İmparatorluğu, yaklaşık 1100 yıl süreyle ortaçağın en uzun ömürlü siyasi teşekkülüdür. Bu süre zarfında siyasi, sosyal, ekonomik, dini vs. açılardan değişim gösteren imparatorluğun 11. yüzyılı iktidar erkinden ötürü *imparatoriçeler yüzyılı* olarak adlandırılmıştır. Bürokratik iktidarın askeri iktidarın önüne geçtiği bu yüzyılda kadınların yönetimi *augusta*, naip, müşterek yönetim gibi kavramlarla kayıtlara girmiştir. Doğal bir sürecin parçası olarak Bizans'ın imparatorluk yönetim merkezine kadınların en önemli katkısı *hanedanlık ilkesi*dir. Hükümdar ailesinin kadın üyeleri; imparatorluk gücünün, otoritesinin ve mülkünün nesiller arasında meşru bir şekilde aktarılmasında kritik bir rol oynamışlardır. Gücün miras alınmasıyda kendini ortaya koyan hanedanlık ilkesine dönük bu bağlılık, imparatorların kız kardeşlerinin, kızlarının ve dul eşlerinin yöneticiler arası geçiş süreçlerinde önemli rol oynamasını sağlamıştır. İmparatordan sonra halefi; oğlu, yoksa damadı veya evlatlığı imparatorluk hanedanlığında vazife üstlenmiş ve bu süreçte imparatoriçeler sıklıkla mühim bir rol oynamaya çağrılmışlardır. Dul veya anne olmaları fark etmeksizin belirli bir halefe verdikleri destek bir fark yaratmıştır. Özellikle, küçük çocukların velileri olarak yasal konumları, tek başına hükmedemeyecek kadar

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

genç bir varis adına hüküm sürmek üzere bir *naiplik* kurulması gerekiyorsa, burada yer almalarını sağlamıştır. Meşru veya belirlenmiş bir varis olmadığı durumlarda, dul bir imparatoriçe yeniden evlenerek bir imparatoru tahta çıkarabilmiştir.[1] *Beşiği sallayan el dünyayı yönetebilir* ancak 11. ve 12. yüzyıllardaki Bizans kadınları için bu, güç seçeneklerinden yalnızca biridir.[2] Zeka ve yönetim kapasitesi yüksek ve gösterişli Bizans kadınları için Mikhael Psellos ve Anna Komnena; gücün, aile uğruna kullanılmasını *ideal annenin* önemli bir özelliği olarak görmüşlerdir.[3] 11. yüzyıl Bizans tarihçisi Psellos (ö.1078), bu yüzyılın kadınlarından Zoe (978-1050) ve Theodora'dan (1028-1030/1042-1050) sonra üçüncü kez bir kadının -Eudokia Makrembolitissa'nın- saltanatına tanık olmuş ve onunla ilgili malumat vermiştir.[4] Psellos'un on dört Bizans hükümdarının dikkat çekici portre galerisi olan *Chronographia* adlı eseri ile genç çağdaşı Mikhael Attaleiates'in (ö. 1080) *Tarih*'i bu çalışmanın ana kaynaklarını oluşturmuştur. Eserde yedinci bölüm VI. Mikhael'den VII. Mikhal'e kadar olan dönemi anlatır ki bu kısımda müstakil olarak Eudokia da yer almaktadır.[5] Psellos, kitabında daha çok saray ve çevresinde gelişen hadiseleri anlatmış, siyasi ve askeri olaylara az yer vermiştir. IV. Romanos'un Selçuklulara karşı yaptığı ikinci seferinde bulunsa da Malazgirt Savaşı'na katılmamış, ancak savaş sonrası gerçekleşen vukuatı detaylı bir şekilde anlatmıştır.

Bizans İmparatorluğu; II. Basileios Bulgarokton'dan (ö.1025) itibaren hükümdarların süratle birbirlerini istihlaf etmelerine şahit

1 Judith Herrin, *Women in Purple Rulers of Medieval Byzantium, Women in Purple: Rulers of Medieval Byzantium*, Princeton, 2001, s. 23-24.

2 Lynda Garland, "The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note On Conventions of Behaviour And Social Reality As Reflected in Eleventh And Twelfth Century Historical Sources Byzantion," *Peeters Publishers*, 58 (2), 1988, s. 393.

3 Garland, "The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note On Conventions of Behaviour And Social Reality As Reflected in Eleventh And Twelfth Century Historical Sources Byzantion," s. 392.

4 Işın Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 105, 185, 255; Ioan Marin Mălinaş, "Dipticon Sau Cronologie Patriarhală Şi Imperială," *Pentarhia - Πενταρχιαο, Vol. I*, Presa Unıversıtară Clujeană 2014, s. 316-320.

5 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 255-258.

olmuştur.[6] II. Basileios'un kardeşi VIII. Konstantinos (ö.1028), imparatorluğu kadınlara bırakmanın ihtiyatsızlık olacağını düşündüğünden üç kızından Zoe'yi, devletin yüksek memurlarından Romanos Argiros ile evlendirmiş, ancak kısa süre sonra İmparator Romanos Argiros ölmüştür (1028).[7] Makedonya hanedanının sona ermesiyle taht yarışı ya imparatoriçeler Zoe ve Thedora'yla evlenmek ya da onlar tarafından evlat edinilmek suretiyle devam etmişti. İmparatoriçe Zoe, tahta üç kocasını çıkarırken kızkardeşi İmparatoriçe Teodora'nın (ö.1056) ölümüyle Makedonya sülalesi kati olarak çöküşe geçmiştir.[8] 1025-1081 yılları arasında IX. Konstantinos Monomakhos (ö.1055) dışında hiçbir hükümdar iktidarda sürekli kalamadı.[9] Bu yarışa yüksek aristokrasiye mensup aileler katılmış, nihayet Konstantinopolis'te bürokrasi, Makrembolitler gibi zengin sülaleleri ortaya çıkarmıştı.[10] Bizans toplumunun ilk dönemlerinde aile adı o kadar önemli değilken 11. ve 12. yüzyıllara gelindiğinde elit tabakaya mensup büyük aileler mutlaka bir *aile adı* kullanarak soylarını ve servetlerini öne çıkarmış, kadınlar da bundan kendi paylarını almışlardı.[11] Alexander Alexandrovich Vasiliyev, yirmibeş senelik (1056-1081) dönemi, *vahim bir karışıklık* dönemi olarak tanımlarken, Warren Treadgold, 1025-1081 tarihleri arasını *düzensiz yönetim* dönemi olarak tarif etmiştir.[12]

---

6 Julian Chrysostomides, "The Byzantine Empire From The Eleventh to The Fifteenth Century," *The Cambridge History of Turkey: Bizantium to Turkey 1071-1453*, Vol. 1, ed. Kate Fleet, 2009, s. 7.

7 Auguste Bailly, *Bizans Tarihi, C. 2*, çev. Haluk Şaman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 261.

8 Alexander Alexandrovich Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel, Ankara Maarif Matbaası, 1943, s. 443-444.

9 Chrysostomides, "The Byzantine Empire From The Eleventh to The Fifteenth Century," s. 8.

10 Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 87-91.

11 Donald M. Nicol, *Bizans'ın Soylu Kadınları*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 1-9.

12 Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 443-444; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, California: Stanford University Press, 1997, s. 583 vd.

Bizans İmparatorluğu'nda kadınların eğitimleri, yasal statüleri, manastır yaşamları ve siyasi nüfuzları üzerine yapılan araştırmalar, onların hayatlarının ayrıntıları ve onlarla ilişkilendirilen imge hakkında bilgi verir.[13] Bu güçlü kadınlar yalnızca imparatorluğun şekillenmesine katkıda bulunmakla kalmamış, birçoğu güçlü karakterleri, zekaları ve siyasi manevralarıyla öne çıkmışlardır.[14] Bizans'ın soylu kadınları sosyal ve dini yaşamda hareket etme özgürlüğüne sahip olup siyasi sahnede katalizör rolü üstlenmişlerdir. Zira onlar Roma imparatorlarının imparatoriçeleri, liderleri ve nüfuz sahibi kimseleridir.[15] Lynda Garland, Bizans kadınlarıyla ilgili çalışmasında tarihi kaynakların içeriği ve okuyucu kitlesine dikkat çekerken yazar bakışının kadınlar hakkındaki normlarla oluştuğunun da altını çizmektedir. Bahsi geçen kaynakların toplumsal gerçekliği yalnızca Bizans gözüyle anlatmakla kalmadığını, aynı zamanda Bizans'ın kadınlara ve kadın rollerine yönelik tutumunu, tarihçiler, kocalar ve diğer kişiler tarafından onlara yüklenen düşünce ve davranış gelenekleri aracılığıyla döneme ilişkin özel kanıtlar sağladığını vurgulamaktadır.[16] Lider kadın portrelerinde, yaşam tarzlarının tasvirlerine yansıtılan ideoloji ile onlara atfedilen davranış ve düşünce gelenekleri kendi toplumlarının yansıması olmalıdır. Bizans'ın katı davranış kuralları Eudokia Makrembolitissa gibi bir imparatorluk yöneten kadınların hem sosyal hem de politik olarak güç kullanmasını engellememiştir.[17] 11. ve 12. yüzyıllar Zoe, Theodora ve Eudokia'ya kendi başlarına imparatoriçe olarak hüküm sürmeleri ve Anna

13 Garland, "The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note On Conventions of Behaviour And Social Reality As Reflected in Eleventh And Twelfth Century Historical Sources Byzantion," s. 361-393.

14 Eirini Artemi, "Powerful Women in Byzantine Empire: The Life and Ideology of the Empress Theophano (941-after 978)," *Vox Patrum, 84*, 2022, s. 124-125.

15 Artemi, "Powerful Women in Byzantine Empire: The Life and Ideology of the Empress Theophano (941-after 978)," s. 124.

16 Garland, "The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note On Conventions of Behaviour And Social Reality As Reflected in Eleventh And Twelfth Century Historical Sources Byzantion," s. 361.

17 Garland, "The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note On Conventions of Behaviour And Social Reality As Reflected in Eleventh And Twelfth Century Historical Sources Byzantion," s. 378.

Dalassene'e (1100) alan açması açısından da önemli bir dönemdir. Eudokia, X. Konstantinos Dukas'ın (1059-1067) karısıydı. Çocuklarının naibi olarak hüküm sürmüş (1067), IV. Romanos Diogenes (1068-1071) ile evlenmiş ve onun tahttan indirilmesinden sonra birkaç aylığına oğlu VII. Mikhael Dukas ile birlikte tekrar yönetime geçmişti (1071). Yani soylu bir kadın olarak devletin yönetim mekanizmasının içerisinde bilfiil yer almıştı.[18]

Garland, imparatoriçelerin Bizans kaynaklarında güzel ve sessiz olarak övülmelerinin imparatorluk görkemiyle ve geleneğiyle ilgili olduğunu ifade eder.[19] Örneğin Psellos, aristokrasiden gelen zeki, güzel, yetenekli yönetici ve "*une sorte de bas-blue byzantin*" olan Eudokia'yı övgüyle anlatırken aynı zamanda otokratik davranışları nedeniyle de eleştirmiştir. Ayrıca; eş olarak seçtiği asilzadenin adını duyduğunda hayrete düştüğü Diogenes ile evliliği, öğrencisi Mikhael Dukas'ın hakları için ciddi bir tehdit oluşturduğundan Eudokia'yı yermiş ve annesinin tahttan indirilmesini dönemin siyasi koşullarına bağlayarak olası suçlamalara karşı İmparator VII. Mikhael'i korumuştur. Eudokia'nın Diogenes'i Bizans'a geri getireceğinden ve onunla evlendikten sonra tehlikede olan gücünü kaybedeceği endişesiyle Diogenes'in tahtı geri alması ve komplocularına karşı misillemede bulunmaması için kör edilmesini siyasi bir zorunluluk hadisesi kabilinden haklı çıkarmıştır.[20] Akıllı, bilgili, çağına

18 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 255-258; Nicolas Oikonomides, *Le serment de l'impératrice Eudokia (1067), Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance*, 1963, s. 101-128; Garland, "The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note On Conventions of Behaviour And Social Reality As Reflected in Eleventh And Twelfth Century Historical Sources Byzantion," s. 387.

19 Garland, "The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note On Conventions of Behaviour And Social Reality As Reflected in Eleventh And Twelfth Century Historical Sources Byzantion," s. 387-389.

20 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 105, 245, 253, 255; Garland, "The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note On Conventions of Behaviour And Social Reality As Reflected in Eleventh And Twelfth Century Historical Sources Byzantion," s. 361, 374, 388, 392-393; Antonios Vratimos, "Michael V Kalaphates-Romanos IV Diogenes: Textual Parallels in the Chronographia of Michael Psellos," *Recueil des Travaux de l'Institut d'Etudes Byzantines, 48*, s. 57-58.

göre oldukça eğitimli olan Eudokia'nın, imparatorluğu kendi başına yönetemeyeceğini ifade ederek evliliğini meşru zemine oturtmaya çalışanlara[21] ya da bu konuda onu eleştirenlere rağmen yönetimin en üst basamağında yer alması, bu amaçla gerektiğinde kendi lehine olan kararları kiliseye karşı hızlı bir şekilde alabilmesi, hatta bu konuda ivedi hamle yapması dikkat çekicidir.[22]

Eudokia Makrembolitissa'nın Ailesi ve Çocukları

İsim varyasyonları Eudokia, Eudocia, Eudoxia, Eudoxie, Evdokía Makrembolitissa, Eudokia Dukaina Makrembolitissa, Macrembolitissa ve Makremvolítissa olan imparatoriçenin doğum tarihi kesin bilinmemekle beraber tetkiklerde doğum yılı 1021 olarak görülmüştür.[23] Eudokia Makrembolitissa'nın ailesi hakkında da bilgi hayli azdır. Galesioslu Lazaros'a (ö.1053) göre bilinen ilk Makrembolitler Konstantinopolis'te yaşamışlardır. Ailenin ilk kayıtlı üyesinin adına atfen, Konstantinopolis'in Haliç'e bakan kısmında kurulan semtlerden birinin güneyden kuzeye uzanan ana caddelerinden *Makros Embolos*'tan oldukları varsayılmaktadır.[24] Makrembolitler, önde gelen bir Bizans aristokrat ailesi olup özellikle 11-13. yüzyıllarda sivil bürokraside ve siyasette aktif oldukları görülmektedir. İmparatoriçe Eudokia Makrembolitissa bunlardan biri olup ailenin üyeleri Komnenoslar döneminde de yüksek rütbeli sivil görevliler olarak önemli bir yer tutmaya devam etmiştir.[25]

Aristokrat bir ailenin tek çocuğu olan Eudokia'nın anne adı bilinmemektedir. Başkent soylu erkinden olduğu bilinen babası

21 Murat Keçiş, "İhanetten İmparatorluğa: IV. Romanos Diogenes," *Belleten, 86 (305)*, 2022, s .89-117.

22 Artemi, "Powerful Women in Byzantine Empire: The Life and Ideology of the Empress Theophano (941-after 978)," s. 124.

23 Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s. 600-603, 608; Charles M. Brand-Anthony Cutler, "Eudokia Makrembolitissa," *The Oxford Dictionary of Byzantium, C. 3*, ed. Alexander Kazhdan, Oxford and New York: Oxford University Press, s. 739.

24 Alexander Kazhdan, "Makrembolites," *The Oxford Dictionary of Byzantium, C. 3*, ed. Alexander Kazhdan, Oxford University Press, 1991, s. 1272.

25 Brand-Cutler, "Eudokia Makrembolitissa," s. 739-740.

Johannes Makrembolites (ö. 1040) ve dayısı Konstantinopolis Patriği I. Mikhael Kerularius (ö.1059) onun hayatındaki etkili kişilerdendir.[26] Kendisini *amca* (manevi kardeş) olarak tanıtan Mikhael Psellos (ö.1096) ise imparatoriçenin hayatının müşahidi ve oğlu Mikhael'in öğretmenidir.[27] Ailesi hakkında kaynaklarda az bilgi olmasına rağmen babası Johannes Makrembolites'in Konstantinopolis aristokrasisine mensup *vestarches* unvanlı soylu ve köklü bir aileden olduğunu biliyoruz.[28] Attaleiates'in Kerularius'un içinde olup olmadığı konusundaki tereddütlü ifadesine rağmen Kerularius ve Johannes Makrembolites'i 1040 yılında Paflagonyanlı İmparator IV. Mikhael'e (ö.1041) karşı bir komplo kurmaları ve bu eylemlerinin kısa süre sonra durdurulması nedeniyle kaynaklarda birlikte görüyoruz.[29] Johannes ile ilgili bilgiler burada kesilirken Kerularius hakkında artarak devam etmiştir. 11. yüzyılın siyasetinde mühim yeri olan Mikhael Kerularius, Konstantinopolis Rum Ortodoks Patrikhanesi Ekümenik Patriği olarak 1043-1059 yılları arasında görev yapmıştır. Kerularius, bahsedilen komplo nedeniyle uzun süre

26 Jean-Claude Cheynet, *Pouvoir et Contestations à Byzance (963-1210)*, Éditions de la Sorbonne, Paris 1996, s. 51-52; Kazhdan, "Makrembolites," s. 1272.

27 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. XVI-XVII; D. I. Demetrios Ioannou Polemis, "The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography," *University of London Historical Studies, 22*, Athlone Press, London 1968, s. 28-34; Cheynet, *Pouvoir et Contestations à Byzance (963-1210)*, s. 275.

28 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 211-224; Michael Attaleiates, *The History*, trns: Anthony Kaldellis and Dimitris Krallis, Dumbarton Oaks Medieval Library, Harward University Press, London 2012, s. 102-103; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, trns. John Wortley, United Kingdom at the University Press, Cambridge 2010, s. 387; Polemis, "The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography," s. 28-34; Cheynet, *Pouvoir et Contestations à Byzance (963-1210)*, s. 275; Lynda Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, Routledge, London/New York 1999, s. 168.

29 Georgios Cedrenus, *Compendium Historiarum*, ed. Immanuel Bekker, Corpus Scriptorium Historiae Byzantinae, Vol. 1, Department of Byzantine and Modern Greek in the University of Oxford, Bonn 1838; s. 530-531; Attaleiates, *The History*, s. 101,103,105; Kazhdan, "Makrembolites," s. 1272, 1361; Raymond Janin, "Un ministre byzantin: Jean l'Orphanotrophe (XIe siècle)," *Échos d'Orient, 30 (164)*, 1931, s. 441.

sürgünde kalmış, hanedanın sona ermesinden sonra (1043) başkente *patrik* olarak dönmüştür.[30] Bizans Konstantinopolis patriği I. Mikhael Kerularius, İmparator IX. Konstantinos Monomakhos ve Cluny hareketinin temsilcisi Papa IX. Leo'nun iradesiyle Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki farklılıkları 1054'te nihai ayrılıkla sonuçlandırmıştı.[31] Kerularius, IX. Konstantin, VI. Mikhael ve İsakios Komnenos'un iktidarında söz sahibiydi. 1 Eylül 1057'de patriğin elinden imparatorluk tacını giyen İsakios, güvenli alana geçtikten sonra onun aracı olmayı reddetti. Bizans kilisesinin güçlenmesi Konstantinopolis'te devlet-kilise ilişkisinin Mikhael Kerularius eliyle düzenlenmesi ve taç giydirdiği imparatora hükmedeceği düşüncesini inşa ettiyse de 8 Kasım 1058 tarihinde İmparator İsakios Komnenos (ö.1061), Kerularius'u tutuklattı ve onu Prokonnesos'a sürgüne gönderdi. Psellos'un sapkınlık ve ihanet suçlamasını yazdığı dava sırasında Kerularius ecelen öldü.[32] Psellos, genelilkle asık suratlı olan İmparator İsakios Komnenos'un *onun kaybı için yüksek sesle ağladığını ve içtenlikle yas tuttuğunu* ve *bu kadar büyük bir şahsiyeti devirdiği için suçluluk hissederek* ailesini derhal sarayda rehabilite ettiğini söylüyor. Bunlar arasında patriğin yeğeni ve Paflagonyalı bir soylu olan *vestarches* X. Konstantinos Dukas'ın ikinci karısı Eudokia Makrembolitssa da vardı.[33] İsakios Komnenos'un iki yıllık iktidarında sivil bürokrasi yerine onları işlerden uzaklaştırıp tek başına yönetimi eline alan bir asker idaresi tesis edildi.[34] Konstantinos Dukas öldüğünde Eudokia adında bir dulla henüz çocuk yaşta bir veliaht bırakmıştı. Bir hâmî olmadan genç prensin tahtı koruyamayacağına hükmeden Eudokia, haklı bir üne sahip general Romanos Diogenes ile evlenmek istedi. Böylece askeri aristokrasi, üstünlüğünü tekrar

30 Eleonora Naxidou, *The Archbishop of Ohrid Leo and the Ecclesiastical Dispute Between Constantinople and Rome in the mid 11th century*, Cyrillomethodianum XXI, 2016, s. 11.

31 Naxidou, *The Archbishop of Ohrid Leo and the Ecclesiastical Dispute Between Constantinople and Rome in the mid 11th century*, s. 16-17.

32 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 229-230, s.315; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, s. 644, 809.

33 Polemis, "The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography," s. 275.

34 Attaleiates, *The History*, s. 101, 103, 105; Bailly, *Bizans Tarihi, 2*, s. 272-274.

aldı. Selçuklulara karşı savaşların yeniden başlaması ise kendisi için bir prestij politikası haline geldi. Kaybedilmiş bir gelenek olan hükümdarın askerlerinin başında sefere çıkışı Diogenes döneminde yeniden görüldü.[35] Georg Ostrogorsky'nin *memurlar asalet sınıfının hakimiyet devri (1025- 1081)* dediği bu zamanda sivil yönetimin etkin olduğu görülmektedir. Bu evrede iç karışıklıkların, askeri durgunluğun, yönetimde ikircikliğin tablosu çizilmektedir.[36] Sivil yönetimin içinde büyüyen Psellos'un dahi askeri gücün devlet yönetiminde önemine atıfta bulunduğunu eklemek gerekir. Memur Makedonlar döneminde İsakios Komnenos ve nispeten Romanos Diogenes hariç askeri ağırlıklı bir yönetim örneği görülmemiştir.[37]

Sezar Johannes Dukas, Eudokia'nın eşi Bizans İmparatoru X. Konstantinos Dukas'ın kardeşidir. Kardeşi Konstantinos'a danışman ve destekçi olarak hizmet ettikten sonra 1067 yılında kardeşinin ölümünün ardından yeğeni VII. Mikhael Dukas'ın haklarının doğal koruyucusu olarak öne çıkmıştır. Eudokia ile Romanos Diogenes evliliğine karşı sezar olarak ve ailesinin senatodaki etkisiyle saray muhalefetinin arkasında yer aldı. Romanos'un hükümdarlığı süresince Bitinya'daki mülkündeydi. 1071 yılında Malazgirt Meydan Muharebesi ile son bulan felakete dönüşmüş sefere oğlu Andronikos Dukas'ın katılıp imparatoru yalnız bıraktığını öğrendi. Romanos'un esir düşmesi Johannes'e, Eudokia'nın talebi ile saraya geri dönme şansını verdi. Psellos ile güçlerini birleştirdi ve VII. Mikhael ile ortak yönetime geçmesini sağladı ve en sonunda Ekim 1071'de İmparatoriçe'yi rahibe olup ve saray işlerinden emekli olmaya zorladı. VII. Mikhael adına fiilen hükümetin başı oldu. Romanos'un esaretten kurtulup yaşadığının ortaya çıkması ile oğulları Andronikos ve Konstantinos'u onu yakalamaları için yolladı. Böylece yeğeni VII. Mikhael'in tek imparator kalmasından emin olmak istiyordu.

35 Bailly, *Bizans Tarihi, 2*, s. 272-274.

36 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 296-297.

37 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 20-21; Konstantinos N. Sathas, *Bibliotheca Graeca Medii Aevi, Vol. IV*, Paris 1874, s. 58; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 445.

Romanos'un ortadan kalkması ile Psellos ile Johannes sarayda tek güç olarak kaldılar.[38]

Eudokia Makrembolitissa'nın Evlilikleri ve Siyasi Hayatı

Bizans İmparatorluğu'nda ataerkil yapı nedeniyle erkeğin egemenliği söz konusuydu. Patriarkal düzen toplumun en alt kesiminden en üst kesimine kadar herkesi kapsamaktaydı. Evlilik kurumuna önem verilmiş ve geçerli bir mazeret olmadığı sürece dağıtılmaması gereken bir müessese olarak görülmüştü. 11. yüzyıldan önce kadının Hz. Meryem'in saflığına atıf yapılan bir yeri varken 11. yüzyılda yine Hz. Meryem'in doğurganlığına istinaden kadınların ilk vasfının çocuk doğurmak olduğu düşüncesi katlanarak büyümüştür. Özellikle imparatorluk ailelerinde daha baskın olan bu tutum, erken dönemden oldukça ayrık bir ideoloji olarak göze çarpar. Hıristiyanlığın kadına karşı olan ikircikli tavrı burada bir kez daha ortaya çıkar ve bakirelik yerini anneliğe bırakır. Nitekim ideal eş ve ideal anne olarak gösterilen bir çok Komnenos kadını (özellikle Anna Dalassena), bu sıfatları doğurganlığı, çocuklarını yetiştirmesi ve onların önlerini açması ile kazanmıştır.[39] Dokuz çocuk annesi, iki evlilik yapan ve üçüncüsü için adı geçen Eudokia'nın hayatının erken dönemleri hakkında malumat birkaç cümleyi geçmemektedir. Evlilikleri siyasi hayatıyla bir olup manastır dönemine kadar etkin şekilde devam etmiştir. Bizans kanunlarına göre Bizans'ta tek eşlilik geçerli iken ikinci evlilik yasalarla kısıtlanmıştır. İkinci evliliğini yapanlara evlilik tacı takılmıyor, üçüncü evlilikte çift aforoz ediliyor, dördüncü evlilik ise sayılmıyordu. Buna rağmen kural dışı fiiller söz konusu olmuştur.[40]

38 John Julius Norwich, *Bizans II Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013, s. 280-282; Alexander Canduci, *Triumph & Tragedy: The Rise and Fall of Rome's Immortal Emperors*, Pier 9, 2010, s. 275; Polemis, "The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography," s. 28.

39 Carolyn L. Connor, *Bizans'ın Kadınları*, çev. Barış Cezar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 36-38.

40 Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 241-242; Angeliki E. Laiou, "Arzu, Aşk ve Delilik: Bizanslıların Gözüyle Cinsel İlişkiler," *Cogito 17*, Yapı Kredi Yayınları,

1021 yılında Konstantinopolis'te doğan Eudokia, henüz imparator değilken 1049 yılında Konstantinos Dukas ile evlendi. Konstantinos'un ilk eşi, Dük Konstantinos Dalassenos'un kızıydı ve evliliklerinden kısa bir süre sonra ölmüştü.[41] İlk eşi ölünce, tahta çıkışından yaklaşık on yıl önce Eudokia ile evlendi.[42] 1059'a gelindiğinde Eudokia'nın ilk eşi Konstantinos'tan dört oğlu ve üç kızı olmak üzere yedi çocuğu vardı.[43] Bunlar, genç yaşta ölen isimsiz bir oğul, Andronikos Dukas (1068-1078 eş imparator), Anna Dukas (Rahibe Arete), Theodora Dukas (Venedik Dükü Domenico Selvo ile evlendi), XII. Konstantinos Dukas (1060-1078 eş imparator), VII. Mikhael Dukas Parapinakes (1071-1078 Bizans İmparatoru) ve Zoe Dukas (Aleksios Komnenos'un kardeşi Adrianos Komnenos ile evlendi) idi.[44] İkinci kocası Romanos Diogenes'ten ise iki (ikiz) oğlu oldu.[45] Anna Kommena *Alexiad*'da, babası Aleksios'un, Romans Diogenes'in oğullarına iyi davrandığını ve onları koruyup kolladığını, Nikephorosos'u Girit'e, Leo'yu ise Sparta'ya yönetici olarak tayin ettiğini belirtmiştir.[46] Aleksios'un onlara karşı hassasiyeti ya akrabalık ilişkisinden ya da ordu içinde Diogenes'in halen nüfuzunun olmasından ötürü olabilir. Mor odada doğmuş (porfirogenitus) olan Leo ve Nikephorosos'un evli olup olmadıkları hakkında bilgimiz yoktur.[47]

İstanbul 2015, s. 182-183; Harun Korunur, "Bizans İmparatorluğu'nda Evlilik ve Kadın," *Karadeniz Araştırmaları (KARAM)*, XX/79, 2023, s. 644.

41 Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 168-169.

42 Brand-Cutler, "Eudokia Makrembolitissa," s. 504, 739; Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 168.

43 Norwich, *Bizans II Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, s. 301; Polemis, "The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography," s.34.

44 Philip Grierson, "Basil I to Nicephorus III (867-1081)," *Catalogue of the Byzantine Coins, Vol. 3/2*, Second Impression, Dumbarton Oaks Research Library, Washington D.C. 1993, s. 764, 779.

45 Mark C. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium: The Institution of Pronoia*, Cambridge New York: Cambridge University Press 2012, s. 147.

46 Anna Komnena, *Alexiad-Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2018, s. 276.

47 Cheynet, *Pouvoir et Contestations à Byzance (963-1210)*, s. 283.

Eudokia'nın Romanos'tan olan ilk oğlu Leo(n) Diogenes (ö. 1087), muhtemelen babasının saltanatı sırasında ortak imparator olarak taç giymiş, daha sonra İmparator Aleksios Komnenos'un ordularında görev yapmıştı. Romanos'un sikkelerinin hiçbirinde görünmez, ancak kendisinden *Basileus* olarak bahseden en az bir mektup vardır. Jean-Claude Cheynet savaşta ölen Leo'nun çok genç yaşta göçüşüne şüphe ile yaklaşmaktadır.[48] Anna Komnenos, kendisinin ve kardeşi Nikephoros'un imparatorlara mahsus *diadem* ve *tzangion* (taç ve kırmızı sandaletler) giydiklerini belirtir.[49] Diğer oğul Nikephoros Diogenes (ö. 1094) ise 1069 yılında dünyaya gelmişti. 1070 yılında kıdemsiz imparator olmuş, 1071 yılında ise babasının tahttan indirilmesiyle bu unvanı kaybetmiştir. İmparator Aleksios, III. Nikephoros'u tahttan indirdikten sonra onu Girit Doux'u olarak atamış ve general yapmıştır. Nikephoros, Aleksios'a karşı 1094 yılında aralarında Alexios'un kardeşi Adrianos'un da bulunduğu bir komploda yer aldı. Aleksios Komnenos'un emriyle vatana ihanet suçlamasıyla kör edildi. Bu olaydan sonra mülklerine çekilip hayatının kalanında klasik edebiyat üzerinde çalışmıştır.[50]

Kadınların hükümdarlık kudretini kendi adlarına uygulama hakları Zoe ve Theodora'nın ortak iktidarında artık bir sorun olmaktan çıkmıştı. Ellili yaşlarda iktidara gelen Konstantinos, cana yakınlığı ve edilgenliği nedeniyle seçilen bir imparatordu. I. İsakios Komnenos'un tahttan çekilmesinden bir gün sonra Konstantinos 23 Kasım 1059'da *Basilius*,[51] Eudokia ise ondan kısa bir süre sonra *Augusta* olarak taç giydi.[52] İmparator'un, kardeşi Johannes Dukas'a, Psellos'a ve eşi Eudokia'ya güvendiği anlaşılmaktadır.[53]

48 Cheynet, *Pouvoir et Contestations à Byzance (963-1210)*, s. 283.

49 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 275-285.

50 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 285.

51 Grierson, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, s. 764.

52 Grierson, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, s. 779.

53 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 211-224; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s. 600-601; Ceren Ünal, "Byzantine Empress Evdokia Makrembolitissa Copper Folles of Konstantine X Doukas From Kuva-yi Milliye Museum And Manisa Museum," *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2)*, 2011, s. 704-706.

Konstantinos, 23 Mayıs 1067'de göçüşünden az önce, ölüm döşeğinde Eudokia'nın yönetimi devralmasını ve *Basilius* olarak yerine geçecek olan küçük oğlu VII. Mikhael için naipliği üstlenmesini istemişti.[54] Mayıs 1067'de sağlığı bozulmaya başladığı sırada Serdica (Sofya) doux/dükü Romanos Diogenes de ona karşı komplo kurma hazırlığındaydı. Konstantinopolis'te altmış yaşındayken hastalıktan öldüğünde[55] *eş vekil* olarak VII. Mikhael Dukas imparator oldu. İmparatoriçe Eudokia, İmparator'un ölümünden sonra küçük oğulları Mikhael, Andronikos ve Konstantinos'un naibesi olarak tahta çıktı.[56]

Konstantinos'un 1067'deki ölümüne kadar Bizans'ın sınır çatışmalarına karşı mukavemeti o kadar zayıftı ki, saldırılar aynı anda üç sınırdan gelmişti. Batı'da Robert Guiscard komutasındaki Normanlar Güney İtalya'daki Bizans topraklarına saldırmış, Balkanlar Uzlar tarafından ele geçirilmiş ve Anadolu'da Selçuklular ilerlemişlerdi. Eudokia, Mikhael ve Konstantios için naip olarak atansa da, yönetim Sezar Johannes Dukas ve baş danışman Mikhael Psellos'un elindeydi. Eudoka bir imparatora ihtiyaç duyulduğunu anladığında sınırlardaki tehlikeyi önlemek için Kapadokya'dan II. Basileios'un generali Konstantinos Diogenes'in oğlu, otuzlu yaşlarının ortasındaki güçlü, kararlı ve yakışıklı IV. Romanos Diogenes (1039-1072) ile 31 Aralık 1067'de evlendi ve 1 Ocak'ta X. Konstantinos'un küçük çocuklarının çıkarlarını gözeteceğine yemin ederek *Basileus* tacını giydi.[57] Malazgirt Muharebesi sırasında İmparator, Sezar Andronikos, ikinci komutan Joseph Tarchaneiotes tarafından boykot edilmiş, Nikephoros Basilakis tarafından yanlış bilgilendirilmiş ve Romalıların askeri harekatı başarısızlıkla sonuçlanmıştı. IV. Romanos Diogenes, Selçuklu

54 Grierson, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, s. 764.

55 Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s. 603-604; Ünal, "Byzantine Empress Evdokia Makrembolitissa," s. 704-706.

56 Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.120; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü - Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 36-38, Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 255; Attaleiates, *The History*, s. 100.

57 Ünal, "Byzantine Empress Evdokia Makrembolitissa," s. 704-706.

Sultanı Alparslan tarafından esir alındı. Psellos'un da etkisiyle senato, Romanos'un kurtuluşu fidyesi 100.000 *galleni* ödemek zorunda kalmamak için onun tahttan feragat ettiğini ilan etti. Başkente giderken IV. Romanos Diogenes kör edilip dört kez kırmızı demirle dağlandı. 4 Ağustos 1072/3'te *Prote* adasında ölürken yüzü muhtemelen septisemiden dolayı korkunç bir şekilde şişmişti. Augusta Eudokia, 26 Ağustos 1071'de IV. Romanos Diogenes'in Selçuklular tarafından esir alınmasının ardından Ekim'de naip oldu. IV. Romanos Diogenes'in tahttan indirilmesini tanımayı reddettiği için tahtını kaybetti ve manastıra girdi.[58] Oğlu VII. Mikhael Dukas Parapinakes 1071-1078 yılları arasında Bizans İmparatoru oldu. Onun hükümdarlığı Psellos tarafından tamamen gölgede bırakıldı. 1078 Epifani günü, Ayasofya'da toplanan bir grup senatör ve din adamı, İmparator III. Nikephoros Botaneiates'i *Basileus* ilan etti. Mikhael direnmeden kaçtı, tahttan çekildi ve önce keşiş, daha sonra Efes Metropolü oldu.[59]

X. Konstantinos Dukas, Ekim 1066'da hastalanınca bütün vazifelerini Augusta Eudokia'ya emanet etti. *Ona göre, Eudokia devrinin en akıllı kadınıydı ve oğullarını, kızlarını eğitmede ondan daha üstün bir kimse yoktu. Eudokia'nın sadece Mikhael ve Konstantios'la ilgilenmesi gerekiyordu*, ancak X. Konstantinos Dukas onun daha büyük hırsları olduğunu biliyordu.[60] Psellos, *İmparatoriçe Eudokia, kocasının istekleri doğrultusunda onun yerine yüce hükümdar olarak geçtiğinde hükümeti başkalarına devretmedi. Tüm yönetimin kontrolünü bizzat üstlendi* diye yazar.[61] Bu ifade ile onun bir imparatorda bulunması gereken otorite notasına sahip olduğu netleşir. Bu şaşırtıcı değildi, çünkü zeki bir kadındı ve iki yanında, annelerine karşı hayranlık ve saygıyla dolu, neredeyse oldukları yerde duran iki oğlu vardı. Konstantinos öldüğünde *Augustus* unvanı üç oğlu Mikhael, Andronikos ve Konstantinos'a geçti.[62] Eudokia ise Mayıs 1067'de

58 Mălinaş, *Dipticon Sau Cronologie Patriarhală Şi Imperială*, s. 318-320.

59 Mălinaş, *Dipticon Sau Cronologie Patriarhală Şi Imperială*, s. 318-320.

60 Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 169.

61 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 253, 255.

62 Charles Abraham Elton, *History of Roman Emperors*, London 1825, s. 279.

üç oğlu için naip oldu.

Naiblik Meselesi ve Yemin

Eş hükümdarlık, ortak hükümdarlık ve naiblik gibi yönetim örnekleri Bizans İmparatorluğu döneminde sıklıkla görülür. Örneğin, I. Romanos Lakapenos (ö. 944) döneminde beş kişinin ortak yönetimi söz konusudur. Lakapenos, kendisini ortak imparator ilan eden Konstantinos Porphyrogenitos'tan imza emri aldıktan sonra naipliği üstlenmişti. VIII. Konstantinos gücünü II. Basileos'un elinden, Zoe tarafından evlat edinilen ve Sezar olan V. Mikhael, IV. Mikhael'ın ölümünden sonra imparatoriçenin elinden güç almak için saraya koşmuştu. Konstantinos Monomakhos ölüm döşeğindeyken bir imparator atamak istedi. Konstantinos Dukas, İsakios tarafından ölüm döşeğindeyken atandı. Eudokia kocasının iradesiyle, IV. Romanos Diogenes ise Eudokia'nın iradesiyle iktidarı ele geçirdi.[63] Malazgirt yenilgisinden sonra Senato'nun Romanos'un hakkını kaybetmesini ilan eden de oydu.[64] Hatta I. Aleksios Komnenos bile oğlu Konstantinos Dukas'ın koruyucusu olarak atanan İmparatoriçe Maria tarafından evlat edinilerek meşruiyet görüntüsü sağlamaya çalışmıştı.[65]

Eudokia, Patrik VIII. Johannes Xiphilinos'un (ö.1075) huzurunda, X. Konstantinos Dukas'ın ölüm döşeğinde ölmeden önceki arzusu olarak bir daha asla evlenmeyeceğine yemin etmişti.[66] Yeminin önsözünde, *İmparatoriçe, efendisi ve kocası İmparator Konstantinos Dukas'ın ölüm olasılığını dehşetle düşünüyor. Ondan önce ölmeyi tercih ederdi. Kendisine sağladığı faydalardan ve gösterdiği sevgiden dolayı ona minnettarlığını kanıtlamak için ona olan sevgisinden emin olmak ister. Bunu imparatorun hastalığı nedeniyle*

63 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 261.

64 Nicolas Svoronos, "Le Serment de Fidélité a L'Empereur Byzantin et sa Signification Constitutionnelle," *Revue des Études, Byzantines, 9*, 1951, s. 118.

65 Svoronos, *Le Serment de Fidélité a l'Empereur Byzantin et sa Signification Constitutionnelle*, s. 118.

66 Nicolas Oikonomidès, *Le serment de l'Impératrice Eudocie (1067)*, Épisode de l'Histoire Dynastique de Byzance, Revue des Etudes Byzantines, vol. 21, Année 1963, s. 104-108; Brand- Cutler, "Eudokia Makrembolitissa," s. 739.

tehlikede olduğunu düşündüğü için değil sadece duygularını göstermek için yapıyor, yazmaktadır. Dua cümlesinden sonra İmparatoriçe Eudokia'nın ölen kocası İmparator Konstantinos Dukas'ın huzurunda verdiği garanti yeminine göre, İmparatoriçe, X. Konstantinos Dukas'ın kendisinden önce talihsiz bir şekilde ölse bile ikinci bir evliliğe yönelmeyecek, tam tersine kocasının anısına sadık yaşayacaktı. Çocuklarına şefkatli davranacak, onların hükümdarlığı sırasında ortaya çıkabilecek her türlü engeli, imkânları ölçüsünde ortadan kaldırmaya çalışacaktı. İmparator, Patrik Johannes VIII. Xiphilinos (ö. 1075), İmparator'un kardeşi Sezar, tüm Senato ve Synod'un yanı sıra çocukları Basileus Mikhael ve Basileus Konstantios Porphyrogenitus ve Andronikos'un huzurunda yemin edip bu talepleri onaylamıştı. Ne olursa olsun ikinci bir evliliğe girmeyecekti. İmparator'un daha da güvende olabilmesi için manevi babasına, Patrik'e, Synod'a ve Senato'ya, eğer bir gün sözünden dönmek isterse onu lanetlemeyi üstlenmeleri için yalvarmış, ayrıca Patrik Johannes'in kendisinden önce ölmesi halinde aynı cezanın halefleri tarafından uygulanmasını istemişti. Yine kuzenlerini veya diğer akrabalarını kamu işleri hükümetine *mesazontes* olarak tanıtmamayı da taahhüt etmişti. Öte yandan İmparator'un kardeşi Sezar'ı asla imparatorluğun takdirinden uzaklaştırmayacak, rütbesini, yargı yetkisini veya gelirini elinden almaya çalışmayacak, tam tersine onun ve çocuklarının gelirini çoğaltmaya çalışacaktı. İmparatoriçe yukarıda adı geçen kişilerin huzurunda yemin metnini kendi eliyle imzaladı. Belgede, yeminini ihlal etmesi durumunda İmparatoriçe'yi lanetlemeyi üstlenen Yeni Roma Konstantinopolis Başpiskoposu Johannes'in de imzası vardı.[67] Gelgelelim meseleyi Sezar Johannes Dukas'ın gözünden anlatan Bernard Leib, Konstantinos'un sırdaşı ve danışmanı olan Johannes'in mükemmel bir stratejist, cesur, kontrollü ve canlı bir zihne sahip, özellikle askeri taktikler konusunda okumayı ve kendini adamayı asla bırakmayan biri olmasına ve ağabeyinin ölümünden sonra Eudokia'ya mevcut sorunlar hakkında yardım

67 Oikonomidès, *Le serment de l'Impératrice Eudocie (1067)*, s.104-108.

etmiş olmasına rağmen İmparatoriçe'nin Diogenes ile evlendiğini yazmıştır.[68]

Romanos Diogenes, askeri yetenekleri sayesinde orduda yükselmiş ve Serdica dükü olarak atanmıştı (1067). Aynı yıl Macarlarla birlikte komplo kurarak X. Konstantinos Dukas'ın oğullarının tahtını gasp etmeye teşebbüs etmekten suçlu bulundu.[69] X. Konstantinos Dukas'ın ölümünden sonra Eudokia, idam cezasına çarptırılan Romanos ile görüşüp idam cezasını Kapadokya'ya sürgün olarak değiştirdi. Romanos mahkemeye çağrıldı, dul imparatoriçe son anda niyetini açıkladı ve senato, Psellos ve Sezar Johannes Dukas'ı bir oldu bittinin önüne koydu.[70] Naip Eudokia Makrembolitissa onu affettiğini, ayrıca imparator ve kocası, oğullarının koruyucusu olarak kendisini seçtiğini söyledi ve 1068 Yılbaşı Günü'nde onunla evlendi.[71] 1067'de, imparatorluk naip sıfatıyla dul İmparatoriçe Eudokia tarafından yönetiliyordu.[72] İmparatorluk renkleriyle sarayda bulunan Eudokia'nın Diogenes ile evliliği, yönetimi sezar ile paylaşmamak ya da yeni kocasına duyduğu sevgi nedeniyle gibi görünse de en somut gerekçe, uzun süredir sivil yönetimin durağan yapısı karşısında imparatorluğun batı sınırının Normanlar, doğu sınırının ise Selçuklular tarafından tehdit edilmesiydi. İlk eşine verdiği sözü/yemini bozması ve beklenmedik davranışı ciddi bir başkaldırı ve gücü eline alma dürtüsüyle de açıklanabilir.[73] Psellos'a

68 Bernard Leib, Jean Doukas, "César et moine Son jeu politique a Byzance de 1067 a 1081," M´elanges P. Peeters, Vol. II, *Analecta Bollandiana*, 68, 1950, s. 163.

69 Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 173.

70 Mălinaş, *Dipticon Sau Cronologie Patriarhală Şi Imperială*, s. 318-320.

71 George Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057-1453*, William Blackwood & Sonspages, 1854, s. 24; Elton, *History of Roman Emperors*, s. 279; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s. 601.

72 Elton, *History of Roman Emperors*, s. 279.

73 Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057-1453*, s. 24; Barbara Hill, *Imperial Women in Byzantium 1025-1204: Power, Patronage and Ideology*, Hoboken: Taylor and Francis, 2014, s. 63; Encyclopedia Britannica, "Eudocia Macrembolitissa," ed. Hugh Chisholm, Vol. 9, Cambridge University Press. 1911, s. 881-882.

göre, ölmekte olan kocasına yeminini bozup Romanos Diogenes'i imparator yapan *bu imparatoriçe sağlam karakterli ve asil ruhlu bir hanımdı, fakat onun dirayeti, akıl kulesi şiddetle çarpan nehir dalgalarıyla sarsıldı ve bu hanım ikinci defa evlenmek hususunda kandırıldı.* Onun iktidarı elinde tutma arzusu, Mikhael'e durumu anlatırkenki ifadesinden anlaşılıyor: *Üvey babanı kabul et. Babanın yerini alacağı halde, hükümdar değil, tebaa olacak. Ben annen, bu anlaşmaya bağlı kalacağını yazılı olarak sağladım.* Yine Psellos, Eudokia'nın kocasının ölümünden sonra naip olarak yaptıklarını, ölen kocasının isteklerine ve ölüm döşeğindeki Konstantinos'a verdiği yazılı söz ve vaatlere rağmen ikinci kocası olarak yakışıklı Romanos Diogenes'i seçmesini onaylamadığını açıkça belirtir.[74] 25 Aralık'ta Eudokia, taç giyme törenine hazırlık olarak Romanos'u *magistros* ve *stratelates* unvanlarıyla ödüllendirdi.[75] Tüm meselenin gizliliğinin ortaya çıkardığı hikayelerden biri, yeniden evlenme planı patrik tarafından engellendiğinde, hadımlarından birinin gizlice Eudokia'nın patriğin kardeşi (yeğeni) Bardas ile evlenmeyi planladığını ona bildirmek için gönderilmesiydi.[76] Bu nedenle patrik senatörleri teker teker davet ederek imzalarını geri çekmelerini sağladı. X. Konstantinos'un yemini talep ederken kamu yararından değil, kıskançlıktan böyle hareket ettiğini söyleyerek İmparatoriçe'yi yemininden muaf tuttu. Garland, bu anlatının, patriarkal yapının tesiriyle Eudokia'nın itibarının zedelenmesi amacıyla yazıldığını ifade eder. Evlilik ve imparatorluk taç giyme töreni, patriğin ve diğer yetkililerin şaşkınlığına rağmen 1 Ocak 1068'de gerçekleşti.[77]

74 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 257-258; Lynda Garland, "The Eye of the Beholder: Byzantine Imperial Women and Their Public Image from Zoe Porphyrogenita to Euphrosyne Kamaterissa Doukaina (1028–1203)," *Byzantion, 64 (1)*, 1994, s. 38-39.

75 Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 173; Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057-1453*, s. 25.

76 Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 123-124.

77 Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 173-174; Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057-1453*, s. 25; Elton, *History of Roman Emperors*, s. 279; Mălinaş, *Dipticon Sau Cronologie Patriarhală Şi Imperială*, s. 318-320.

Patrik VIII. Xiphilinus, Sezar Johannes Dukas ile Psellos bu aldatmaca nedeniyle öfkelendiler. Romanos Diogenes'in tahta çıkması, kelimenin tam anlamıyla ordunun tahta çıkması ve Dukas saltanatının sonu anlamına geliyordu. Bazı tarihçiler Eudokia'yı sadece bir naipten ziyade kendi başına hüküm süren bir imparatoriçe olarak görmüşlerdir.[78] Sir Charles Abraham Elton, *Roma İmparatorları Tarihi* adlı eserinde Eudokia'yı Bizans İmparatorluğu'nun hükümdarları arasında saymıştır.[79] Mikhael Psellos'a göre "*Eudokia, X. Konstantinos'un yerini alarak yüce hükümdar oldu, hükümeti başkalarına devretmedi... tüm yönetimin kontrolünü bizzat üstlendi. VII. Mikhael bu sırada çocukluğunu çoktan geride bırakmıştı ancak yine de tüm yönetimi annesine bıraktı.*"[80] Bazı yazarlar, bir tür zihinsel engeli olduğunu iddia ettikleri VII. Mikhael'in annesinin Romanos ile evliliğinden ötürü üzüldüğünü yazarlar.[81]

Bazı kaynaklar evlilikten sonra Romanos'un Eudokia'dan bağımsız hareket etmeye başladığını ve ona kötü davrandığını yazsalar da[82] esaretinden sonra Eudokia'ya gönderdiği mektuplar aksini göstermektedir. İmparator Romanos Diogenes, her birliğin kendi liderinin emirlerine itaat ettiği birçoğu Peçenek, Uz, Norman ve Franklardan oluşan bir ordu oluşturdu. Kritik aşamada kuvvetlerini bölerek en deneyimli askerlerden oluşan bir birliği Van Gölü'ndeki Ahlat'a göndermiş[83] ve 26 Ağustos'ta, Selçuklu Sultanı Alparslan'la

78 Brand-Cutler, "Eudokia Makrembolitissa," s. 739; Sean McLachlan, *Byzantium: An Illustrated History*, Hippocrene Books, 2004, s. 236; John Haldon, *The Palgrave Atlas of Byzantine History*, New York: Palgrave Macmillan 2005, s. 176.

79 Elton, *History of Roman Emperors*, s. 278; P. Grierson, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, s. 764.

80 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 255.

81 Mălinaş, *Dipticon Sau Cronologie Patriarhală Şi Imperială*, s. 318-320; Brand-Cutler, "Eudokia Makrembolitissa," s.1366.

82 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 262; Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057-1453*, s. 24-25.

83 Attaleiates, *The History*, s.112; Speros Jr. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley: University of California 1971, s. 98-103; Claude Cahen, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı," çev. Zeynep Kerman, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, XVII, 1972, s. 89.

Malazgirt'te karşı karşıya gelmişti.[84] Hemen önceki süreci Attaleiates anlatmış ve Eudokia Makrembolitissa ve Romanos Diogenes'in Malazgirt seferinin başlangıcındaki ayrılışlarını şöyle nakletmiştir: "*...(İmparator) Kalkedon boğazını geçerken, bir güvercin başının üzerinden uçtu. Tamamen beyaz değildi, ancak görünümünün çoğu koyuydu ve imparatoru taşıyan gemiye yaklaştı ve sonunda tam onun ellerinde durdu. Güvercini, geleneğe aykırı olarak sarayda şehirde kalmış olan imparatoriçeye gönderdi. Bu, bir sonucun işareti gibi görünüyordu ancak bunu yorumlamaya çalışanlar arasında hiçbir tutarlılık veya fikir birliği yoktu. Bazıları iyi bir sonuç, diğerleri kötü bir sonuç öngördü. İmparatoriçe ise, imparatora karşı duygularında kararsız olmasına ve yola çıktığında ona eşlik etmemesine rağmen - evli çiftler arasında meydana gelen bazı hassas meseleler nedeniyle aralarında bir gerginlik vardı - yine de adama olan aşkı onu ele geçirmişti ve ertesi gün ona katılmak için boğazı geçti. Birkaç gün onunla kaldı ve uygun şekilde bir veda konuşmasıyla olayı kutladı. Daha sonra eve döndü ve onu her zamanki veda törenleriyle doğuya doğru yola çıkardı.*"[85]

Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusu yenildi ve İmparator esir oldu.[86] Uzların büyük bir bölümü taraf değiştirip Türk dostlarına katılırken[87] Rousselios'un komutasındaki Franklar ve Ermeniler, Bizans'ın dini baskısından ötürü kaçtılar. Andronikos, büyük ihtimalle Diogenes'i devirmek amacıyla savaş alanından çekildi ve ordusuyla birlikte Konstantinopolis'e doğru yola çıktı.[88] Galip Sultan Alparslan, mağlup İmparator Diogenes'e onurlu bir şekilde davrandı ve Bizanslıların yıllık bir vergi ödemesi şartıyla onu

84 Grierson, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, s. 780; Peter Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchronike (Byzantine small chronicles), Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Vienna 1975, s. 170.

85 Attaleiates, *The History*, s. 261.

86 Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, s. 100-101; Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 176; Hill, *Imperial Women in Byzantium 1025-1204*, s. 64; Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057-1453*, s. 31-33.

87 Attaleiates, *The History*, s. 117-118.

88 Attaleiates, *The History*, s. 120-121; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 701.

serbest bırakmayı kabul ederek ona haraç ve askeri yardım sağladı.[89] Selçuklulara esir düşen Romanos'un, Sultan Alparslan'ın kendisini serbest bırakmasından sonraki izini takip etmek zordur. Bu konuda bir şeyler yazan tarihçilerin anlattıkları da birbiriyle çelişir. Ancak başkente doğru yola çıkmadan önce büyük ordusundan arta kalanları toplamayı başardığını kesin olarak söyleyebiliyoruz. Johannes Dukas'ın küçük oğlu Konstantinos ile Tokat yakınında, Malazgirt'te kendisine ihanet eden Andronikos Dukas ile Adana yakınında olmak üzere iki savaş yaşandı. Romanos her ikisinde de yenik düştü. İkinci yenilgiden sonra Andronikos'a teslim oldu ve taht üzerindeki tüm haklarından feragat ederek bir manastıra çekilmeyi kabul etti. Karşılığında da yeni imparatordan ona hiçbir zarar gelmeyeceği garantisini istemişti. Mikhael Psellos, Romanos'un mil çekme cezasını; "*...asla yaşanmaması gereken bu olayı anlatmak içimden gelmiyor. Ancak sözlerimi biraz değiştirmeme izin varsa, bu hiç şüphesiz yapılması gereken bir şeydi. Bir yandan din, özünde acı verilmesini yasaklamıştır. Ancak diğer yandan politik durum ve her iki tarafın da ani değişimi bu işi kaçınılmaz kılmıştır. Çünkü imparatorluk konsilindeki daha istekli öğe (Sezar Johannes Dukas) Diogenes'in komplolarına devam etmesinden ve imparatorun sıkıntı yaşanmasından korkuyordu*" şeklinde savunmuştur.[90]

Malazgirt Savaşı, Bizans İmparatorluğu'nun 750 yıllık döneminde yaşadığı en büyük felaket ve aşağılanmaydı. Eğer Romanos Diogenes'in tahtta kalmasına izin verilseydi, Sultan Alparslan'la yaptığı antlaşmanın şartlarına uyacak ve Alparslan, Fâtımîlere karşı yapacağı sefere devam edecekti. Romanos'un ardından imparator olmaya yaraşır biri gelseydi, verilen zarar kolayca telafi edilebilirdi. Güçlü bir imparator, birkaç ay içinde duruma hakim olabilir ve Selçuklular 1073 yazına kadar Anadolu'ya sistematik bir harekat başlatamazlardı. Bu noktada kimse onları bu davranışlarından dolayı suçlayamaz. VII. Mikhael'in Romanos'la yapılan antlaşmayı

89 Attaleiates, *The History*, s. 122-123; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 702-703; Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 267-268; Cahen, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı," s. 97-98.

90 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 27, 274-275.

tanımaması karşısında harekete geçmeleri çok doğaldır. Ayrıca imparatorluk içinde hüküm süren kaos ortamı ve askeri arazi sitemine dayanan eski savunma sisteminin çökmüş olması da direnişle karşılaşmayacakları anlamına geliyordu.[91] Diogenes ister ölmüş, ister esir edilmiş olsun Bizans yönetimi Eudokia ile oğullarının kontrolünde olacaktı.[92] Augusta Eudokia, 26 Ağustos 1071'de IV. Romanos Diogenes'in Selçuklular tarafından esir alınmasının ardından Ekim'de naip oldu.[93] 1 Ekim'de Senato, IV. Romanos Diogenes'in tahttan indirildiğini ve Eudokia ile VII. Mikhael'in ortak hükümdarlar olduğunu ilan etti.[94] Bazı kaynaklar, Eudokia'nın Romanos Diogenes'i tahttan indirmeyi planladığını belirtse de bu çok olası görünmemektedir.[95] Attaleiates'in Eudokia'nın Diogenes'i tahttan indirmek için gizli bir plan tasarladığı iddiasının zorlama olduğu kaynaklarca ima edilmiştir. Eudokia'nın kocasıyla yakın bir ilişki sürdürdüğü açıktır. Diogenes'in serbest bırakıldıktan sonra karısına yazdığı mektup, ona olan güvenini ortaya koymaktadır. İmparatoriçe'nin de kocasına ihanet edip sarayda onun olmaması durumunda konumunu daha da zayıflatmak için hiçbir nedeni yoktu. Vratimos, Attaleiates'in bu konudaki düşüncelerinin hissi olduğunu ifade etmektedir.[96] Yeni yönetim sadece bir ay sürdü. Eudokia'nın muhalefeti, özellikle Romanos'un serbest bırakıldığı haberinin başkente ulaşmasının ardından onu tahttan indirecek kadar güçlendi.[97] Bu haber üzerine annesinin onu *eş naiplik* görevine geri getireceğinden

91 Norwich, *Bizans II Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, s. 280-282.

92 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 267; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 55-56.

93 Mălinaş, *Dipticon Sau Cronologie Patriarhală Şi Imperială*, s. 318-320.

94 Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchronike*, s. 161; Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 176.

95 Antonios Vratimos, *Eudokia Makrembolitissa: was she Implicated in the Removal of her Husband, Romanos IV Diogenes, from Power? Revue des études Byzantines*, 2013, s. 283-284.

96 Vratimos, *Eudokia Makrembolitissa: was she Implicated in the Removal of her Husband, Romanos IV Diogenes, from Power?*, s. 277-284.

97 Grierson, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, s. 780; Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 176.

korkan Mikhael, isteksizce annesinin bir manastıra gönderilmesi gerektiğine dair bir kararname çıkardı ve annesi buna uymak zorunda kaldı. Psellos, dışarıda savaş kaybedilirken beşkentte İmparatoriçe'nin sinirleri bozulduğunu ve başına örtüsünü çekerek yerin altındaki gizli bir dehlize kaçtığını, daha sonra ise şehri terk etmesine ve Hz. Meryem için kendisinin inşa ettirmiş olduğu deniz kenarındaki Piperoude adındaki kadınlar manastırına yerleşmesine karar verildiğini belirtir.[98]

Manastır Dönemi, Entelektüel Hayatı ve Kişiliği

Sezar Johannes Dukas, Eudokia'yı iktidarı VII. Mikhael'e bırakmaya, rahibe olarak manastıra gitmeye zorlamış[99] ve Varangianların da yardımıyla VII. Mikhael'i tek imparator ilan etmişti.[100] Johannes, oğulları ve Psellos, Romanos'un tarafına dönebileceği korkusuyla İmparatoriçe'yi 24 Eylül'den beri hüküm sürdüğü tahtı terk etmesini tavsiye ederek uzaklaştırdılar. İmparatoriçe ise IV. Romanos Diogenes'in tahttan indirilmesini tanımayı reddettiği için tahtını kaybetmiş, sezarın sözüne uyarak sahile inmiş, hükümdarlık kadırgasına binmiş ve kendisine tahsis edilmiş olan Marmara Denizi'nin daraldığı yerde, Boğaziçi'nin Rumeli kıyısında bir yerleşim yeri olan *Stenon* semtinde, deniz civarında bizzat inşa ettirmiş olduğu Kutsal Meryem Kilisesi'ne gitmiştir (24 Ekim 1071).[101] Eudokia 1096'daki ölümüne kadar Konstantinopolis'te manastırda bir rahibe olarak

98 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 269-270; Attaleiates, *The History*, s. 307; Bryennios, *Tarihin Özü*, s.66.

99 Attaleiates, *The History*, s.307; Grierson, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, s. 780; Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 177.

100 Attaleiates, *The History*, s.125; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 704.

101 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 269-270; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 58; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 138-139; R. Janin, *Constantinople Byzantine. Developpement Urbain et Repertoire Topographique*, 1964, s. 479; Chrysostomides, *The Byzantine Empire From The Eleventh to The Fifteenth Century*, s. 10.; Mălinaş, *Dipticon Suu Cronologie Patriarhală Şi Imperială*, s. 318-320.

kaldı,[102] ancak henüz onun devri kapanmamıştı.[103] Vazgeçmeyen biri olan Eudokia, nüfuzu sayesinde tahttan indirilmesinden kısa bir süre sonra sürgüne gönderilen I. İsakios Komnenos'un baldızı Anna Dalassene ile ittifak kurdu[104] ve IV. Romanos'u yeniden tahta çıkardı. Johannes Dukas'ı tahttan indirdiyse de[105] Romanos, 4 Ağustos 1072'de öldü ve Eudokia onun için unutulmaz bir cenaze töreni ve defin işlemi gerçekleştirdi.[106]

1078'de VII. Mikhael, III. Nikephoros Botaneiates (1078-1081) tarafından tahttan indirildiğinde Eudokia da Konstantinopolis'e geri çağrıldı. Anna'nın bildirdiğine göre birçok kişi Botaneiates'e, Eudokia'yı eş olarak almasını öğütlemiş, Eudokia ise yeniden imparatoriçe olmak isteğiyle, o daha tahta geçmeye çalıştığı sırada ona mektuplar yazmıştı.[107] Botaneiates, imparator olunca bir süre sonra evlenmeyi düşünmüş, tercihini devrik imparatorun ailesi lehine kullanmıştır. Bu amaçla ya anne (Mikhael'in annesi Eudokia) ya eş (Mikhael'in eşi Maria Alania) ya da kardeş (Mikhael'in kızkardeşi Zoe) ile evlenmek istemiştir. İlk olarak teklifini Eudokia'ya iletmiş, teklifi kabul edince saraya getirilmesini istemiştir.[108] Ancak bazı keşişlerin, bir kadının üçüncü kez evlenmesinin günah olduğunu belirtmesi üzerine vazgeçmiştir.[109] Anna Komnena, Botaneiates'in hizmetkârlarından hadım Kydoniates denen Leon'un, İmparator'a Eudokia hakkında uzun uzadıya bilgiler verip evlilikten vazgeçirdiğini, insan çekiştirmekten dehşete düştüğü için onun söylediklerini aktarmanın kendisine

102 Ünal, *Byzantine Empress Evdokia Makrembolitissa*, s. 704-706.

103 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 99; Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 178-179.

104 Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 177.

105 Hill, *Imperial Women in Byzantium 1025-1204*, s. 65.

106 Vratimos, *Eudokia Makrembolitissa: was she Implicated in the Removal of her Husband, Romanos IV Diogenes, from Power?*, s. 284.

107 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 99; Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 178-179.

108 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 99; Fahriye Bayram, "Hahuli Triptiği ve Martha-Maria Alania," *Mersin Ün. KAAM, 23*, Mersin 2015, s. 463-464.

109 Bayram, "Hahuli Triptiği ve Martha-Maria Alania," s. 463.

yakışmayacağını bildirir.[110] Attaleiates, İmparator III. Nikephorosos Botaneiates'in, Eudokia Makrembolitissa'yı manastır sürgününden çıkarıp ailesiyle birlikte yaşamasına izin vermesi, VII. Mikhael tarafından saraydan uzaklaştırılan kardeşi Konstantinos Dukas'ı ise himayesine almasını onun iyiliği olarak yorumlamıştır.[111] Öte yandan Botaneiates'in bu aile ile yakınlık kurmak istemesinin eski yönetimin nüfuzunun devam ettiği gerçeğini yansıttığını da akılda tutmak gerekir.

Eudokia Makrembolitissa ile birlikte, Bizans doğumlu bir dizi kadın beklenmedik bir şekilde tahta çıkmış olsalar da, oraya vardıklarında güven ve ustalıkla iktidarı ele geçirmişlerdir. Eudokia'yı bu sırada Alexios Komnenos'un annesi Anna Dalassene ve Euphrosyne Dukas takip edecektir. Gerçekten de Eudokia, Bizans imparatoriçelerinin en ustalarından biriydi ve onu iyi tanıyan, kendini onun en yakın danışmanlarından biri olarak gören Psellos, onun davranışlarının bir imparatorun davranışlarına benzediğini ve onun açıklamalarının imparatorluk otoritesine sahip olduğunu söylemiştir.[112] Euokia, gerçek bir siyasi güce sahipti. Siyasi sahneyi manipüle edebilir ve kriz zamanlarında hızla harekete geçebilirdi. Dukas hanedanına ve özellikle öğrencisi VII. Mikhael'e açık desteğine rağmen, Psellos, dul kaldıktan sonra Eudokia'nın imparatorluk işlevi ve imparatorluk yürütme gücü konusunda imtinalıydı. Bu durum, kontrol edebileceğini düşündüğü öğrencisinin iktidarını istemesi ve kontrol edemeyeceğini gördüğü Eudokia'yı bir tür hayranlıkla birlikte eleştirmesi şeklinde açıklanabilir. İmparatoriçe, Romanos'u aktif olarak desteklemiş, tahtı ele geçirme girişimini affetmiş ve onu ikinci kocası olarak gücünün ve oğulları için tahtın garantörü olarak seçmişti. Eudokia kendisine verilmesi muhtemel desteği, merhum patrik Mikhael Kerularius ve ailesi tarafından halihazırda kurulmuş olan müttefikler ağı aracılığıyla toplayabilirdi. Akrabaları o kadar güçlüydü ki ilk kocası ölüm döşeğinde onları yönetici olarak

110 Anna Komnena, *Alexiad*, s. 99.

111 Attaleiates, *The History*, s. 555-556.

112 Demirkent, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, s. 259.

görevlendirmemesi için yemin ettirmişti. Eudokia'nın tek başına hükümdarlığı 1071 yılında Selçuklular tarafından Romanos'un yenilip esir alınmasından sonra seçeneklerden biri olarak görülmüştü. Dukas ailesine karşı çıkan kesimlere karşı güç mücadelesine katılımı, ancak oğlu tek başına imparatorluk yönetimini üstlendiğinde sona erdi. Bu iki gerçek, onun hala hesaba katılması gereken bir imperia siyasi aktörü olduğuna işaret ediyor. Psellos ve onu izleyen diğer yazarlar, bu tür güçlü ve bilge kadınlara dair birkaç örnek vermiştir. Bilgelik bir imparatorluk erdemi olduğundan, bir yöneticide en çok takdir edilen şey, kadınları bilge olarak sunmak, imparatorluk onuruna layık olduklarının dolaylı bir kabulüydü ve onları, hanedanın onurlu üyeleri olarak yönetme hakkına bağlıyordu.[113] İmparator hayatta olmasaydı, dul eşinin imparatorun törensel rolünü üstleneceği anlaşılıyor. Örneğin, yılbaşında, İmparatoriçe Eudokia, imparatorlar için geleneksel olduğu üzere oğullarını imparatorluk alayında Ayasofya'ya götürmüştü.[114]

Bizans hükümdarlarının okuma zevklerine değinen Jeffrey C. Anderson, Eudokia için hazırlanan *bir ortodoks temel kitabı* ile *imparatoriçe için imparatorluk el kitabı* mahiyetindeki derleme çalışmayı anlattığı çalışmasında, kitabın 1061/62-1067 arasında bir araya getirildiğini belirtir ve tarihlemenin doğru yapılabilmesi için portrelere dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizer. İmparatoriçe'ye adanmış bir şiirin olduğunu ve şiirde onun kocası ve iki oğluyla birlikte bir portresinin yer aldığını ifade eder. İmparatoriçe'nin devlet işlerinde oynadığı rolün yanı sıra eğitim seviyesi hatırlatılır. *Törenler Kitabı*nda da açıklandığı üzere, imparatorun karısı, hem kocasının ayna görüntüsü olarak başkanlık ettiği saray törenlerinde hem de yabancı ileri gelenlerin eşleri için düzenlenen özel resepsiyonlarda, yani devlet görevlerinde aktif bir rol oynamıştır. Eudokia'nın Bizans Devleti'ne karşı sorumlulukları arasında ortodoksluğun savunulması ve tahtın

113 Eirini Kalogridou, "Women and Monasticism in the Medieval Eastern Mediterranean: Decoding a Cultural Map," *Institute of Historical Research National Hellenic Research Foundation, 48*, Athens Greece 2019, s. 65-66.

114 Kalogridou, "Women and Monasticism in the Medieval Eastern Mediterranean: Decoding a Cultural Map," s. 195-196.

varislerinin eğitimi gibi konuların da olduğunun vurgulandığı kitaba göre imparatoriçe, imparatorla birlikte hem ortodoks devletinin yaşayan bir sembolüdür hem de diplomatik mekanizmasının bir parçasıdır. Anderson, aynı şekilde el yazmasında bir araya getirilen yazıların teolojik, doktrinel ve tarihsel nitelikte olduğunu, bazılarının etik eğilimine rağmen açıkça iyi yönetimle veya ideal yöneticinin özellikleriyle bağlantılı olmadığını da belirtir.[115] Eudokia'nın entelektüel hayatı üzerine düşünen Kyriakos Petakos onu doğal bilim zihniyle karakterize ederken Yunan filozof İskenderiyeli Hypatia'nın (ö.415) astronomik düşüncesinden etkilendiğini ileri sürer. Bu doğal yeteneğin gerçekten kendini matematiksel bir düşünce iziyle sınırlaması ve yüksek siyasi konumunun gerektirdiği görevleri kuşatacak şekilde genişletilememesinin ise üzücü olduğunun altını çizer. Matematiğe olan yatkınlığını etkileyici bulduğunu ve bilimsel bir zihne sahip olduğu yönündeki Grigoras'ın iddiasını da bu noktada doğrular. Nikhophoros Grigoras tarafından *ikinci Hypatia*[116] olarak nitelendirilen İmparatoriçe Eudokia'nın *Ionia* adlı bir derlemesi vardı ve kapsamlı mitolojik, arkeolojik ve biyografik bir çalışma olan bu derlemeyi bir tür *pantheon* oluşturduğu manastırda yazmıştı.[117] 14. yüzyılda yaşamış bir Bizans tarihçisi olan Grigoras'a göre bu kadın filozofun adı, *bilge ve akıllı kadınla* eşanlamlı hale geldi.[118] Bu çalışma, Diogenes Laertius'un (3. yüzyıl) Yunanca yazdığı ve Yunan filozoflarını anlattığı *Lives and Opinions of Eminent Philosophers* ve Suidas'ın (10. yüzyıl) *Suda* adındaki Bizans Ansiklopedisi'nden alıntılar içermektedir.[119] Bir tarih ve mitoloji sözlüğü olup kocası Romanos Diogenes'e hitabıyla başlar.

115 Jeffrey C. Anderson, "Eudokia Makrembolitissa's Orthodox Miscellany: Cod. Paris. gr. 922," *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, 29*, 2011, s. 17, 19-22.

116 Nicephori Gregorae, *Byzantina Historia*, Graece et Latine Ludovici Schopeni, Vol. 1, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Editio Emendatior et Copiosior, Bonnae 1829; Maria Dzielska, *Hypatia of Alexandria*, çev. F. Lyra, Harvard University Press Cambridge Massachusetts London, England 1996, s. 67.

117 Elton, *History of Roman Emperors*, s. 279.

118 Dzielska, *Hypatia of Alexandria*, s. 67.

119 Tiziano Dorandi, *Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers*, Cambridge University Press, 2018, s. 585.

Eser tanrıların, erkek ve kadın kahramanların, soyağaçlarının, onların değişiminin ve antik çağlarda bulunan onlarla ilgili masalların ve hikayelerin bir koleksiyonu olup ayrıca bazı filozoflar ile ilgili bilgiler verir.[120] Manastırda yirmibeş yıl edebi/bilimsel çalışmalar yaparak yaşayan Eudokia'nın çalışmaları günümüze ulaşmamıştır.[121] *Ionia*'sının bir kısmı, bir Hıristiyan aile tarafından, I. Dünya Savaşı sırasında Üsküdar'ın Çavuşdere bölgesindeki boş bir bahçe evinde bırakılmış, aile birkaç yıl sonra İstanbul'a döndüğünde, mülkün geçici sahibinin okunamayan sayfaları attığını öğrenmiştir. Piskopos Ierotheo'nun himayesinde bir kısmı Arnavutluk'a transfer edilerek kurtarılmıştır.[122]

Tarihin en somut ve gerçek delilleri olan paralar ile basıldığı döneme dair pek çok bilgi edinebiliriz. Bu bakımdan, konumuz itibariyle İmparatoriçe'nin imgelerinin yer aldığı *follis*, *histamenon*, *miliaresion tetarteron* türünden paralar yorumsuz salt bilgiyi bize taşımaktadır. Eudokia Makrembolitissa, iktidardaki gücü sikkelerinde ve kamusal ikonografisinde imgeseleşmiş imparatoriçelerden biridir.[123] Konstantinos döneminde imparatorluk figürü/monogramı olan *follis* basımı halefleri tarafından da sürdürülmüştür.[124] İmparator ve karısı Eudokia'yı gösteren *follis*, bir imparatorun adını taşıyan ilk bakır sikkedir.[125] Gelenekle bağdaşmayan şeyin Eudokia'nın etkisine atfedilmesi muhtemeldir, çünkü X. Konstantinos'un gümüş sikkesinde (*miliaresion*) de yer alması ve zamanı geldiğinde 1067'de *altın para* (histamenon) basması ve IV. Romanos'un saltanatının sikkelerinin çoğunda yer alması, bu şekilde kamuoyunun dikkatini

120 Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, *Eudocia Augusta Macrembolis*, ed. William Smith, Vol. 2, 1870, s. 80-81.

121 Mălinaş, *Dipticon Sau Cronologie Patriarhală Şi Imperială*, s. 318-320.

122 Dzielska, *Hypatia of Alexandria*, s. 67; Kyriakos Petakos, "Important Mathematical Concepts at the dawn of Science in Byzantium: The Philosopher C. M. Psellos," *Matemáticas: Enseñanza Universitaria, Vol. XVIII*, No: 1, Junio, 2010, s. 91, 93.

123 Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 170-172.

124 Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge, 1985, s. 512.

125 Ünal, *Byzantine Empress Evdokia Makrembolitissa*, s. 705-706.

çekme konusunda endişeli olduğunun kanıtıdır.[126] Gümüş ve bronz sikkelerde de X. Konstantinos Dukas ile birlikte Eudokia Makrembolitissa tasvir edilmiştir.[127] Eudokia, bazen oğulları olmadan gümüş ve bakır sikkelerde görünmüştür ki bu çok alışılmadık bir durumdur. Gümüş bir emanet sandığındaki yazıtta ona *Romalıların Büyük İmparatoriçesi* (Megalē basilis tōn Romaiōn) denmektedir ve bu da onun oğullarından daha yüksek bir statüye sahip olduğunu düşündürmektedir.[128] 1067 tarihli bazı yazıtlarda ona *Eril İmparator* unvanı atfedilmiştir.[129] Eudokia Makrembolitissa'nın *basilis* unvanını kullandığına ve ayrıca Romanos fildişinde bulunan nispeten nadir ikonografiye başvurduğuna dair bol miktarda kanıt vardır.[130] Romanos fildişindeki imparator ve imparatoriçe figürü IV. Romanos Diogenes ve Eudokia Makrembolitissa'dır.[131] İlk sikkeler, ön yüzünde oturan bir İsa figürü ve arka yüzünde iki oğlu Mikhael ve Konstantinos arasında bir yastık üzerinde duran Eudokia figürü bulunan histamenonlardır.[132] Augusta Eudokia Makrembolitissa, *miliaresion* ve *follis*lerin bazılarında imparatora eşlik etmektedir.[133] Bizans sikke ikonografisinde hiyerarşik olarak büyük figürün sikkeye bakanın solunda tasvir edilmesi geleneğinin tek istisnası Eudokia ve Konstantinos *follis*lerinde görülmektedir. Bunun nedeni imparatoriçenin eşinden sonra en rütbeli kişi olması ya da imparatorun imparatoriçeyi onurlandırmak ve kendisine saygı duyduğunu göstermek olarak açıklanabilirken, Eudokia'nın iktidardaki etkisi ile

126 Grierson, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, s. 765-766.

127 Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, s. 509.

128 Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 170-172.

129 Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 172.

130 Ioli Kalavrezou-Maxeiner, "Eudokia Makrembolitissa and the Romanos Ivory," *Dumbarton Oaks Papers, Vol. 31*, Published By: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1977, s. 310-311.

131 Kalavrezou-Maxeiner, *Eudokia Makrembolitissa and the Romanos Ivory*, s. 318.

132 Grierson, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, s. 781.

133 Zeliha Demirel Gökalp, *Malatya Arkeoloji Müzesindeki X. Konstantinos Sikkeleri, Bizans ve Çevre Kültürler*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 159.

ilgili olduğu kesindir.[134] İktidarı sırasında darp edilen *tetarteron*larda İmparatoriçe Eudokia, oğlu Mikhael ile birlikte; *histamenon*larda ise oğulları ortak imparatorlar Mikhael ve Konstantinos ile birlikte tasvir edilmiştir. Ön yüzünde tahta oturan İsa tasvirinin yer aldığı histamenonların ise arka yüzünde Eudokia iktidarın gerçek sahibi olarak ortada ve ölçek olarak büyük betimlenirken, solunda Mikhael sağında Konstantinos tasvir edilmiştir. Eudokia'nın evlendikten sonra iktidarı bırakmaya niyeti olmadığı, bu dönemde basılan sikkelerden okunmaktadır. IV. Romanos'un tahta çıkışından sonra basılan bir sikkenin ön yüzünde Eudokia, arka yüzünde Romanos tasvir edilmesine karşın, Eudokia için *basilissa* unvanı; Romanos için ise *basileos* yerine *despotes* unvanı kullanmıştır.[135] Çağdaş sikkeler Romanos'u Mikhael ve kardeşleri ile İmparatoriçe'den aşağı olarak tasvir etmekte hatta bazı *tetarteron*larda ona "imparator" bile denilmemektedir.[136] Eudokia dahi ondan "*bir hükümdar değil, bir tebaa*" olarak bahsetmiştir. Bu dönemin *tetarteron*larının ön yüzünde göğsünde madalyon içinde çocuk İsa'yı takdim eden Meryem büstü, arka yüzünde haçlı taç takmış imparator ve imparatoriçe tasvir edilmiştir. Dönemin *histamenon*ları ise farklı bir ikonografi ile iktidarın asıl sahibine dikkat çekmektedir.[137] Evlilik sikkeleri ikonografisini sunan bu tasvirde *İsa, Eudokia ve kocası Romanos'a iktidar gücü vermektedir, ancak Eudokia'nın imparatorluğu bekleyen oğullarının tahtın asıl sahibi* olduğu da belirtilir.[138] Sikkeler üzerinde tasvirleri bulunan imparatoriçelerden yola çıkarak Eudokia

134 Gökalp, *Malatya Arkeoloji Müzesindeki X. Konstantinos Sikkeleri, Bizans ve Çevre Kültürler*, s. 209; Ünal, "Byzantine Empress Evdokia Makrembolitissa," s. 704-706.

135 Grierson, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, s. 787.

136 Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*, s. 173-174; Hill, *Imperial Women in Byzantium 1025-1204*, s. 64.

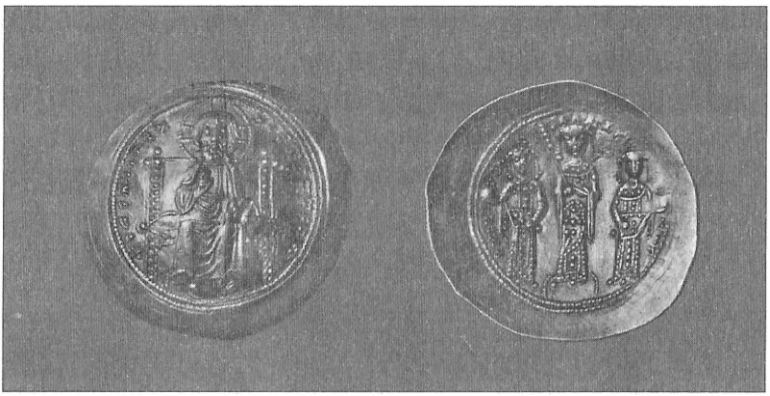
137 Dilek Maktal Canko, "Sikkelerin Işığında Bizans'ta İmparatoriçe İmgesi (780-1204)," *Art-Sanat, 8*, 2017, s. 130.

138 Canko, "Sikkelerin Işığında Bizans'ta İmparatoriçe İmgesi (780-1204)," s. 130; Gökalp, *Malatya Arkeoloji Müzesindeki X. Konstantinos Sikkeleri, Bizans ve Çevre Kültürler*, s. 161.

Makrembolitissa'nın eş, naip ve iktidar ortağı olarak iktidarını yürüttüğü görülmektedir.[139]

Sonuç olarak, Bizans İmparatorluğu'nda yalnız soylu kadınlar, bir başka ifadeyle Roma imparatorlarının imparatoriçeleri, liderleri veya nüfuz sahipleri olarak sosyal ve dini yaşamda hareket alanına sahip olmuş ve siyasi sahnede katalizör rolü üstlenmişlerdir. Bu güçlü kadınlar, imparatorluğunun şekillenmesine katkıda bulundukları gibi birçoğu güçlü karakterleri, zekaları ve siyasi hamleleriyle öne çıkmıştır. Eudokia'nın soylu bir hanım olmaktan imparator eşi ve en nihayet de imparatoriçe olmasına katkı veren en önemli etken kararlılığıdır. Bu kararlı tutumu, içinde bulunduğu dönemin şartlarının ötesindedir ve onun ne kadar yetenekli bir insan olduğunu gösterir. İlk eşinin son anlarındaki tutumu dahi onun potansiyeline işaret etmiş, onun bilkuvve sahip olduğu hükümdarlık ışığını yansıtmıştır. Ona ait paraların üzerindeki *eril imparatoriçe* ifadesinden gücünü hissederken, iktidarı elinde tuttuğu dönemde siyasi ya da askeri kararlarda onun dahlini birkaç olay/karar dışında görmüyoruz. Elbette burada Bizans için çok ciddi bir kayıp olan Malazgirt Savaşı'nın Romalı aktörlerinin oyunlarını görmek gerekir. Eudoika'nın ilk eşinin entelektüel bir yapıda olması ve uzun süre Bizans'ın askeri hamlelerden geri durması, doğuda meydana gelen Selçuklu ilerleyişini savuşturmak için asker kökenli biriyle evlenmesi, Romanos'a karşı kendinden kaynaklı muhalefetin artması, kaynakların ona öfkeyle yaklaşması ve bunun müsebbinin de Eudokia olarak gösterilmesi gibi sıralayacağımız bir dizi mazeret onun liderlik yetisine ziyan vermemiştir. Her ne kadar eleştirilse de, tarihi kaynaklar onun başarılarını anlatan kayıtlarla doludur.

139 Canko, "Sikkelerin Işığında Bizans'ta İmparatoriçe İmgesi (780-1204)," s. 127-131, 134.

https://www.doaks.org/resources/online-exhibits/byzantine-emperors-on-coins/the-macedonians-and-their-immediate-successors-867-1081/nomisma-histamenon-of-eudokia-1067; Ayrıca bkz. Ünal, Ceren. (2011). Byzantine Empress Evdokia Makrembolitissa "Copper Folles Of Konstantine X Doukas From Kuva-yi Milliye Museum And Manisa Museum," s. 708-711.

Kaynakça

Anderson, Jeffrey C., "Eudokia Makrembolitissa's Orthodox Miscellany: Cod. Paris. gr. 922," (Ησυλλογή ορθόδοξων κειμένων της Ευδοκίας Μακρεμβολίτισσας: ο κώδικας paris. Gr. 922.) *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 29. 2011, p. 17-22.

Anna Komnena, *Alexiad - Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2018.

Artemi, Eirini, "Powerful Women in Byzantine Empire: The Life and Ideology of the Empress Theophano (941-after 978)," *Vox Patrum, 84*, 2022, p. 123-140.

Bailly, Auguste, *Bizans Tarihi, C. 2*, çev. Haluk Şaman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, tarihsiz.

Bartusis, Mark C., *Land and Privilege in Byzantium: The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press, Cambridge New York 2012.

Bayram, Fahriye, *Hahuli Triptiği ve Martha-Maria Alania (The Triptych of Hahuli and Martha-Maria Alania)*, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları, Mersin 2015.

Brand, Charles M., Anthony Cutler, "Eudokia Makrembolitissa," *The Oxford Dictionary of Byzantium, C. 3*, ed. Alexander Kazhdan, Oxford University Press, Oxford and New York 1991.

Cahen, Claude, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı," çev. Zeynep Kerman, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, C. 17*, 1972, s. 77-100.

Canduci, Alexander, *Triumph & Tragedy: The Rise and Fall of Rome's Immortal Emperors*, Pier 9, 2010.

Canko, Dilek Makta, "Sikkelerin Işığında Bizans'ta İmparatoriçe İmgesi (780-1204)," *Art-Sanat, 8*, 2017.

Cheynet, Jean-Claude, *Pouvoir et Contestations à Byzance (963-1210)*, Éditions de la Sorbonne, Paris 1996.

Cheynet, Jean-Claude, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.

Chrysostomides, "Julian, The Byzantine Empire From The Eleventh to The Fifteenth Century," *The Cambridge History of Turkey: Bizantium to Turkey 1071-1453*, vol. 1, ed. Kate Fleet, 2009.

Connor, Carolyn Loessel, *Women of Byzantium*, New Haven/London 2004.

Demirkent, Işın, *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2020.

Dorandi, Tiziano, *Diogenes Laertius: Lives of Eminent Philosophers*, Cambridge University Press, 2018.

Dzielska, Maria, *Hypatia of Alexandria, trns. F. Lyra*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England 1996.

Elton, Sir Charles Abraham, *History of Roman Emperors*, Publisher: Baldwin, Cradock and Joy, London 1825.

Encyclopedia Britannica, "Eudocia Macrembolitissa," ed. Hugh Chisholm, vol. 9, Cambridge University Press, 1911, s. 881-882.

Finlay, George, *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057-1453*, William Blackwood & Sonspages, 1854.

Garland, Lynda, "The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note on Conventions of Behaviour and Social Reality as Reflected in Eleventh and Twelfth Century Historical Sources Byzantion," *Peeters Publishers*, 58 (2), 1988.

Garland, Lynd, "The Eye of the Beholder: Byzantine Imperial Women and Their Public Image from Zoe Porphyrogenita to Euphrosyne Kamaterissa Doukaina (1028–1203)," *Byzantion*, 64 (1), 1994, p. 19-313.

Garland, Lynda, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527–1204*, Routledge, London/New York 1999.

Georgios Cedrenus, "Compendium Historiarum (Ioannis Scylitzae)," ed. Immanuel Bekker, *Corpus Scriptorium Historiae Byzantinae (CSHB)*, vol. 1, Department of Byzantine and Modern Greek in the University of Oxford, Bonn 1838.

Gökalp, Zeliha Demirel, "Malatya Arkeoloji Müzesindeki X. Konstantinos Sikkeleri," *Bizans ve Çevre Kültürler*, Prof. Dr. Yıldız Ötüken'e Armağan, ed. S. Doğan, M. Kadiroğlu, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010i, s.157-163.

Grierson, Philip, "Basil I to Nicephorus III (867-1081)," *Catalogue of the Byzantine Coins*, vol. 3/2, Second Impression, Dumbarton Oaks Research Library, Washington DC 1993.

Haldon, John, *The Palgrave Atlas of Byzantine History*, New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Hendy, Michael F. *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge, 1985.

Herrin, Judith, *Women in Purple: Rulers of Medieval Byzantium*, Princeton 2001.

Hill, Barbara, *Imperial Women in Byzantium 1025-1204: Power, Patronage and Ideology*, Hoboken: Taylor and Francis 2014.

Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Janin Raymond, *Un ministre byzantin: Jean l'Orphanotrophe (XIe siècle)*, Échos d'Orient, 30 (164), 1931, p. 431-443.

John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, trns. John Wortley, Cambridge University Press, United Kingdom, 2010.

Kalogridou, Eirini, *Women and Monasticism in the Medieval Eastern Mediterranean: Decoding a Cultural Map*, Institute of Historical Research National Hellenic Research Foundation, 48, Athens Greece 2019.

Kazhdan, Alexander, "Makrembolites," *The Oxford Dictionary of Byzantium, C. 3*, ed. Alexander Kazhdan, Oxford University Press, 1991.

Keçiş, Murat, "İhanetten İmparatorluğa: IV. Romanos Diogenes," *Belleten*, 86 (305), 2022, s. 89-117.

Korunur, Harun, "Bizans İmparatorluğu'nda Evlilik ve Kadın," *Karadeniz Araştırmaları (KARAM)*, XX/79, 2023.

Laiou, Angeliki E., "Arzu, Aşk ve Delilik: Bizanslıların Gözüyle Cinsel İlişkiler," *Cogito, 17*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

Leib, Bernard, "Jean Doukas, César et Moine Son Jeu Politique a Byzance de 1067 a 1081," *M´elanges P. Peeters*, vol. II, Analecta Bollandiana 68, 1950, p.163–80.

Mălinaş, Ioan Marin, "Dipticon Sau Cronologie Patriarhală Şi Imperială," *Pentarhia - Πενταρχιασ*, Vol. I, Presa Unıversıtară Clujeană, 2014.

Maxeiner, Ioli Kalavrezou, "Eudokia Makrembolitissa and the Romanos Ivory," *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 31, 1977, p. 305-325.

McLachlan, Sean, *Byzantium: An Illustrated History*, Hippocrene Books, 2004.

Michael Attaleiates, *The History*, trns: Anthony Kaldellis and Dimitris Krallis, Dumbarton OAKS Medieval Library, Harward University Press, London England 2012.

Naxidou, Eleonora, "The Archbishop of Ohrid Leo and the Ecclesiastical Dispute Between Constantinople and Rome in the mid 11th century," *Cyrillomethodianum, XXI*, 2016, p. 7-19.

Nicephori Gregorae, *Byzantina Historia, Graece et Latine Ludovici Schopeni*, Vol. 1, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Editio Emendatior et Copiosior, Bonnae 1829.

Nicephori Gregorae, *Byzantina Historia, Graece et Latine Ludovici Schopeni*, Vol. 1, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Editio Emendatior et Copiosior, Bonnae 1829.

Nicol, Donald M, *Bizans'ın Soylu Kadınları*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü - Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Norwich, John Julius, *Bizans II Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013.

Oikonomidès, Nicolas, "Le serment de l'Impératrice Eudocie (1067)," *Épisode de l'Histoire Dynastique de Byzance*, *Revue des Etudes Byzantines, Vol. 21*, Année 1963, p. 101-128.

Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 6. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Petakos, Kyriakos, "Important Mathematical Concepts at the dawn of Science in Byzantium: The Philosopher C. M. Psellos," *Matemáticas: Enseñanza Universitaria, Vol. XVIII*, No: 1, Junio, 2010, p. 89-97.

Polemis, Demetrios I., "The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography," *University of London Historical Studies, 22*, Athlone Press, London 1968.

Smith, William (ed.), "Eudocia Augusta Macrembolis," *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Vol. 2., 1870.

Sathas, Konstantinos N., *Bibliotheca Graeca Medii Aevi*, Vol. IV, Paris 1874.

Schreiner, Peter, *Die Byzantinischen Kleinchronike [Byzantine small chronicles], Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Vienna 1975.

Svoronos, Nicolas. "Le Serment de Fidélité a l'Empereur Byzantin et sa Signification Constitutionnelle," *Revue des Études, Byzantines, 9*, 1951, p. 106-142.

Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford, California 1997.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. Hırant Andresyan, Notlar: Edouard Dulaurer, M. Halil Yinanç, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Ünal, Ceren, "Byzantine Empress Evdokia Makrembolitissa "Copper Folles Of Konstantine X Doukas From Kuva-yi Milliye Museum And Manisa Museum," *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (2)*, 2011, s. 704-713.

Vasiliev, Alexander Alexandrovich, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel, Ankara Maarif Matbaası 1943.

Vratimos, Antonios, "Michael V Kalaphates, Romanos IV Diogenes: Textual Parallels in the Chronographia of Michael Psellos," *Recueil des Travaux de l'Institut d'Etudes Byzantines, 48*, XßVIII, 2011, p. 1-60.

Vratimos, Antonios, "Eudokia Makrembolitissa: was she Implicated in the Removal of her Husband, Romanos IV Diogenes, from Power?," *Revue des études Byzantines, 71*, 2013.

Vryonis, Speros Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley: University of California, 1971.

SELÇUKLU HANEDANININ HATUNLARI: ÇAĞRI BEY'İN KIZLARI

Suat Kaymak[*]

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucularından Çağrı Bey (öl. 451/1059), Horâsân hâkimi olarak devletin doğu tarafında idareyi elinde tutmuş, kardeşi Tuğrul Bey de *sultan* unvanıyla tahta oturmuştur. Sultan Tuğrul Bey evlat sahibi olmaması nedeniyle, Selçuklu hanedanı (Türkiye Selçuklu Devleti hariç) Çağrı Bey'in[1] oğulları, kızları ve torunları tarafından devam ettirilmiştir. Nitekim Tuğrul Bey'in vefatının ardından tahta Çağrı Bey'in oğlu Horâsân meliki Alp Arslan geçmiştir. Çağrı Bey'in bir diğer oğlu Kavurd Bey Kirmân'da Selçuklu hanedanının bir şubesini tesis ederken, Suriye Selçuklu Devleti de Çağrı Bey'in torunu ve Alp Arslan'ın oğlu

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Çağrı Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Cihan Piyadeoğlu, *Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi: Çağrı Bey*, İstanbul 2011; Ahmet Kütük, *Tuğrul ve Çağrı: Saltanat ve Sadakat*, İstanbul 2020; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013, s. 61-89, 123-128; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu-Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti," *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları," *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, XIII (1958), s. 119-122, 124; Richard W. Bulliet, "Numismatic Evidence for the Relationship between Tughril Beg and Chaghrī Beg," *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History: Studies in Honor of George C. Miles*, ed. D. K. Kouymjian, Beirut 1974, s. 289-296; Osman G. Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler," *Belleten*, LXV/243 (2001), s. 547-570; Osman G. Özgüdenli, "Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi," *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35 (2004), s. 155-170; Mükrimin Halil Yinanç, "Çağrı Bey," *İA*, III, s. 324-328; Ali Sevim, "Çağrı Bey," *DİA*, VIII, s. 183-186.

Tutuş tarafından kurulmuştur. Irak Selçuklu Devleti'nin de Alp Arslan'ın torunu ve Melikşâh'ın oğlu Sencer tarafından tesis edildiği malumdur.

Çağrı Bey'in Alp Arslan, Kavurd, Yâkûtî, Süleymân, İlyâs, Arslan Argun ve Osman olmak üzere yedi oğlu bulunmaktadır.[2] Mezkûr isimler ve onların oğullarına dair kaynaklarda malumat bulmak mümkündür. Ayrıca Çağrı Bey'in kaynaklarda tespit edilebilen yedi kızı da vardı.[3] Fakat sadece üçünün adı kaynaklarda zikredilmektedir: Hatice Arslan Hatun, Safiyye Hatun ve Gevher Hatun. İsimleri bilinmeyen kızları ise "Çağrı Bey'in kızı" ya da "Dâvûd'un kızı" şeklinde belirtilmektedir. Çağrı Bey'in kızları, Selçukluların devletler arası ilişkilerinde önemli bir noktada olmalarına rağmen kaynaklarda onlara dair detaylı malumat bulabilmek pek mümkün değildir. Ancak yaptıkları evlilikler vesilesiyle onlar hakkında az da olsa bilgiye rastlanabilmektedir. Bu çalışmada mevcut kaynaklardaki bilgilerden hareketle tespit edilen yedi hatunun hayatı, faaliyetleri ve evlilikleri ele alınacaktır. Hatunların yaşlarına dair herhangi bir bilginin bulunmamasından dolayı, bu çalışmada yaptıkları evlilikler esas alınarak bir tasnif yapılmıştır.

Hatice Arslan Hatun

Hatice Arslan Hatun, Selçuklu hanedanının ve Çağrı Bey'in en bilinen kızlarından biridir. Bu durumda hatunun, Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh (1031-1075) ile yaptığı evliliğin payı büyüktür. Bu evlilik sayesinde Hatice Arslan Hatun'un hilâfet merkezinde olması, Çağrı Bey'in diğer kızlarına nazaran onun hakkında daha fazla malumata ulaşabilmemizi sağlamaktadır. Ancak hatunun halife ile evliliğine kadarki hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[4]

2 Bkz. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, Ek I: Selçuklu Hânedanının Soy Kütüğü.

3 Ali Sevim, Çağrı Bey'in dört kızı olduğunu ve bunlardan Hatice Arslan Hatun ile Safiyye Hatun'un isminin bilindiğini zikretmektedir ("Çağrı Bey," *DİA*, s. 185).

4 F. İnce Sancaklı, Hatice Arslan Hatun için "Türk örf ve ananelerine bağlılığı ile tanınmaktadır. Dini vecibelerini yerine getiren soylu bir Türk Hatunudur. Saray hocalarından dini dersler almıştır. Ana dili olan Türkçe dışında Farsça ve Arapça da bilmektedir." ("Abbasi Sarayında Bir Selçuklu Hanedan Kadını: Hatice Arslan

Hatice Arslan Hatun'a dair ilk bilgiye el-Kâim Biemrillâh'ın oğlu ve veliahdı ez-Zahîretü'd-dîn Ebü'l-Abbâs Muhammed ile arasında nişan akdi yapılması dolayısıyla tesadüf edilmektedir. Hatun, evvela amcası Tuğrul Bey'in, Abbâsî hanedanı ile akrabalık tesis ederek hilâfet makamıyla ilişkileri geliştirme amacı[5] doğrultusunda ez-Zahîretü'd-dîn ile evlendirilmek istenmiş, yapılan görüşmeler neticesinde halife ile sultan bu yönde sözleşmiştir. Nitekim evliliğe giden yolda ilk adım olarak Selçukluların 25 Ramazân 447/18 Aralık 1055[6] tarihinde Bağdâd'a hâkim olmasından önce veliaht ile hatun arasında söz kesilmiştir.[7] Bu konuda İbnü'l-Kalânisî ve el-Azîmî, ikisi arasında nikâh akdinin gerçekleştiğini de zikretmektedir.[8]

Hatun," *Tarih Araştırmaları -III-*, ed. Yunus Emre Tansü - Semra Çerkezoğlu, Ankara 2022, s. 37.) şeklinde net bir malumat vermektedir. Bunlar kaynaklarda herhangi bir şekilde zikredilmediğinden ancak varsayım olabilir. Örneğin, Abbâsî sarayında ikamet etmesi hasebiyle Arapça, Kâkûyî sarayında bulunması dolayısıyla Farsça öğrenmiş olması bir ihtimaldir. Ancak mezkûr araştırmacı, söz konusu varsayımlarını nereye dayandırdığını belirtmemektedir.

5 Ebü'l-Ferec, halifenin Araplar ile Tuğrul Bey arasında yakınlık kurmayı amaçladığını zikretmektedir (*Abû'l-Farac Tarihi*, I, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 308). el-Bundârî, bu evlilikle halifenin, Tuğrul Bey'in saygınlığını arttırmayı, böylece düşmanlarının, sultanla aralarındaki dostluğu bozmalarına engel olmayı amaçladığını ifade etmektedir (*Zubdetu'n-nusra ve nuhbetu'l-'usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe trc. Kıvameddin Burslan, Ankara 1999, s. 8). Sıbt İbnü'l-Cevzî de *Garsu'n-ni'me*'den naklen Tuğrul Bey, Bağdâd'a geldiğinde çevre hükümdarlarının da şeref duyup memnun olacağı bir akrabalık tesis etmek için Halife el-Kâim Biemrillâh ile akrabalık ilişkisi kurmak istediğini belirtmektedir (*Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-â'yân*, nşr. Ali Sevim, "Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyân (Kayıp *Uyûnü't-Tevârîh*'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)," *TTK Belgeler*, XIV/18 (1989-1992), s. 26 [bundan sonra: Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim]; Türkçe trc. *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, seçme, trc. ve değ. Ali Sevim, Ankara 2011, s. 15).

6 İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, IX, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 463.

7 İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ'*, thk. Kâsım es-Sâmerrâ'î, Kahire 1999, s. 190; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 26; Türkçe trc. s. 15.

8 İbnü'l-Kalânisî, *Târîhu Dimaşk: 360-555 h.*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1983, s. 141; Türkçe trc. Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânisî'nin Zeylü Târih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H.436-500 = 1044/45-1106/07)," *TTK Belgeler*, XXIX/33, 2008, s. 2; el-Azîmî, *Azimî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, yay. Ali Sevim, Ankara 1988, trc. s. 13.

Veliaht ez-Zahîretü'd-dîn'in bu sırada 16 yaşında[9] olduğu dikkate alındığında hatunun da aynı yaşlarda[10] olması kuvvetle muhtemeldir.[11] Ayrıca halifenin vefatından sonra 469/1076-77'de Kâkûyîlerden[12] Emîr Ali b. Ebû Mansûr b. Ferâmurz ile yaptığı[13] evlilikten iki çocuğunun[14] olması da hatunun doğum tarihine dair yaklaşık bir tahminin yürütülmesine olanak sağlamaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Hatice Arslan Hatun'un doğum tarihinin takriben 432-434/1040-1043 yılları arasında olduğu söylenebilir.

Hatice Arslan Hatun hakkındaki bilgilerin, Abbâsî-Selçuklu münasebetlerinin gelişimi ile artmaya başladığı görülmektedir. Her ne kadar hatun, ez-Zahîretü'd-dîn ile sözlenmişse de onun Zîlkade 447/Ocak-Şubat 1056 tarihinde ani vefatı[15] üzerine bu evlilik gerçekleşmemiştir. Fakat Halife el-Kâim Biemrillâh, Hatice Arslan Hatun ile kendisi evlenmek istemiştir. Bu hususta Tuğrul Bey ile

9 6 Cemâziülâhir 431/28 Şubat 1040 tarihinde dünyaya gelmiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-â'yân*, XVIII, thk. Muhammed Enes el-Hinn - Kâmil Muhammed el-Herrât, Dımaşk 2013, s. 434).

10 Z. Kitapçı, herhangi bir referans göstermeksizin Hatice Arslan Hatun'un evlilik sırasında 16-17 yaşlarında olduğu belirtmektedir (*Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Konya 1994, s. 54). S. Solmaz ve M. A. Kapar, hatunun küçük yaşta olduğunu zikretmektedir ("Selçuklu Hanedanlığında Evlilikler ve Evlilik Yaşları Üzerine Bir Değerlendirme," *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (2024), s. 375).

11 Suat Kaymak, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 208.

12 Kâkûyîler, Cibâl (Irak-ı Acem) ve Yezd'de 1007-1119 yılları arasında hüküm sürmüş, aslen Deylemli yerel bir hanedandır. Bkz. C. E. Bosworth, "Kākūyids," *EI²*, IV, s. 465-467; Ahmet Güner, "Kâkûyîler," *DİA*, XXIV, s. 219-221.

13 İbnü'l-Esîr, X, s. 102.

14 Bkz. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, Ek I: Selçuklu Hânedanının Soy Kütüğü.

15 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, XV, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1992, s. 350; Türkçe trc. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485 = 1038-1092)," *TTK Belgeler*, XXVI/30 (2005), s. 10; İbnü'l-Esîr, IX, s. 467; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 26; Türkçe trc. s. 15; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XV, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Cize 1998, s. 731; Türkçe trc. Mehmet Keskin, *el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, İstanbul 1995, s. 167.

aralarında mektuplaşma olmuş ve nihayetinde sultan, yeğeninin bu izdivacına onay vermiştir.[16]

Selçukluların Bağdâd'a hâkim olmasından yaklaşık dört ay sonra halife, 22 Muharrem 448/11 Nisan 1056 Perşembe gecesi Abbâsî ve Selçuklu devlet adamları ile âlimlerin katıldığı umumî bir kabul töreni düzenlemiştir.[17] Bu toplantıya iştirak etmeyen Tuğrul Bey'i[18] temsilen veziri Amîdü'l-mülk el-Kündürî katılmıştır. Toplantıda yapılan karşılıklı konuşmaların ardından halifenin veziri Re'îsü'r-Rüesâ tarafından nikâh hutbesi okunmuş, halife de 100 bin dînâr mehir[19] ödemeyi kabul ettiğini beyan etmiştir.[20] Daha sonra Re'îsü'r-Rüesâ tarafından hatun ile halifenin nikâh akdi yapılmıştır. Sonrasında halife, Hatice Arslan Hatun'a mehir olarak taahhüt ettiği 100 bin dînârı ödemiştir.[21]

Tüm bu gelişmeler yaşanırken hatunun Bağdâd'da olmadığı anlaşılmaktadır ki nikâh akdinin ardından Tuğrul Bey, Hâdim Mübârek'i, Hemedân'da bulunan Hatice Arslan Hatun'u[22] Bağdâd'a getirmesi için görevlendirmiştir (Safer 448/Nisan-Mayıs 1056).[23] Hatun kısa bir süre sonra, 23 Rebîülevvel 448/10 Haziran 1056 tarihinde Bağdâd'a gelmiştir.[24] Hatunun gelişinden sonra Tuğrul Bey, Selçuklu emîrleri ile dönemin önemli şahsiyetlerini Saltanat

16 el-Azîmî, trc. s. 13; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 26; Türkçe trc. s. 15.

17 İbnü'l-İmrânî, s. 190; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 4; Türkçe trc. s. 11; İbnü'l-Esîr, IX, s. 468; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 26; Türkçe trc. s. 14; İbn Kesîr, XV, s. 734; Türkçe trc. XII, s. 168.

18 Kitapçı, *Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, s. 29.

19 İslâm hukukunda nikâh akdinin sonucu olarak erkeğin eşine ödemek zorunda olduğu para veya maldır. Bilgi için bkz. M. Âkif Aydın, "Mehir," *DİA*, XXVIII, s. 389-390.

20 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 26; Türkçe trc. s. 14-15.

21 Sadrü'd-dîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, Türkçe trc. Necati Lügal, Ankara 1999, s. 12-13; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 4; Türkçe trc. s. 11; İbnü'l-Esîr, IX, s. 468; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 26; Türkçe trc. s. 15; İbn Kesîr, XV, s. 734-735; Türkçe trc. XII, s. 168-169.

22 İbnü'l-Kalânisî (s. 141) ve el-Azîmî (trc. s. 14), Hatice Arslan Hatun'un Rey şehrinden Bağdâd'a geldiğini aktarmaktadır.

23 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 26; Türkçe trc. s. 15.

24 İbnü'l-Kalânisî, s. 141; Türkçe trc. s. 2; el-Azîmî, trc. s. 14.

Sarayı'na (*Dârü'l-memleke*) davet ederek yeğeninin çeyizini sergilemiştir. Çeyizde, üzerinde genç kızların bulunduğu yük taşıyan develer ile katırlar, mal (para), mücevher, yakutlar, altın ve gümüş kaplar, süslü atlar ile Rum katırlarına binmiş halis ipekten kaftanlar ve mücevher kemerler giyinmiş seksen cariye, yine katırlara binmiş mücevherle işlenmiş kaftanlı altı genç kız vs. bulunmaktaydı. Hatice Arslan Hatun'un çeyizi 6 Şabân 448/19 Ekim 1056 Pazar günü Hilâfet Sarayı'na (*Dârü'l-hilâfe*) nakledilmiştir.[25] Tuğrul Bey'in bu davranışı şüphesiz yeğenine verdiği değerin yansımasıdır.

Hatice Arslan Hatun'un Bağdâd'da altı ay kadar Tuğrul Bey'in yanında Saltanat Sarayı'nda ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Şabân 448/Ekim-Kasım 1056 tarihine gelindiğinde, halife, veziri Re'îsü'r-Rüesâ'yı Tuğrul Bey'e göndererek eşinin Hilâfet Sarayı'na gönderilmesini talep etmiştir. Sultanın, halifenin isteğine olumlu cevap vermesi üzerine halifenin annesi Katrü'n-Nedâ, Saltanat Sarayı'na gelip gelini Hatice Arslan Hatun'u almış, onu Vezir Amîdü'l-mülk el-Kündürî ve maiyetiyle birlikte Hilâfet Sarayı'na getirmiştir.[26] Böylece nikâh akdinden yedi ay kadar sonra Hilâfet Sarayı'na gelen Hatice Arslan Hatun, Bâbü'l-garebe'den geçerek Halife el-Kâim Biemrillâh'ın huzuruna çıkmıştır. Burada el-Kündürî, halife ile görüşerek Tuğrul Bey namına Hatice Arslan Hatun'a lütuf ve iyilikle muamele edilmesini istemiştir. Sonrasında halife, eşine çok miktarda altın vermiş, ayrıca işlemeli bir ferâciyye ve mücevherlerle süslenmiş bir taç giydirmiştir. Ertesi gün de işlemeli yüz adet ipek elbise, altın bir gerdanlık ve içi mücevher, yakut ve firuze gibi değerli taşlarla dolu altın bir tas hediye etmiş, kendi arazilerinden senelik geliri 12 bin dînâr olan arazileri de ona iktâ' etmiştir.[27] Bu evlilikle, Hatice Arslan Hatun, Abbâsî sarayına giden ilk Selçuklu hatunu olmuştur.

25 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 26; Türkçe trc. s. 15.

26 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 4-5; Türkçe trc. s. 11-12; İbnü'l-Esîr, IX, s. 468; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 26; Türkçe trc. s. 15; İbn Kesîr, XV, s. 734; Türkçe trc. XII, s. 169; Kitapçı, *Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, s. 31.

27 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 5; Türkçe trc. s. 12; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 27; Türkçe trc. s. 15-16; İbn Kesîr, XV, s. 734-735; Türkçe trc. XII, s. 169.

Hatice Arslan Hatun, birkaç yıl sonra Büveyhî emîrlerinden Arslan el-Besâsîrî'nin Bağdâd'ı ele geçirmesinden sonra sıkıntılı günler yaşamıştır. el-Besâsîrî, Tuğrul Bey'in Bağdâd'a girişinden önce şehirden kaçmış, Suriye'nin Rahbe şehrinde Fâtımîler adına yönetimi ele geçirmişti. Burada Abbâsî ve Selçuklu aleyhine faaliyetlere başlayan el-Besâsîrî, Tuğrul Bey'in, kardeşi İbrâhîm Yınal'ın isyanı nedeniyle bölgeden ayrılmasının akabinde Bağdâd'ı ele geçirmiş (6 Zîlkade 450/25 Aralık 1058),[28] Selçuklu idaresine son vererek şehirde Fâtımîler adına hutbe okutmuştur. el-Besâsîrî, hâkimiyeti sırasında kendisine muhalif pek çok devlet adamını ve âlimi ya öldürmüş ya da hapsettirmiştir. Halife el-Kâim'i de Bağdâd'dan uzaklaştırarak Fırat Nehri kıyısındaki Hadîsetu Âne'ye göndermiştir. Hatice Arslan Hatun da esir alınan isimlerden biridir. Ancak el-Besâsîrî'nin hatuna son derece iyi davrandığı belirtilmektedir.[29] Hatunun bir süre, el-Besâsîrî'nin müttefiki olan Ukaylîlerden Mûsul hâkimi Kureyş'in yanında göz hapsinde kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kureyş ile birlikte 29 Muharrem 451/17 Mart 1059 tarihinde Tikrît'e gitmiştir.[30] Burada ikamet ettiği sırada, el-Besâsîrî, Kureyş'e haber göndererek hatunu Tuğrul Bey'e göndermesini bildirmiştir. Ayrıca yolculuğu sırasında harcaması için de üç bin dînâr göndermiştir. Ancak hatun, bu miktarın az olduğunu belirterek parayı el-Besâsîrî'ye iade etmiştir.[31] Öte yandan Tuğrul Bey de kardeşi İbrâhîm Yınal'ı bertaraf ettikten (9 Cemâziülâhir 451/23 Temmuz 1059) sonra Irak'a dönmeden evvel Kureyş'e haber göndererek yeğeninin kendisine gönderilmesini istemiştir.[32] Hem el-Besâsîrî

28 Arslan el-Besâsîrî'nin Bağdâd'ı ele geçirme süreci ve sonraki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kaymak, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)*, s. 110-154; Suat Kaymak, *Selçuklular Döneminde Bağdâd'da Mezhep Mücadeleleri (1055-1152)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022, s. 234-259.

29 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 34; Türkçe trc. s. 17; İbnü'l-Esîr, IX, s. 487; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 60-61; Türkçe trc. s. 56.

30 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 65; Türkçe trc. s. 61; Ebü'l-Ferec, I, s. 314.

31 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 69; Türkçe trc. s. 65.

32 Sadrü'd-dîn el-Hüseynî, s. 14; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 45; Türkçe trc. s. 22; İbnü'l-Esîr, IX, s. 489; el-Bundârî, s. 13-14; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 69; Türkçe trc. s. 65; Ebü'l-Ferec, I, s. 314; İbn Kesîr, XV, s. 766; Türkçe trc. XII, s. 188.

hem de Tuğrul Bey'in talepleri doğrultusunda Kureyş, Cemâzîülevvel 451/Temmuz 1059 tarihinde Hatice Arslan Hatun'u kendi adamlarının nezaretinde Tuğrul Bey'in yanına göndermiştir.[33] Hatun, Şevvâl 451/Kasım-Aralık 1059 tarihinde Tuğrul Bey'in yanına ulaşmıştır.[34]

Hatice Arslan Hatun, bir buçuk yıl kadar amcasının yanında ikamet etmiş, sonrasında ise el-Kâim Biemrillâh'ın eşinin Bağdâd'a gönderilmesini talep etmesi üzerine geri gönderilmiştir. Diğer taraftan Tuğrul Bey'in, halifenin kızı Seyyide Hatun ile evlilik meselesi ortaya çıkmıştır. Sultan, 453/1061 yılında Seyyide Hatun ile evlenme isteğini halifeye bildirdikten sonra bu işle yakından ilgilenmesi için el-Kündürî'yi görevlendirmiştir. Ayrıca halifenin eşini de veziri ile birlikte Bağdâd'a göndermiştir.[35] Hatice Arslan Hatun, 22 Cemâzîülevvel 453/14 Haziran 1061 tarihinde Selçuklu heyetiyle birlikte Bağdâd'a ulaşmıştır. Vezir, şehre ulaşınca hatunu saraya götürmüştür. Birkaç gün sonra vezir ile hatun, sultanın evliliği konusunda görüşmeler yapmıştır. Bu bağlamda hatunun evlilik konusunda aracılık yaptığı anlaşılmaktadır.[36] Seyyide Hatun ile evlilik hususunda el-Kâim Biemrillâh'ı sıkıştıran Tuğrul Bey ve veziri el-Kündürî, Hatice Arslan Hatun'u âdeta bir koz olarak da kullanmıştır. Filhakika Receb 453/Temmuz-Ağustos 1061 tarihinde Tuğrul Bey'in evlilik meselesiyle ilgili yolladığı bir mektupta halifenin olumlu bir cevap vermemesi hâlinde Hatice Arslan Hatun'un vezire teslim edilerek kendisine gönderilmesini bildirmiştir. Halifenin, söz konusu mektuba cevap vermemesi üzerine de el-Kündürî, hatunun Saltanat Sarayı'na götürülmesini istemiştir.[37] Evlilik mevzusunda

33 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 70; Türkçe trc. s. 66-67. İbn Kesîr, Kureyş'in, adamlarına Hatice Arslan Hatun'un sarayına götürülmesini emrettiğini belirtmektedir (*el-Bidâye*, XV, s. 766; Türkçe trc. XII, s. 189).

34 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 46; Türkçe trc. s. 22; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 73; Türkçe trc. s. 70.

35 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 65-67; Türkçe trc. s. 32-33; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 95-96; Türkçe trc. s. 92-93.

36 İbnü'l-Esîr, X, s. 36; el-Bundârî, s. 18-19; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 96-97; Türkçe trc. s. 94.

37 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 69; Türkçe trc. s. 34; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 98-99; Türkçe trc. s. 97.

istediğini elde edemediğinden sinirlenen Tuğrul Bey, halifeyi zor durumda bırakmak maksadıyla Hatice Arslan Hatun'un Rey'e gönderilmesini istemiştir (454/1062).[38] Hatta yeğenine de bir mektup yollayarak önce Hilâfet Sarayı'ndan ayrılıp Saltanat Sarayı'na gitmesini, daha sonra da çok sevdiği Rey'deki saraya gelmesi için hazırlanmasını bildirmiştir. Fakat halife, eşinin yanından ayrılmasına müsaade etmemiştir.[39] Tuğrul Bey-Seyyide Hatun evliliği öncesinde yaşanan tüm olumsuzluklara[40] rağmen Hatice Arslan Hatun'un Bağdâd'da kaldığı anlaşılmaktadır. Bu kendi tercihinden ziyade halifenin gitmesine izin vermemesi ile alakalıdır.

Tuğrul Bey'in Seyyide Hatun ile evlenme hususunda ısrarları, Hatice Arslan Hatun'un evliliğine olumsuz etki eden ciddi hadiselerden biri olmuştur. Nitekim el-Kâim Biemrillâh'ın bir süre sonra eşine kötü davranmaya başladığı ve hatta evlendiğinden beri ona hiç yakınlık göstermediği belirtilmektedir.[41] Evliliğin bu duruma gelmesinde muhtemelen halife ile hatun arasındaki yaş farkının (muhtemelen 40 yaş) fazla olmasının, Tuğrul Bey'in, halifenin kızı Seyyide Hatun ile evlilikte ısrarcı davranmasının ve bunlara ilave olarak hatunun amcasının evliliği mevzusunda onu destekleyip bu konuda çaba sarf etmesinin etkili olduğu söylenebilir.

Tuğrul Bey ile Seyyide Hatun'un evlilik hazırlıkları sırasında Hatice Arslan Hatun'a dair kaynaklarda kısa bir bilgi bulunmaktadır. Tuğrul Bey'in bu süreçte Seyyide Hatun'a gönderdiği hediyelerin yanı sıra yeğeni Hatice Arslan Hatun'a da bazı hediyeler yolladığı görülmektedir.[42] Sultanın evlilik konusundaki ısrarları neticesinde el-Kâim Biemrillâh'ın izdivaca izin vermesiyle halife ile hatunun ilişkisi

38 İbnü'l-Esîr, X, s. 38.

39 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 74-75; Türkçe trc. s. 36; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 109; Türkçe trc. s. 106.

40 Evliliğe dair bkz. George Makdisi, "Tuğrul Bey'in Evliliği," Türkçe trc. Mustafa Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, 3 (2009), 139-159; Kitapçı, *Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, s. 57-99; Kaymak, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)*, s. 213-252.

41 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 81; Türkçe trc. s. 38; İbnü'l-Esîr, X, s. 41.

42 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 80; Türkçe trc. s. 38; el-Bundârî, s. 24; İbn Kesîr, XV, s. 789; Türkçe trc. XII, s. 200.

(görünürde) normale dönmüştür. Fakat Tuğrul Bey'in evlendikten sonra yeğenini de kendisi ile birlikte götürmek istemesi ve Hatice Arslan Hatun'un da bu noktada bir itirazda bulunmaması, hatun ile halifenin arasının bozulduğuna işaret etmektedir.

İzdivacın ardından Tuğrul Bey, eşi Seyyide Hatun ve yeğeni Hatice Arslan Hatun ile birlikte Bağdâd'dan ayrılmak istemiştir. Bunun için 9 Rebîülevvel 455/12 Mart 1063 tarihinde Beytü'n-nûbî'ye gelen Vezir Amîdü'l-mülk, sultanın Hatice Arslan Hatun ile birlikte Rey'e gitmek için halifeden altı ay süreyle izin istediğini bildirmiştir. Halife, sultana izin verdiyse de eşinin gitmesine müsaade etmemiştir. Ancak halife, Tuğrul Bey'in ısrarı neticesinde izin vermek zorunda kalmış ve eşini el-Kündürî ile birlikte sultanın yanına göndermiştir. Böylece Hatice Arslan Hatun, amcasıyla birlikte şehirden ayrılmıştır. Burada dikkat çeken bir husus, Hatice Arslan Hatun'un şehirden ayrılma noktasında bir itirazda bulunmamasıdır. Zira yukarıda da belirtildiği üzere hatun, halifenin kendisine kötü davranmasından ve ona evlendiğinden beri yakınlık göstermemesinden dolayı şikâyetçiydi.[43] Muhtemelen yeğeninin şikâyetleri üzerine Tuğrul Bey de halifeye onun için yaptıklarını hatırlattığı kınayıcı bir mektup göndermiştir. Halife de buna karşı doğaçlama bir şiirle cevap vermiştir.[44]

Tuğrul Bey, Seyyide Hatun ve Hatice Arslan Hatun ile birlikte Rey'e gitmek üzere Bağdâd'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra rahatsızlanıp 8 Ramazân 455/4 Eylül 1063 tarihinde vefat etmesine[45]

43 Sadrü'd-dîn el-Hüseynî, s. 15; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 81; Türkçe trc. s. 38; İbnü'l-Esîr, s. 41; el-Bundârî, s. 24; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 118; Türkçe trc. s. 113; İbn Kesîr, XV, s. 789, 791; Türkçe trc. XII, s. 201-202; Özgüdenli, *Selçuklular*, I, s. 133-134. İbn Kesîr, halifenin Hatice Arslan Hatun'u yalnız bıraktığını ve onun itibarını düşürdüğünü, bu nedenle hatunun da amcasının yanına gitmek istediğini belirtmektedir (*el-Bidâye*, XV, s. 791; Türkçe trc. XII, s. 202).

44 İbn Kesîr, XV, s. 791; Türkçe trc. XII, s. 202. Şiirin Türkçe tercümesi şu şekildedir: "Zindeliğim ve gençliğim gitti. Aşk benden yüz çevirdi. / Gençliği geri getirmek makul bir amaç değildir, böyle bir şey istenilemez. / Geceler, bendeki her şeyi geri götürdüler. / Geceler ve gündüzler insanı zayıflatırlar. / Gençliğimde alıştığım şeylere âh ediyorum. / Şarkıcı cariyelere bende selam olsun" (İbn Kesîr, XV, s. 791; Türkçe trc. XII, s. 202).

45 Özgüdenli, *Selçuklular*, I, s. 133-134.

rağmen Hatice Arslan Hatun Bağdâd'a dönmemiştir. Hatunun, kardeşi Sultan Alp Arslan'ın yanında yaklaşık dört yıl ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim halife, Alp Arslan'ın 457/1065 yılında çıktığı Deşt-i Kıpçak seferi[46] sonrasında Şevvâl 458/Ağustos-Eylül 1066 tarihinde sultana hem kutlama mektubu[47] hem de hil'at göndermiştir. 4 Zîlkade 458/27 Eylül 1066 tarihinde sultana gönderilen elçilik heyetinde bulunan Ebû Muhammed et-Temîmî el-Hanbelî, Alp Arslan'a halifenin Hatice Arslan Hatun'un Bağdâd'a dönmesini istediğini bildirmiştir.[48] Bunun üzerine Hatice Arslan Hatun birkaç ay sonra Bağdâd'a dönmüştür (1 Cemâzîülevvel 459/20 Mart 1067). Halifenin veziri Fahrü'd-devle b. Cehîr birkaç kilometrelik bir mesafede, halk da şehrin girişinde hatunu karşılamıştır. Hatun, Alp Arslan tarafından halifeye verilmek üzere yanında getirdiği mektupları (*tevkî*) sunmuştur.[49] Hatunun mezkûr tarihten sonra Bağdâd'da ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu süreçte kendisine dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Onun, Alp Arslan'ın vefat (10 Rebîülevvel 465/24 Kasım 1072) haberi Bağdâd'a ulaşınca kardeşi için bir hafta yas tuttuğu kaynaklarda belirtilmektedir.[50]

Kardeşi Alp Arslan'ın vefatından sonra Hatice Arslan Hatun, 465 yılı Receb ayının sonunda (11 Nisan 1073) Bağdâd'dan Rey'e gitmiştir.[51] Fakat *Garsu'n-ni'me*'den naklen Sıbt İbnü'l-Cevzî,

46 Sefer için bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı*, III, Ankara 2001[4], s. 41; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2010, s. 159; Özgüdenli, *Selçuklular*, I, s. 145-146.

47 Mektubun metni için bkz. Emînü'd-devle İbnü'l-Muvsalâyâ, *Resâ'ilu Emînü'd-devle İbni'l-Muvsalâyâ: 66 risâle divâniyye ve şahsiyye*, dirâse ve thk. İsâm Mustafa Abdülhâdî Ukle, Ayn 2003, s. 326-328, nr. 33. O. G. Özgüdenli, bu mektubun muhtemelen Deşt-i Kıpçak seferi sonrası gönderildiğini belirtmektedir (*Selçuklular*, I, s. 146, n. 146).

48 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 97; Türkçe trc. s. 43; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 147; Türkçe trc. s. 150.

49 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 100; Türkçe trc. s. 43; İbnü'l-Esîr, X, s. 63; el-Bundârî, s. 32; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 149; Türkçe trc. s. 152; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, III, s. 139, 144.

50 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 145; Türkçe trc. s. 52; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 182; Türkçe trc. s. 186.

51 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 183; Türkçe trc. s. 188.

hatunun Bağdâd'dan ayrılma sebebini zikretmemektedir. Halife ile arasının tamamen bozulmasından dolayı Rey'e gitmesi muhtemeldir. Devrin diğer kaynaklarında bu konuda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Hatice Arslan Hatun'un bir daha Bağdâd'a dönmemesi de halife ile arasındaki bağı tamamen kopardığına işaret etmektedir. Mezkûr tarihten iki yıl sonra, 12 Şabân 467/2 Nisan 1075'te el-Kâim Biemrillâh'ın vefat ettiği[52] sırada Hatice Arslan Hatun'un eşinin yanında olmadığı anlaşılmaktadır. Halifenin vefatıyla da bu evlilik sona ermiştir.

Selçuklu ve Abbâsî hanedanları arasında akrabalık ilişkisi kurulması amacıyla yapılan bu evlilik, halifenin vefatına kadar 21 yıl sürmüştür. Ancak hatunun bu sürenin tamamında halifenin yanında kalmadığı görülmektedir. Zaman zaman Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinin bozulmasından dolayı bu evliliğin de zarar gördüğü malumdur. Örneğin, Tuğrul Bey'in Seyyide Hatun ile evlenmekte ısrar etmesi ve halifenin ise buna izin vermemesi, Hatice Arslan Hatun ile halifenin bir süre ayrı kalmalarına neden olmuştur. Daha sonra sultanın evlenmesiyle hatun Bağdâd'a dönmüştür. Fakat bu kez de halifenin eşine kötü davranması nedeniyle bir ayrılığın daha yaşandığı görülmektedir. Hatice Arslan Hatun'un sık sık Selçuklu sarayına gidip ikamet etmesi, Tuğrul Bey'in hanedanın kadınlarını gözetmesiyle de alakalı olmalıdır. Evlendikten sonra onların mutlu ve huzurlu olmaları için çaba sarf ettikleri, aksi durumda ise onları kendi yanlarına almaktan imtina etmedikleri anlaşılmaktadır. Son olarak Hatice Arslan Hatun'un bu evlilikten muhtemelen bir çocuğu olmamıştır. Aksi hâlde kaynakların zikretmemesi mümkün görünmemektedir. Yine eğer bu evlilikten çocuk olması hâlinde, hatunun ikinci bir evlilik yapması pek de mümkün değildi.

Halifenin vefatından iki yıl sonra Hatice Arslan Hatun, 469/1076-77 yılında Kâkûyî hanedanından Emîr Ali b. Ebû Mansûr b. Ferâmurz ile evlenmiştir. Esasen Ortaçağ İslâm dünyasında halife,

52 Kaymak, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)*, s. 287.

sultan ve emîr gibi önemli şahısların vefatlarından sonra eşlerinin ikinci defa evlenmeleri (*leviratus*[53] geleneği hariç) sık görülen bir durum değildir. Bu bağlamda hatunun ikinci kez evlenmesi dikkat çekicidir. Hatice Arslan Hatun'un bu evliliğine dair detaylı malumat bulunmamaktadır. Emîr Ali, 488/1095 yılında vefat etmiştir.[54] Hatunun bu tarihte hayatta olması hâlinde evliliğin yaklaşık 20 yıl sürdüğü söylenebilir. Halifeden çocuğu olmayan Hatice Arslan Hatun'un, Emîr Ali ile evliliğinden Gerşâsbü'd-devle ve Atâ Hatun isimli iki çocuğu olmuştur.[55] Hatice Arslan Hatun'un ikinci evliliğine dair mezkûr bilgilerin haricinde herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Hatuna dair son kayıt, 474/1080-81 yılına aittir. Bu tarihte Abbâsî halifesi el-Muktedî Biemrillâh, Sultan Melikşâh'ın kızı Mâh-melek Hatun ile evlenmek istemiştir. Evlilik için kızın annesi Terken Hatun'un Gazne ve Karahanlı hükümdarlarının da kendi oğulları için kızına talip olduklarını ve 400 bin dînâr vereceklerini söyleyerek halifenin bu miktarı vermesi hâlinde evliliğin gerçekleşebileceğini belirtmesi üzerine Hatice Arslan Hatun devreye girmiştir. Hatunun, Terken Hatun'a "Halife ile evlenmesi kızınız için şeref ve iftihar vesilesi olacaktır. Sizin sözünü ettiğiniz sultan ve hükümdarların hepsi onun [halifenin] kulu ve hizmetçileridir, üstelik halifeden para istenmez." şeklinde tavsiyede bulunması neticesinde kızın annesi bu evliliğe onay vermiştir.[56]

53 *Leviratus*, ölen erkek kardeşin dul kalan zevcesi ile veya dul fakat genç ve çocuksuz üvey anne ile evlenme şeklidir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2005, s. 228. Aynı uygulama, Cahiliyye dönemi Araplarında da yaygın olarak görülmektedir. Türk kültüründe leviratus hakkında bilgi için bkz. Musa Şamil Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı," *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History Turkish or Turkic*, Volume 5/3 (2010), s. 2027-2058.

54 İbnü'l-Esîr, X, s. 102; İbn Kesîr, XVI, s. 61; Türkçe trc. XII, s. 241; Kitapçı, *Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, s. 53-55; C. E. Bosworth, "Kākūyids," *EI*, IV, s. 466.

55 Bkz. Özgüdenli, *Selçuklular*, I, Ek I: Selçuklu Hânedanının Soy Kütüğü.

56 İbnü'l-Esîr, X, s. 115; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 2014², s. 113-115.

474/1080-81 yılından sonra hatunun hayatı hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte hatunun 457/1064-65 yılında İsfahân'da defnedilmesi için halife tarafından gönderildiği belirtilmektedir,[57] fakat onun vefat ettiği izlenimine sebep olan bu malumat hatalıdır. Zira hatunun mezkûr tarihten iki yıl sonra Bağdâd'a dönmesi ve el-Kâim Biemrillâh'ın vefatından iki yıl sonra ikinci bir evlilik yapması söz konusu malumatın hatalı olduğunu göstermeye yeterlidir. Netice itibarıyla Hatice Arslan Hatun'un vefat tarihi bilinmemekle[58] birlikte, 474/1080-81 yılında sonra vefat ettiği muhakkaktır.

Hatice Arslan Hatun'un halifenin eşi olmasının getirdiği bir güçle Bağdâd'da etkin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Selçukluların Bağdâd amîdi Ebü'l-Feth, ödemesi gereken yıllık vergiyi vermemesi üzerine Amîdü'l-mülk el-Kündürî tarafından şiddetle uyarılmış ve vergiyi hemen ödemesi istenmesine rağmen halife ve hatunun desteğini alan amîd ödemeyi birkaç gün geciktirmiştir.[59] Selçuklu-Abbâsî münasebetlerinin seyrine göre halife ile evliliği sırasında büyük sıkıntılar yaşasa da Mâh-melek Hatun'un evliliği öncesinde Terken Hatun'a sarf ettiği sözlerden hilâfet makamının önemini iyi kavradığı anlaşılmaktadır.

Safiyye Hatun

Çağrı Bey'in ismi bilinen kızlarından ikincisi Safiyye Hatun'dur. Bu hatunun hayatına dair bildiklerimiz de yaptığı evlilikler münasebetiyledir. Safiyye Hatun'un en ilginç özelliği üç defa evlenmiş olmasıdır.[60] Ortaçağ İslâm dünyasında halife, sultan ve emîrin eşleri için birden fazla evlilik sık görülmemektedir. Bu bağlamda hatunun

57 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 139; Türkçe trc. s. 141.

58 Z. Kitapçı, Yılmaz Öztuna'yı referans göstererek Hatice Arslan Hatun'un 1090 yılında vefat ettiğini zikretmektedir (*Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, s. 54). Ancak tarihî kaynaklarda mezkûr tarihi doğrulayabilmek mümkün değildir.

59 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 97; Türkçe trc. s. 94.

60 Bkz. Suat Kaymak, "Bir Selçuklu Hâtûnu'nun Evlilikleri: Safiyye Hâtûn," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 58 (2013/2), s. 25-42.

üç defa evlilik yapması dikkat çekicidir. Safiyye Hatun'a dair evlilikleri haricinde kaynaklarda çok fazla malumat bulmak mümkün değildir. Hatun, ilk evliliğini Selçukluların Basra ve el-Ahvâz[61] emîri Tâcü'l-mülûk Ebû Kâlîcâr Hezâresb b. Bengîr b. İyâd el-Kürdî[62] ile yapmıştır. Bu evliliğin hangi tarihte yapıldığına dair malumat bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda Hezâresb'in vefat tarihi olan 462/1069-70 yılı içerisinde Şerefü'd-devle Müslim'in, Alp Arslan'ın kız kardeşi Hezâresb'in eşi ile evlendiği belirtilmekte,[63] fakat kadının ismi zikredilmemektedir. Burada Çağrı Bey'in diğer kızlarının yaptıkları evlilikler ve Safiyye Hatun'un sonraki evlilikleri dikkate alındığında hatunun ilk evliliğini Hezâresb ile yaptığı anlaşılmaktadır.[64]

Safiyye Hatun'un ilk evliliğinin, kaynakların verdiği bilgiden hareketle Alp Arslan döneminde (455/1063-465/1072) yapıldığına dair bir kanaat ortaya çıkmaktadır. Fakat Hezâresb'in, Tuğrul Bey döneminde Selçukluların hizmetine girerek önemli bir mevki elde etmiş olması,[65] söz konusu evliliğin mezkûr dönemde gerçekleştiğini göstermektedir. Nitekim Hezâresb'in, Muharrem 448/Mart

61 Güneybatı İrân'da Hûzistân eyâletinin merkezi (Mustafa L. Bilge, "Ahvaz," *DİA*, II, s. 192-193). Detaylı bilgi için bkz. İsmet Burak Batır, *Orta Çağ'ın Unutulan Coğrafyası: Büweyhîler ve Selçuklular Döneminde Hûzistân*, İstanbul 2023.

62 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 3; Türkçe trc. s. 10; İbnü'l-Esîr, IX, s. 468; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 25; Türkçe trc. s. 13; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn: Kitâbü'l-'iber ve dîvânü'l-mubtedâ ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber*, III, Beyrut 1992, s. 559. Hezâresb b. Bengîr hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Tokuş, "Selçuklu Damadı Ebû Kâlîcâr Tacülmülûk Hezâresb ve Faaliyetleri," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXII/1 (2020), s. 199-213.

63 İbnü'l-Esîr, X, s. 69; el-Bundârî, s. 35-36. İbn Tağrîberdî de Hezâresb'in Alp Arslan'ın kız kardeşi ile evlendiğini belirtir, ancak o da bu hatunun adını zikretmez (*en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, V, thk. Muhammed Huseyn Şemseddîn, Beyrut, 1992, s. 87).

64 Safiyye Hatun'un İbrâhîm b. Kureyş ile 479/1086-87 yılında yaptığı evlilik sırasında ismi zikredilmektedir (Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 252; Türkçe trc. s. 271). Bu bilgiden hareketle Safiyye Hatun'un ilk evliliğini Hezâresb b. Bengîr ile yaptığı anlaşılmaktadır.

65 Hezâresb b. Bengîr, Tuğrul Bey döneminden itibaren Selçukluların hizmetinde bulunan ve kaynakların ifadesiyle "Sultanın katındaki mevki ve itibarı yüksek, çeşitli sorunların çözümlenmesinde sultana danışman" önemli bir emîrdir. (İbnü'l-Esîr, X, s. 69; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s, 40; Türkçe trc. s. 32).

1056'da Basra, el-Ahvâz, Hûzistân[66] ve bunlara bağlı yerlerin vergi tahsildarlığına atanması, Errecân'ın[67] ona iktâ' edilmesi ve mezkûr yerlerde el-Kâim Biemrillâh ile Tuğrul Bey'den sonra kendi adına hutbe okutmasına izin verilmesi[68] göz önünde bulundurulduğunda, onun bu dönemde Büyük Selçuklu Devleti'nde önemli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Hezâresb-Safiyye Hatun evliliğinin 448/1056-57 yılı içerisinde, yani Tuğrul Bey döneminde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Hatunun ilk evliliğine dair mevcut kaynaklardaki bilgiler bundan ibarettir. Nikâh tarihini 448/1056-57 yılı olarak kabul ettiğimiz takdirde, evliliğin yaklaşık 14 yıl sürdüğü söylenebilir. Hezâresb'in Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemlerinde sık sık sultanlarla birlikte hareket ettiği ve Safiyye Hatun da kocasının yanında olduğu göz önünde bulundurulduğunda, hatun ailesinden çok fazla ayrı kalmamış olmalıdır.[69] Safiyye Hatun'un bu evlilikten çocuğunun olup olmadığı bilinmemektedir. Hezâresb'in vefatından sonra hatun, Hemedân'da bulunan kardeşi Alp Arslan'ın yanına gitmiştir. Ancak burada uzun süre ikamet etmemiştir. Hezâresb'in vefatından kısa bir süre sonra, aynı yıl içerisinde Ukaylîlerden[70] Şerefü'd-devle Müslim b. Kureyş b. Bedrân, Hemedân'da Alp Arslan'ın huzuruna gelmiş, sultanla yemek yedikleri esnada Safiyye Hatun ile evlenmek

66 Güneybatı İrân'da bir eyâlet (Recep Uslu, "Hûzistan," *DİA*, XVIII, s. 436-439).

67 Fârs eyâletinde Şîrâz ve Sûku'l-Ahvâz (el-Ahvâz)'a 60 fersah (yaklaşık 360 km) uzaklıktaki büyük bir şehir (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, I, Beyrut 1977, s. 143).

68 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 3; Türkçe trc. s. 10; İbnü'l-Esîr, IX, s. 466; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 24; Türkçe trc. s. 13; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, XXVI, thk. Muhammed Fevzî el-'Anitîl, tsh. Muhammed Taha el-Hâcerî, Kahire 1985, s. 291; İbn Haldûn, III, s. 559.

69 Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, s. 160.

70 Irak, el-Cezîre ve Kuzey Suriye'de 380/990-489/1096 yılları arasında hüküm sürmüş bir Arap hanedanıdır. Bilgi için bkz. Gesine Degener, *Das Emirat Der Banū 'Uqail. Eine Untersuchung zum Zerfall des 'abbāsidischen Kalifats und zur Beduinisierung des Fruchtbaren Halbmonds*, (Doktora Tezi), Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades am Fachbereich Historisch-Philologische Wissenschaften der Georg-August-Universität zu Göttingen, Göttingen 1987; Ömer Tokuş, *Musul ve el-Cezîre'de Bir Arap Emîrliği Ukaylîler*, Ankara 2021.

istediğini belirtmiştir. Bu isteği kabul eden sultanın, nikâhı kıyması için Vezir Nizâmü'l-mülk'e emir vermesi üzerine Safiyye Hatun ile Şerefü'd-devle Müslim'in nikâh akdi gerçekleşmiştir (462/1069-70). Bu evlilik hasebiyle Şerefü'd-devle Müslim'e içinde Medâin'in[71] de bulunduğu Irak'taki bazı yerler iktâ' olarak verilmiştir.[72] İlk evliliğinde olduğu gibi, ikinci evliliğinde de kaynaklarda Safiyye Hatun'un ismi zikredilmemiştir.[73] Nitekim hatunun ikinci evliliğine dair de kaynaklardaki bilgiler kısıtlıdır. Ancak üçüncü eşi İbrâhîm b. Kureyş'in Melikşâh tarafından tutuklanmasından sonra hatunun yönetimde gösterdiği etkinlik göz önünde bulundurulduğunda, Şerefü'd-devle Müslim zamanında da etkili olduğu tahmin edilebilir.[74]

Safiyye Hatun'un bu evlilikten Ali isimli bir oğlu olmuştur. Şerefü'd-devle Müslim, 472/1080 yılında Haleb şehrine hâkim olduktan sonra yazdığı bir mektupla birlikte, muhtemelen o sırada sekiz ya da dokuz yaşlarındaki oğlu Ali'yi İsfahân'da bulunan Melikşâh'a göndererek her sene hazineye 300 bin dînâr ödeme karşılığında şehrin kendisine iltizam edilmesini istemiştir. Şerefü'd-devle Müslim'in bu istediğini kabul eden Melikşâh, ayrıca halasının oğlu Ali'ye de Bâlis[75] şehrini iktâ' etmiştir.[76] Şerefü'd-devle Müslim'in 24 Safer

71 Bağdâd'ın 30 km kadar güneydoğusunda Dicle nehrinin her iki yakasında Partlar ve Sâsânîler döneminde karşılıklı kurulan yedi şehirden meydana gelen bir şehirler topluluğudur (Casim Avcı, "Medâin," *DİA*, XXVIII, s. 289-291).

72 İbnü'l-Esîr, s. 69; el-Bundârî, s. 36; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 163; Türkçe trc. s. 163; İbn Haldûn, III, s. 572; İbn Tağrîberdî, V, s. 118; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 65.

73 İbnü'l-Esîr, Safiyye Hatun'un üçüncü eşi İbrâhîm b. Kureyş'in 482/1089-90 yılında Melikşâh tarafından tutuklandığını ve yanında alıkoyduğunu zikretmektedir. Yine İbnü'l-Esîr, sultanın halası Safiyye Hatun'a Beled şehrini iktâ' ettiğini ve onun Şerefü'd-devle Müslim'in karısı olduğunu, eşinin ölümü üzerine İbrâhîm ile evlendiğini belirtmektedir (*el-Kâmil*, X, s. 189). Kaynağımızın verdiği bu bilgi bize, Safiyye Hatun'un ikinci evliliğini Ukaylîlerden Şerefü'd-devle Müslim ile yaptığını göstermektedir.

74 Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 164-165.

75 Haleb ile Rakka arasında bir şehir (Yâkût el-Hamevî, I, s. 328-329).

76 İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 206; Türkçe trc. s. 62; İbnü'l-Esîr, X, s. 110-111; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 219; Türkçe trc. s. 232; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, X, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 2003, s. 312;

478/21 Haziran 1085 tarihinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymânşâh'a karşı giriştiği savaşta öldürülmesiyle[77] evlilik son bulmuştur. Dolayısıyla Safiyye Hatun'un ikinci evliliği yaklaşık 15 yıl sürmüştür.

Şerefü'd-devle Müslim'in vefatının ardından yerine kardeşi İbrâhîm b. Kureyş b. Bedrân geçmiştir. İbrâhîm, bir yıl sonra da İsfahân'a giderek Melikşâh'a itaatini sunmuştur. Melikşâh da *itaatin* arz eden İbrâhîm'e Mûsul ve el-Cezîre'nin yönetimini bırakmış, ayrıca halası Safiyye Hatun ile evlenmesine karar vermiştir (479/1086-87).[78] Hatunun üçüncü evliliğini *leviratus* geleneği içerisinde değerlendirmek mümkündür.

Nikâhtan üç yıl sonra İbrâhîm, Melikşâh tarafından Suriye seferinde tutuklanmış (482/1089-90)[79] ve Semerkand'a götürülmüştür. Sultanın 485/1092 yılında vefatına kadar burada ikamet etmiştir. Safiyye Hatun da eşinin yokluğunda oğlu Ali ile birlikte idareyi üstlenmiştir.[80] Ancak Melikşâh, Diyâr-i Bekr valisi Fahrü'd-devle b. Cehîr'i İbrâhîm'in hâkim olduğu Mûsul ve diğer şehirlerde idareyi

---

Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 71-72; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 202; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 2000[3], s. 99-100.

77 İbnü'l-Kalânisî, s. 192; Türkçe trc. s. 14; İbnü'l-Esîr, X, s. 129; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 247-248; Türkçe trc. s. 267-268; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb min târîhi Haleb*, thk. Halîl el-Mansûr, Beyrut 1996, s. 215; Türkçe trc. Ali Sevim, "İbnü'l-Adim'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler," *TTK Belgeler*, XXI/25 (2000), s. 24; İbn Kesîr, XVI, s. 90; Türkçe trc. XII, s. 257. Ayrıca el-Azîmî, trc. s. 25; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 15; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, II, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 145.

78 İbnü'l-Esîr, X, s. 189; Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 252; Türkçe trc. s. 271; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, s. 217; İbn Kesîr, XVI, s. 90; Türkçe trc. XII, s. 257.

79 İbnü'l-Esîr, Melikşâh'ın İbrâhîm b. Kureyş'i hesaba çekmek için huzuruna çağırdığını ve onu tutuklattığını zikretmekte birlikte, tutuklanmasının esas sebebini açıklamamaktadır (*el-Kâmil*, X, s. 189). Aynı şekilde Ebü'l-Fidâ'da da İbrâhîm'in tutuklandığını belirterek Melikşâh'ın vefatına kadar tutuklu kaldığını zikretmektedir (*Târîhu Ebi'l-Fidâ: el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, II, thk. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1997, s. 18). Ancak o da İbrâhîm'in tutuklanma nedeni hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ayrıca bkz. Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 31.

80 İbnü'l-Esîr, X, s. 189.

ele geçirmesi için görevlendirmiştir.[81] Melikşâh, Mûsul'u aldıktan sonra halası Safiyye Hatun'a Beled[82] şehrini iktâ' etmiştir. Safiyye Hatun ve oğlu Ali, Melikşâh'ın vefatına (15 Şevvâl 485/18 Kasım 1092) kadar mezkûr şehrinde ikamet ederek idareyi üstlenmişlerdir. Sultan Melikşâh'ın ardından Safiyye Hatun ve Ali, Mûsul'a hâkim olmak amacıyla harekete geçmiştir. Ancak bu esnada Şerefü'd-devle'nin diğer oğlu Muhammed de Mûsul'u ele geçirmek için harekete geçince, Ukaylîler iki gruba ayrılmış ve bir kısmı Muhammed'i, bir kısmı da Safiyye Hatun ile Ali'yi desteklemiştir. Nihayetinde Mûsul topraklarında el-Kunâse[83] denilen mevkide karşı karşıya gelen iki grup arasında vuku bulan savaşta Safiyye Hatun ve Ali galip gelerek adı geçen şehri ele geçirmişlerdir.[84]

Diğer tarafından Sultan Melikşâh'ın vefatından sonra eşi Terken Hatun, yaklaşık üç yıldan beri sultan tarafından tutulan İbrâhîm'i serbest bırakmıştır. O da serbest kaldıktan sonra doğruca Mûsul'a gitmiştir. Buraya dört fersah[85] (yaklaşık 24 km) mesafedeki Cuheyne'ye[86] vardığında Ali'nin Mûsul'u ele geçirdiğini ve Safiyye Hatun'un da Ali'nin yanında olduğunu haber almıştır. Bunun üzerine İbrâhîm, eşiyle elçiler vasıtasıyla haberleşerek Mûsul'un kendisinde teslim edilmesini istemiştir. Onun talebine olumlu cevap

81 İbnü'l-Ezrak, Melikşâh'ın Zîlkade 479/Şubat-Mart 1087 tarihinde Mûsul'u İbrâhîm b. Kureyş'in elinden aldığını ve Amîdü'l-mülk'e teslim ettiğini belirtmektedir (*Târîhu'l-Fârikî: ed-Devletü'l-Mervâniyye*, thk. Bedevî Abdullatîf Avvad, Beyrut 1974, s. 221). Ancak mezkûr tarihte Melikşâh, İbrâhîm'i Mûsul ve el-Cezîre yönetimine getirdiğini ve Safiyye Hatun ile evlendiğini görülmektedir.

82 Diyâr-i Rebî'a bölgesinde Dicle nehri kıyısındaki bir şehir (*Hudûd al-'Âlam: 'The Regions of The World' A Persian Geography 372 A.H.-982-A.D*, İng. trc. ve not. V. Minorsky, Londra 1970², s. 140; İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, ed. M. J. De Goeje, Leiden 1967, s. 95).

83 Kûfe'de bir mahalle (Yâkût el-Hamevî, IV, s. 481). G. Degener, bu yerin ismini "Kanāsa" şeklinde vermektedir (*Das Emirat Der Banū 'Uqail*, s. 93).

84 İbnü'l-Esîr, X, s. 189; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi'ü'l-gurer: ed-Dürretü'l-maziyye fî ahbâri'd-devleti'l-Fâtımiyye*, VI, thk. Selâhaddîn el-Müneccid, Kahire 1961 s. 433; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 32.

85 Bir *fersah*, yaklaşık olarak altı kilometreye tekabül etmektedir (Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Türkçe trc. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 76).

86 Mûsul'a bağlı Dicle nehri kıyısında bulunan büyük bir köy (Yâkût el-Hamevî, II, s. 194-195).

veren hatun, şehrin yönetimini İbrâhîm'e bırakmıştır (486/1093).[87] İbrâhîm'in dönüşü ile Safiyye Hatun'un idarede geri plana düştüğü tahmin edilebilir.

İbrâhîm'in Mûsul'a hâkim olduğu yıl, Suriye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tâcü'd-devle Tutuş da Nusaybîn'i ele geçirmiştir. Ardından Tutuş, İbrâhîm'e haber göndererek "sultan" olarak kendi adına hutbe okutmasını talep etmiştir. Ayrıca Büyük Selçuklu Devleti'nin tahtına oturmak amacıyla giriştiği mücadelede Bağdâd'a gitmek için kendisine yol vermesini istemiştir. Fakat İbrâhîm, Tutuş'un taleplerini kabul etmemiş, bunun üzerine Tutuş da doğruca onun üzerine yürümüştür. Taraflar arasında Rebîülevvel 486/Nisan 1093 tarihinde Mûsul yakınlarındaki el-Mudayya' mevkiinde meydana gelen savaşta İbrâhîm, Tutuş'a yenilerek esir düşmüştür.[88] Bir süre hapis hayatı yaşayan İbrâhîm sonrasında öldürülmüştür.[89] Ukaylîlere ait Mûsul ve diğer şehirleri ele geçiren Tutuş, halası Safiyye Hatun ile oğlu Ali'yi de ele geçirdiği yerlerde kendisine nâib tayin etmiştir.[90] Fakat bunun üzerinden bir yıl dahi geçmeden, yine Tutuş tarafından nâiblikten azledilmişlerdir. Tutuş, Âmid ve Meyyâfârikîn'i (Silvan) ele geçirmiş, bu

87 İbnü'l-Kalânisî, s. 201; Türkçe trc. s. 17; İbnü'l-Esîr, X, s. 189; Ebü'l-Fidâ, II, s. 18-19; İbn Haldûn, V, s. 17; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 32, 164-165.

88 İbnü'l-Kalânisî, s. 202; Türkçe trc. s. 17-18; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, s. 224; Türkçe trc. s. 30.

89 Urfalı Mateos, İbrâhîm b. Kureyş'in aldığı yaralar sonucunda öldüğünü zikretmektedir (*Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 181). İbnü'l-Kalânisî ve Ahmed b. Mahmûd, İbrâhîm ve Ukaylîlerin bütün ileri gelenlerinin öldürüldüğünü belirtmektedir (*Târihu Dımaşk*, s. 202; Türkçe trc. s. 18; *Selçuk-nâme*, II, s. 32).

90 İbnü'l-Esîr, X, s. 189-190; Ebü'l-Fidâ, II, s. 19; ez-Zehebî, X, s. 479; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-muhtasar fî ahbâri'l-beşer: Târihu İbnü'l-Verdî*, II, thk. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî, Beyrut 1970, s. 13; İbn Haldûn, III, s. 584; İbn Haldûn, V, s. 17-18; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 140-141; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 33; Mustafa Alican, "Tâcuddevle Tutuş: Bir Selçuklu Meliki'nin Siyasi Biyografisi," *Tarih Okulu*, I (2008), s. 74. el-Ömerî, Tutuş'un halası Safiyye Hatun'u yanında misafir olarak tuttuğunu, Ali'yi ise Mûsul'a vali tayin ettiğini zikretmektedir (*Mesâliku'l-ebsâr: Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Türkçe trc. Ahsen Batur, İstanbul 2014, s. 227).

yerlerin valilerini de Sincâr[91] ve Mûsul'a göndermiştir. Tutuş'un bu davranışı üzerine nâibliği kaybetmek istemediği anlaşılan Safiyye Hatun, Ali ve Ukaylî ailesine mensup bazı kişiler, Sultan Berkyaruk'a sığınarak Tutuş'tan şikâyetçi olmuşlardır. Sultan da bundan dolayı amcası Tutuş'a bir mektup göndererek Ukaylîlerin akrabaları olduğunu ve onlara kötü davranmasının uygun olmadığını bildirmiştir. Fakat Tutuş bu mektuba cevap vermediği gibi yeğeninin saltanatını da tanımadığını göstermiştir. Diğer taraftan Berkyaruk, Ali'ye *Sa'dü'd-devle* lakabını tevdi ederek 486/1092-93'te Ukaylî ailesinin başına atamıştır.[92]

Mezkûr yıldan sonra kaynaklarda Safiyye Hatun'a dair bir bilgi bulunmamaktadır. Berkyaruk'un Ali'yi Ukaylî ailesinin başına atamasından sonra, onun hakkında da 489/1095-96 yılına kadar kaynaklarda bir bilgi yoktur. Mezkûr yılda, Selçuklu emîri Kürboğa'nın Mûsul'u ele geçirmek üzere harekete geçtiği sırada Ali'nin Mûsul emîri olduğu belirtilmektedir. Kürboğa'nın Mûsul'u ele geçirmesi üzerine Ali de Mûsul'u terk ederek Hille[93] emîri Sadaka b. Mezyed'in yanına gitmiştir.[94] Bu hadiseden sonra Ali'nin faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda bu bilgiler aktarılırken Safiyye Hatun'dan hiç bahsedilmemektedir. Hatunun isminin geçmemesi, muhtemelen bu tarihte onun artık hayatta olmadığını düşündürmektedir. Zira daha önce kaynaklarda oğlu Ali'nin müdahil olduğu hadiselerde Safiyye Hatun'un da adının zikredildiği görülmektedir. Hatunun 486/1092-93 yılından sonraki faaliyetleri ve ölüm tarihi hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte Safiyye Hatun'un mezkûr yıldan sonra vefat ettiği tahmin edilebilir.

91 el-Cezîre bölgesindeki meşhur şehirlerden biri (Yâkût el-Hamevî, III, s. 262-263).

92 İbnü'l-Kalânisî, s. 204; Türkçe trc. s. 18; İbnü'l-Esîr, X, s. 190; İbn Tağrîberdî, V, s. 135; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 143-144; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 35; Alican, "Tâcuddevle Tutuş: Bir Selçuklu Meliki'nin Siyasi Biyografisi," s. 76.

93 Kûfe ile Bağdâd arasında büyük bir şehir (Yâkût el-Hamevî, II, s. 294).

94 İbnü'l-Esîr, X, s. 216; Ebü'l-Fidâ, II, s. 25; ez-Zehebî, X, s. 484; İbnü'l-Verdî, II, s. 17; İbn Kesîr, XVI, s. 156; Türkçe trc. XII, s. 298; İbn Haldûn, V, s. 20; Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı*, 36 (2000), s. 410.

Gevher Hatun

Çağrı Bey'in ismi bilinen kızlarından sonuncusu da Gevher Hatun'dur. Hatun, Selçuk Bey'in oğullarından Yûsuf'un oğlu Erbasan (El-Basan/Er-Basgan/Erisıgı, Kurdçı[95]) ile evlilik yapmıştır.[96] Gevher Hatun-Erbasan evliliğinin tarihi kaynaklarda zikredilmemektedir. B. Kaçın, Erbasan'ın 451/1059-60 yılındaki Vâsıt'taki faaliyetlerine[97] atfen, evliliğin mezkûr yılda veya daha önceki bir tarihte gerçekleşmiş olma ihtimalini belirtmektedir.[98] Fakat referans olarak gösterilen malumatta Gevher Hatun ile Erbasan'ın evliliğine işaret edilmemektedir.[99] Kaynaklarda bahse konu olan evlilikle ilgili en erken tarihli bilgiye 456/1063-64 yılında rastlanılmaktadır.[100] Dolayısıyla evliliğin 456/1063-64'ten önceki bir tarihte gerçekleştiğini belirtmek daha doğru olacaktır. Hatice Arslan Hatun ve Safiyye Hatun'un aksine, Gevher Hatun'un hanedan mensubu bir kişi ile evlilik yapmış olması dikkat çekicidir. Zira

95 İslâmî kaynaklarda Erbasan (Er-basan), El-Basan, Er-Basgan veya Erisıgı şeklinde geçen isim, Bizans kaynağında Kurdçı olarak verilmektedir. Bizanslı tarihçi Nikephoros Bryennios'un kaleme aldığı eserde (kaynakta *Khrysoskoulos*) zikredilmektedir (Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Türkçe trc. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 45). Eserin mütercimi B. Umar, *Khrysoskoulos* ismini "Erbasan" olarak vermektedir. Tercümede köşeli parantez içerisindeki "Sultan Alp Arslan'ın eniştesi" şeklinde bir ibare yer almaktadır ki muhtemelen mütercim tarafından ilave edilmiştir. Adem Tülüce, *Khrysoskoulos* ismini Kurt Bey olarak vermekte, "Hrusosculos" olarak ismin kaynaktaki şeklini zikredip "Elbasan" ya da "Erbasgan" olarak da bilindiğini belirtmektedir (*Bizans Tarih Yazımında Öteki Selçuklu Kimliği*, İstanbul 2011, s. 51). Kurdçı'nın Erbasan'ın oğlu olduğu ve Çağrı Bey'in kızlarından biri ile evlendiği zikredilmektedir. Bununla birlikte Kurdçı'nın "Gevher Hatun" ile evlilik yaptığı belirtilmektedir. Kurdçı'nın Erbasan'ın kendisi ya da Erbasan'ın oğlu (Özgüdenli, *Selçuklular*, I, s. 149) olduğu hakkında muhtelif görüşler bulunmaktadır.

96 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 135; Türkçe trc. s. 136; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, I, s. 81.

97 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 83; Türkçe trc. s. 81.

98 Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, s. 24. Ayrıca bkz. Solmaz - Kapar, "Selçuklu Hanedanlığında Evlilikler ve Evlilik Yaşları Üzerine Bir Değerlendirme," s. 376.

99 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 83. Türkçe tercümeye mütercim tarafından parantez içerisinde "Sultan Alp Arslan'ın eniştesi Erbasan, Erbasgan" ibaresi eklenmiştir (Türkçe trc. s. 81). Muhtemelen B. Kaçın bu bilginin orijinal metinde mevcut olduğunu düşünerek evliliğin 451/1059-60 veya önceki bir tarihte gerçekleştiğini tahmin etmiştir.

100 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 135; Türkçe trc. s. 136.

hem eski Türk[101] hem de Selçuklu dönemi evlilik âdetleri[102] dikkate alındığında, genellikle dıştan evliliklerin yapıldığı ve hanedan içi evliliklerin az olduğunu görülmektedir. Bu bağlamda Gevher Hatun'un evliliği, Selçuklu tarihi için nadir olarak nitelendirilebilir.

Gevher Hatun'un faaliyetlerine dair çok fazla malumat bulunmamaktadır. Hatuna dair ilk malumata 456/1063-64 yılında rastlanılmaktadır. Söz konusu tarihte eşi Erbasan'ın isyan hâlindeki Kavurd Bey ile sıkı bir münasebette bulunması hasebiyle Alp Arslan ile arası açılmıştır. Bunun üzerine sultan, bu esnada Kirmân'da bulunan kız kardeşi Gevher Hatun'u yanına aldırmıştır. Sultan, evvela Gevher Hatun'u Erbasan'a göndermeyi düşünmüş, böylece kardeşi aracılığıyla Erbasan'ın faaliyetlerini durdurmayı planlamış olmalıdır. Fakat daha sonra Kirmân'a çekilen Kavurd Bey'in yerine idarî boşluğu doldurmak için Erbasan'ın Fârs'a gittiği sultana bildirilmiştir. Bunun üzerine Alp Arslan da Gevher Hatun'u eşinin yanına göndermekten vazgeçmiştir.[103]

Kavurd Bey'in üçüncü isyanının Zîlkade 461/Ekim 1069'da nihayete ermesinden sonra Erbasan da Anadolu'ya kaçmış ve kısa bir süre sonra Bizans İmparatorluğu'na sığınmıştır.[104] Böylece Gevher Hatun da eşine bağlı Türkmenlerin başına geçmiştir. Gevher Hatun, Erbasan'ın Bizans'a sığınmasından sonra iktidar mücadelesine girişmiştir.[105] Eşinin mücadelesini devam ettirmeyi amaçladığı anlaşılan Gevher Hatun, Anadolu'da faaliyet gösteren Nâvekiyye Türkmenlerine katılmak için Azerbaycan'a gitmiştir. Ancak hatunun bu hamlesinde bir başarı elde edemediği anlaşılmaktadır. Nizâmü'l-mülk, Alp Arslan'ın vefatından (465/1072)

101 Bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 228.

102 Bkz. Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, s. 193-196.

103 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 135; Türkçe trc. s. 136; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 157; Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan: Fethin Babası*, İstanbul 2016, s. 131.

104 Erbasan'ın Bizans'taki faaliyetleri hakkında bkz. Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları," *Selçuklular -Makaleler-*, İstanbul 2018, s. 335-338; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 171-173; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2021, s. 35-43, 47, 68-69; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan: Fethin Babası*, s. 130-136.

105 Sevim Can, *Terken Hatun'dan Valide Sultan'a Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)*, İstanbul 2008, s. 98.

sonra Gevher Hatun'un malları ile değerli mücevherlerini müsâdere etmiştir.[106]

Sultan Melikşâh dönemine gelindiğinde, Gevher Hatun'un hâlâ Türkmenler arasında liderlik vasfını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Hatun daha önce de arasının açık olduğu Nizâmü'l-mülk'ten dolayı devlete karşı faaliyetlere girişmiştir. Nitekim sultan adına Gevher Hatun'dan 50 bin dînâr borç alan[107] Nizâmü'l-mülk, borcun ödeme vakti gelmesine rağmen ödememesi üzerine hatun, vezire sert sözler sarf ederek onu tehdit etmiştir. Bunun üzerine Nizâmü'l-mülk ile mücadele etmeye karar veren Gevher Hatun, aleyhine yapılanlara karşılık olarak Anadolu'da hareket hâlindeki Türkmenlere katılacağını bildirmiştir. Bu sırada Kavurd Bey'in öldürülmesi (Şabân 465/ Nisan 1073) üzerine muhtemelen kendisinin de öldürüleceğini düşünen Gevher Hatun korku ve endişeye kapılarak çok sayıda askerle Rey'den ayrılmış, Nîşâbûr civarında geçtiği bölgelerde yağma faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunun üzerine vezir, Melikşâh'a durumu bildirmiş, hatunun sarf ettiği sözleri de aktarmıştır. Vezirin telkinleriyle sultan, halasının ardından 200 kişilik bir birlik yollayıp onun öldürülmesini emretmiştir. Takibattan habersiz Gevher Hatun, yanından ayrılmak isteyen kendi askerlerinden bazılarının saldırısına uğramış ve öldürülmüştür (467/1075).[108] Hatunun ölüm haberi Bağdâd'a ulaşınca halk onun ölümüne sebep olması nedeniyle Nizâmü'l-mülk'ü kötüleyip aleyhinde ağır sözler[109] sarf etmiştir.[110]

106 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 192; Türkçe trc. s. 199.

107 Osman Turan, hatunun Kavurd'u isyanı sırasında desteklediği için Nizâmü'l-mülk tarafından bu miktarın ve bütün servetinin müsâdere edildiğini zikretmektedir (*Selçuklular Tarihi*, s. 199). Bununla birlikte borç olarak aldığı da zikredilmektedir (Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 192; Türkçe trc. s. 199).

108 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 192-193, 195; Türkçe trc. s. 199, 203. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 173, 199.

109 "Nizâmiyye Medresesi'ni yaptırmak onun için yeterli değildir, zira o, medresenin inşası sırasında halkın arazisine el koymuş, böylece onların âdeta kanlarına girmiştir. Ayrıca o, Sultan Melikşâh'ı amcası Kavurd Bey'in yayının kirişiyle öldürtmeye ve çocuklarının da gözlerine mil çektirip kör ettirmeye ve son olarak da halası Gevher Hatun'u öldürtmeye teşvik edip kışkırtmıştır." Halkın bu ithamları karşısında Nizâmü'l-mülk de Abbâsî veziri Fahrü'd-devle b. Cehîr'i suçlamıştır (Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 195; Türkçe trc. s. 203).

110 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 192, 195; Türkçe trc. s. 199, 203; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 199.

Gevher Hatun'un dindar ve iffetli olduğu belirtilmektedir.[111] Ayrıca onun zorluklar karşısında mücadele eden ve savaşçı bir şahsiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kalabalık bir askerî birliği yönetecek kadar lider ruhlu bir kişiliğe sahip olduğu da açıktır. Onun Nizâmü'l-mülk'ün kendisine müsâdere uygulamasından sonra Nâvekiyye Türkmenlerine katılmak için harekete geçmesi dikkate alındığında, şahsiyetine yönelik bu tanımların doğru olduğunu ifade etmekte bir sakınca görünmemektedir.

Çağrı Bey'in İsmi Bilinmeyen Kızları

Çağrı Bey'in yukarıda zikredilen kızlarının haricinde ismi bilinmeyen dört kızı daha vardır. Mevcut kaynaklarda isimleri belirtilmeyen bu hatunlardan biri Sultan Gazneli Mevdûd b. Mes'ûd ve daha sonra kardeşi Ali, bir başkası Büveyîlerden Ebû Mansûr Fûlâd-Sutûn b. Ebû Kâlîcâr ve yine başka bir kızı da aynı hanedandan Emîr Ebû Ali b. Ebû Kâlîcâr ile evlenmiştir. Bazı araştırmalarda bu hatunlardan "fülane hatun" şeklinde bahsedilse de bu tabir isimden ziyade adı bilinmeyen kişiler için kullanılan genel bir ifadedir. Bir de Kutalmış'ın evlenmek istediği "Emîr Süleymân'ın kız kardeşi" olarak zikredilen Çağrı Bey'in bir kızı daha bulunmaktadır.

Çağrı Bey'in ismi bilinmeyen kızlarından biri[112] Gazneli Mevdûd ve sonrasında onun kardeşi Ali ile evlilikler yapan hatundur. Hatunun hayatına dair mevcut kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen 432/1041 yılında Mevdûd ile evlenen bu hatunun Mes'ûd isimli bir oğlu olmuştur.[113] Bu evlilik, 20 Receb

111 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 195; Türkçe trc. s. 203.

112 Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî'nin *Târîh-i güzîde*'sinin Türkçe tercümesinde hatunun ismi "Çağrı Bey'in (metinde *Cafer Bey*) kızı Bekin Şevher (بکین شوهر)" olarak zikredilse de (*Târih-i Güzide*, Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2018, s. 320 [bundan sonra: Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî/Öztürk]), burada tercümeden kaynaklı bir hata olduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr ibarenin "Çağrı Bey'in kızı, kocasının kini ile, …" şeklinde tercüme edilmesi, daha doğru bir ifadedir (Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i güzîde*, nşr. Abdülhüseyin Nevâî, Tahran 1339hş, s. 399).

113 Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî/Öztürk, s. 320. Erdoğan Merçil, Mes'ûd'un beş yaşında tahta geçtiği rivayetini zikretmektedir (*Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 2007, s. 81).

440/29 Aralık 1048 ya da 20 Receb 441/18 Aralık 1049[114] tarihinde Mevdûd'un vefatına kadar sürmüştür. Mevdûd'un vefatından sonra Gazneli tahtına oğlu Mes'ûd (II. Mes'ûd) geçmiştir. II. Mes'ûd'un saltanat süresini İbnü'l-Esîr ve Mîrhând beş gün,[115] Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî ise bir ay olarak zikretmektedir. Üçüncü müellif, II. Mes'ûd'un küçük yaşta olması hasebiyle annesinin Gazneli idaresini ele aldığını belirtmektedir. Ancak II. Mes'ûd'un küçük yaşta olması nedeniyle ümerâ ve devlet erkânı onu azledip yerine amcası Ali'yi Gazneli tahtına oturtmuştur.[116] Keza Ali'nin halkın desteğini alması da taht değişikliğinde etkili olmuştur.[117] Oğlunun tahttan indirilmesi üzerine hatunun da idaredeki etkisinin kırıldığı söylenebilir. Ali tahta oturduktan sonra mezkûr hatun ile muhtemelen Receb 441/Kasım-Aralık 1049 tarihinde veya bu tarihten kısa bir süre sonra evlilik yapmıştır. Ancak bu evlilik, iki yıl sonra Ali'nin tahttan indirilip hapsedilmesi üzerine fiilen sona ermiştir (443/1051).[118] Hamdullâh Müstevfî, Ali'nin ardından eşinin, onun intikamını almak için halefi Abdürreşîd'in üzerine asker sevk ettiğini aktarmaktadır. Nitekim bu mücadele neticesinde Abdürreşîd esir edilmiş ve Çağrı Bey'in kızı onu Hâcib Tuğrul Bozan'a teslim etmiştir. Bunun sonucunda Abdürreşîd hem tahtını hem de hayatını kaybetmiştir.[119] Sonuç olarak hatunun Gazneli idaresinde etkili bir isim olduğunu söylemek mümkündür. Çağrı Bey'in bu kızı ile ilgili mezkûr bilgiler haricinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla akıbeti de bilinmemektedir.

114 Vefat tarihi 440/1048 veya 441/1049 olarak verilmektedir (C. Edmund Bosworth, "Mawdud b. Mas'ud," *Ircanica*, https://www.iranicaonline.org/articles/mawdud-b-masud, erişim tarihi: 23.07.2024). E. Merçil, 20 Receb 440/29 Aralık 1048 tarihini vermektedir ("Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî," *DİA*, XXIX, s. 431).

115 İbnü'l-Esîr, IX, s. 424; Mîrhând, *Gazneliler: Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, Türkçe trc. Erkan Göksu, İstanbul 2017, s. 148-149.

116 Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî/Öztürk, s. 320.

117 İbnü'l-Esîr, IX, s. 424.

118 İbnü'l-Esîr, IX, s. 424; Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî/Öztürk, s. 320; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 81.

119 Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî/Öztürk, s. 320; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 81-82.

Yine isimleri bilinmeyen Çağrı Bey'in iki kızını da Büveyhî hanedanına mensup kişilerle yaptıkları evliliklerden tespit edebilmek mümkündür. Bu evlilikler, Selçuklu-Büveyhî mücadelesini sona erdirmek maksadıyla gerçekleşmiştir. Nitekim iki devlet arasındaki mücadeleyi bitirmek isteyen Büveyhî hükümdarı Ebû Kâlîcâr, Tuğrul Bey'e barış teklifinde bulunmuş, sultan da bu teklifi kabul etmiştir. Anlaşma ile iki hanedan arasında akrabalık ilişkisi kurulmasına da karar verilmiştir. Böylece Tuğrul Bey, Ebû Kâlîcâr'ın ismi bilinmeyen kızıyla, Ebû Kâlîcâr'ın oğlu Ebû Mansûr Fûlâd-Sutûn da Çağrı Bey'in ismi bilinmeyen bir kızı ile Rebîülâhir 439/Ağustos-Eylül 1047'de evlenmiştir.[120] Hatunun vefat tarihi bilinmemekle birlikte eşi Ebû Mansûr Fûlâd-Sutûn'un 448/1056 yılında vefat ettiği dikkate alındığında, bu evliliğin söz konusu yıla kadar devam ettiği tahmin edilebilir.[121] Fûlâd-Sutûn'un vefatıyla Fars'taki Büveyhî hâkimiyeti de sona ermiştir.[122] Aynı hanedanla evlilik yapan, Çağrı Bey'in kızlarından diğer bir hatun da Tuğrul Bey tarafından 444/1052-53 yılında Ebû Kâlîcâr'ın bir diğer oğlu Emîr Ebû Ali ile evlendirilmiştir.[123] Bu hatunun Çağrı Bey'in kızı olduğuna dair net bir malumat bulunmamaktadır. Ancak kaynaklardaki bilgiler hatunun Çağrı Bey'in kızı olabileceğine işaret etmektedir.[124] Evliliğin ne kadar sürdüğü ve hatunun vefat tarihi net olarak bilinmemektedir.

120 İbnü'l-Esîr, IX, s. 408; İbn Kesîr, XV, s. 702; Türkçe trc. XII, s. 150; Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî/Öztürk, s. 340. Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey*, Ankara 1976, s. 34-35; Özgüdenli, *Selçuklular*, I, s. 101.

121 Bu evlilik hakkında bilgi için bkz. Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, s. 154-156.

122 Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî/Öztürk, s. 340-341; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler," *DİA*, VI, s. 498.

123 İbnü'l-Esîr, IX, s. 446. Bu evlilik hakkında bkz. Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, s. 156-158.

124 İbnü'l-Esîr, Tuğrul Bey'in akrabalarından biri ile Ebû Ali'yi evlendirdiğini aktarmaktadır (*el-Kâmil*, IX, s. 446). Ebû Ali'nin Selçuklular nezdinde itibarlı ve saygın biri olduğu, Selçuklulara bağlanarak Fârs ve Kirmânşâh'ın ona iktâ' edildiği, ayrıca hâkimiyet alameti olarak davul ve sancak da verildiği zikredilmektedir (Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî/Öztürk, s. 341). B. Kaçın, Basra'nın Ebû Ali'den alınarak Emîr Hezâresb'e iktâ' edilmesi üzerine (456/1063-64), Ebû Ali'nin eşini Alp Arslan'a göndererek tekrar Basra'ya hâkim olmasını sağlaması ile bu hatunun Tuğrul Bey ve özellikle Alp Arslan üzerinde nüfuzu olan biri olduğu kanaatine varmaktadır. Bundan hareketle de bu hatunun Çağrı Bey'in kızı olduğunu belirtmektedir (*Selçuklu Hatunları*, s. 157-158).

Hamdullâh Müstevfî, Ebû Ali'nin 487/1094 yılında vefat ettiğini[125] zikretmektedir ki, hatun bu tarihte hayatta ise evlilik de bu yıla kadar devam etmiş demektir. Mevcut kaynaklarda, Büveyhî hanedanına mensup kişilerle evlilik yapan iki hatun hakkındaki bilgiler bunlardan ibarettir.

Son olarak Çağrı Bey'in ismi bilinmeyen, hatta hakkında hiçbir bilgi bulunmayan bir hatun daha bulunmaktadır. Bu hatunun varlığından, Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ın isyanı dolayısıyla haberdar olunmaktadır. 455/1063 yılında isyan hâlindeki Kutalmış, Vezir Amîdü'l-mülk tarafından Girdkûh Kalesi'nde muhasara altına alınmış, kalenin ele geçirilememesi üzerine isyanın sona erdirilmesi için taraflar arasında görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde Kutalmış'ın öne sürdüğü şartlardan biri de Emîr Süleymân'ın kız kardeşiyle evlenme isteğidir.[126] Kaynakta "Emîr Süleymân'ın kız kardeşi" olarak zikredilen kişi, muhtemelen Çağrı Bey'in kızlarından biridir. Zira kaynakta daha önce Emîr Süleymân için "Çağrı Bey'in oğlu (metinde *Sultanın kardeşinin oğlu el-Emîr Ebü'l-Kâsım Süleymân*)" ifadesi kullanılmaktadır.[127] Ayrıca Kutalmış'ın bu evliliği anlaşma şartlarından biri olarak öne sürmesinden hareketle bu hatunun hanedan üyesi olduğu ve Kutalmış'ın kendisini bu şekilde garantiye almak istediği anlaşılmaktadır. Bu hatunun 455/1063 yılında evli olmamasından hareketle, yukarıda isimleri geçen diğer hatunlardan farklı biri olduğu anlaşılmaktadır. Hatuna dair mezkûr bilgi haricinde hiçbir malumat bulunmamaktadır. Kutalmış'ın da aynı yılın sonunda öldürülmüş olduğu dikkate alındığında bu evliliğin gerçekleşmediği görülmektedir.

Sonuç

Çağrı Bey'in Hatice Arslan Hatun, Safiyye Hatun ve Gevher Hatun ile isimleri bilinmeyen dört kız olmak üzere yedi kızının olduğu

125 Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî/Öztürk, s. 341.

126 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 120; Türkçe trc. s. 115. Bu ve diğer istekler, Tuğrul Bey'e bildirilmediği için görüşmeler durmuştur (aynı yerler).

127 Sıbt İbnü'l-Cevzî/Sevim, s. 119; Türkçe trc. s. 114.

anlaşılmaktadır. İsimleri bilinmeyen kızları kaynaklarda "Çağrı Bey'in kızı" ya da "Dâvûd'un kızı" olarak zikredilmektedir. Kaynaklarda hatunlara dair hususi malumat yer almaması nedeniyle doğum tarihleri, anneleri, evlilik öncesi hayatları, evlilikleri sırasında kaç yaşlarında oldukları ve Gevher Hatun hariç diğerlerinin vefat tarihleri hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Çağrı Bey'in kızları Selçuklu tarihinin seyrinde dönem dönem önemli roller oynamakla birlikte kaynaklarda onlara dair derli toplu bilgi yer almamaktadır. Bu hatunlara dair malumata özellikle dönemin önemli hanedan mensupları ve emîrleri ile yaptıkları evlilikler hasebiyle rastlanılmaktadır. Dolayısıyla Selçuklu dış politikasının şekillenmesinde etkin oldukları görülen Çağrı Bey'in kızları hakkındaki bilgilere ancak evlilikleri vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Hatice Arslan Hatun'un hilâfet merkezinde ve Abbâsî-Selçuklu münasebetlerinin aktörlerinden olması, Safiyye Hatun'un üç kere evlenmesi ve bazı askerî seferlere iştirak etmesi, Gevher Hatun'un da Nizâmü'l-mülk'e karşı mücadele etmek amacıyla harekete geçmesiyle bu hatunların kaynakların ilgi alanına girdiği görülmektedir.

Çağrı Bey'in kızları, erken tarihlerden itibaren Abbâsî, Büveyhî, Gazneli, Ukaylî, Kâkûyî ve Selçuklu hanedanlarından emîrlerle yaptıkları evliliklerle ön plana çıkmaktadırlar. Dolayısıyla Çağrı Bey'in kızları, özellikle Selçuklular ile dönemin siyasî teşekkülleri arasında iyi ilişkiler, ittifak veya tâbiiyet kurmak amacıyla evlendirilmişlerdir. Nitekim Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh ile evlendirilen Hatice Arslan Hatun, önce Selçuklu emîri Hezâresb b. Bengîr ile evlendirilen sonra da Ukaylî hanedanından iki emîr ile evlilik yapan Safiyye Hatun, ismi kaynaklarda zikredilmeyen Büveyhî ve Gazneli hanedan mensupları ile evlendirilen hatunların söz konusu siyasî teşekküllerle olumlu ilişkilerin tesisi açısından mühim rol oynadıkları söylenebilir. Evliliklerin siyasî amaçla yapılması hatunların Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşâh dönemlerinde dış politikada görülmelerine olanak sağlamaktadır. Yine hanedanlar arasındaki evliliklerin durumunun, siyasî münasebetlerin seyrine göre şekil aldığı anlaşılmaktadır. Hatice Arslan Hatun örneğinde olduğu gibi

EK:

Çağrı Bey'in Kızlarının Evlilikleri ve Çocukları

Çağrı Bey'in Kızları	Evlilikleri	Çocukları
Hatice Arslan Hatun (öl. 474/1080-81'den sonra)	1. Halife el-Kâim Biemrillâh (Abbâsî)	X
	2. Emîr Ali b. Ebûı Mansûr (Kâkûyî)	1. Gerşâsbü'd-devle 2. Atâ Hatun
Safiyye Hatun (öl. 486/1092'den sonra)	1. Emîr Hezâresb b. Bengîr (Selçuklu emîri)	X
	2. Şerefü'd-devle Müslim b. Kureyş (Ukaylî)	Ali b. Şerefü'd-devle Müslim
	3. İbrâhîm b. Kureyş (Ukaylî)	X
Gevher Hatun (öl. 467/1074-75)	Erbasan (Er-Basan, El-Basan/Er-Basgan/Erısıgı, Kurdçı) (Selçuklu meliki)	X
X	1. Sultan Mevdûd b. Mes'ûd (Gazneli)	Mes'ûd (II. Mes'ûd)
	2. Ali b. Mes'ûd (Gazneli)	X
X	Emîr Ebû Mansûr Fûlâd-Sutûn b. Ebû Kâlîcâr (Büveyhî)	X
X	Emîr Ebû Ali b. Ebû Kâlîcâr (Büveyhî)	X
X*	X	X

X: İsmi bilinmeyen veyahut hakkında malumat bulunmayanlar.

* Selçuklu meliki Kutalmış'ın evlenmek istediği hatun.

Selçukluların diğer devletlerle ilişkilerinin olumsuz yönde ilerlemesi, evliliklerin de olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur.

Safiyye Hatun, Gevher Hatun ve Gazneli hanedan mensubu ile evlilikler yapan hatunun tıpkı babaları Çağrı Bey gibi idarî ve askerî yeteneklere sahip, ordu yönetecek dirayette oldukları anlaşılmaktadır. Hatice Arslan Hatun, halife eşi olması nedeniyle Bağdâd'da

etkin bir isimdir. Yine Safiyye Hatun üç, Hatice Arslan Hatun ve Gazneli hanedanı mensubu ile evlilikler yapan hatunun ikişer defa evlenmesi de dikkat çekicidir. Halife ve sultan gibi önemli şahsiyetlerin vefatlarında sonra eşlerinin evlendikleri sık görülen bir durum değildir. Özellikle büyük hanedanlara mensup kadınların bu tarz evlilikleri çok daha nadir görülmektedir. Ancak Çağrı Bey'in mezkûr kızları bu durumun dışındadır. Bu hatunların birden fazla evlilik yapmasında hiç şüphesiz evlendikleri kişilerin önemli hanedanlara mensup olmaları ile dönemin mühim emîrleri arasında yer almalarının payı büyüktür. Bu şekilde Selçuklular, dönemin önemli hanedanları ve nüfuzlu emîrleri ile iyi ilişkiler kurmayı ve onları kendilerine bağlamayı hedeflemiştir.

Kaynakça

Kaynak Eserler

Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, I-II, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.

Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

el-Azîmî, *Azimî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, yay. Ali Sevim, Ankara 1988.

el-Bundârî, *Zubdetu'n-nusra ve nuhbetu'l-'usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe trc. Kıvameddin Burslan, Ankara 1999.

Ebü'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.

Ebü'l-Fidâ, *Târîhu Ebî'l-Fidâ: el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, II, thk. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1997.

Emînü'd-devle İbnü'l-Muvsalâyâ, *Resâ'ilu Emînü'd-devle İbni'l-Muwsalâyâ: 66 risâle divâniyye ve şahsiyye*, dirâse ve thk. İsâm Mustafa Abdülhâdî Ukle, Ayn 2003.

Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i güzîde*, nşr. Abdülhüseyin Nevâî, Tahran 1339hş; Türkçe trc. Mürsel Öztürk, *Târih-i Güzide*, Ankara 2018.

Hudûd al-'Âlam: 'The Regions of The World' A Persian Geography 372 A.H.-982-A.D, İng. trc. ve not. V. Minorsky, Londra 1970.

İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn: Kitâbü'l-'iber ve dîvânü'l-mubtedâ ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber*, III-V, Beyrut 1992.

İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, ed. M. J. De Goeje, Leiden 1967.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XV-XVI, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize 1998/1419; Türkçe trc. Mehmet Keskin, *el-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, İstanbul 1995.

İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, V, thk. Muhammed Huseyn Şemseddîn, Beyrut 1992.

İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi'ü'l-gurer: ed-Dürretü'l-mazîyye fî ahbâri'd-devleti'l-Fâtımiyye*, VI, thk. Selâhaddîn el-Müneccid, Kahire 1961.

İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb min târîhi Haleb*, thk. Halîl el-Mansûr, Beyrut 1996; Türkçe trc. Ali Sevim, "İbnü'l-Adim'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler," *TTK Belgeler*, XXI/25 (2000), s. 1-84.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, XV-XVI, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1992; Türkçe trc. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485 = 1038-1092)," *TTK Belgeler*, XXVI/30 (2005), s. 1-84.

İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, IX-X, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

İbnü'l-Ezrak, *Târihu'l-Fârikî: ed-Devletü'l-Mervâniyye*, thk. Bedevî Abdullatîf Avvad, Beyrut 1974.

İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî târîhi'l-hulefâ'*, thk. Kâsım es-Sâmerrâ'î, Kahire 1999.

İbnü'l-Kalânisî, *Târîhu Dimaşk: 360-555 h.*, thk. Suheyl Zekkâr, Beyrut 1983; Türkçe trc. Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânisî'nin Zeylü Târih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H.436-500 = 1044/45-1106/07)," *TTK Belgeler*, XXIX/33 (2008), s. 1-42.

İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-muhtasar fî ahbâri'l-beşer: Târîhu İbnü'l-Verdî*, II, thk. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî, Beyrut 1970.

Mîrhând, *Gazneliler: Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, Türkçe trc. Erkan Göksu, İstanbul 2017.

Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Türkçe trc. Bilge Umar, İstanbul 2008.

en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, XXVI, thk. Muhammed Fevzî el-'Anitîl, tsh. Muhammed Taha el-Hâcerî, Kahire 1985.

el-Ömerî, *Mesâliku'l-ebsâr: Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Türkçe trc. Ahsen Batur, İstanbul 2014.

Sadrü'd-dîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, Türkçe trc. Necati Lügal, Ankara 1999.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-â'yân*, nşr. Ali Sevim, "Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyân (Kayıp *Uyûnü't-Tevârîh*'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)," *TTK Belgeler*, XIV/18 (1989-1992), s. 1-260; Türkçe trc. *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, seçme, trc. ve değ. Ali Sevim, Ankara 2011; *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-â'yân*, XVIII; thk. Muhammed Enes el-Hinn - Kâmil Muhammed el-Herrât, Dımaşk 2013.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut 1977.

ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, X, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 2003.

Araştırma Eserleri

Alican, Mustafa, "Tâcuddevle Tutuş: Bir Selçuklu Meliki'nin Siyasi Biyografisi," *Tarih Okulu*, I (2008), s. 49-91.

Avcı, Casim, "Medâin," *DİA*, XXVIII, s. 289-291.

Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2021.

Aydın, M. Âkif, "Mehir," *DİA*, XXVIII, s. 389-390.

Batır, İsmet Burak, *Orta Çağ'ın Unutulan Coğrafyası: Büveyhîler ve Selçuklular Döneminde Hûzistân*, İstanbul 2023.

Bilge, Mustafa L., "Ahvaz," *DİA*, II, s. 192-193.

Bosworth, C. E., "Kākūyids," *EI²*, IV, s. 465-467.

Bosworth, C. E., "Mawdud b. Masʿud," *Ircanica*, https://www.iranicaonline.org/articles/mawdud-b-masud, erişim tarihi: 23.07.2024.

Bulliet, Richard W., "Numismatic Evidence for the Relationship between Tughril Beg and Chaghrī Beg," *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History: Studies in Honor of George C. Miles*, ed. D. K. Kouymjian, Beirut 1974, s. 289-296.

Can, Sevim, *Terken Hatun'dan Valide Sultan'a Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)*, İstanbul 2008.

Degener, Gesine, *Das Emirat Der Banū 'Uqail. Eine Untersuchung zum Zerfall des 'abbāsidischen Kalifats und zur Beduinisierung des Fruchtbaren Halbmonds*, (Doktora Tezi), Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades am Fachbereich Historisch-Philologische Wissenschaften der Georg-August-Universität zu Göttingen, Göttingen 1987.

Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Türkçe trc. Acar Sevim, İstanbul 1990.

İnce Sancaklı, Fatma, "Abbasi Sarayında Bir Selçuklu Hanedan Kadını: Hatice Arslan Hatun," *Tarih Araştırmaları -III-*, ed. Yunus Emre Tansü - Semra Çerkezoğlu, Ankara 2022, s. 31-43.

Kaçın, Bülent, *Selçuklu Hatunları: Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, İstanbul 2017.

Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 2014.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2005.

Kafesoğlu, İbrahim, "Doğu-Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti," *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274.

Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları," *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, XIII (1958), s. 117-130.

Kaymak, Suat, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Kaymak, Suat, *Selçuklular Döneminde Bağdâd'da Mezhep Mücadeleleri (1055-1152)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022.

Kaymak, Suat, "Bir Selçuklu Hâtûnu'nun Evlilikleri: Safiyye Hâtûn," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 58 (2013/2), s. 25-42.

Kitapçı, Zekeriya, *Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Konya 1994.

Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey*, Ankara 1976.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III: Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 2001.

Kütük, Ahmet, *Tuğrul ve Çağrı: Saltanat ve Sadakat*, İstanbul 2020.

Makdisi, George, "Tuğrul Bey'in Evliliği," Türkçe trc. Mustafa Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, 3 (2009), 139-159.

Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 2007.

Merçil, Erdoğan, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları," *Selçuklular -Makaleler-*, İstanbul 2018, s. 335-349.

Merçil, Erdoğan, "Büveyhîler," *DİA*, VI, s. 496-500.

Merçil, Erdoğan, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî," *DİA*, XXIX, s. 431-432.

Özaydın, Abdülkerim, "Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı*, 36 (2000), s. 405-421.

Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001.

Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013.

Özgüdenli, Osman G., "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler," *Belleten*, LXV/243 (2001), s. 547-570.

Özgüdenli, Osman G., "Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi," *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35 (2004), s. 155-170.

Piyadeoğlu, Cihan, *Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi: Çağrı Bey*, İstanbul 2011.

Piyadeoğlu, Cihan, *Sultan Alp Arslan: Fethin Babası*, İstanbul 2016.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 2000.

Sevim, Ali, "Çağrı Bey," *DİA*, VIII, s. 183-186.

Solmaz, Sefer - Mehmet Ali Kapar, "Selçuklu Hanedanlığında Evlilikler ve Evlilik Yaşları Üzerine Bir Değerlendirme," *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (2024), s. 369-386.

Tokuş, Ömer, *Musul ve el-Cezîre'de Bir Arap Emîrliği Ukaylîler*, Ankara 2021.

Tokuş, Ömer, "Selçuklu Damadı Ebû Kâlîcâr Tacülmülûk Hezâresb ve Faaliyetleri," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXII/1 (2020), s. 199-213.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2010.

Tülüce, Adem, *Bizans Tarih Yazımında Öteki Selçuklu Kimliği*, İstanbul 2011.

Uslu, Recep, "Hûzistan," *DİA*, XVIII, s. 436-439.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Çağrı Bey," *İA*, III, s. 324-328.

Yüksel, Musa Şamil, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı," *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History Turkish or Turkic*, Volume 5/3 (2010), s. 2027-2058.

İKTİDAR YOLUNDA MUHTERİS BİR KADIN: AYŞE HATUN

Yusuf Budak[*]

Selçuklular İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da hâkimiyet tesis etmiş önemli bir Türk hanedanıydı. Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi İran olmakla beraber, hanedana bağlı kişiler ve Emirler vasıtasıyla devletin kapsadığı alanların genişlemesinin yanı sıra dört ayrı bölgede yeni Selçuklu devletleri kurulmuştu. Bu devletler Kirman Selçukluları, Suriye Selçukluları, Türkiye Selçukluları ve Irak Selçukluları'ydı. Bu devletlerden Türkiye Selçukluları hariç tamamı Selçuk Bey'in oğlu Mikail'in neslinden geliyordu. Türkiye Selçukluları ise Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'nun nesline dayanmaktaydı.[1]

Selçukluların Anadolu'yu tanımaya başlamaları, Çağrı Bey öncülüğünde Anadolu coğrafyasına yapılan keşif harekâtı ile olmuştu. Çağrı Bey, 1015-1021 yılları arasında 3.000 süvari Türkmen ile birlikte Anadolu'ya gelmiş,[2] burada kendilerine karşı koyabilecek bir otoritenin olmadığını görmüştü. Bu düşünce Selçukluların Anadolu'ya farklı bir göz ile bakmalarına neden olmuştu. Çünkü Anadolu'da çok az sayıda bir birliğe dahi mukavemet edecek güç yoktu. Bu nedenle Çağrı Bey, dönüşte 1021 yılında Mâverâünnehir'de bulunan Tuğrul Bey'in yanına giderek keşif hareketini bir rapor olarak ona takdim etmiş[3] ve şöyle demişti: "*Biz buradaki çok güçlü Ka-*

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Faruk Sümer, "Selçuklular. III. Anadolu Selçukluları (1075-1308)," *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 365.

2 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 23.

3 Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2018, s. 54-55; Refik Turan, "Malazgirt'te Bir Medeniyet

rahanlı ve Gazneli devletleriyle mücadele edemeyiz, ancak Horasan, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gidip oralarda hükümran olabiliriz; zira oralarda bize karşı koyabilecek hiçbir kuvvete rastlamadım."[4]

Türkiye Selçuklu Devleti'nin temelini İznik'te atan Kutalmışoğlu Süleymanşâh, Selçuk Bey'in oğlu, Arslan Yabgu'nun torunu Kutalmış Bey'in ise oğluydu. İznik'i 1075 yılında ele geçirip Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini atarak burayı başkent yapmış[5] ve Bizans İmparatorluğu'nu baskı altına almak suretiyle fetih hareketlerine hız kesmeden devam etmişti. Bu sırada Bizans İmparatorluğu ise hem Balkanlar hem de İtalya tarafından istilaya maruz kalmaktaydı. Yaşanan bu gelişmelerden dolayı İmparator Aleksios, kendi konumunu korumak için Süleymanşâh ile Drakon Suyu Antlaşması yapmak zorunda kalmıştı. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk resmî anlaşması yapılmış ve Bizans, Türkiye Selçuklularını hukuken tanımak zorunda kalmıştı. Bu antlaşma Türklerin varlığının imparatorluk tarafından hukuken kabul edildiğini gösteren en önemli belge olarak kayıtlardaki yerini almaktadır.[6]

Süleymanşâh, 1082-1083 yıllarında Tarsus, Adana, Misis ve Anazarba dâhil Kilikya'yı ele geçirerek Anadolu'da topraklarını genişletmiş ve Antakya halkının şehri kendisine vermek istemesi ile ilgili dedikodular üzerine devlet yönetimini Ebü'l-Kâsım'a bırakarak şehir üzerine yürümüştü. Yanında oğulları I. Kılıç Arslan ve Dâvud ile Antakya'ya giderek 1084 yılında burayı ele geçirmiş, fakat Ukaylî Emiri Müslim b. Kureyş ile arasında vergi sebebiyle bir savaş gerçekleşmiş ve savaş sırasında Emir hayatını kaybetmişti. Süleymanşâh, daha sonra Halep kuşatmasını gerçekleştirdiği esnada Büyük Selçuklu hanedanından Tutuş bölgeye geldi ve iki lider Aynüseylem'de karşı karşıya geldiler. Süleymanşâh, 1086 yılında gerçekleşen

Savaşı ve Türkiye Devleti'nin Doğuşu," *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 240-241.

4 Ali Sevim, "Çağrı Bey," *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 183.

5 Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 21.

6 Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, çev. Abdülkadir İnan, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 27.

bu savaşta hayatını kaybetti ve çocukları esir alınarak Sultan Melikşâh'ın yanına gönderildi.[7]

Sultan Melikşâh'ın 1092 yılında ölümü ile Süleymanşâh'ın oğulları I. Kılıç Arslan ve Dâvud, İsfahan'dan kaçıp Anadolu'ya geldiler. İznik'e gelen iki kardeş Türkler tarafından iyi karşılanmış ve Sultan I. Kılıç Arslan Ebü'l-Gazi'den devletin yönetimini devralmıştı.[8] Kılıç Arslan, Türkiye Selçuklu tahtına oturur oturmaz pek çok mücadele içerisinde yer aldı. Onun tahta geçmesi Bizans İmparatorluğu için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Bu nedenle İmparator Aleksios ilk fırsatta Avrupa'dan yardım istedi. Bu talep üzerine Anadolu'ya Haçlı Seferleri düzenleme fikri ortaya çıktı. Nitekim Avrupa'da çok sayıda birlik oluşturuldu ve bu birlikler Anadolu'ya geldi. Sultan I. Kılıç Arslan İznik'e gelen öncü Haçlı birliğinin disiplinsiz olmasına aldanmış, bu nedenle sonradan gelen tam teçhizatlı Haçlıları pek önemsememişti. Muhtemelen bu durum, onun Malatya'ya sefer düzenlemeye gittiği esnada ailesini yanında götürmemesinin ana nedenini oluşturuyordu. Neticede Haçlılar İznik'i kuşatıp ele geçirerek Bizanslılara verdiler. Bu sırada İznik'te bulunan Sultan I. Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun ve çocukları da esir alınarak İstanbul'a götürülmüştü.[9]

Ayşe Hatun Hakkında İlk Bilgiler

Çaka Bey'in kızı ve aynı zamanda Sultan I. Kılıç Arslan'ın da hanımı olan Ayşe Hatun'un kim olduğu ile ilgili birtakım tartışmalar vardır. Her ne kadar Ayşe Hatun'un Raymond'un kız kardeşi *İsabella* olduğu söylense de esasen Raymond'un Ayşe Hatun'dan daha ileri bir tarihte (1136-1149) Antakya'da hâkimiyet sürdüğü bilinmektedir.[10] Ebû'l-Ferec onun için *Jezebel* (İsabel) rolü oynayan valide sultan

7 Güray Kırpık-Hasan Akyol, "Kutalmışoğlu Süleymanşah," *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 270.

8 Güray Kırpık-Hasan Akyol, "I. Kılıç Arslan (1092-1107)," *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 275.

9 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 130.

10 Tamara Talbot Rice, *The Seljuks in Asia Minor,* çev. Tuna Taştan, Nobel Yayınları, London 1961, s. 59, 92.

ifadesini kullanmıştır.[11] Süryanî Mihail, Malatya'da hâkimiyeti ele geçiren Zülkarneyn'in annesi ile ilgili olarak yeni *İsabel* ifadesini kullanmış ve eski *İsabel* olarak da I. Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun'u işaret etmiştir.[12] İbnü'l-Ezrak, Ayşe Hatun'un, oğlu Tuğrul Arslan'ın kayınpederi olan Artuklu beyi Rüknüddevle Dâvud'un eşi olduğunu kaydeder.[13] Urfalı Mateos Vekayinâmesi'ne bazı değerlendirmeler ile katkı sağlayan Ed. Dulaurier, I. Kılıç Arslan'ın eşinin isminin *İsabel* olduğunu belirtmiş ve bu isim nedeniyle kendisinin Hıristiyan olabilme ihtimali üzerinde durmuştur. Mükrimin Halil Yinanç mezkûr müellifin görüşünün aksine bu kişinin isminin Ayşe Hatun olduğunu ifade etmiş ve Ebû'l-Ferec'in muhteris olan hatunu kötülemek amacıyla "*ikinci bir İsabel gibi hareket eden*" tarzında beyanda bulunduğunu belirtmiştir.[14] Işın Demirkent de mezkûr müelliflere benzer şekilde herhangi bir kaynak belirtmeden bu kişinin adını Ayşe Hatun olarak belirtmiştir.[15] Osman Turan ise I. Kılıç Arslan'ın eşi olan kişinin Çaka Bey'in öz kızı olduğunu ifade etmiştir.[16]

Ayşe Hatun'un hayatının ilk dönemleri ile alakalı kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ayşe Hatun, sahip olduğu siyasî önemi Çaka Bey'in kızı ve kendisi ile evlenen Sultan I. Kılıç Arslan'ın eşi olması dolayısıyla elde etmiştir.[17] Öte yandan bu sıhriyet ilişkisinin sonraki dönemlerde Çaka ile I. Kılıç Arslan arasındaki ilişkilerin gelişiminde önemli roller üstlendiğini de belirtmek gerekir. Nitekim Bizanslılar da bu durumu kötüye kullanabilmenin yollarını aramış, örneğin Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos geleneksel

11 Ebü'l-Ferec Gregory, (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 359.

12 Süryanî Patrik Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, çev. Hrant D. Andreasyan, Yayımlanmamış tercüme, İstanbul 1944, s. 167.

13 İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, çev. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992, s. 45.

14 *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 282.

15 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan,* TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 62.

16 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 130.

17 Mücteba İlgürel, "Çaka Bey," *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 187.

siyasî anlayışla onlar arasında birtakım gerilimler oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. Bu anlayışla Çaka Bey'in karşısına damadı olan Sulṭan I. Kılıç Arslan'ı çıkararak onunla ittifak yapmıştır.[18]

Birinci Haçlı Seferi Sırasında Ayşe Hatun'un Esareti

Aleksios Komnenos Bizans tahtına çıktığı ilk andan itibaren ülkedeki sorunlar ile ilgilenmiş ve bu sorunları çözmeye çalışmıştır. Bu sorunların başında, Anadolu'da I. Kılıç Arslan tarafından oluşturulmak istenen siyasî hâkimiyet geliyordu. Aleksios, Anadolu'da şekillenmekte olan bu yeni oluşumun kendi aleyhine olacağının farkındaydı. Fakat Anadolu'da Türklerin varlığına mukavemet gösterecek kadar askerden yoksundu. Bu nedenle de çareyi Avrupa'dan yardım istemekte buldu.[19] Onun yardım talebi Avrupa'da yankı uyandırmış ve 27 Kasım 1095'te Papa II. Urbanus tarafından Clermont'ta düzenlenen konsilde halk Haçlı Seferlerinin tertip edilmesi gerektiğine ikna edilmişti.[20] *Halkın* ya da *Köylülerin Haçlı Seferi* ismi ile de adlandırılan bu ilk Haçlı Seferi'nin ilk adımı Pierre I'Ermite adında askerî vasıflardan uzak bir keşiş tarafından gerçekleştirildi.[21] Avrupa'dan hareket eden Pierre I'Ermite 1 Ağustos 1096'da İstanbul'a geldi. Yol boyunca pek çok taşkınlığa sebebiyet veren Haçlılar İstanbul'a gelir gelmez İmparator Aleksios Komnenos tarafından Anadolu yakasına geçirilerek Yalova yakınında yer alan Kibatos karargâhına yerleştirilmişlerdi. Haçlıların geldiğini öğrenen Sultan I. Kılıç Arslan onlar üzerine derhal asker gönderdi ve Drakon köyü yakınlarında bir kısmı pusuya düşürülen Haçlıların önemli bir kısmı

18 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 333.

19 Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitapevi, Ankara 2019, s. 94; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 79-80.

20 Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri 1098-1112*, TTK Yayınları, Ankara 2022, s. 24.

21 Güray Kırpık-Hasan Akyol, "Kutalmışoğlu Süleymanşah," *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 274-275.

yok edildi.[22] Keşiş Pierre l'Ermite idaresinde askerî disiplinden uzak Haçlılara karşı elde edilmiş olan başarı Sultan I. Kılıç Arslan'ın yanılmasına neden oldu. Öyle ki Avrupa'dan gelecek muhtemel bir Haçlı birliğini bu öncü Haçlı birliği ile kıyaslamış ve böyle bir birliğin de İznik'e kadar gelemeyeceği zannına kapılmıştı. Bu sebeplerden ötürü I. Kılıç Arslan, Ermeni Gabriel'in elinden Malatya'yı almak amacı ile İznik'ten ayrıldı.[23] Endişe etmesine yoktu. Türk birlikleri her türlü tehlike karşısında teyakkuz halindeydi ve daha önce de yaptıkları gibi olası bir Haçlı saldırısını bertaraf edebilecek güçteydiler. Fakat çok geçmeden Selçuklu hükümdarının yanılgıya kapıldığı anlaşılacaktı.

Asıl büyük Haçlı orduları İtalya ve Balkanlar üzerinden 1096 yılında İstanbul'a geldiler. Savaş stratejisine sahip ve tam teçhizatlı şövalyelerden oluşan bu orduya Avrupa'dan pek çok önemli kişi katılmıştı. Lotharingia dükü Godefroi de Bouillon, Toulouse kontu olan Raymond, Fransa kralının kardeşi Hugue de Vermandois, İngiltere kralının kardeşi olan Fatih William'ın oğlu Robert de la Normandie ile beraber Robert Giuskard'ın oğlu Bohemond, Haçlı Seferi'ne iştirak eden kişilerdi.[24] Haçlı kontları İstanbul'a gelip Aleksios Komnenos ile bazı anlaşmalar yaptıktan sonra imparatorluğa ait gemiler ile boğazın Anadolu yakasına götürüldüler. Haçlılar burada hazırlıklarını tamamlayıp Türkiye Selçuklu başkenti İznik'e doğru hareket ettiler.[25]

22 Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, çev. Ergin Ayan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 68; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 95; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 336; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 92; Işın Demirkent, "Haçlılar," *DİA*, C. 19, İstanbul 1996, s. 528.

23 Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 46; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri 1098-1112,* s. 39.

24 Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* s. 336.

25 Anna Komnena, *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası, Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 308; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 129; Işın Demirkent, "Haçlılar," *DİA*, s. 528; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi,* Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2022, s. 110.

Haçlılar İznik'e doğru ilerlerken, I. Kılıç Arslan Malatya kuşatmasındaydı. Haçlıların geldiğini haber alır almaz İznik'e doğru hareket etmiş, Mayıs ayının sonlarına doğru İznik'e ulaşmış ve surların ön kısmında yer alan Raymond'un kuvvetleri ile savaşmıştı. Savaş yöntemi açısından birbirlerini pek tanımayan Selçuklu ve Haçlı orduları mızraklar, kılıçlar ile gün boyu zorlu bir savaş içerisinde olmuş ve Sultan, Haçlıların sayıca fazla olması dolayısıyla kuşatmacıları aşıp da Türk garnizonuna ulaşamadığı için geri çekilmişti.[26] Haçlılar, I. Kılıç Arslan'a karşı galip gelmenin verdiği cesaret ile kuşatmayı daha da yoğunlaştırdılar. Fakat haftalarca kuşatma altında tutulan ve sürekli mancınıklar ile dövülen şehir ele geçirilemedi. Başarılı şehir savunmasına rağmen etrafı tamamen kuşatılmış olan Türk garnizonu kurtuluş çaresi bulunmadığından Bizans kumandanı Butumites ile görüşüp 18-19 Haziran gecesi şehri Bizans kuvvetlerine teslim etti.[27]

Aleksios Komnenos, çok istediği İznik'i Haçlılar sayesinde almıştı. Şehir Butumites'e teslim edildi. Malatya'yı kuşatmak için İznik'ten ayrılan Sultan'ın burada bıraktığı eşi Ayşe Hatun ve çocukları saygıyla ağırlanıp daha sonra serbest bırakılmak üzere İstanbul'a götürüldüler. Ayşe Hatun ve beraberindekiler herhangi bir olumsuz durum ile karşılaşmadılar. Hatta Ayşe Hatun, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için eşi Sultan I. Kılıç Arslan'a haberler göndererek nerede buluşacaklarını bildirir haberler bile göndermişti.[28]

26 *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 190; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 287; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 431; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 137.

27 Anna Komnena, *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası, Alexiad*, s. 328; İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name* I*)*, çev. Mürsel Öztürk: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 13; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 190; Altan, *age.*, s. 40-41.

28 Anna Komnena, *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası, Alexiad,* s. 330; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, I*, s. 140; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 130; Işın Demirkent, "Haçlılar," *DİA*, s. 528.

Willermus Tyrensis, esirlerin çok iyi ağırlandıkları birkaç günün ardından serbest bırakıldıklarını kaydetmiştir. Yine aynı müellif, imparatorun böyle davranmasındaki amacın kendini Türklere sevdirmek ve benzer kuşatmalar olduğunda şehrin teslimi noktasında korkmamalarını sağlamak olduğunu not etmiştir.[29]

Sultan I. Kılıç Arslan'ın Ölümünden Sonra Yaşanan Gelişmeler

Sultan I. Kılıç Arslan'ın Emir Çavlı ile savaşmak üzere komutanlarından birini göndermemesi ve yapılacak savaşa bizzat iştirak etmesi ile Türkiye Selçuklu tahtı kısa bir süreliğine de olsa sahipsiz kalmıştı. Büyük Selçuklulara karşı giriştiği savaşta Sultan I. Kılıç Arslan'ın hayatını kaybetmiş olması Türkiye Selçuklu tahtında bazı sorunları beraberinde getirdi. Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra tahtın varisi olarak Mesud, Şahinşah (Melikşah), Arab ve Tuğrul Arslan adında oğulları vardı.[30] 22 Mart 1107 tarihinde Musul'a giden Sultan, daha sonra Emir Çavlı ile savaşmak için Rahbe'ye gittiği vakit burada on bir yaşındaki oğlu Şahinşah'ı kendisine vekâlet etmesi için görevlendirmiş,[31] ayrıca eşi ile beraber oğlu Tuğrul Arslan'ı da Musul'da bırakmıştı. Aynı zamanda komutan Bozmış ile beraber bazı Selçuklu askerlerini de Musul'da bıraktığını biliyoruz. Emir Çavlı, Sultan I. Kılıç Arslan ile giriştiği mücadeleyi başarıyla sonlandırdıktan sonra Musul'a gelerek şehri kontrol altına almış, onun burada vekil olarak bıraktığı Şahinşah'ı da Büyük Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar'a göndermişti. Bunun haricinde Sultan I. Kılıç Arslan'ın oğlu Mesud da Çavlı ile savaşmış ve esir alınıp Muhammed Tapar'a gönderilmişti. Bir süre esaret altında kalan Mesud fırsatını bulunca kaçmayı başarıp Malatya'ya gelmiş ve babası

29 Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 128.

30 *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 231; Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 54.

31 İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, X, çev. Abdulkerim Özaydın, Türkiyat Matbacılık, İstanbul 1987, s. 344.

I. Kılıç Arslan'ın adamları kendisine itaat ile onu Selçuklu tahtına oturtmuşlardı.[32] Bu bilginin aksine, bazı kaynaklar, Mesud'un Musul'a gitmeyip babası Sultan I. Kılıç Arslan tarafından Konya'da veliaht olarak bırakıldığını belirtmişlerdir.[33] Öte yandan I. Kılıç Arslan ile Emir Çavlı arasında yapılan savaşta Sultanın yanında bulunan Arab'ın akıbetine dair malumat sahibi değiliz. Fakat mağlubiyetin ardından Emir Bozmış ile birlikte Malatya'ya gitmiş olması kuvvetle muhtemeldir.[34]

Ebû'l-Ferec'in kayıtları, bu meseleleri daha da belirgin hale getirme açısından önemlidir: "Bazmış [Bozmuş] mukavemete muktedir değildi, çünkü efendisi olan Kılıç Arslan'ın ölümü ile her ümidi kırılmıştı. Onun için Kılıç Arslan'ın karısını ve akrabasını sükûnet içinde alarak Malatya'ya gitti, yalnız Kılıç Arslan'ın oğlu Melikşah'ı birlikte götürmemişti. Çünkü Cavalı [Çavlı] onu, Sultanın yanına göndermişti."[35] Yine İbnü'l-Esîr'in konuya ilişkin kayıtları da aynı minvaldedir: "Çavlı doğruca Musul'a yürüdü. Şehre varınca ahali kapıları açtı. Kılıç Arslan'ın orada bulunan adamları Çavlı'ya karşı koyamadılar. Çavlı şehrin dışında konakladı, Çökürmüş'ün Kılıç Arslan ile beraber savaşa katılan adamlarının her biri bir tarafa dağıldı. Çavlı, Musul'u ele geçirince hutbeyi tekrar Sultan Muhammed adına okuttu. Çökürmüş'ün oradaki adamlarının mallarını müsâdere ettikten sonra Cezîret İbn Ömer'e gitti. Çökürmüş'ün oğlu Habeşî, babasının gulamlarından Guzoğlu adlı bir emirle beraber oradaydı. Çavlı onu bir süre muhasara etti, daha sonra Çavlı ile anlaştılar ve Çavlı'ya at ve elbiseler hariç altı bin dinar verdiler, o

32 Tülay Metin, "Sultanlığı Meşruiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan," *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* S. 6, Bahar 2017, s. 38.

33 Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 22; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefîk Ve'l-Hâfidü'l-Halîk,* I, çev. Ali Ertuğrul, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 531; *Anonim Selçuknâme (Tarîh-i Âl-i Selçuk),* çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 36; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde,* çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 379.

34 İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, X, s. 345; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 347.

35 Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 347.

da onları bırakıp Musul'a döndü ve Kılıç Arslan'ın oğlu Melikşah'ı Sultan Muhammed'in yanına gönderdi."[36]

Malatya'ya gelen Arab, bir müddet sonra buradan da ayrılmış ve kardeşi Mesud ile taht mücadelesine girmişti. Aynı şekilde o, bu dönemlerde Türkiye Selçuklularını hâkimiyet altına almaya çalışan Dânişmendliler ile de mücadele etmişti. Fakat sözü edilen bu mücadelelerinde başarı elde edemeyecek ve Bizans İmparatoru'nun yanına giderek orada vefat edecekti.[37]

I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra eşi Ayşe Hatun ve oğlu Tuğrul Arslan Malatya'ya gelmiş ve burada Tuğrul Arslan'ın sultanlığı ilan edilmişti. Sultan'ın beklenmedik ölümü ile henüz kuruluş aşamasında Türkiye Selçuklu idaresinde önemli bir buhran yaşanmıştı. Nitekim devletin başkenti olan İznik'in Birinci Haçlı Seferi'nin ardından kaybedilmiş olması Türkiye Selçuklularının Anadolu'nun içlerine doğru çekilmesine neden oldu. Anadolu'da çok ciddi bir otorite boşluğu oluşmuştu. Türkler Bizans'ın tazyiklerine karşı kendilerini koruma noktasında zorluk yaşıyor, imparatorluk ise Anadolu'da Türklerin aleyhinde olan bu durumu fırsat bilip değerlendirmek istiyordu. Dolayısıyla Bizanslılar Türklere yönelik saldırılarını arttırma yoluna gittiler. Sonuç itibarıyla Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle Anadolu'daki otorite boşluğu Bizans İmparatorluğu tarafından doldurulmuş, bu sebeple Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında yer alan birçok şehir ve kasaba yeniden Bizans hâkimiyetine girmişti. Kayseri (Kapadokya) Emiri Hasan imparatorluğun baskılarına karşı koymuş, ancak tam olarak başarılı olamamıştı.[38] Bunun haricinde Dânişmendlilerin baskıları da bu gelişmelerden kaynaklı olarak artarak devam etti. Sultan I. Kılıç Arslan'dan sonra Dânişmendli Emir Gazi Anadolu'da hâkimiyeti kendi lehine tesis etmiş, aynı zamanda damadı da olan Sultan Mesud'a bıraktığı Konya ve civarı hariç olmak üzere Malatya'dan Sakarya'ya kadar olan toprakları

36 İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, X., s. 345.

37 İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, X., s. 345; *Anonim Selçuknâme*, s. 36.

38 Işın Demirkent, "Kılıcarslan I," *DİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 398; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2022, s. 112.

kontrol altına almıştı. Bu durum Türkiye Selçuklularını siyasî anlamda olumsuz etkiledi.[39]

Ayşe Hatun ve Oğlu Tuğrul Arslan'ın Malatya Hâkimiyeti

Türkiye Selçukluları bir yandan Birinci Haçlı Seferi'nin oluşturduğu tahribat ile meşgul olurken diğer yandan da sınır bölgelerinde yer alan devletler ile uğraşıyorlardı. Büyük Selçuklu Emiri Çavlı, Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Musul'a hâkim olmuştu. Bu gelişmeler karşısında Büyük Selçuklular ile baş edemeyeceğini anlayan Emir Bozmış, I. Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun ile beraber küçük oğlu Tuğrul Arslan ve kızı Seyyide Hatun'u beraberinde Malatya'ya götürdü.[40] İhtiraslı bir karaktere sahip olan Ayşe Hatun, Türkiye Selçuklularında var olan belirsizlik nedeniyle etkisi altına almış olduğu Emir Bozmış'ı kullanarak oğlu Tuğrul Arslan'ı Malatya'da sultan ilan etti.[41] Fakat Tuğrul Arslan her ne kadar sultan olarak görülse de iktidardaki gücü elinde bulunduran kişi Ayşe Hatun idi. Hırslı bir kişiliğe sahip olan Ayşe Hatun gücünü Emir Bozmış'tan alıyordu. Fakat bu ikilinin arası bilinmeyen bir sebepten bozulunca Ayşe Hatun ona karşı Malatya'da Selçuklu beylerinden Emir İlarslan ile anlaşma yoluna gitti. Emir İlarslan ilk fırsatta Bozmış'ı öldürerek Ayşe Hatun ile evlendi ve Tuğrul Arslan'a *atabeg* sıfatı ile hizmet etmeye başladı. Onun Malatya'da yönetimi ele geçirmesi halk açısından sıkıntılı bir dönemin yaşanmasına neden oldu. İlarslan Konya'ya gittiği bir zamanda halkın zor durumunu bilen Ayşe Hatun ve Tuğrul Arslan onu yakalayıp hapsettiler. İlk önce öldüğü haberi yayılsa da bir yıl sonra tutulduğu yerden çıkarılarak Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed

39 Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 41.

40 Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 349; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, X, s. 345; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 138.

41 Tülay Metin, "Türkiye Selçuklu Siyasî Hayatında Kadının Rolü Üzerine," *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 474.

Tapar'ın yanına gönderildi.[42] Ayşe Hatun, oğlunun iktidarı uğruna her yola başvuruyordu. Bu anlayışla Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya özen gösterdi. Ancak onun bu düşüncesi Büyük Selçuklular tarafından pek de kıymet görmüyordu. Gelgelelim bir süre sonra Sultan I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşah'ın Malatya'ya geldiğini biliyoruz. Ebü'l-Ferec her ne kadar Şahinşah'ın buraya Büyük Selçuklular tarafından gönderildiğini belirtse de bu konu tartışmalıdır.[43] Onun üç yıllık esaretin ardından Muhammed Tapar tarafından gönderildiğine (1109-1110)[44] yahut esaretten kaçıp geldiğine (1110)[45] ilişkin iki farklı görüş vardır.

Malatya'ya gelen Şahinşah, kardeşi Tuğrul Arslan'ı azlettikten sonra kuşkusuz iktidarı açısından tehdit olarak gördüğü diğer iki kardeşi Mesud ve Arab'ı da tutuklayıp hapsetmişti. Şehirde uzun sayılabilecek bir süre kalmış olsa da, Dânişmendlilerin kendisini rahatsız etmeleri üzerine yardım istemek maksadıyla Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un yanına gittiğini biliyoruz. O bir süre sonra Malatya'ya geri dönecekse de, Dânişmendliler tarafından yakalanıp gözlerine mil çekilecek, bunun üzerine şehirde bulunan emirler bir araya gelip anlaştıktan sonra tutuklu olan Şehzade Mesud'u hapisten çıkarıp sultan ilan edeceklerdi. Fakat çiçeği burnunda hükümdar Mesud kendisinden bekleneni veremeyecek, hapisten çıktıktan sonra kardeşleri Arab ile Tuğrul Arslan'ı Malatya'da bırakıp Konya'ya gidecekti.[46] Öte yandan, Türkiye Selçuklu tahtında yaşanan bu belirsizlik Frankları cesaretlendiriyordu. Her ne kadar kısa süreli olacaksa da Bohemond, Elbistan ve Ceyhan'ı işgal etti.[47]

---

42 Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 54; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 349; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 175.

43 Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 349.

44 Ali Öngül, *Anadolu Selçukluları*, Çamlıca Basım Yayınları, İstanbul 2017, s. 55.

45 Ali Sevim, "İbnü'l-Kalanisi'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 436-500-1044/45-1106/07)," *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XXIX, S. 33, Ekim 2008, s. 42.

46 Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 349; Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 54-55; Faruk Sümer, "Mesud I," *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 339.

47 Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 55.

Ayşe Hatun ile Belek Gazi'nin Evliliği

Anadolu'ya gelen Şahinşah, Malatya'da bir süre kalıp Konya'ya giderken diğer yandan Tuğrul Arslan Malatya'da ikametle hâkimiyetine devam ediyordu. *Atabeg*ler aracılığıyla hâkimiyetini sürdürmeye çalışıyordu ve siyasî desteğe ihtiyaç duyduğunu gören annesi Ayşe Hatun birtakım arayışlar içerisine girmişti. Oğlunu atabeğiyle Malatya'da bırakarak Artuklu hükümdarı Belek b. Behram'ın yanına gidip kendisine iltifatlarda bulunduktan sonra merhum eşi I. Kılıç Arslan'ın onun hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etti. "Sultan (Kılıç Arslan) nice defalar sizi methederek dedi ki, bütün Türk Emirleri içinde Belek derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur. Ben de, beni ve çocuklarımı adınızla korumanızı istiyorum." Belek Gazi onu ve oğlunu himayesine almayı kabul ederek Ayşe Hatun ile evlendi. Malatya'ya gelip *atabeg*i görevden uzaklaştırdılar ve bu görevi üstlenen Belek Gazi Malatya'ya hükmetmeye başladı. Fakat perde arkasında Malatya'yı yöneten ve idare eden kişi Ayşe Hatun idi.[48]

Belek Gazi Malatya'da *atabeg* sıfatı ile hâkimiyet tesis ettikten sonra Sultan Tuğrul Arslan adına siyasî faaliyetlere yön veren kişi oldu. Hükümdar gibi davranıyordu. Bu minvalde Çubukoğulları Beyliğinin topraklarına göz dikiyor, Harput'u ele geçirmek için buranın emirini baskı altında tutuyor ve yayılma iştihası ile hareket ediyordu. Nitekim Harput Emiri bu baskıya uzun süre direnememiş ve 1110 yılında şehri bir miktar altın karşılığında Belek Gazi'ye satmak zorunda kalmıştı. Böylelikle Belek Gazi ile Tuğrul Arslan'ın eline geçip bir süre onların idaresi altında kalan Harput, Büyük Selçuklu idaresinin Haçlılarla mücadele için Mesud ve Aksungur Porsukî'yi bölgeye göndermeleri ile el değiştirdi. Büyük Selçuklular savaşmaksızın Harput'un hâkimiyetini ele geçirdiler (1114).[49] Fakat Büyük Selçuklu birlikleri Artuklu kuvvetleri (Belek Gazi de

48 Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 351; Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 60; Coşkun Alptekin, "Belek b. Behrâm," *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 402.

49 Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 351-352; Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 65-66; Mehmet Ali Ünal, "Harput," *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 232.

Artukluları destekliyor) karşısında başarılı olamayınca Belek Gazi Harput'u yeniden ele geçirip devlet merkezini buraya taşıyacaktı.[50]

Belek Gazi'nin Mengücekli idaresindeki Dersim ve Palu'yu ele geçirmiş olması, iki beylik arasında sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Buna bağlı olarak da Mengücekli İshak Bey Malatya havalisine akınlar yaparak buralarda yağma faaliyetleri gerçekleştiriyordu. Öte yandan Tuğrul Arslan adına hareket eden Belek Gazi de amcası İlgazi ile birlikte Selçuklu Emiri Porsuk'a karşı mücadele halindeydi. Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Muhammed Tapar tarafından Urfa'ya gönderilen Porsuk otuz gün boyunca Urfa'yı kuşatma altında tuttuktan sonra 1118 yılında Fırat boylarını işgal etmişti.[51] Yaşanan bu gelişmeler karşısında Ayşe Hatun, oğlunun Malatya'daki hâkimiyetinden endişe ettiği için Mengücekli İshak'a karşı Urfa kontu Joscelin'e haber göndererek ondan yardım talep etti. Fakat taraflar arasında beklenen ittifak ve yakınlık ilişkisi kurulamadı. Belek Gazi ile Haçlıların arası açılacak ve emir, hemen sonraki yıl Haçlılara karşı mücadele ile Tuğrul Arslan adına Ceyhan ve Elbistan bölgelerini kontrol altına alacaktı (1119).[52] Taraflar arasındaki mücadeleler devam edecek ve yine aynı yılın şubat ayında Haçlılar, İlgazi'yi takip ederek Malatya'ya kadar gelip şehri yağmalayacak ve buna mukabil de Türkler Gerger'i ele geçireceklerdi. Öte yandan Türklerin kendi aralarındaki mücadelelerin de devam ettiğini söyleyelim. Tuğrul Arslan ile *atabeg*i Belek Gazi Mengücekli İshak'ın üzerine yürüyüp Kemah'a kadar gitmiş, bunun üzerine İshak Bey yardım istemek üzere Trabzon'a gidip buradan şehrin dukası Konstantin Gabras ile birlikte geri dönmüştü. Bu ittifaka karşılık Tuğrul Arslan da Dânişmendli Emir Gazi ile ittifak tesis etmiş ve bu ittifaklar savaşı kaçınılmaz hale getirmişti. Nitekim iki taraf Gümüşhane'ye bağlı Şiran bölgesinde karşı karşıya geldiler. Gabras ve İshak Bey bu savaşta mağlup olarak esir düştüler (1120). Gabras

50 Coşkun Alptekin, "Artuklular," *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 417.

51 *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 254; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 162.

52 Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 66.

30.000 dinar fidye vererek özgürlüğüne kavuştu. İshak Bey ise Emir Gazi'nin damadı olması sebebiyle herhangi bir fidye alınmadan kayınpederi tarafından serbest bırakıldı. Gelgelelim Emir Gazi'nin esirlerle ilgili bu başına buyruk tavrı, Tuğrul Arslan ve Belek ile aralarının açılmasına neden olacaktı.[53]

Belek Gazi, Tuğrul Arslan'ın Malatya'daki sultanlığını sürdürebilmesi açısından önemli bir figürdü. Herhangi bir asayişsizlik olduğunda hiç vakit kaybetmeksizin meselelere müdahale ederdi. Özellikle Malatya, Harput ve Palu civarlarında birtakım olumsuzluklara sebebiyet veren Gerger Ermenilerinin isyanını bastırma noktasında güçlü bir rol üstlenmiş ve onları bölgeden uzaklaştırmıştı. Öte yandan bu Ermeniler kendisine söz vermelerine rağmen tekrar geri dönünce onlara karşı daha sert davranmış, bu sırada Urfa Kontu Joscelin'in komutasındaki Haçlıların saldırılarına maruz kalmış ve dağlara çekilerek kendisini koruyabilmişti.[54] Hem Haçlılara hem de Ermenilere karşı başarıyla mücadele eden Belek Gazi, benzer başarılar elde etmek amacıyla Menbiç'e gitmiş ve kaleden kendisine atılan bir ok ile önce ağır bir şekilde yaralanmış, daha sonra ise hayatını kaybetmişti.[55] Vefat etmeden önce kendi oğlu olmadığı için İlgazi'nin oğlu Timurtaş'ı yanına çağırarak devletin yönetimini ve bütün topraklarını ona verdiğini biliyoruz. Öte yandan vefatından sonra ülkesi Artuklu ailesi arasında taksim edilmiş, Sultan Tuğrul Arslan da üvey oğlu olması hasebiyle mirasta hak sahibi olduğunu iddia etmişti. Nitekim bu iddiadan hareketle üvey babasına ait olan Masara (Minşar) ve Gerger kalelerini ele geçirecek, bundan dolayı da Artuklu Süleyman ile karşı karşıya gelecekti.[56] İbnü'l-Ezrak'ın kayıtları, Belek Gazi ile Ayşe Hatun arasındaki evliliğin bittiği

53 Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 67; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 356; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu,* çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 24.

54 Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 68-69; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 357.

55 *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 277-278.

56 Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 82; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 358.

izlenimini verir. Nitekim Gazi'nin ölümünden bir süre önce Melik Rıdvan'ın kızı Ferhunde Hatun ile evlenmesi de bu izlenimi destekleyen bir veri olarak görülebilir.[57]

Ayşe Hatun ve Oğlu Tuğrul Arslan'ın Malatya'daki Hâkimiyetinin Sonu

Sultan Tuğrul Arslan her ne kadar Belek Gazi'nin himayesinde Malatya'da tahta oturmuş olsa da süreç içerisinde kendi iktidarını sağlamlaştırmıştı. Bu minvalde Belek Gazi'nin vefatından sonra da siyasî faaliyetlerine devam etti.[58] Ancak bu durum çok uzun sürmeyecek ve bir süre sonra Dânişmendli Emir Gazi Malatya'yı ele geçirecekti. Öte yandan Malatya'nın ele geçirilmesi kolay olmamış, on sekiz yıl önce şehrin hâkimiyetini Kılıç Arslan'a kaptıran Dânişmendliler, Belek Gazi'nin ölümü ile bekledikleri fırsatı yakalamışlardı. Dânişmendli Emir Gazi, aynı zamanda damadı da olan I. Mesud ile ittifak yapmış, Malatya ve Hısn-ı Ziyad (Harput) emirlerinin aralarındaki rekabetten istifade ile büyük bir kuvvet hazırlayıp 13 Haziran 1124 Cuma günü Malatya'ya bir saldırı gerçekleştirmişti. Şehri bir ay süre ile kuşatma altında tutmuş, bu kuşatmadan herhangi bir sonuç alamayınca da oğlu Muhammed'i büyük bir kuvvet ile burada bırakıp geri dönmüştü. Ebû'l-Ferec'in aktarımına göre kuşatma sırasında Malatya'da olmayan, ancak nerede olduğu da söylenmeyen Melik Arab Dânişmendlileri hedef alan bir saldırı gerçekleştirmiş, bunun üzerine Emir Gazi, oğlu Muhammed'i kuşatmayı sürdürmesi için görevlendirip Sivas'a dönmüştü.[59] Babasının emri ile Saman köyünde bir karargâh kurup şehre giriş-çıkışları altı ay boyunca kapatan Muhammed, Malatya'da ciddi bir açlık ve kıtlığın patlak vermesine sebebiyet vermişti. Şehrin dışına çıkmayı

57 İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 38; Coşkun Alptekin, "Belek b. Behrâm," *DİA*, s. 403.

58 *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 281.

59 Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 359; Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 82; Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, s. 37.

başarabilenler Dânişmendliler tarafından katlediliyor, kalanlar ise açlıktan ölüyorlardı. Az miktarda buğday otuz altı dinar gibi yüksek fiyatlara satılmaya başlanmıştı. Bu gelişmeler, şehirde bazı hastalıkların da ortaya çıkmasına neden oldu.[60]

Malatya'da insanlar çok şiddetli bir açlık ve kıtlık ile karşı karşıyaydılar ve bu durum pek çok insanın ölmesine neden olmaktaydı. Şehirde zengin ve fakir halk arasında bazı sorunlar ortaya çıkmış, söz konusu sorunları çözmek için Tuğrul Arslan ve annesi Ayşe Hatun tarafından uygulamaya konulan tedbirler halk nezdinde rahatsızlıklara yol açmıştı. Bunun üzerine Sultan ve annesi hem kuşatmaya daha etkili bir şekilde karşı koyabilmek hem de memnuniyetsiz halkı kontrol edebilmek için Haçlılardan yardım istediler. Fakat Haçlıların Halep kuşatması sebebiyle bu talebe karşılık veremediklerini biliyoruz. Sürecin bu şekilde ilerlemesinin Malatya ve çevresi açısından daha faydalı olduğunu belirtmek gerekir. Eğer Haçlı birlikleri yardım talebine karşılık vermiş olsalardı, bu durum Malatya ve çevresindeki Türkler açısından olumsuz sonuçlara neden olabilirdi. Şehirdeki sorunları ortadan kaldırmak için yeni yollar arayan Ayşe Hatun, istenilen yardımın gelmemesi üzerine servet sahiplerinin mallarına el koyup onları hapsettirmiş, hatta bu şekilde hapse atılanlara türlü işkenceler yapılmıştı. Ayşe Hatun'un bu tutumu, çok muhtemeldir ki ele geçirdiği altınlarla şehirden kaçma niyetinden kaynaklanıyordu ve davranış biçimine bakılırsa, adeta Malatya'yı gözden çıkarmış gibiydi. Nitekim 10 Aralık 1124 günü oğlu Tuğrul Arslan yanında olduğu halde himayeleri altındaki Selçuklu birlikleri ile gizlice şehirden çıkarak Minşar Kalesi'ne sığındı.[61] Böylelikle Malatya'yı Dânişmendlilere teslim etmiş oldular.[62] Ayşe Hatun ve Tuğrul Arslan Malatya'yı terk ettikten sonra şehir

60 Anonim Süryani Vekayinamesi, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle," İngilizce çeviri ve notlar A.S. Triton-H.A.R. Gibb, *Journal of the Royal Asiatic Society*, no: I, January 1933, s. 89-90.

61 *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 282.

62 Süryanî Mihail, *Vakainame, II. kısım: 1042-1195*, s. 82; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 359; Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, s. 38.

halkı surların kapılarını açarak şehri Dânişmendlilere teslim etti. Yaklaşık altı ay gibi uzun bir süre boyunca kuşatma altında olan şehir böylece yeniden Dânişmendlilerin eline geçti.[63] Yaşamı boyunca oğlu Tuğrul Arslan'ı iktidarda tutmak amacıyla yoğun bir siyasî mücadele içerisinde olup bu yönü ile Türk tarihinde derin izler bırakan Ayşe Hatun ile ilgili kaynaklarda bu tarihten sonra ayrıntılı bilgiler yoktur. Bununla birlikte, daha sonra oğlu Tuğrul Arslan'ın kayınpederi olan Artuklu Beyi Rüknüddevle ile bir evlilik gerçekleştirdiği de bilinmektedir.[64]

Sonuç

Sultan I. Kılıç Arslan, Emir Çavlı ile savaşmak amacıyla Rahbe'ye gittiği vakit eşi Ayşe Hatun ile oğlu Tuğrul Arslan'ı ve komutan Bozmış ile bazı Selçuklu askerlerini Musul'da bırakmıştı. Sultan ile Çavlı arasında gerçekleşen savaşta Emir galip gelmiş ve I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra da Musul'a hâkim olmuştu. Olanlar karşısında Büyük Selçuklular ile baş edemeyeceğini anlayan Emir Bozmış, I. Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun ile küçük oğlu Tuğrul Arslan ve kızı Seyyide Hatun'u da alarak beraberinde Malatya'ya götürdü. Öte yandan Sultan'ın vefatından sonra Türkiye Selçuklu idaresinde baş gösteren siyasî belirsizlik Ayşe Hatun'u harekete geçirmişti. Hırslı bir karaktere sahip olan Ayşe Hatun, etkisi altına almış olduğu Emir Bozmış'ı kullanarak oğlu Tuğrul Arslan'ı Malatya'da sultan ilan etti. Fakat Tuğrul Arslan sultan olarak görünse de iktidarı elinde tutan kişi, gücünü Bozmış'tan alan Ayşe Hatun'du. Gelgelelim bir süre sonra bu ikilinin arası bozulmuş ve Ayşe Hatun, Malatya'daki Selçuklu beylerinden Emir İlarslan ile anlaşıp Emir Bozmış'ı öldürtmüştü. Daha sonra Hatun ve İlarslan'ın evlendiklerini biliyoruz. Fakat bu evlilik Ayşe Hatun'un beklentilerini karşılamaya yetmemişti. Çünkü Emir İlarslan iktidarı ele geçirdikten sonra halka baskı uygulamaya ve onlardan çok miktarda altın toplamaya başlamıştı.

63 Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 62.

64 Tülay Metin, *Selçuklular Döneminde Malatya*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 55.

Topladığı altınları da alıp şehirden kaçmayı düşünüyordu. Fakat planının deşifre olması üzerine Konya'ya kaçmak üzereyken tutuklanıp hapsedildi. İlaldı'dan sonra oğlu Tuğrul'a güçlü bir hamî kazandırmak için Artuklu hükümdarı Belek b. Behram ile evlenen Ayşe Sultan, oğlunun *atabeg*liği ile birlikte Malatya ve çevresini de onun yönetimine bıraktı. Bununla birlikte şehrin idaresi genel olarak Hatun'un elindeydi ve o, oğlunun iktidarını sağlamlaştırmak için her yolu denemiş, hatta son dönemlerinde Urfa Kontu Joscelin'le dahi iletişim kurmaktan imtina etmemişti. Fakat 1124 yılında Dânişmendliler Malatya'yı almak için harekete geçtikleri zaman anne ve oğlunun hâkimiyetlerinin sonu gelmiş, çareyi şehri terk etmekte bulmuşlardı.

Kaynakça

Alptekin, Coşkun, "Artuklular," *DİA*, C. 3, İstanbul 1989, s. 415-418.

Alptekin, Coşkun, "Belek b. Behrâm," *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 402-403.

Altan, Ebru, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri 1098-1112,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

Anna Komnena, *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası, Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1996.

Anonim Selçuknâme (Tarîh-i Âl-i Selçuk), çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

Anonim Süryani Vekayinamesi, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle," İngilizce çeviri ve notlar A.S. Triton-H.A.R. Gibb, *Journal of the Royal Asiatic Society*, no: I, January 1933, 69-101.

Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK Yayınları, Ankara 2021.

Azîmî, *Azîmî. Tarihi Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44),* çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Cahen, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Cheynet, Jean-Claude, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitapevi, Ankara 2019.

Demirkent, Işın, "Haçlılar," *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 525-546.

Demirkent, Işın, "Kılıcarslan I," *DİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 396-398.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Ebü'l-Ferec Gregory, (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi,* II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç, *Küçük Asya'da Selçuklular*, çev. Abdülkadir İnan, TTK Yayınları, Ankara 2019.

Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde,* çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018.

İbn Bîbî, *el-Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name* I*)*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi.* X, çev. Abdulkerim Özaydın, Türkiyat Matbacılık, İstanbul 1987.

İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi,* çev. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992.

İlgürel, Mücteba, "Çaka Bey," *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 186-188.

Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Basımevi, Ankara 2000.

Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

Kırpık, Güray-Hasan Akyol, "I. Kılıç Arslan (1092-1107)," *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 271-280.

Kırpık, Güray-Hasan Akyol, "Kutalmışoğlu Süleymanşah," *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 265-270.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2022.

Metin, Tülay, *Selçuklular Döneminde Malatya*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013.

Metin, Tülay, "Sultanlığı Meşruiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan," *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 6, Bahar 2017, s. 35-51.

Metin, Tülay, "Türkiye Selçuklu Siyasî Hayatında Kadının Rolü Üzerine," *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 470-482.

Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefîk Ve'l-Hâfidü'l-Halîk,* I, çev. Ali Ertuğrul, TTK Yayınları, Ankara 2015.

Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Öngül, Ali, *Anadolu Selçukluları*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017.

Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2018.

Rice, Tamara Talbot, *The Seljuks in Asia Minor*, çev. Tuna Taştan, Nobel Yayınları, London 1961.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2019.

Sevim, Ali-Erdoğan, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür,* TTK, Ankara 1995.

Sevim, Ali, "Çağrı Bey," *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 183-186.

Sevim, Ali, "İbnü'l-Kalanisi'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 436-500-1044/45-1106/07)," *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XXIX, S. 33, Ekim 2008, s. 1-42.

Sümer, Faruk, "Mesud I," *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 339-342.

Sümer, Faruk, "Selçuklular. III. Anadolu Selçukluları (1075-1308)," *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 365-371.

Süryanî Patrik Mihail, *Vakainame,* II. *kısım: 1042-1195*, çev. Hrant D. Andreasyan, Yayımlanmamış tercüme, İstanbul 1944.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

Turan, Refik, "Malazgirt'te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti'nin Doğuşu," *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 257-264.

Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2019.

Ünal, Mehmet Ali, "Harput," *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 232-235.

Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (*I-VIII. *Kitaplar)* çev. Ergin Ayan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

KRALİÇE AKİTANYALI ELEANOR*

*Esra Güneş***

Ortaçağ Avrupa tarihi gözden geçirildiğinde, kuşkusuz akla gelebilecek ilgi çekici isimlerden biri de Akitanya Düşesi Eleanor'dur. Fransa ve İngiltere gibi dönemin güçlü devletlerinin kraliçesi ve II. Haçlı Seferi'nin kadın lideri olan Eleanor, İngiltere tarihine damga vuran ve Avrupa tarihinin seyrini değiştiren kralların da annesidir. Avrupa'da gelişen kadın ve aşk temalı edebiyatın ve sanatın da hamisi olması dolayısıyla XII. Yüzyıldan bu yana birçok araştırma ve incelemelere konu olmuştur. Onu bu denli önemli yapan en belirgin unsurlardan biri, Akitanya topraklarının yasal varisi olmasıdır. Ortaçağ Fransa'sının oldukça büyük kısmını kapsayan bu bölge, jeopolitik konumu itibariyle de hem ekonomik hem de askeri açıdan Fransa tarihini etkilemiştir. Loire Nehri'nin güneyinde bulunan Poitou'nun kuzey kısmından Gaskonya'ya; doğu kısmından Massif Central'a kadar uzanan Akitanya toprakları, Poitou merkez olmak üzere La Marche, Limousin, Auvergne, Saintonge, Angomouis, Aunis, Bourges, Bordeaux, Perigord, Quercy ve Rouergue gibi stratejik olarak önemli yerleri bünyesinde barındırmıştır.[1]

Akitanya'nın siyasi olarak önem kazanması, oldukça uzun bir tarihi sürece dayanmaktadır. Roma İmparatoru Diocletionus döneminde Galya'nın eyaleti olan bölge, idari nedenlerden dolayı Bourges

* Bu çalışma, yazar tarafından 2021 yılında savunulan *İkinci Haçlı Seferi'nde Bir Kraliçe: Akitanyalı Eleanor* başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle kaleme alınmıştır.

** Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

1 William W. Kibler, Grover A. Zinn, Lawrance Earp, John Bell Hennemann JR. (Ed), *Medieval France: An Encyclopedia*, Garland Publishing, New York 1995, s. 102-105.

merkezli Akitanya Prima ve Bordeaux merkezli Akitanya Secunda olarak ikiye ayrılmıştır.[2] Bu ayrım V. Yüzyıldaki Germen saldırılarına kadar devam etmiş ve saldırıların sonucunda da bölgenin büyük bir kısmı İspanyol Vizigot Krallığı'nın yönetimine girmiştir. Ancak Frankların içinden Merovenj Kralı Clovis, Vizigotlara karşı yaptığı Vouille Savaşı[3] sonrasında Akitanya'yı kendi bünyesine katmıştır. VIII. Yüzyılın ortalarından itibaren Frankların hanedanlık sisteminden yararlanan Dük Odo, Akitanya'ya siyasi özerklik kazandırmış, ancak devam eden istilalardan dolayı bu özerklik kısa sürmüştür.[4] 781 yılında Büyük Charles bölgeyi işgalcilerden kurtarmış ve 800'lü yılların başlarında papalık onayı ile oğlu Louis'yi Akitanya dükü yapmıştır.[5] Ancak bölgede meydana gelen siyasi istikrarsızlıklardan dolayı Poitou Kontu Ebalus, Akitanya'ya hakim olmuş ve mirasçısı olarak oğlu William'ı seçmiştir. William Normandiya'dan Adela adındaki soylu bir kadın ile evlenerek Akitanya'yı yönetmeye başlamıştır.[6] Kendisinden sonra Akitanya'nın yönetimi Fierebras (Iron-Arm) unvanına sahip oğlu IV. William'a geçmiş ve o da Frank Kralı Hugh Capet'nin kız kardeşi Emma ile evlenerek siyasi konumunu güçlendirmiştir. Fakat kadınlara olan aşırı tutkusu papalığın tepkisine neden olmuş ve kendini manastıra kapatmıştır. Bu durum Akitanya yönetiminde otorite boşluğuna sebep olmuş ve eşi Emma da yönetimi Muhteşem William olarak bilinen oğlu V. William adına kendi tek eline almıştır.[7] William bu sırada Blois, Tours ve

2 J. F. Drinkwater, *Roman Gaul: The Three Gauls, 58 BC- 260 AD*, Routledge Revivals, New York 2014, s. 95-106.

3 Detaylı bilgi için bkz: Ralph W. Mathisen, Januta Shanzer (Ed), *The Battle of Vouille, 507 CE Where France Began,* De Gruyter Publishing, Millenium Studies, Gottingen 2012.

4 H. M. Gwatkin, J. P. Whitney, (Ed), *The Rise of The Saracens and the Foundation of the Western Empire,* The Cambridge Medieval History Volume II, The MacMillian Company Published, New York 1913, s. 126-130, konuyla ilgili ayrıca bkz: Pierre Riche, *The Carolingians A Family Who Forged Europe,* University of Pennslyvania Press, Philadelphia 1993, s. 5-43.

5 *Royal Frankish Annals Carolingian Chronicles,* trans. Bernhard Walter Scholz, The University of Michigan Press, Detroit 1970, s. 91-95.

6 Riche, *The Carolingians A Family Who Forged Europe*, s. 233-235.

7 Anna Trumbore Jones, *Noble Lord, Good Shepherd: Episcopal Power and Piety in Aquitaine 877-1050*, Brill Publishing, Boston 2009, s. 90-94.

Chartes'da eğitimler almış olup Poitiers'de de buradakilere benzer katedral okullarının açılmasına öncülük etmiş ve burayı komşularına kıyasla kültür merkezi haline getirmiştir. Annesinin ölümü üzerine 1004 yılında Akitanya idaresini ele almış ve Burgundyli Emma gibi soylu bir kadınla evlenerek konumunu güçlendirmiştir.[8] William'ın ardından sırayla oğulları VI. William (1030-1038), Eudes (1038-1039), VII. William (1039-1058) hüküm sürmüşlerdir. VII. William'ın ardından Burgundyli Agnes'ten olan oğlu Guy Geoffrey VIII. William olarak kendisine miras kalan toprakları yönetmiş ve 1063 yılında Saintonge ve Gascony gibi iki önemli merkezi Akitanya topraklarına dahil etmiştir. Kendisinden sonra bölgenin yönetimi oğlu IX. William'a[9] geçmiş ve siyasi başarıların yanı sıra William'ın edebiyata ve sanata olan katkıları sayesinde Akitanya çevre bölgelere kıyasla kültürel anlamda gelişim göstermiştir. Dönemin Akdeniz ticaretinde önemli olan Toulouse'dan Philippa ile evlenen William, bu evliliği ile eşinden gelen çeyiz topraklarını Akitanya'ya dahil ederek dükalığın Akdeniz'e açılmasını hedeflemiş, ancak Philippa'nın kardeşi Raymond, William'ın bu hedefine engel olmuştur. William ve Raymond arasındaki gerginlik I. Haçlı Seferi'nin vaaz verildiği sıralarda da devam etmiştir. Öyle ki Papa II. Urbanus'un 1095'de "kutsal yerleri geri almak" amacıyla yaptığı çağrıya kulak veren William, Philippa'nın kardeşi Toulouselu Raymond'un da katıldığı haberini alınca sefere çıkmaktan vazgeçmiş ve Raymond'un yokluğunu fırsat bilerek gözünü Toulouse'a dikmiştir. Bu durum karşısında papalık, kutsal bir amaca hizmet etmek yerine kendi hedeflerinin peşinden koşmasından dolayı onunla birlikte gelecek kuşak ailesini de lanetlendiğini duyurmuştur.[10]

8 Penelope Johnson, *Agnes of Burgundy: An Eleventh Century Woman as Monastic Patron,* Journal of Medieval History 15, New York 1989, s. 93-105.

9 Troubadour dük olarak geçer. Troubadour halk ozanı anlamına gelmektedir. Bir ozan olarak William'ın Fransız edebiyatına ve sanatına katkıları için bkz. Alfred Jeanroy, *Les Chansons de Guillaume IX duc d'Aquitaine*, Libraire Honore Champion, Paris 1967.

10 Alison Weir, *A Life: Eleanor of Aquitaine*, Ballantine Books Random House Press, New York 2001, s. 22-29. 1099 yılında Kudüs'ün Hristiyanların eline geçtiği haberini alan William, eşi Philippa'yı Poitiers'de naip olarak bırakmış ve ordusuyla

Dük IX. William, metresi Dangerosa'nın kızı Aenor ile kendi oğlu X. William'ın evlenmelerini istemiş ve tarihi kaynaklara göre 1121 yılında evlilik gerçekleşmiştir.[11] Bu evlilikten sırayla Eleanor, William ve Petronilla isimli çocuklar doğmuştur. Eleanor'un 1122 yılının nisan ayında L'omre Sarayı'nda veya Belin'deki bir kalede doğduğu tahmin edilmektedir.[12] Dük IX. William 1126'da ölmüş ve Akitanya yönetimi Eleanor'un babası William'a geçmiştir. X. William olarak bilinen dük, hükümdarlığının ilk zamanlarında La Rochelle limanının bulunduğu bölgeyi alıp Akitanya'ya dâhil ederek ilk siyasi başarısını kazanmıştır. Bu sırada eşi Aenor ve oğlu William, La Rochelle'de bulunan av köşkü ziyaretlerinde geçirdikleri kaza sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir. Erken yaşta annesini ve erkek kardeşini kaybeden Eleanor, William dışında başka erkek kardeşi olmadığından dolayı babasından sonra Akitanya'nın yasal mirasçısı olma imkânını bulmuştur.[13]

William, dönemin genel algısına rağmen düklüklere ve vassallara yaptığı ziyaretlerde kızı Eleanor'u yanından ayırmayarak devlet işleri konusunda onun küçük yaşlardan itibaren eğitim görmesine önem vermiştir.[14] Eleanor siyaset, askeri savunma, devletler arası savaş hukuku, feodal haklar ve saray adabı konularında aldığı

---

hac ziyareti yapmak üzere yola çıkmıştır. Ancak Heraklea'da ordusunun Türkler tarafından bozguna uğratılmasından dolayı Kudüs'e ulaşamadan geri dönmüştür. Bu durum Poitiers'deki otoritesini sarsmış ve kendisine bağlı olan vassallar arasında kargaşa ortamının yaşanmasına neden olmuştur.

11 Douglas Boyd, *April Queen: Eleanor of Aquitaine,* The History Press, Gironde 2004, s. 39 ve ayrıca bkz: Ffiona Swabey, *Eleanor of Aquitaine: Courtley Love and Troubadours*, Greenwood Press, New York 2004, s. 30.

12 Desmond Seward, *Eleanor of Aquitaine: The Queen Mother of the Middle Ages*, Pegasus Press, London 2014, s. 11

13 Alison Weir, *Eleanor of Aquitane: By the Wrath of God, Queen of England,* Vintage Books, London 2008, s. 21-25. William, eşi ve oğlunu kaybettikten sonra tekrar evlenmiş, ancak çocuk sahibi olmamıştır. Dolayısı ile Eleanor henüz altı yaşında iken William'ın varisi olmuştur. Swabey, *Eleanor of Aquitaine: Courtley Love and Troubadours*, s. 30.

14 Geç ortaçağda Fransa'nın güneyinde kadınlar kuzey kısmına göre sosyal bir statüye sahiplerdi ve devlet işlerinde görev alacak yetkileri olurdu. Bkz: Swabey, *Eleanor of Aquitaine: Courtley Love and Troubadours*, s. 30-31

eğitimlerin yanı sıra kilise rahiplerinden Latince dersleri de görmüştür. Eleanor'un aldığı eğitimlerle kendini geliştirdiği bu dönemlerde Dük William'ın çevre bölgelerle sürekli savaş halinde olup Akitanya yönetiminde otorite kaybına uğradığı düşünülmektedir. Buna paralel olarak içinde bulunduğu siyasi buhrandan kaynaklı olacak ki Tanrı'dan af dileyip eski gücüne kavuşabilmek umuduyla İspanya'nın kuzeyi Santiago de Compostella'ya yapılan bir hac yolculuğuna çıkma isteğinde bulunmuştur.[15] Bu yolculuğundan dönememe ihtimaline karşılık Akitanya'nın, hayattaki iki kızından büyüğü olan Eleanor'a kalması hususunda kendine bağlı düklerden sadakat yemini etmelerini istediği ve Eleanor'un on dördüncü yaş gününde de bu bağlılık yemininin gerçekleştiği[16] bilinmektedir. Tarihler 1130'lu yılları gösterdiğinde hac hazırlıklarına başlayan William, kızları Eleanor ve Petronilla'yı güvendiği vassalı Bordeaux başpiskoposuna emanet etmiş ve iki kız kardeşi Bordeaux'daki Ombriere Sarayı'na yerleştirdikten sonra yolculuğa çıkmıştır.[17] Yolculuk sırasında aniden rahatsızlanıp durumunun kötüleştiğini fark edince, Fransa Kralı VI. Louis'ye tek mirasçısı kızı Eleanor'u korumasını ve kızına uygun bir eş adayı ile evlendirmesini vasiyet etmiştir.[18]

15 William'ın dönemin papası Innocent'e olan karşı tutumu sebebiyle papalık tarafından aforoz edilmiş olup, asıl olarak bu afarozu üzerinden kaldırmak için hac yolculuğuna çıkmak istediği tahmin edilmektedir.

16 Akitanya yasaları, kadınları özellikle yönetim konusunda diğer Avrupa feodal bölgelerine kıyasla nispeten daha özgür bırakmış ve buna göre kadınlar, mülkiyeti tek başlarına alıp, miras aldıkları bu topraklar üzerinde özerk hüküm sürme yetkisine sahip olmuşlardır. Detaylı bilgi için bkz. Theodore Evergates, *Aristocratic Women in Medieval France*, University of Pennsylania Press, Philadelphia 1999.

17 Esra Güneş, *İkinci Haçlı Seferi'nde Bir Kraliçe: Akitanyalı Alienor*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2021, s. 9; Weir, *Eleanor of Aquitane: By the Wrath of God, Queen of England*, s. 38-39; Swabey, *Eleanor of Aquitaine: Courtley Love and Troubadours*, s. 32.

18 William'ın bu sözlü vasiyeti çevresindeki kişiler tarafından Kral VI. Louis'ye iletilmiştir. Vasiyetinde bahsettiği kızının evliliği konusunda da tarihçiler farklı görüşlere sahiptir. Bir kısım araştırmacı William'ın, kızının Kral Louis'nin oğullarından biriyle evlenmesini istediğinden bahsederken bir kısım araştırmacı ise doğrudan kralın oğullarından bahsetmediğini, yalnızca kızına uygun bir eş adayı bulması doğrultusunda vasiyet bıraktığını savunmaktadırlar. Marion Meade, *Eleanor of Aquitaine: A Biography,* Penguin Books Press, London 1191, s. 49-51.

Eleanor'un Kral VII. Louis ile Evliliği ve Fransız Siyasetindeki Rolü

Devletlerin ve imparatorlukların sınırlarını genişletebilmelerinde ve daha da güçlenebilmelerinde önemli bir adım olan evlilik,[19] ortaçağda da soylu ailelerin güçlü ittifaklar kurmak amacıyla başvurdukları bir yol olmuştur.[20] Dük William'ın ölümünün[21] ardından Akitanya gibi değerli toprakların henüz on beş yaşında genç bir kız olan Eleanor'a miras kalması, hiç şüphesiz Kral VI. Louis için kaçırılmayacak bir fırsattır. Çünkü krallığın çevresinde bir tehdit olarak gözünü Fransa topraklarına ve özellikle Normandiya bölgesine dikmiş olan Anjou Kontu Geoffrey bulunmaktadır. Geoffrey'nin yanı sıra doğudaki Kutsal Roma Germen İmparatorluğu da Fransa'yı tehdit etmektedir. Dışta bunlar olurken iç siyasette de Louis'ye bağlı asi baronlar, krallığı buhrana sürüklemektedirler. Eğer Louis oğullarından birini böylesine zengin bir mirasa sahip olan Eleanor ile evlendirirse krallığa çeyiz[22] yoluyla bağlanacak olan Akitanya toprakları

19 Friederich Heer, *Medieval Europe*, trans. Janet Sondheimer, The World Publishing Company Press, Cleveland, New York 1962, s. 69.

20 Lida Sophia Townsley, *Twelfth-Century Queens: Charters and Authority,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trinity Collage, Dublin 2010, s. 21; L. F. Salzman, *English Life in The Middle Ages*, Oxford Press, London 1937, s. 249'da evliliği gelinin duygularından ziyade devletler arası tasarlanmış olan düzenlemeler bütünü olarak tanımlamaktadır.

21 William'ın ölüm haberini zaman kaybetmeden krala ileten Bordeaux Başpiskoposu Geoffrey'dir. Geoffrey ne kadar önemli bir iş yaptığını anlamış olacak ki verdiği bu haber karşılığında kraldan Bordeaux ve Poitou kiliselerinin krallığa olan mali yükümlülüklerinin kaldırılması talebinde bulunmuştur. Kral Louis bu talebi kabul etmek zorundadır. Çünkü oğlu Louis ile Eleanor dördüncü dereceden kuzendirler ve kral ileriki süreçte Geoffrey'i papalığı düşündüğü evliliği gerçekleştirmesi konusunda ikna etmesi için kullanacaktır. Detaylar için bkz: Suger, *The Deeds od Louis the Fat,* Translated with Introduction and Notes by Richard Cusimano and John Moorhead, The Catholic University of America Press, Washington 1992, s. 156-159.

22 Ortaçağda soylu kadınların otorite figürü olarak görülmesi, kendilerine miras kalan toprakların büyüklüğü ile doğru orantılıydı. Miraslarını çeyiz yoluyla evlendikleri kişilerin topraklarına dâhil edebiliyorlar veya mülkiyet haklarını kendi ellerinde tutuyorlardı. Teorik olarak kadın, topraklarını evlendikten sonra bile özerk olarak yönetebilme hakkına sahipken, resmi olarak haklarını kocasına devrediyordu. Detaylı bilgi için bkz: Murielle Gaude-Ferragu, *Queenship in Medieval*

gerek askeri, gerek ekonomik ve gerekse sınır güvenliği konusunda Fransa için büyük bir avantaj olacaktır. Nitekim Akitanya'nın kontrolü demek deniz yolunu rahatça kullanım, daha fazla toprak, daha fazla kaynak ve sınırların çevresinde bulunan düşmanlara karşı daha da güçlenmek demektir.[23] Bu amaçla kral Louis, Düşes Eleanor'u, ikinci eşinden olma oğlu Louis[24] ile evlendirmek için hazırlıklara başlamıştır. Bu doğrultuda Louis'nin baş danışmanı Başrahip Suger, genç Louis ile birlikte yaklaşık beş yüz şövalye eşliğinde Eleanor'un kaldığı Bordeaux'daki saraya gitmek üzere yola çıkmıştır.[25] Uzun bir yolculuğun ardından nihayet Bordeaux'ya ulaşmışlar ve tarihler 25 Temmuz 1137'yi gösterdiğinde St. Andres Katedrali'nde Louis ve Eleanor'un evlilikleri görkemli bir törenle gerçekleşmiş, bu seremonide Akitanya Dükü ve Düşesi, 8 Ağustos 1137'de ise Reims'deki St. Pierre Katedrali'nde Poitou Kontu ve Kontesi olarak kutsanmışlardır. Bu sırada aynı gün Kral VI. Louis'nin ölüm haberini duyan genç çift Paris'e gelmiş ve Dük Louis resmen Fransa kralı olurken Düşes Eleanor ise kraliçeliğe adım atmıştır.[26] Eleanor ve Louis'nin

France, trans. Angela Krieger, Palgrave Macmillian Press, New York 2016, s. 22-30; Emilie Amt (Ed.), *Womans in Medieval Europe,* Second Edition, Routledge Press, New York 2010, s. 35; James A. Brundage, *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe,* The University of Chicago Press, Chicago, London 1987, s. 87-88; Georges Duby, *Medieval Marriage: Two Models From Twelve-Century France,* trans. Elborg Forster, The John Hopkins University Press, London 1978, s. 6.

23 Güneş, *İkinci Haçlı Seferi'nde Bir Kraliçe: Akitanyalı Alienor*, s. 10.

24 Genç Louis'nin kendinden üç yaş küçük Eleanor'a kıyasla devlet işleri konusunda daha tecrübesiz ve bilgisiz olduğu söylenmektedir. Çünkü genç Louis, küçük yaşlarından itibaren Başrahip Suger'in yanında dini eğitim almış ve aşırı dindar karakteri ile tarihi kayıtlara geçmiştir. Swabey, *Eleanor of Aquitaine: Courtley Love and Troubadours*, s. 32-33. Ayrıca belirtmek gerekir ki Kral Louis aslında büyük oğlu Philipp ile Eleanor'un evlenmesini istemiş, ancak Philipp'in at sürerken kaza geçirip ölmesi sonucu Philipp'den sonraki en büyük oğlu Louis ile evlendirmiştir.

25 Beş yüz şövalyenin yanı sıra Vermondois kontu genç Louis'nin kuzeni Ralph, Champagne Kontu Theobald gibi güçlü isimler de onlara eşlik etmiştir. Bu kadar korunaklı bir şekilde yola çıkmalarının sebebi, Eleanor'a bağlı asi vassalların Eleanor'u kendileriyle evlenmeleri için ani bir baskınla alıkoyabilmeleri ihtimaline karşı bir savunma yapmaktır. Weir, *Eleanor of Aquitane: By the Wrath of God, Queen of England*, s. 31.

26 Jules Viard, *Les Grandes Chronicques de France*, Tome Cinqueme, Libraire de la Societe de l'Histoire de Fance, Paris 1928, s. 279-281.

evlilikleri aslında ilk bakışta sadece Fransa Krallığı için önemli gibi görülse de, hiç şüphesiz Eleanor için de faydalı bir adım olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü Louis nasıl ki krallığa Akitanya gibi zengin bir toprak kattıysa, Eleanor da genç yaşında kendine bağlı asi vassallarla tek başına başa çıkamayacağı için Capet yönetiminin gücünü arkasına almıştır.

Genç çift Paris'e gelerek Il-de la Cite Sarayı'na yerleşmişler ve nitekim Eleanor'a oldukça yabancı gelen saray hayatı ve kültürü onu oldukça zorlamıştır. Çünkü Fransa'nın güney bölümü dini inançların ağır bastığı kuzeye göre daha özgürlükçü, daha rahat ve kültür-sanat faaliyetlerinde çok daha ileri seviyededir. Cite Sarayı'nı mimari olarak değiştirmesinin yanı sıra gündelik hayata da etkisi yadsınamayacak derecede fazla olan kraliçe, güneyin modasını kuzeye de entegre etmiş ve bu doğrultuda özellikle kadınları vücut kıvrımlarını gösterecek şekilde bedenlerini saran kürk astarlı ipek kıyafetler giymelerini teşvik ederken, erkeklerin ise saç ve sakal şekillerinin değişimlerine ön ayak olmuştur. Bunların yanı sıra saray içerisinde tıpkı Akitanya'daki gibi dedesi IX. William'dan kendisine miras kalan troubadourları Cite Sarayı'nda yapılan ziyafetlere eşlik etmeleri için davet etmiş ve enstrümanlı şiir geleneğini de burada başlatmıştır. Nitekim Eleanor'un büyüdüğü çevreden kaynaklı rahat davranışları ve Paris'e getirdiği bu yenilikler, kayınvalidesi Adeleaide başta olmak üzere, Clairvauxlu Bernard gibi yönetimdeki din adamlarının da dikkatini çekmiştir.[27]

Kraliçe Eleanor yalnızca saray içerisinde ve gündelik yaşamdaki yenileşme hareketleriyle kalmamış, ilk güç mücadelesini Louis'nin annesi Adelaide'ye karşı vermiştir. Kraliçe Eleanor'u çalışmalarında konu edinen Marion Meade, ikili arasındaki mücadelenin başlangıç nedeni olarak Adelaide'nin Eleanor'a karşı önyargılı olmasına ve bunu da çekinmeden Eleanor'a göstermesine bağlamaktadır. Adelaide'nin gelini kraliçe Eleanor'a karşı sert tutumunun nedeni, geçmiş Capet lideri Hugh Capet'nin oğlu Robert'ın Eleanor gibi güneyden

27 Boyd, *April Queen: Eleanor of Aquitaine*, s. 45. Swabey, *Eleanor of Aquitaine. Courtley Love and Troubadours*, s. 33.

olan Constance ile evlenmesi[28] ve Constance'ın rahat tavırları, giyim kuşamı ve üslubu nedeniyle kötü şöhretinin dilden dile aktarılması olabilir. Ayrıca mücevherlere olan aşırı tutkusu nedeniyle Eleanor'un devlet hazinesini kısa sürede azaltması da Adelaide'nin dikkatini çeken unsurlardan biridir.[29] Ancak kraliçe kayınvalidesine karşı giriştiği güç mücadelesinden galip çıkmış ve Adelaide kendi çeyiz toprakları olan Champaigne'e geri dönmüştür.[30]

Capet Hanedanlığı'nda Kraliçe Eleanor'a kadar gelen süreçte kadınların kocalarının yanında yönetimde söz sahibi oldukları dönem kroniklerinde görülmektedir. Buna bir örnek olarak Adelaide'nin en az Kral VI. Louis kadar etkin bir kişi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Adının kırk beş kraliyet sözleşmesinde geçmesinin yanı sıra Louis tarafından düzenlenen gösteriler ve turnuvalarda da bağımsız olarak bağışlarda bulunduğu görülmektedir.[31] Dolayısıyla VII. Louis'nin günlük hayatta kraldan ziyade bir rahip gibi davranması, kraliçeye kocasının üzerinde kolayca baskı kurabileceği ve bunun sonucunda da Fransız siyasetinde dolaylı olarak etkili olabileceği izlenimi vermiş olabilir.[32] Ancak Kral VII. Louis, Suger'in baskılarıyla kraliyet otoritesini kendisinde toplamış ve Eleanor, "Regina Francorum"[33] unvanını almasına rağmen kendine ait mühürlerinde kraliçelik unvanı yerine "Akitanya Düşesi" unvanını kullanmakla yetinmek zorunda kalmıştır. Nitekim günümüze kalan sözleşmelerin sadece birkaçında "Akitanya Düşesi" olarak bağımsız bir şekilde yer alırken, diğerlerine "Frankların Kralı Akitanya'nın Dükü Louis'nin

28 Robert Fawtier, *The Capetian King of France: Monarchy and Nation 987-1328,* trans. Lionel Butler and R. J. Adam, Macmillian Press, London 1960, s. 15-56.

29 Meade, *Eleanor of Aquitaine: A Biography*, s. 63-64.

30 Laura Goodman, "*Eleanor of Aquitaine: Not Your Average Medieval Woman,*" Saber and Scroll, Cilt: 2, 2013, s. 3.

31 Viard, *Les Grandes Chronicques de France*, s. 263. Ayrıca bkz: Lois L. Huneycutt, "The Creation Of a Crone:The Historical Reputation of Adelaide of Maurienne," *Capetian Woman,* Ed. Kathleen Nolan, Palgrave Macmillian Press, London 2003, s. 28-32; Kathleen Nolan, "The Tomb of Adelaide of Maruienne and The Visual Imagery of Capetian Queenship," s. 45-60.

32 Elizabeth M. Hallam ve Charles West, *Capetian France: 987-1328,* Third Edition, Routledge Press, New York, London 2020, s. 155.

33 Latince olan bu unvan, "Frankların kraliçesi" anlamına gelmektedir.

onayı ile" ifadesi eklenmiştir.[34] Fakat söz konusu Akitanya toprakları ise Louis'nin Eleanor'un yetkilerini görmezden gelmesi mümkün değildir. Bu bölge için alınması gereken kararlarda ve sözleşmelerde Eleanor'un da mührünün[35] yer almasına özen gösterilmiş ve böylece Eleanor, Fransa'nın krallığa bağlı büyük topraklarının ilk kraliçesi olması açısından da ayrı bir öneme sahip olmuştur.[36]

Kraliçenin resmiyette bağımsız olmamasını, siyasette etkili olmadığı şeklinde yorumlamak büyük bir yanılgı olur.[37] Buna verilecek en somut örnek, Toulouse'un, Eleanor'un büyük annesi Philippa'nın çeyiz mülkü olması dolayısıyla burada hak iddia etmesi ve bu doğrultuda Louis'yi kışkırtması olabilir. Her ne kadar Louis, Eleanor'un bu baskılarına dayanamayıp Toulouse'a karşı hareket etse de burayı 24 yılı aşkın süredir yöneten Alfonso Jordan'ın, Louis'nin birliklerine üstün gelmesi sonucunda kral, topraklarına geri dönmek zorunda kalmıştır.[38] Bir diğer örnek ise Poitou gezileri döneminde kraliçenin kız kardeşi Petronilla ile zina eden Vermondois Kontu Ralph'in onunla evlenmek için[39] Louis'den izin istemesi ve

34 Kraliçe Eleanor, herhangi bir yere bağışta bulunurken kocasının da onayına ihtiyacı olduğunu gösteren "*bağışlıyoruz*" ya da "*sağlıyoruz*" gibi çoğul ifadelere yer vermiş ve bu sayede evliliğine ve kocasıyla olan ortak güce göndermede bulunmuştur. Detaylı bilgi için mektupları, bkz: Epistolae, *Letter 891 Numaralı Sözleşme,* http://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/891.html ve Epistolae, *Letter 893 Numaralı Sözleşme* http://epistolae.ctl.columbia.edu.tr/letter/893.html

35 Eleanor'un sahip olduğu mühürün, kendisinden önce ve sonra gelen Fransız kraliçelerinin mühürlerinden farkı için bkz. Brigitte Bedos Rezak, "Woman, Seals and Power in Medieval France 1150-1350," *Woman and Power in The Middle Ages,* Ed. Mary Erler and Maryanne Kowaleski, The University of Georgia Press, Athens, London 1988, s. 61-77.

36 Güneş, *İkinci Haçlı Seferi'nde Bir Kraliçe: Akitanyalı Alienor*, s. 22.

37 Tarihçi Theresa Earenfight bu konuyu "*bir kraliçenin tüzüklerde veya kraliyet eylemlerinde doğrudan resmi yetki kullanmamış olması, onun uysal, sessiz veya güçsüz olduğu anlamına gelmez*" şeklinde açıklamıştır. Bkz: Theresa Earenfight, *Quenship in Medieval Europe,* Palgrave Macmillian Press, New York 2013, s. 153-154.

38 Weir, *A Life: Eleanor of Aquitaine*, s. 62-63.

39 Ralph o esnada Champaigne Kontu Theobald'in yeğeni Leonora ile evlidir ve Petronilla'dan da yaşça büyüktür. Ralph'ın Leonora'dan boşanıp Petronilla ile evlenmesi için Louis, Eleanor'un da ısrarları ile önemli merkezlerin başpiskoposlarını ikna etmek durumunda kalmıştır. Kuşkusuz Petronilla'nın mutluluğu, kardeşinden başka kimsesi kalmayan kraliçe Eleanor'un öncelikli işidir.

Eleanor'un da bu durumu destekleyip Louis'yi papalıkla konuşması yönünde ikna etmeye çabalaması olabilir.[40] Louis'nin evliliği iptal etmesi sonrasında Leanor, Theobald'in yanına sığınmış ve Theobald da bu olayı Clairvauxlu Bernard'a iletmiştir. Bernard bu haber üzerine evliliğin iptalini sağlayan başpiskoposları aforoz ettirmiş ve bunun sonucunda Theobald, kral ve kraliçenin baş düşmanı olmuştur. Kral bunun üzerine birliklerini Theobald'in hâkimiyeti altındaki Vitry kasabasına yönlendirmiş ve ordusu tarafından şehre atılan ateşli oklar sebebiyle büyük bir yangın çıkmıştır. Bu büyük yangının haberini alan Papa II. Innocent, Louis'yi aforoz etmiştir. Ancak kısa süre içinde II. Innocent'ın ölmesi sonucunda yerine geçen III. Clemens sayesinde Louis'nin afarozu kalkmıştır.[41]

Tüm bu olayların yanı sıra kraliyet çifti arasında da çeşitli sorunlar baş göstermiştir. Bunlardan biri şüphesiz evliliklerinin yedinci senesine gelmelerine rağmen çocuklarının olmamasıdır. Eleanor bu durumdan muzdarip olacak ki Clairvauxlu Bernard'dan bu durum için yardım istemiş ve karşılığında Bernard, Eleanor'un Louis'nin naifliğinden daha fazla yararlanıp onu etkisi altına almamasını, Theobald ile barış yapması konusunda Louis'yi ikna etmesini ve Fransız siyasetine hiçbir şekilde karışmamasını şart koşmuştur. Gerçekten de Eleanor, Bernard'ın şartlarını yerine getirir getirmez, evliliklerinin yedinci senesinde Marie[42] isimli bir kız çocuk dünyaya getirmiştir.[43]

Kraliçe'nin Louis İle Haçlı Yolu

Bilindiği üzere tarihi süreç içerisinde doğu ve batı arasında meydana gelip her iki tarafı da önemli ölçüde etkileyen olaylardan biri Haçlı Seferleridir. İlk bakışta sefer düşüncesinin oluşmasında etkili olan yegâne hususun din olduğu sanılsa da tarihi kaynaklar ışığında

40 Rita Sausmikat, "*Well-Behaved Woman Make History: Eleanor of Aquitaine and her Political Career and its Significance to Noblewoman,*" Vexilium, Yale University, Sayı: 5, 2016, s. 41

41 Swabey, *Eleanor of Aquitaine: Courtley Love and Troubadours*, s. 34.

42 Marie de Champaigne hakkında detaylı bilgi için bkz. Jay Ruud, *Encyclopedia of Medieval Literature*, Infobase Publishing, New York 2006, s. 438.

43 Seward, *Eleanor of Aquitaine: The Queen Mother of the Middle Ages*, s. 28.

aslında tek nedenin bu olmadığı bilinmektedir. Özellikle X. ve XI. Yüzyıllarda daha da artan açlık, kıtlık, salgın hastalıklar ve sosyal kargaşa Papalığı bir çözüm yoluna itmiş, dolayısıyla 1095'de verilen vaaz[44] dönemin güçlü kralları tarafından olumlu karşılanmış ve 1096'da doğu topraklarına I. Haçlı Seferi gerçekleştirilmiştir. Bu seferin sonucunda, 1098'de Baudoin yönetiminde Urfa Haçlı Kontluğu ve I. Bohemund yönetiminde Antakya Prinkepsliği, 1099'da Bouillonlu Godfrey yönetiminde Kudüs Krallığı ve 1109'da da Raymond yönetiminde Trablus Kontluğu kurulmuştur.[45] Ancak yaklaşık yarım yüzyıl sonrasında Müslümanların saldırılarına dayanamayan Hristiyan liderler, batıdan tekrar yardım istemek zorunda kalmışlardır. Nitekim Musul valisi İmadeddin Zengi, Halep'i alıp gücünü Suriye'nin kuzeyine kadar taşımış ve Antakya Prinkepsi Raymond ile Joscelin'in arasındaki çatışmayı fırsat bilerek Urfa Haçlı Kontluğu'nu kuşatmıştır.[46] 24 Aralık 1144'de şehrin tamamen

44 Hristiyan dünya tarafından Haçlı Seferi çağrısının yapılma nedeni olarak genelde dini etmenler görülür. Papa'ya göre doğudaki din kardeşleri Müslümanlar tarafından zulme uğramaktadır. Buradaki kastı Kudüs'te yaşayan Hristiyanlardır. Ancak Kudüs, Hz. Ömer'in 637'de burayı fethetmesiyle Müslüman kontrolüne geçmiş ve Haçlı Seferi çağrısına kadar Müslüman hâkimiyeti altında kalmıştır. Görünen o ki 400 senelik zaman içerisinde daha önce bu tarzda bir girişimde bulunmayan papalığın niyeti farklıdır. Sefer çağrısının yapılmasındaki bir neden, Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapısının daha da kötüye gitmesidir. Yaşananlar kargaşa ortamına zemin hazırlamış ve kontrol edilemez hale gelmiştir. Bir başka neden ise Selçuklu akınlarının Bizans'ı tehdit eder duruma gelmesinden dolayı Ortodoks Kilisesi'nin Katolik Kilisesi'nden yardım istemesidir ve nitekim bu talep, Hristiyan dünyada lider olmak isteyen papanın iştahını kabartmış olmalıdır. Detaylar için bkz: Abul Abbas ahmad Ibn-Jabir al-Baladhuri, *The Origins of the Islamic State,* Vol: 1, Chapt: 9, Columbia University Press, 1916, s. 213-215; Anne Komnene, *Aleksiad,* trans. E. R. A Sewter, Penguin Published, New York 2009.

45 Albert of Achen, *Historia Ierosolimitana,* trans. Susan B. Edgington, Clarendon Press, Oxford 2007, s. 355-359; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem,* trans. Rita Ryan, The University of Tenesse Press, 1969, Book I and Book II; Anonim, *Gesta Francorum et Aiorum Hierosolimitanorum,* trans. Rosalind Hill, Clarendon Press, 1979, Book I.

46 Willermus Tryensis, *Haçlılar Türkler Karşısında (1143-1184),* çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 22; Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi,* çev. Ömer Rıza Doğrul, II. Cilt, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 378-380; *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),* çev.

Müslümanlar tarafından alınması, Avrupa'daki Haçlı ruhunu tekrar canlandırmış ve Papa III. Eugenius'un verdiği vaaz ile II. Haçlı Seferi resmen başlamıştır.[47]

Papa III. Eugenius'un bu çağrısı, Vezelay'de paskalya kutlamaları sırasında Clairvauxlu Bernard tarafından okunarak VII. Louis'nin dikkatini çekmiş ve kral haçı kabul etmiştir.[48] Burada belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri, Eleanor'un da haçı kabul etmiş olduğudur.[49] Kadınların Haçlı seferlerine katılması sadece bu sefere özgü olmayıp örnekleri I. Haçlı Seferi'nde de görülmüştür.[50] Ancak Eleanor'u diğer kadınlardan ayıran en büyük özelliği, haçı kabul eden ve bir Haçlı Seferi'ne katılan ilk kraliçe olmasıdır. Kraliçenin Haçlı Seferine katılması, Fransızlar için oldukça önemlidir. Nitekim Fransız Haçlı ordusunun büyük bir bölümü, Eleanor'un

---

Hrant D. Andreasyan, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 297-305; Urfa Haçlı Kontluğu hakkında detaylı bilgi için, Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu, I. Cilt*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 1-25.

47 Papa'nın İlk Haçlı Seferi'ne ithafen vermiş olduğu vaaz, batılı tarihçiler için "Quantum Predecassor" olarak adlandırılmıştır. Quantum Precessor, kutsal topraklara yapılan vaazlar arasında hayatta kalan tek bildiri olduğundan dolayı ayrıca önemlidir. Detaylı bilgi için bkz: Jonathan Philippse, *The Crusades 1095-1197*, Pearson Education Press, London 2002, s. 63-65.

48 Viard, *Les Grandes Chronicques de France*, s. 8-13, Tarihçiler Louis'nin haçı hemen kabul etmesindeki neden konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Bunlardan biri ağabeyi Philipp'in kutsal yerleri ziyaret etmek istemesi ama bunu yapamadan ölmesinden dolayı Louis'nin bir vasiyet olarak bunu görmesi iken diğeri ise Kont Theobald ile yaptığı savaşta Vitry Yangını sebebiyle kefaret ödemek istemesidir. Detaylar için bkz: Sigebert of Gembloux, "Continuatio Praemonstratensis"den aktaran James Naus, *Constructing Kingship: The Capetian Monarchs of France and the Early Crusades,* First Publishing, Manchester University Press, Manchester 2016, s. 88., Hallam, *Capetian France: 987-1328*, s. 149-150.

49 Newburglu William, Kraliçe'nin haçı kabul etmesinin nedeni Louis'nin ona güvenmemesi, dolayısıyla geride bırakmak istememesi için onu da kabule zorlaması olarak gösterir.

50 Norman kontu Guiskard ile birlikte savaşa katılan eşi Sigelgaita, Tolouse kontu Raymond St. Gilles'in eşi, Fulcher de Bullion'un eşi Emellie ve Norfolk Kontesi Herefordlu Emma I. Haçlı Seferi'ne katılan kadınlardandır. Detaylar için bkz: Emrullah Kaleli, *"Haçlı Seferlerinde Kadınlar,"* International Academic Research Congress, 2018, s. 4., Natasha R. Hodgson, *Woman, Crusading on The Holy Land in Historical Narrative*, First Edition, The Boydell Press, Woodbridge 2007, s. 161.

Akitanya'dan topladığı askerlerden oluşmaktadır. Ayrıca sefere katılmayan Akitanyalı soylular mali bağışlarda bulunmuşlardır. Buradan da anlaşıldığı üzere Fransız Haçlılarının askeri ve mali temelini Eleanor oluşturmuştur.

Ordular Metz'den yola çıkarak Macaristan'ı aşıp Bizans topraklarına gelmişler ve kronik yazarı Odo'nun kayıtlarına göre İstanbul'dan çok etkilenmişlerdir.[51] Bizans tarihçisi Niketas'ın kaydına göre, Fransız ordusundaki kadınlar Bizanslılar tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır.[52] Kraliçe de bir başka açıdan Bizans toprakları içerisinde gerçekleştirilen gezi sırasında kadınların görünüşlerinden etkilenmiş ve Bizans modasını Fransa'ya getirerek bir öncü olmuştur.[53]

Fransız Haçlı Ordusu'nu oluşturmada ve seferi finanse etmede büyük payı olan Eleanor, Bizans'a geldikten sonra seferin amacından sapması yönünde kralı etkilemeye çalışmıştır. Kraliçe, yanındaki Akitanyalı baronlarla birlikte Louis'ye kutsal yerlere gitmeyip İstanbul'u almak için Bizans ile savaşması konusunda baskı yapmış, ancak Louis bu baskılara direnmiştir.[54] Fransız Haçlı Ordularının bu niyetini anlamış olacak ki, İmparator Manuel Komnenos orduyu İstanbul'dan uzaklaştırmak için Alman Haçlı Ordusu'nun Türklere karşı büyük bir zafer kazandığı yalanını söylemek durumunda kalmıştır.[55] Bu haber, ordu içerisinde kralın yavaş olduğu dedikodularını doğurmuş ve otoritesini sarsmıştır. Bir an önce başkentten ayrılıp Anadolu'ya geçmek isteyen Louis, yolda kendilerine

51 Odo de Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem. The Journey of Louis VII to the East,* trans. Virginia Gingerick Berry, Columbia University Press, New York 1948, s. 23-28.

52 Eleanor Niketas tarafından Amazon Kraliçesi'ne benzetilmiştir: Niketas Khoniates, *Historia: Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri,* çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 40.

53 Özellikle başı örtmek için kullanılan işlemeli türban ve gagalı ayakkabılar, Bizans kadınlarının vazgeçilmezleriydi ve Fransa'da Eleanor dönemine kadar böyle bir moda yoktu. Bkz. Amy Kelly, "Eleanor of Aquitaine and Her Courts of Love," *Speculum,* Cilt: 12, No: 1, 1937, s. 5-7.

54 Odo de Deuil, s. 29-31.

55 Odo de Deuil, s. 32. Manuel Komnenos, Haçlı ordularının İstanbul'da birleşip taşkınlık çıkararak kente zarar vermelerini engellemek adına Alman Haçlı ordularını Fransızları beklemeleri yerine doğrudan Anadolu'ya göndermiştir.

rehberlik edecek kişilere ihtiyaç duymasından dolayı Manuel'den yardım talep etmiş ve İmparator, Eleanor'un maiyetinde bulunup akrabası olan bir kadın ile yeğeninin evlenmesi karşılığında yardım edeceğini belirtmiştir.[56] Ancak Louis, kaybedecek zamanı olmadığından orduyu toparlayıp uzun bir kara yolu ile Antakya'ya varmak istemiş ve en güvenilir yol olarak Denizli üzerinden hareket etmeyi uygun görmüştür.[57] Fakat Honaz Dağı eteklerine ulaştıklarında, arazinin de engebeli olmasından dolayı zaten disiplinsiz olarak ilerleyen Fransız ordusu oldukça zorlanmıştır. Nitekim birkaç parçaya ayrılan ve birbirinden bağımsız olan ordunun en başındaki Akitanyalı baronlar ve Kraliçe Eleanor arkalarındaki birlikleri beklemeden engebeli arazide hareket etmişlerdir. Bu esnada Haçlı orduları dağların eteklerine saklanmış olan Türkler tarafından ani bir ok yağmuru ile pusuya düşürülmüş ve ciddi kayıplar verilmiştir.[58]

Tüm bu olaylardan Eleanor'u sorumlu tutan tarihçi Alfred Richard, çalışmasında "*ordu birkaç bölüme ayrıldı ve Eleanor, sadık baronu Geoffrey'nin başında bulunduğu öndeki birlikte onun yanında bulunuyordu. Eleanor, dağın eteğine uzanan yeşil vadiyi görünce oraya inmek istediğinde, çadırları kurmak için hazırlandılar. Geoffrey, kraliçenin isteklerine ve çevresindekilerin baskısına boyun eğecek kadar zayıftı*"[59] ifadelerine yer vermiştir. Ek olarak Richard, Akitanyalı baronların aslında Louis'nin emirlerine sadık olduklarını, ancak Eleanor'un baskılarına dayanamayarak kraliçenin dediğini yapmak zorunda kaldıklarını da eklemiştir.

Ordu Honaz Dağı'nda yaşanan bu felaketin ardından Antalya'ya ulaşmış ve buradan da açlık ve sefalet içinde Antakya'ya ilerlemek

56 Bu kadın hakkında ne Odo ne de Niketas kroniklerinde herhangi bir bilgi vermiyorlar. Ancak beklenen desteği vermesi konusunda geciktiği için Eleanor'un akrabası olan kadın Persche Kontu Robert tarafından gizlice İzmit'e kaçırıldı.

57 Denizli'ye gidene kadar Efes'te Türklerle mücadele eden Haçlı orduları galip gelmişlerdir.

58 Odo de Deuil, s. 50-52.

59 Alfred Richard, *Histoire des Comtes Poitou,* Archiviste de la Vienne, Paris 1903, s. 92'den aktaran Curtis Walker, "Eleanor and Disaster at Cadmos Mountain on the Second Crusade," *The American Historical Review* Cilt: 55, Sayı: 4, 1950, s. 861.

durumunda kalmıştır.[60] Kral Louis ve Kraliçe Eleanor, 19 Mart 1148'de Saint Simeon'a[61] varmışlar ve kendilerini burada kraliçenin amcası Antakya Prinkepsi Raymond karşılamıştır. Raymond'ın Fransız ordusu ile Kral ve Kraliçe'yi büyük bir sevinçle karşıladığı doğrudur, çünkü Antakya etrafında güçlenen Nureddin Zengi'nin hâkimiyetini kırıp konumunu güçlendirmek için onlara ihtiyacı vardır.[62] Dolayısıyla planını Louis'ye aktarmış,[63] ancak Kral kendisinden istenen yardım teklifine olumlu cevap vermeyince Raymond da Kraliçe Eleanor'u Louis'yi ikna etme yönünde kullanmıştır. Raymond ve Eleanor arasındaki ilişkinin tarihi kaynaklarda amca yeğen ilişkisinin ötesinde bir şekle büründüğü görülmektedir. Willermus bu konu hakkında Raymond'un Eleanor'u alıkoyduğunu ve Eleanor'un da Kudüs'e gitmek yerine burada kalmak istediğini belirtmiş, amcasına olan yaklaşımından dolayı onu haysiyet ve onurdan uzak bir kadın olarak tanımlamıştır.[64] Salisburyli John da Louis'nin, Eleanor ve Raymond arasındaki ilişkiden şüphelendiğini ve bundan dolayı da Antakya'dan bir an önce ayrılmak istediğini belirtmiştir.[65] Eleanor ile ilgili çalışmalar yapan bir kısım tarihçi de Eleanor'un Antakya'da kalmak istemesini Kral'ın askeri ve siyasi otoritesini hiçe sayıp alenen ona karşı çıkması ve hatta kilisenin kadına biçtiği ikincil rolü yıkması şeklinde yorumlamakta ve Eleanor'un amcasının yardım talebini reddeden Louis'yi boşanmakla tehdit ettiği çıkarımını yapmaktadır.[66] Eleanor'un Antakya'da kalması Fransız

60 Ordu içerisinden özellikle kral, kraliçe ve maiyeti kiralanan gemilerle Antakya'ya giderken, bir kısım açlık ve sefalet içinde kara yoluyla gitmek zorunda kalmışlardır. Kara yoluyla gidenler ve Antalya'da konaklayıp bekleyenler, Türklerin saldırıları sonucu ölürken, bir kısmı da Türklerden gördükleri merhamet üzerine din değiştirerek burada yaşamaya başlamışlardır. Odo de Deuil, s. 59.

61 Günümüzdeki Samandağ.

62 Willermus Tryensis, s. 53.

63 Viard, *Les Grandes Chronicques de France*, s. 37-39.

64 Willermus Tryensis, s. 53-54.

65 John of Salisbury, *Historia Pontificalis,* Oxford University Press, Oxford 2002, s. 53-55.

66 Eleanor, amcası Raymond ile zina yaptığı şeklinde suçlanmaktadır. Bu durum birçok çalışmanın da konusu olmuştur. Bu konuda detaylı bilgiler için bkz: Ralph Turner, *Eleanor of Aquitaine: Queen of France, Queen of England,* Yale University

Ordusu'nun büyük bir bölümünü oluşturan Akitanyalı baronların da kalması anlamına geldiği için Louis'nin bunu göze alamadığı görülmektedir. Zaten orduların İstanbul'da yaptığı taşkınlıklar, disiplinsiz hareketleri, Honaz Dağı'nda yaşanan felaket ve şimdi de eşinin kendisine karşı gelmesi ve hatta amcasıyla zina yaptığından şüphelenmesi, Kral'ın otorite eksiliğini fazlasıyla göstermektedir. Bunların üzerine bir de Eleanor kendine bağlı baronlarla Antakya'da kalıp Louis Kudüs'e doğru ilerlerse çok büyük ihtimalle herhangi bir başarı elde edemeyecek ve bu durum kendisini daha da alçaltacaktır. Kudüs Patriği'nin Antakya'ya gelip Alman imparatoru Konrad'ın Kudüs'te olduğunu haber vermesi ile Kral Louis de yola çıkmak için hazırlıklara başlamıştır.[67] Fakat Kraliçe, eğer Kudüs'e gidecek olursa, kendisinin kesinlikle buradan ayrılmayacağını belirtmiştir. Eşini Antakya'da bırakmak istemeyen Louis, maiyetinden Thierry Galeran isimli askerinin tavsiyesi üzerine Kudüs'e doğru yola çıktığının gecesi Kraliçe'nin kalmakta olduğu saraydan kaçırılmasını onaylamıştır.[68] Louis, Kudüs yolunu tutarak Raymond'un Antakya'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmaya yönelik çabalarını ve Joscelin'in Urfa'yı tekrar alabilme düşüncelerini sonlandırmıştır. Kral ordusuyla birlikte Kudüs'e varmış ve sonraki hamleleri hakkında Alman ordusu ve Kudüs yönetimi ile toplantılar yapmıştır. Bu sırada Kraliçe Eleanor'un ne yaptığı hakkında tarihi kaynaklar sessiz kalmaktadırlar.

Press, Oxford 2019, s. 24-25; Peggy McCracken, "Scandalizing Desire: Eleanor of Aquitaine and the Chroniclers," *Eleanor of Aquitaine: Lord and Lady,* Ed. John Carmi Persons and Bonnie Wheeler, Palgrave McMillian Press, New York 2003, s. 248-250; Frank McMinn Chambers, "Some Legend Concerning Eleanor of Aquitaine," *Speculum,* The University of Chicago Press on behalf of the Medieval Academy of America, Cilt: 16, Sayı: 4, 1941, s. 461. Louis'nin yanında bulunan ve neredeyse her hareketini kayda geçiren Odo de Deuil, seferin başından beri ne Eleanor ne de maiyetindeki kadınlarla ilgili bilgi vermemiştir.

67 Haçlı Seferi'nin başlamasındaki asıl amaç Urfa'nın düşüşü ve şehrin yeniden alınmak istenmesi olsa da, Kudüs yönetimindeki Melissendre, patrikle birlikte Haçlı ordularının Urfa ya da Antakya'dan ziyade Kudüs'e gelip Müslümanlarla savaşarak topraklarını genişletme isteğindedir.

68 Karen Sullivan, *Eleanor of Aquitaine: As It Was Said,* The University of Chicago Press, Chicago 2023, s. 46-60.

Akka'da yapılan toplantının ardından Haçlı Orduları Dımaşk'a doğru hareket etmiş ve burada Müslümanlarla savaşmış, fakat büyük bir bozguna uğramışlardır. Bunun sonucunda Nureddin Mahmud Zengi Suriye'de hâkimiyetini sağlamlaştırmış ve Antakya'daki son Haçlı kalesini de alarak Hristiyan dünyada geniş bir yankı uyandırmıştır.[69] Başarısız girişimden sonra Louis, birinde kendisi, Odo ve ordu komutanları diğerinde ise Eleanor ve maiyeti olmak üzere iki Sicilya gemisi kiralayıp başarısızlığın sebebi olarak gördüğü Bizans'a doğru hareket etmek üzere yola çıkmıştır.[70] Ancak şiddetli rüzgâr sebebiyle gemiler birbirlerini kaybetmişlerdir. Söz konusu olay hakkında tarihçiler arasında birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Meade, Eleanor'un gemisinin Mağrip kıyılarına kadar sürüklenip Sicilya Kralı Roger tarafından bulunduğunu belirtirken, Haçlı Seferleri tarihi yazarı Steven Runciman ve II. Haçlı Seferi'ni kapsamlı şekilde çalışan Ebru Altan Eleanor'un gemisinin Bizans tarafından alıkonulduğunu ve Kral Louis'nin de İmparator Komnenos'a haber yollatarak gemiyi Sicilya'ya ulaştırması ricasında bulunduğunu belirtmektedirler. Öte yandan Desmond Seward, Roger'in Louis'ye haber verilmeden Eleanor'un bulunduğu gemiyi o zamanlar savaş içerisinde olduğu Bizans'tan alıp Palermo'ya getirdiğini ve bu sürece kadar Louis'nin Eleanor'dan haber alamadığını söylemektedir.[71] Eleanor ve Louis'nin Kutsal yerlerden ayrıldıktan sonra ne yaptıklarına dair net bir kayıt bulunmadığından, ihtimaller üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. En nihayetinde Kral ve Kraliçe birlikte Potenza, Monte Cassino ve Tusculum'a gitmişler, Tusculum'da Eleanor akrabalık bağını belirterek kral Louis'den boşanmak istediğini[72]

69 İkinci Haçlı Seferi ile ilgili detaylı bilgiler için bkz: Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi 1147-1148,* TTK Yayınları, Ankara 2003.)

70 Odo de Deuil, s. 64-67.

71 Meade, *Eleanor of Aquitaine: A Biography*, s. 149; Altan, *II. Haçlı Seferi 1147-1148*, s. 116; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi II. Cilt,* çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 238; Seward, *Eleanor of Aquitaine: The Queen Mother of the Middle Ages*, s. 38-40; Dina Portway Dobson, "*Eleanor of Aquitaine,*" Cilt: 1, Sayı: 4, Wiley Published, New York 1912, s. 204.

72 Boşanmayı istemesinin nedeni olarak amcası Raymond'un Müslümanlar tarafından öldürüldüğü haberini almış ve muhtemelen Louis'yi bundan sorumlu tutmuştur.

bildirmiştir. Ancak Papa Eugenius bunu kabul etmemiş ve ikiliyi Fransa'ya uğurlamıştır.[73]

Çift Fransa'ya geldiğinde gerek Honaz Dağı felaketi gerekse amcasıyla yaşadığı iddia edilen özel ilişkinin sarayda yayılması nedeniyle Eleanor, olanları engelleyememesi ve otorite tesis edememesi nedeniyle de Louis eleştirilere konu olmuştur. Ancak Eleanor'un hamile olduğunun anlaşılması üzerine seferin başarısızlığı unutulmuş ve tahta varis olabilme ihtimali olan doğacak çocuğa odaklanılmıştır.[74] Eleanor'un 1150'lilerin ortalarında Alix adında bir kız çocuk dünyaya getirmesinin ardından tahta varis bırakılmadığı için çiftin boşanma konusu[75] tekrar gündeme gelmiştir. Çevresindeki baskılara daha fazla dayanamayan Kral Louis, evliliğin iptali konusunda papalığa müracaat etmiş ve çift 18 Mart 1152'de boşanmıştır.[76] Çeyiz olarak verdiği toprakları geri alan Eleanor, artık düşes olarak özgürdür.[77]

Eleanor'un İngiltere Kralı II. Henry ile Evliliği ve İngiliz Siyasetine Etkileri

Fransa Krallığı'nı tehdit eden Anjou Kontu Geoffrey'nin ani ölümü üzerine oğlu Henry, Anjou ve Main gibi Fransa'nın sınırını tehdit

73 John of Salisbury, s. 62.

74 Eleanor'un hamileliği bir devlet meselesi haline gelmişti. Çünkü Louis henüz Capet tahtına bir varis bırakamamıştı. Çocuk erkek olursa Capetler, Charlamagne'dan beri en büyük topraklara sahip olan hanedanlık haline gelecekti.

75 Ortaçağda kraliyet ailelerinin ve soylu kişilerin boşanmaları yolunda nasıl yol izlendiğine dair, Linda Marie Rouillard, *Medieval Considerations of Incest, Marriage and Penance,* Ed. Bonnie Wheeler, Palgrave MacMillian Press, Toledo 2020, s. 26; Christopher N. L. Brooke, *The Medieval Idea of Marriage,* Oxford University Press, Oxford-New York 1989.

76 Costance Brittain Baouchard, "Eleanor's Divorce from Louis VII: The Uses of Consanguinity," *Eleanor of Aquitaine: Lord and Lady*, Ed. John Carmi Parsons and Bonnie Wheeler, Palgrave Macmillian Press, New York 2003, s. 226-227.

77 Avrupa'da Fransa Krallığı'nın da dâhil olduğu daha birçok bölgede kadın ölünce ya da boşandıktan sonra çeyiz olarak evliliğine kattığı toprakları geri alabilme hakkına sahip olduğundan Eleanor'un kendi toprağı olan Akitanya ona verilmiştir. Bkz. James A. Brundage, "The Canon Law of Divorce in the Mid-Twelfth Century: Louis VII and Eleanor of Aquitaine," Palgrave Macmillian Press, New York 2003, s. 218-219.

edecek toprakların sahibi olmuş, Akitanya Düşesi Eleanor'un özgürleştiği haberini alınca onunla 18 Mayıs 1152'de gizlice evlenip[78] Akitanya'nın da kontrolünü ele geçirmiştir.[79] Akitanya ile kendini daha da güçlendiren Henry gözünü İngiltere'ye dikmiş ve İngiltere tahtında hak talep eden dayısı Stephan'ın ölümü üzerine tahtı rahatça elde etmiştir. Bu doğrultuda 19 Aralık 1154'de Eleanor Akitanya Düşesi ve İngiltere Kraliçesi, Henry de Akitanya ve Normandiya Dükü, Anjou Kontu ve İngiltere Kralı olarak taç giymişler ve Plantagenet Devri'ni resmi olarak başlamışlardır.[80]

Henry birçok yönüyle Louis'den farklı olmuştur. Louis evlilikleri boyunca Eleanor'a baskı kuramamış, onu devlet işlerinden uzaklaştıramamıştır. Fakat ona sürekli çocuk doğurma görevi biçip bir bakıma onu siyasetten uzak tutmayı amaçlamıştır. Nitekim Eleanor, evlendikleri senenin hemen akabinde, 1153'de William adında bir erkek çocuk dünyaya getirmiş, ancak kısa sürede bebeğini hastalıktan kaybetmiştir. Ardından 1155'de Henry (Genç Kral), 1153'de Matilda, 1157'de Richard, 1158'de Geoffrey, 1161'de Eleanor, 1165'de Joanna ve 1166'da ise John adlarında çocuklar doğurmuştur.[81] Nitekim Kraliçe'nin, 1157-1167 yılları arasında yapılan sözleşmelerde ne yalnız ne de eşi Kral Henry ile birlikte mührünün bulunmadığını biliyoruz.[82]

78 Eleanor'un ikinci evliliği ile ilgili Walesli Gerald kroniklerinde aslında düşesin önce Henry'nin babası Geoffrey ile ilişki yaşadığını, ama onun ölmesi üzerine Henry ile evlendiğini belirtmektedir. Ancak bu kanıyı destekleyecek herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Bkz. William Burgwinkle, *Sodomy, Masculinity and Law in Medieval Literature: France and England, 1050-1230,* Cambridge University Press, New York 2004, s. 75

79 Akitanya'nın, Capet Hanedanlığı'ndan Plantagenetlere geçmesi, Fransız toprakları için beliren tehdidin ciddiyetini gösteriyordu. Bkz, Nicholas Vincent, *1066-1485: The Birth of The Nation, Brief History of Brittain,* Little Brown Press, London 2017, s. 200; Dan Jones, *The Plantagenetes: The Kings Who Made England,* Harper Press, New York 2012, s. 59-61.

80 Claudia Gold, *King of the North Wind: The Life of Henry II in Five Acts,* William Colins Press, London 2018, s. 135-137.

81 Swabey, *Eleanor of Aquitaine: Courtley Love and Troubadours*, s. 41; Jones, *The Plantagenetes: The Kings Who Made England*, s. 79.

82 H. G. Richardson, "The Letters and Chartes of Eleanor of Aquitaine," *The English Historical Review*, Cilt: 74, Sayı: 291, 1959, s. 194-210

Fakat Toulouse Kontu Raymond'un Henry'i kral olarak tanımaması üzerine aralarında çetin mücadeleler geçmiş ve Raymond'un Louis'den destek alarak tarafını güçlendirmesi karşısında Henry, şartları ağır olan bir ateşkes imzalamak zorunda kalmıştır. Toulouse kuşatması esnasında Henry mali güçlükle karşılaşmış ve eşi Kraliçe Eleanor'dan devlet hazinesinden para alıp kendine getirmesini istemiştir. Eleanor bu yardım isteğini aktif siyasete girmenin yolu olarak kullanmış ve karşılığında Henry'nin İngiltere'de bulunmadığı süreç içerisinde bakanlar kurulunun başında naip olarak bir süre Henry adına karar verme yetkisine sahip olmuştur.[83] Ayrıca mahkemelere başkanlık etme, vergi toplama ve bu konuda herhangi bir düzenleme yapma hakkına sahip olmuş ve ilave olarak özellikle kendi çeyiz toprakları çoğunlukta olmak üzere "*İngiltere Kraliçesi, Akitanya ve Normandiya Düşesi Eleanor*" ifadesi ile Henry'nin adı olmadan da mührünü kullanma yetkisine erişmiştir.[84] Böylece İngiltere siyasetine girmiş ve hatta bu andan itibaren sadece İngiltere'nin değil, Avrupa'nın da tarihini etkileyecek güce kavuşmuştur. Bununla birlikte, iç siyasette Eleanor'un karşısında Başdiyakoz ve Henry'nin baş danışmanı Thomas Becket engeli çıkmıştır. Henry, kardeşi Geoffrey'nin ve önemli merkezlerdeki asi baronların çıkardıkları isyanları bastırarak yönettiği toprakları genişletmiş, buna bağlı olarak da merkezde kendisinin yokluğunda Eleanor'un bulunmasını yeterli görmediğinden baş danışmanı Becket'a da söz hakkı vermiştir.[85] Becket'ın tavsiyesi üzerine, kendisine karşı bir ittifak kurması ihtimaline binaen Fransa Kralı Louis ile anlaşma yapan Henry, onu kızı Margaret[86] ile oğlu genç Henry'nin evlenmesi teklifiyle aralarında akrabalık bağı da kurmak istemiştir. Bu amaçları gerçekleştirmek için Beckett de Fransa'ya gidince, Eleanor, Henry'nin yokluğunda yaklaşık beş ay boyunca İngiltere'yi tek başına yönetmiştir. Sonraki süreçte Henry, gerek savaşlar gerekse yaptığı anlaşmalar ve çevre krallıklarla çocukları üzerinden kurduğu akrabalık ilişkileri

83 Jeffrey Anderson, *The Angevin Dynasties of Europe 900-1500: Lords of the Greatest Part of The World,* Crowood Press, Ramsbury 2019, s. 115.

84 Seward, *Eleanor of Aquitaine: The Queen Mother of the Middle Ages*, s. 59-62.

85 Vincent, *1066-1485: The Birth of The Nation, Brief History of Brittain*, s. 208-215.

86 Louis'nin Eleanor'dan sonra evlendiği Constance'dan doğan kızı.

ile genişlettiği imparatorluk topraklarını oğulları arasında dağıtmıştır. Bu doğrultuda 1169'da Anjou, Normandiya ve İngiltere'nin büyük bölümünü oğlu ve varisi genç Henry'ye, Akitanya'yı da Richard'a bırakmıştır.[87] Eleanor'un bu sebeple çocukları arasından Richard'ı yanından ayırmadığı ve diğerlerinden daha çok sevdiği çıkarımını yapmak yanlış olmaz.

Kraliçenin Esaret Ve Direniş Yılları

1170'lerin ortasına gelindiğinde kraliyet çifti arasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Henry, Welsh sınırındaki şövalyelerinden Walter Clifford'un kızı Rosamund ile bir ilişki yaşamış ve Kraliçe Eleanor bu ilişkiden haberdar olmuştur. Eleanor'un bu konu karşısındaki tutumu hakkında birbirinden farklı fikirler öne sürülmüştür. Bunlardan bir tanesi Rosamund'un kraliçenin yaşadığı saraydan uzak bir yerde yaşamasından dolayı onun zulmünden uzak kalabildiği yönündeyken, bir diğeri ise Henry'nin metresini kraliyet sarayına getirmesi ile Eleanor'un onu zehirli şarap içirerek öldürdüğü ya da kan kaybından ölmesi için banyosuna düzenek koydurduğu yönündedir. Öyle ki sırf Rosamund kızgınlığından dolayı öfkesi dinmeyen Eleanor'un çocuklarını kral Henry'e karşı örgütleyerek babalarına karşı bir isyan çıkarttığı da söylenmektedir. Nitekim Henry, Kraliçe'nin bu öfkesinden endişelenerek onu İngiltere'den uzak tutmak istemiş ve hâlihazırda Akitanya'daki vassalları arasında kargaşanın artması üzerine onu kendi topraklarına göndermiştir. Poitiers'de iç sorunlarla ilgilenmek yerine Kraliçe, Richard'ı bu süreçte yanından ayırmamıştır. Henry'e büyük bir darbe vurmak için Fransa Kralı Louis'nin desteğini almak amacıyla onu Kral'ın ikinci eşi Constance'dan olan ikinci kızı Alice ile evlendirmek istemiştir. Kraliçe'nin Henry'e karşı yaptığı isyan planına en büyük katkı, kuşkusuz genç Henry ile babasının arasının açılması olmuştur. Kendi toprakları dâhilinde yer alan birkaç kalenin John'a verilmesi hususunda emir veren babasına karşı kendini güçlendirecek bir ittifak bulma çabasına

87 John Gillingham, *The Angevin Empire*, Second Edition, Oxford University Press, New York 2001, s. 32-35.

girmiş ve bir isyan hazırlığına girişmiştir.[88] Tarihçiler arasında bu isyanın yapı taşı olarak Eleanor'un Rosamund kızgınlığı görülse de, aslında Kraliçe'nin planı Kral'ı tahtından indirip yanından hiç ayırmadığı oğlu Akitanya dükü Richard'ı başa geçirerek Akitanya ve İngiltere üzerinde doğrudan hâkimiyet kurmaktır.

Annesi Eleanor ile ortaklaşa hareket eden Henry için Fransa Kralı Louis, güçlü bir destekçi olacaktır. Genç Henry'nin Louis ile birlikte kendisine saldıracağı haberini alan Henry için yıkıcı olan bir başka konu, Richard ve Geoffrey'nin[89] de annelerinin ağabeylerine destek vermeleri yönünde telkinleri doğrultusunda hareket ettikleri haberini almasıdır. Savaş 1173'de başlamış, ancak başarısız olunacağının anlaşılması üzerine Louis ve baronları geri çekilip ateşkes istemiş ve Kral Henry, kendisine karşı yapılan isyanı bastırmıştır. Hal böyle olunca da Eleanor Poitiers'de desteksiz kalmıştır. Yakalanması halinde Henry'nin ona acımayacağını düşünerek erkek kılığına girerek Fransa'ya kaçmayı denemiş, fakat yolda yakalanıp Henry'nin huzuruna getirilmiştir. İsyan hareketinden dolayı Henry Eleanor'a ya Akitanya'daki haklarından feragat edip özgür olması ya da kalan yaşamını esaret altında geçirmesi şeklinde iki seçenek sunmuştur.[90] Ancak Eleanor için asıl esaret Akitanya'nın kendisinden alınması olduğu için Akitanya'yı vermeyi reddedip, ömrünün on beş yılını esaret altında tutulduğu Salisbury Sarayı'nda geçirmiştir.

1183'de önce Genç Kral Henry'nin, kısa süre sonra da babasının ölmesi hem İngiltere hem de Eleanor için bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere tahtını ele geçiren Richard, ilk iş olarak annesini esaretten kurtarmış ve özgürlüğüne kavuşturmuştur. Bu sırada ülkeyi annesi ile beraber yönetmiş ve 1189'da Selahaddin Eyyübi'nin Kudüs'ü ele geçirmesi neticesinde yapılan III. Haçlı Seferi'ne katılınca yönetimi

88 Richard Barber, *Henry II: Prince Among Princes,* Penguin Books Press, New York 2018, s. 56-59.

89 Geoffrey Henry'nin başka bir kadından olma oğludur. Ancak çok küçük yaşta kraliçenin yaşadığı saraya getirildiği için tarihi kaynaklar Eleanor'un onu diğer çocuklarından ayırmadığını söylemektedirler.

90 Elizabeth Norton, *She Wolves: Notorious Queens of England,* The History Press, Stroud 2011, s. 85-87.

tamamen annesine bırakmıştır. Eleanor bu süreç içerisinde kendisine karşı oğullarından John'un, Louis'nin üçüncü eşinden olan oğlu yeni kral Philippe Augustus ile ittifak kurup yönetimi ele geçireceği haberini alır almaz erken davranıp John'a ait toprakları almayı başarmıştır. Bu arada Richard, kutsal yerlerden dönerken Avusturya Dükü tarafından kaçırılmış ve Eleanor bu haber üzerine papayı tehdit eder nitelikte bir mektup yazıp Richard'ın geri dönememesi durumunda Hristiyan birliğini bozabilme gücüne sahip olduğunu belirtmiştir.[91] Gerek papanın Eleanor'dan çekinmesi gerekse Eleanor'un yeteri kadar fidye toplaması ve Richard'ın kardeşi Geoffrey'nin kızını dük ile evlendirmesi sonrasında Richard, Avusturya Dükü Leopold'ün elinden kurtulmuş ve nihayet İngiltere'ye gelmiştir.

Richard, İngiltere'de isyan hareketleri ile karı karşıya kalmış ve baronlarla yaptığı savaşlardan birinde kendisine gelen ok neticesinde ölmüştür. Eleanor'un en sevdiği çocuğunun ölümüne ne denli üzüldüğünü tahmin etmek zor değildir. Hem bu üzüntüden hem de yaşına bağlı olarak bedeninin güçsüzlüğünden dolayı devlet işlerini bırakıp manastıra çekilmiştir. Nitekim anne kraliçe, oğlundan kısa süre sonra 1 Nisan 1204'de ölmüş, Fontevraud Manastırı'na gömülmüştür. Richard'dan sonra başa gelen John, hem babasından hem de annesinden kalma oldukça geniş topraklara sahip olmuş ve Kraliçe'ye sadakat sembolü olarak Akitanyalılar da kendilerini Fransa Kralı Philippe'in değil, düşeslerinin oğlu olduğundan dolayı John'un yönetmesini istemişlerdir.[92] Eleanor, İngiltere ve Fransa'nın bir dönem tarihini etkilediği gibi evlatlarına yaptırdığı evliliklerle Avrupa'nın da tarihini etkilemiş ve buna istinaden de sonraki süreçte "Avrupa'nın büyükannesi" olarak adlandırılmıştır.

Sonuç

Eleanor, kilise liderlerinden iki kocası Fransa Kralı VII. Louis ve İngiltere Kralı II. Henry'e kadar zorlu kişiler ve çetin olaylarla karşılaşan bir kadın olarak dönemin toplumsal normlarına meydan okumaya

91 Epistolae, *141 Numaralı Mektup*, https://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/141.html

92 Norton, *She Wolves: Notorious Queens of England*, s. 91-92.

çalışmıştır. Otorite figürlerine boyun eğmek zorunda kalmasına rağmen soyunu, unvanını ve Akitanya'daki gücünü yaşatmak için kararlılıkla mücadele etmiştir. Yaşamı boyunca kısa süre Akitanya Düşesi olarak özerklik yaşasa da, buranın bağımsız yöneticisi olma arzusundan asla vazgeçmemiştir. Dönemin en güçlü kadınlarından biri olarak öne çıkması, hayat hikâyesinin hem yaşadığı zaman içerisinde hem de ölümünden sonra mercek altına alınmasına neden olmuştur.

Eleanor'u hem bir anne hem de bir kraliçe olarak kadına yönelik geleneksel bir çerçevede değerlendirmek de oldukça önemlidir. Erkek liderlerin kadınları itaatkâr olmaya ve boyun eğmeye yönelttikleri bu dönemde Eleanor, hem kendisinin ve topraklarının hem de çocuklarının çıkarlarını gözeterek hareket etmiştir. Anne, eş ve kraliçelik arasında kurduğu denge ile hem çağdaşlarını hem de kendisinden sonrakileri etkileyerek adeta bir örnek teşkil etmiştir.

Seksen yıllık hayatında Batı Avrupa'daki ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümlere kimi zaman vesile ve kimi zaman da tanık olan kraliçe Eleanor, gerek güç ve iktidar arzusu, gerekse çocuklarına olan bağlılığı ile tarih içerisinde olağanüstü bir yer edinmeyi başarmıştır. 1204 yılında oğulları Henry ile Richard'ın yanına defnedilmiş ve büstü kraliyet gücüne atfen bir taç ile tasvir edilmiştir. Defnedildiği Fontevraud Manastırı rahibeleri "kraliyet soyunun ihtişamıyla dünyayı aydınlattığını" ve "erdemiyle dünyanın neredeyse tüm kraliçelerini geride bıraktığını"[93] belirten ölüm ilanları yazmışlardır. Eleanor'un kraliyet ailesi içerisindeki rolü, siyasete olan etkileri ile çocukları ve torunlarıyla kurduğu bağ, Avrupa tarihinde derin bir yer edinmiştir. Bu bağlamda sadece Angevin İmparatorluğu'nun gelişmesi ve şekillenmesinde değil, aynı zamanda Avrupa'nın sosyopolitik dokusunun değişmesinde de büyük bir rol oynamıştır. Onun hikâyesi, yalnızca bir bireyin tarihin akışını ne denli değiştirebileceğinin değil, ek olarak bıraktığı mirasla sonraki nesilleri ne denli etkileyebileceğinin de bir hatırlatıcısı olması yönüyle dikkat çekicidir.

93 Jean-Marie Bienvenu, "Alienor d' Aquitaine et Frontevraud et Fontevraud," Cahiers de civilization medievale 29, no. 113-114, 15-27 1986, s. 296'dan aktaran Turner, *Eleanor of Aquitaine: Queen of France, Queen of England*, s. 296.

Kaynakça

Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, II. Cilt, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Albert of Achen, *Historia Ierosolimitana*, trans. Susan B. Edgington, Clarendon Press, Oxford 2007.

Altan, Ebru, *II. Haçlı Seferi 1147-1148*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

Amt, Emilie (Ed.), *Womans in Medieval Europe*, Second Edition, Routledge Press, New York 2010.

Anderson, Jeffrey, *The Angevin Dynasties of Europe 900-1500: Lords of the Greatest Part of The World*, Crowood Press, Ramsbury 2019.

Anonim, *Gesta Francorum et Aiorum Hierosolimitanorum*, trans. Rosalind Hill, Clarendon Press, New York 1979.

Baouchard, Costance Brittain, "Eleanor's Divorce from Louis VII: The Uses of Consanguinity," *Eleanor of Aquitaine: Lord and Lady*, John Carmi Parsons and Bonnie Wheeler (Ed.), Palgrave Macmillian Press, New York 2003, s. 223-237.

Barber, Richard, *Henry II: Prince Among Princes*, Penguin Books Press, New York 2018.

Boyd, Douglas, *April Queen: Eleanor of Aquitaine*, The History Press, Gironde 2004.

Brooke, Christopher N. L, *The Medieval Idea of Marriage*, Oxford University Press, Oxford-New York 1989.

Brundage James A, "*The Canon Law of Divorce in the Mid-Twelfth Century: Louis VII and Eleanor of Aquitaine*," Palgrave Macmillian Press, New York 2003.

Brundage, James A, *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*, The University of Chicago Press, Chicago, London 1987.

Burgwinkle, William, *Sodomy, Masculinity and Law in Medieval Literature: France and England, 1050-1230*, Cambridge University Press, New York 2004.

Chambers, Frank McMinn, "Some Legend Concerning Eleanor of Aquitaine," *Speculum*: The University of Chicago Press on behalf of the Medieval Academy of America, Cilt: 16, Sayı: 4, 1941. s. 459-468.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu I. Cilt*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Dobson, Dina Portway, "*Eleanor of Aquitaine*," History, Wiley Published, Cilt: 1, Sayı: 4, New York 1912. s. 201-212.

Drinkwater, J. F, *Roman Gaul: The Three Gauls, 58 BC- 260 AD*, Routledge Revivals, New York 2014.

Duby, Georges, *Medieval Marriage: Two Models From Twelve-Century France*, trans. Elborg Forster, The John Hopkins University Press, London 1978.

Earenfight, Theresa, *Quenship in Medieval Europe*, Palgrave Macmillian Press, New York 2013.

Evergates, Theodore, *Aristocratic Women in Medieval France*, University of Pennsylania Press, Philadelphia 1999.

Fawtier, Robert, *The Capetian King of France: Monarchy and Nation 987-1328*, trans. Lionel Butler and R. J. Adam, Macmillian Press, London 1960.

Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, trans. Rita Ryan, The University of Tenesse Press, New York 1969.

Gaude-Ferragu, Murielle, *Queenship in Medieval France*, trans. Angela Krieger, Palgrave Macmillian Press, New York 2016.

Gillingham, John, *The Angevin Empire*, Second Edition, Oxford University Press, New York 2001.

Gold, Claudia, *King of the North Wind: The Life of Henry II in Five Acts*, William Colins Press, London 2018.

Goodman, Laura, "Eleanor of Aquitaine: Not Your Average Medieval Woman," *Saber and Scroll*, Cilt: 2, 2013. s. 5-13.

Güneş, Esra. *İkinci Haçlı Seferi'nde Bir Kraliçe: Akitanyalı Alienor*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2021.

Gwatkin, H. M, J. P. Whitney, *The Rise of The Saracens and the Foundation of the Western Empire*, The Cambridge Medieval History Volume II, The MacMillian Company Published, New York 1913.

Hallam, Elizabeth M., Charles West, *Capetian France: 987-1328*, Third Edition, Routledge Press, New York, London 2020.

Heer, Friederich, *Medieval Europe*, The World Publishing Company Press, Cleveland, New York 1962.

Hodgson, Natasha R, *Woman, Crusading on The Holy Land in Historical Narrative*, First Edition, The Boydell Press, Woodbridge 2007.

http://epistolae.ctl.columbia.edu.tr/letter/893.html 01.07.2024.

http://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/891.html 01.07.2024

Huneycutt, Lois L, "The Creation Of a Crone: The Historical Reputation of Adelaide of Maurienne," *Capetian Woman*, Ed. Kathleen Nolan, Palgrave Macmillian Press, New York 2003. s. 27-44.

Ibn-Jabir al-Baladhuri, Ab-ul Abbas Ahmad. *The Origins of the Islamic State*, Vol. 1, Chapt: 9, Columbia University Press, 1916.

Jeanroy, Alfred, *Les Chansons de Guillaume IX duc d'Aquitaine*, Libraire Honore Champion, Paris 1967.

John of Salisbury, *Historia Pontificalis*, Oxford University Press, Oxford 2002.

Johnson, Penelope, *Agnes of Burgundy: An Eleventh Century Woman as Monastic Patron*, Journal of Medieval History 15, New York 1989.

Jones, Anna Trumbore, *Noble Lord, Good Shepherd: Episcopal Power and Piety in Aquitaine 877-1050*, Brill Publishing, Boston 2009.

Jones, Dan, *The Plantagenetes: The Kings Who Made England*, Harper Press, New York 2012.

Kaleli, Emrullah, "Haçlı Seferlerinde Kadınlar," *International Academic Research Congress*, 2018.

Kelly, Amy, "Eleanor of Aquitaine and Her Courts of Love," *Speculum*: Cilt: 12, No: 1, 1937. s. 3-19.

Khoniates, Niketas, *Historia: Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri*, çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1195.

Kibler, William W, Grover A. Zinn, Lawrance Earp, John Bell Hennemann JR., *Medieval France: An Encyclopedia*, Garland Publishing, New York 1995.

Komnene, Anne, *Aleksiad*, trans. E. R. A Sewter, Penguin Published, New York 2009.
Mathisen, Ralph W., Januta Shanzer, *The Battle of Vouille, 507 CE Where France Began*, De Gruyter Publishing, Millenium Studies, Gottingen 2012.
McCracken, Peggy, "Scandalizing Desire: Eleanor of Aquitaine and the Chroniclers," *Eleanor of Aquitaine: Lord and Lady*, Ed. John Carmi Persons and Bonnie Wheeler, Palgrave McMillian Press, New York 2003, s. 247-265.
Meade, Marion, *Eleanor of Aquitaine: A Biography*, Penguin Books Press, London 1191.
Naus, James, *Constructing Kingship: The Capetian Monarchs of France and the Early Crusades*, First Publishing, Manchester University Press, Manchester 2016.
Nolan, Kathleen. "The Tomb of Adelaide of Maruienne and The Visual Imagery of Capetian Queenship," *Capetian Woman*, Ed. Kathleen Nolan, Palgrave Macmillian Press, New York 2003. s. 45-74.
Norton, Elizabeth, *She Wolves: Notorious Queens of England*, The History Press, Stroud 2011.
Odo de Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem. The Journey of Louis VII to the East,* trans. Virginia Gingerick Berry, Columbia University Press, New York 1948.
Philippse, Jonathan, *The Crusades 1095-1197*, Pearson Education Press, London 2002.
Rezak, Brigitte Bedos, "Woman, Seals and Power in Medieval France 1150-1350," *Woman and Power in The Middle Ages*, Ed. Mary Erler, Maryanne Kowaleski, The University of Georgia Press, Athens, London 1988. s. 61-82.
Richardson, H. G, "The Letters and Chartes of Eleanor of Aquitaine," *The English Historical Review*, Cilt: 74, Sayı: 291, 1959. s. 193-213.
Riche, Pierre, *The Carolingians A Family Who Forged Europe*, University of Pennslyvania Press, Philadelphia 1993.
Rouillard, Linda Marie, *Medieval Considerations of Incest, Marriage and Penance*, Ed. Bonnie Wheeler, Palgrave MacMillian Press, Toledo 2020.
Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi II. Cilt*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2019
Ruud, Jay, *Encyclopedia of Medieval Literature*, Infobase Publishing, New York 2006.
Salzman, L. F, *English Life in The Middle Ages*, Oxford Press, London 1937.
Sausmikat, Rita, "Well-Behaved Woman Make History: Eleanor of Aquitaine and her Political Career and its Significance to Noblewoman," *Vexilium*, Yale University, Sayı: 5, 2016. s. 35-60
Scholz, Bernhard W, *Royal Frankish Annals Carolingian Chronicles*, The University of Michigan Press, Michigan 1970.
Seward, Desmond, *Eleanor of Aquitaine: The Queen Mother of the Middle Ages*, Pegasus Press, London 2014.
Suger, *The Deeds of Louis the Fat*, Translated with Introduction and Notes by Richard Cusimano and John Moorhead, The Catholic University of America Press, Washington 1992.
Sullivan, Karen, *Eleanor of Aquitaine: As It Was Said*, The University of Chicago Press, Chicago 2023.
Swabey, Ffiona, *Eleanor of Aquitaine: Courtley Love and Troubadours*, Greenwood Press, New York 2004.

Townsley, Lida Sophia, *Twelfth-Century Queens: Charters and Authority*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trinity Collage, Dublin 2010.

Turner, Ralph, *Eleanor of Aquitaine: Queen of France, Queen of England*, Yale University Press, Oxford 2019.

Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),* çev. Hrant D. Andreasyan, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2019.

Viard, Jules, *Les Grandes Chronicques de France*, Tome Cinqueme, Libraire de la Societe de l'Histoire de Fance, Paris 1928.

Vincent, Nicholas, *1066-1485: The Birth of The Nation, Brief History of Brittain*, Little Brown Press, London 2017.

Walker, Curtis, "Eleanor and Disaster at Cadmos Mountain on the Second Crusade," *The American Historical Review*: Cilt: 55, Sayı: 4, 1950. s. 857-861.

Weir, Alison, *A Life: Eleanor of Aquitaine*, Ballantine Books Random House Press, New York 2001.

Weir, Alison, *Eleanor of Aquitane: By the Wrath of God, Queen of England*, Vintage Books, London 2008.

Willermus, *Haçlılar Türkler Karşısında (1143-1184),* çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

DİZİN

A
Afrigoğulları 34
Agarni Kalesi 185
Ahû Pûş 105
Alaaddin Ata Melik Cüveynî
Alâeddin Keykubad 102
Ala Kamak 59
Alan Goa 50
Albertus Aquensis 18, 21, 22, 29
Aleksi Komnenos 178
Aleksios Angelos, III. 178
Aleksios Komnenos 18, 219, 220, 223, 281, 282, 283, 284, 289
Aleksios Philanthropenos 71, 72, 95
Alexander Alexandrovich Vasiliyev 211
Alfonso Jordan 308
Alfonso-Jourdain 24
Alfred Richard 313
Altuncan Hatun 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 68
Amidülmülk Kündüri 37
Anazarba 279
Andronikos Dukas 217, 219, 229
Angevin İmparatorluğu 323
Angomouis 299
Anna Broadbridge 62
Anna Dalassena 218
Anna Dalassene 212, 232, 233
Anna Komnena 210, 219, 220, 232, 233, 240, 283, 284, 296
Anonim Gürcü Kroniği 171, 178, 184, 185
Antakya Prinkepsliği 28, 310
Anuştegin hanedanlığı 109
Anuşteginoğulları 97
Argun Aka 56, 59, 65
Arslan Argun 245
Arslan Besasiri 36, 37, 39
Arslan Yabgu 271, 278, 279
Artuklular 67, 291, 296
Aydınoğulları 67, 76
Ayltana Hatun 61
Ayn el-Arus 135
Ayşe Hatun 280, 281, 282, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295
Azize Anna Manastırı 28

B
Bâbü'l-garebe 249
Bacıyân-ı Rûm 69
Bagrat III. 168, 186
Bahâeddin Veled 106, 130
Basileus 220, 221, 222, 224
Baudouin II. 26, 27, 28
Baudouin III. 26, 28
Baudouine I., Kudüs Kralı 24
Baycu 60, 61
Bayındır Bey 136
Bedreddîn Lü'lü 202
Behhania 29
Behrâmşâh 160
Borakçin 46
Botaneiates 222, 232, 233
Bouillonlu Godfrey 310
Bourges 299
Buhara Fetihnâmesi 111
Burduhan 171

C-Ç
Capet Hanedanlığı 307, 318
Celâleddin Hârezmşah 97, 107, 116, 118
Celâyirli Devleti 77, 78
Cemâleddîn b. Aydoğdu el-Azîzî
Cemâleddîn Yakut Habeşî
Cezîret İbn Ömer 286
Cihângir Mirza 134, 135
Cihânşah Bey 134
Cite Sarayı 306
Clairvauxlu Bernard 306, 309, 311
Clemens, Burgundy Prensesi 23, 309
Cuçi Kasar 45
Cûn Nehri 154
Cuşin Kalesi 141
Çaka Bey 280, 281, 282, 297
Çarmagun 61
Çinkay 53, 54, 62

D
Dadı Hatun 85
Dangerosa 302
David IV. 168, 170, 183, 186
David Komnenos 178
David Soslan 169, 175, 176, 185
Dâvud 279, 280, 281
Dayir Usun 46
Despina Hatun 136, 138, 142
Dilmaçoğulları 67

E
Ebû Mansûr Fûlâd-Sutûn b. Ebû Kâlîcâr
Ebû Muhammed et-Temîmî el-Hanbelî
Elinand, Taberiyye hâkimi 26
Emîr Ali b. Ebû Mansûr b. Ferâmurz 247, 255
Emir Cemâleddîn b. Yağmur
Emîr Mutahharten 79
Emir Nimetullah-ı Sani 141
Erdene/Eretna Beyliği 67, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 93
Erdeneoğulları Beyliği 82
Eugenius III., Papa 311

F
Fahreddîn eş-Şuyûh 194
Ferhunde Hatun 293
Foulque de Anjou 26

G
Gıyaseddin Pirşah 118
Giorgi III. 171, 172, 173, 184
Giorgi IV. Laşa 185
Girdkûh Kalesi 271
Godefroi de Bouillon 283
Godvere 24
Gurlu Şihabeddin 123
Gürcü Hatun 69
Güyük 46, 51, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65

H
Hacı Beğ-i Musullu 137
Halîl el-Müsta'sımiyye 197
Hatun Can Begüm 135, 139, 140, 141, 142
Hatun-İli/Hatuniye 73
Haylbaşiyye 40
Henry, İngiltere Kralı 25, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325
Hodavende-i Cihan Şah Terken 149
Hodierna, Trablus Kontesi 28
Hugh Capet 300, 306
Hugue de Vermandois 283
Hunat Hatun 69

I-İ
Ioannes Palaiologos V. 76
Ivane Mhargrdzeli 175, 179, 183
Ivane Orbelian 172
İmadeddin Zengi 26, 27, 310
İmadü'l-Mülk 54
İmaret Mescidi 86
İnab Savaşı 28
İnaloğulları 67
İnançoğulları 70
İsakios Komnenos 216, 217, 220, 232

İsfahanşalı Hatun 77, 78, 79, 80, 81, 82, 93, 95
İspanyol Vizigot Krallığı 300
İzzeddin Hasan Bey 75

J
Jean-Claude Cheynet 211, 215, 220, 282
Jeffrey C. Anderson 234, 235
Johannes Makrembolites 215

K
Kadı Burhaneddin Ahmed 69, 79, 82, 87
Kâim Biemrillâh 245, 246, 247, 249, 251, 252, 255, 257, 259, 272, 273
Kalavun 7, 207
Kanglı Kıpçaklar 114
Kapgan Kağan 51
Kara Server Ağa 86, 87
Kara Yülük Osman 134
Kartlis Tskhovreba 170, 171, 172, 178, 181, 182, 184, 188
Katakaş Hatun 50
Kavurd Bey 244, 266, 267
Kezlik Han 124
Khvaşak Tsokali 174
Kılıç Arslan I. 18, 19, 20, 21, 29, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 295, 296, 297
Kiev-Pereyaslavl 57
Kilughari 151, 152
Konnetabl Manassé de Hierges 26
Konstantin Gabras 291
Konstantinos VIII. 211, 223
Konstantinos Monomakhos IX. 211, 216
Konstantinos Dukas 213, 216, 217, 219, 222, 223, 224, 225, 233, 237
Kravai Cakeli 174
Kutbeddin Aybek 146, 162
Kutbeddin Muhammed 97, 104, 121, 163
Kutlu Arslan 173, 174

L
Leopold II., Avusturya Dükü 24
L'omre Sarayı 302
Louis VII. 24, 304, 307, 311, 322
Lynda Garland 210, 212, 215, 226

M
Mage-i Rahmanî 164
Mâh-melek Hatun 256, 257
Maku Kalesi 140
Manuel Butumites 20
Maria Alania 232, 240
Marion Meade 303, 306
Masara (Minşar) 292
Mehd-i Ulya 133, 137, 138, 142, 143
Mehd-i Ulyalar 133, 137
Melik Altuniyye 147, 160
Melik Aybek 146
Melik Kutbeddîn 150, 158
Melikü'l-Mu'izz 201
Melikü'n-Nâsır Dâvûd 191
Mevdûd b. Mes'ûd 268, 269, 273, 277
Mikhael Dukas VII. 213, 217, 219, 221, 222
Mikhael Kerularius 215, 216, 233
Mirza Cihangir 133
Mirza Üveys 133
Monte Cassino 316
Möge Hatun 47, 48, 49
Mudayya 263
Muhammed b. Mahmud b. Muhammed Tapar 115
Muhammed b. Selim İbn Hinnâ 204
Muhammed Hârezmşah 106, 116, 123, 124, 126, 127
Muhammed Tapar 115, 285, 288, 289, 291
Muhsin el-Cevherî 203
Muineddin Süleyman Pervâne 72
Muizzeddîn Behrâm Şâh 147

N
Nâsıreddin Mahmud 147
Nasır Lidinillah 125
Nâsır Muhammed 88
Nasreddin Mehmed Bey 90

Necmeddîn Eyyûb 190, 191, 192, 193, 194, 197, 198, 204
Nesrabad-i Serpeşt 141
Nikhophoros Grigoras 235
Nilüfer Hatun 75, 76, 93
Nusreteddîn Taysî (Tazi) 153

O
Ombriere Sarayı 303
Osman, Çağrı Bey'in oğlu 75, 118, 134, 148, 166, 244, 245, 254, 267, 277, 278, 281, 284, 297, 298

P
Pambuklu Çayı 137
Pasinler Savaşı 169, 174, 177
Perdeneşinân-ı Sohenguy 164
Petrus Tudebotus 20
Philippe, Nablus Kontu 26
Philippe Augustus 322
Pir Budak 139
Plano Carpinili Johannes 49, 50, 57, 58, 60
Plantagenet Devri 318

S-Ş
Sadaka b. Mezyed 264
Safiyye Hatun 245, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 271, 272, 273, 274
Salisbury Sarayı 321
Santiago de Compostella 303
Saray Hatun 134, 135, 142
Saruhanoğulları 67, 76, 93
Selahaddin Eyyubi 179
Selçukşah Begüm 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143
Seyyidî Hüsâm 79, 80, 81
Sezar Johannes Dukas 217, 221, 224, 225, 226, 229, 231
Sultan İl-tutmuş 145, 146, 148, 149, 150, 153, 162
Suzdal Knezi Yaroslav 60
Süleymanşah b. Muhammed Tapar 115
Süli Paşa Hatun 75
Şamkor Savaşı 174, 176
Şerefü'd-devle Müslim 258, 259, 260, 261, 273
Şeyh Safi Astanası 141
Şihabeddin b. Hüseyin Ayaz Bey 117
Şota Rustaveli 184, 187

T
Taberek Kalesi 115
Tâcü'l-Mülk Mahmud 148
Ta-lo-pien 52
Togay Hatun 73, 74, 75, 76, 78, 93
Toktoa Beki 46
Toulouselu Raymond 301
Tuğrul II. 115
Tuğrul Arslan 281, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297
Türkân Hatun 69

U
Uğurlu Mehmed Bey 136

V
Vouille Savaşı 300

W
William IV. 300
William VII. 301

Y
Yınal Tegin 115
Yuan Shi 47
Yuri Bogolubsky 175
Yusuf Has Hacib 108

Z
Zahîretü'd-dîn Ebü'l-Abbâs Muhammed 246
Zengî b. Ali 119

Devletleri yöneten, orduları komuta eden, saraylarda strateji üreten, ailelerini besleyip giydiren, sanat ve zanaatta hayranlık uyandıran eserler ortaya koyan Ortaçağ kadınları... Onlar tarihin göz ardı edilen kahramanlarıydı. Cesaretleri, zekâları ve iradeleriyle iz bıraktılar, ancak hikâyeleri çoğu zaman ya unutuldu ya da arka planda bırakıldı.

Ortaçağ, yalnızca karanlık ve dehşet dolu bir dönem değil; aynı zamanda kadınların etkisiyle aydınlanan, güzellik ve güçle yoğrulan bin yıllık bir tarih sahnesidir. Bu kitap, kadınların bu sahnedeki rollerini derinlemesine inceliyor: Siyasi dehalar, askerî liderlikler, diplomatik manevralar ve devlet yönetimindeki iz bırakıcı etkiler.

Ortaçağda Kadın'da, Doğu ve Batı dünyasının farklı coğrafyalarından öne çıkan, cesaret, azim ve zekâlarıyla tarihe adlarını yazdırmayı başaran pek çok kadının büyüleyici hikâyeleri yer alıyor.

- Haçlı Seferleri'nde kadınların üstlendikleri görevler nelerdi?
- Selçuklu'nun Devlet Anası Atuncan Hatun, devletin kaderini nasıl değiştirdi?
- Moğol İmparatorluğu'nun güçlü kadını Töregene Hatun döneminde neler yaşandı?
- Kraliçe Akitanyalı Eleanor, Sultan Raziye ve Şeceru'd-dürr gibi liderler, erkek egemen dünyada nasıl ayakta kalabildiler?
- Anadolu Beyliklerinde ve Akkoyunlu ile Karakoyunlu Türkmen devletlerinde kadınların taht kavgalarındaki rolleri neydi?
- Selçuklu Sultanlarının kızlarından Hârezmşahlar'ın etkili kadınlarına, Roma İmparatoriçesi Eudokia'dan Gürcü Kraliçe Tamar'a Ortaçağın güçlü kadınlarının hayatları nasıldı?

Ortaçağda Kadın, alanında uzman akademisyenlerin titizlikle hazırladığı yazılardan oluşan, güç, ihtiras, adalet ve merhamet gibi evrensel temalarla örülü bir yolculuk sunuyor. Bu kitap, yalnızca kadınların tarih sahnesindeki rollerini anlamak için değil, aynı zamanda onların cesaretiyle şekillenen bir dönemi keşfetmek için de eşsiz bir rehber.

THG
09971384
YEV

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-625-6228-40-5
9 786256 228405